

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZHARMINCKILENCEDIK KÖTET.

(695., 696., 697. SZÁM)

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

TARTALOM.

DCXCV.

	Lap
A HAROMSZAZ ÉVES BUDAPESTI EGYETEM. — Grósz Emiltől	1
FERENC JÓZSEF ÉS A RÉGI MONARCHIA. — Horánszky Lajostól	11
ELSŐ POLGÁRI DRÁMÁNK. — Vajda Lászlótól	33
A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI. (IV.) — Báró Brandenstein Bélatól	64
A BENNET-CSALÁD. (XXI.) — Regény. — Austen Jane után, angol- ból — Hevesi Sándortól	89
SZEMLE. — 1. <i>Egyetemi év kezdetén.</i> — Melich Jánostól.	
2. <i>Courbet.</i> — Farkas Zoltántól	100
IRODALOM. — 1. <i>Erdély irodalmi élete — regényben.</i> — (R. Berde Mária: <i>Szentségvivők.</i>) — r. r.-tól.	
2. <i>Három új regényes életrajz.</i> — (Mészöly Gedeon: <i>Földiekkel játszó . . .</i> — Dr. Nagy Sándor: <i>Egy fiatal élet rapszódiaja.</i> — Mohácsi Jenő: <i>Lidércke.</i>) — k. l.-tól.	
3. <i>Szakoktatás.</i> — (Dr. Dengl János: <i>A kereskedelmi szakoktatás szolgáltatásban.</i> — Dr. Vincze Frigyes: <i>A középfokú kereskedelmi szakoktatás hazánkban és a külföldön a XIX-ik század ötvenes éveitől napjainkig.</i> — yi-től	114

DCXCVI.

MEGEMLEKEZÉS PÁZMÁNY PÉTERRŐL ÉS A TUDOMÁNYEGYE- TEM 300 ÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPÉRŐL. — Berzeviczy Alberttől	129
PÁZMÁNY SZEMÉLYISÉGE. (I.) — Kornis Gyulától	133
HORATIUS. — Sebestyén Károlytól	162
KÜLÖNLEGES SZEMPONTOK A KÖZLEKEDÉSPOLITIKÁBAN. (I.) — Ifj. Fellner Frigyesztől	196
A BENNET-CSALÁD. (XXII.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól	221
KÖLTEMÉNYEK. — <i>A fekete rózsá.</i> — <i>Szeptember.</i> — Dutka Ákostól	232
SZEMLE. — 1. <i>Járventaus Arvi magyar tárgyú regényei.</i> — Bán Aladártól.	
2. <i>Mickievicz Ádám.</i> — Lukács Györgytől	234

- IRODALOM. — 1. *Egy fontos akadémiai gyűjteményről.* — (Lukinich Imre: *A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése.*) — Nagy Miklóstól.
2. *Rutén irodalom.* — (Bonkáló Sándor: *A kárpátalji rutén irodalom és művelődés.*) — Bajza Józseftől.
3. *Négy új magyar regény.* — (Babay József: *Rózsafabot.* — Kodolányi János: *Feketevíz.* — Matolcsy Andor: *Valaki jön ...* — Sárközi György: *Viola.*) — Haraszthy Gyulától.
4. *A Pázmáneum alapítása.* — (Galla Ferenc: *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék.*) — Révay Józseftől — — — — — 243

DCXCVII.

- A KALEVALA KELETKEZÉSE. Krompecher Bertalantól — — — — — 257
- PÁZMÁNY SZEMÉLYISÉGE. (II.) — Kornis Gyulától — — — — — 286
- KÜLÖNLEGES SZEMPONTOK A KÖZLEKEDÉSPOLITIKÁBAN. (II.) —
Ifj. Fellner Frigyesztől — — — — — 320
- A BENNET-CSALÁD. (XXIII.) — Regény. — Austen Jane után, angolból. — Hevesi Sándortól — — — — — 349
- KÖLTEMÉNYEK. — *Meghalt egy asszony.* — *Az estharong.* — *Házi béke.* — Angol költőkből. — Hevesi Sándortól — — — — — 359
- NÉHÁNY IDEGORVOSI MEGJEGYZÉS ZAREK OTTÓ «KOSSUTH»-
JÁRÓL. — Schaffer Károlytól — — — — — 361
- SZEMLE. — 1. *Liszt Ferenc emlékezete az Akadémiában.* — Berzeviczy Alberttől.
2. *Arany.* — Szász Károlytól — — — — — 366
- IRODALOM. — 1. *Vikár Béla Kalevala-fordításának új kiadása.* — (*Kalevala, a finnek nemzeti hőskölteménye.* Fordította Vikár Béla. — Vikár Béla: *Magyarázatok a Kalevalához.*) — Bán Aladártól.
2. *A természet «megértő» felfogására irányuló törekvések a modern biológiában.* — (Müller, A.: *Struktur und Aufbau der biologischen Ganzheiten.*) — Bárány Brandenstein Bélától.
3. *Egy színészpár szerelmi regénye.* — (Rédey Mária: *Kassainé ifjasszony.*) — Vajthó Lászlótól — — — — — 374

A HÁROMSZÁZ ÉVES BUDAPESTI EGYETEM.

Pázmány Péter 1635 vízkeresztjén, a soproni országgyűlésen közölte első ízben azon tervét, hogy egyetemet alapít, melyben «a harcias nemzet erkölcesei szelidülnének s az egyház és állam igazgatására alkalmas férfiak neveltetnének». E terve megvalósítására 60,000 forintot készpénzben és azon 40,000 forintot szánta, mellyel az uralkodó neki római útja fejében tartozott.

Az 1635. május hó 12-én kelt alapítólevelében az egyetem székhelyéül Nagyszombatot jelölte meg, egyelőre a hit-tudományi és bölcsészettudományi kart létesítette s azok vezetését a Jézus-társaságra bízta. De már akkor utalt arra, hogy az egyetem később más városba lesz áthelyezhető.

Azon időkben az egyetemeket a pápa vagy a császár ruházta fel kiváltságokkal. II. Ferdinánd római császár és magyar király 1635. október hó 18-án kelt okiratában az alapítólevelet jóváhagyta s az egyetemet felruházta azon előjogokkal és kiváltságokkal, melyekkel a római birodalom többi egyetemei rendelkeztek. Az egyetem ünnepélyes megnyitása 1635. november hó 13-án volt, ezen a nádor, a magyar kancellár, a püspökök s a bécsi egyetem képviselői is jelen voltak.

A jogtudományi kart Lippay György és Lósy Imre esztergomi érsekek hagyatékából 1667-ben állították fel. E kar előadásait is nagy ünnepély keretében kezdték meg. Az egyetem rectorát és kancellárját a jezsuita-rend generálisa nevezte ki.

Az egyetem pecsétjén a Boldogságos Szűz, kezében jogarral és pecséttel, s Patrona Hungariae Mater Universitatis felírás volt.

Mária Terézia a nagyszombati egyetemet 1770-ben orvosi fakultással egészítette ki, teljes tudományegyetemmé fejlesztette, vagyonát nagy adományokkal gyarapította, 1777-ben az egyetemet áthelyezte Budára, székhelyéül a királyi várlakot jelölte ki s ugyanezen évben kiadta az oktatásügyet rendező szabályzatát: a «Ratio educationis»-t, 1780-ban pedig nagy szabadalomlevelét (diploma inaugurale), melyben az egyetem kiváltságait megerősítette s kiegészítette, újabb javadalmakkal ellátta, s ez alkalommal a Szent Jobb őrzését is reá bízta.

Mária Terézia a Pázmány Péter alapította egyetemet hatalmasan kifejlesztette, s éppen ezen körülménynek nagy része volt abban, hogy évszázadok viharaival dacolt és ezek ellenére fennmaradt. Nagy Lajos, Mátyás király, Báthory István egyetemei letűntek, de Pázmányé fennmaradt.

Mária Teréziát az egyetem újjászervezésében háziiorvcsa, Van Swieten, Boerhaave tanítványa támogatta, kinck a királynőre nagy befolyása volt. A királynőt a reorganizációban Pauler szerint buzgó vallásossága mellett azon meggyőződése irányította, hogy «a közoktatás nem az egyes hitfelekezetek, hanem az összes haza legszentebb ügyei közé tartozik». A jezsuita-rend 1773-ban bekövetkezett felcszlátása után az egyetem ügyeire e társaság befolyása megszűnt. A királynő a tanszékek betöltésekor nagy súlyt vetett arra, hogy azokra «kiváló szellemi tudományosságú, alapos tudományú férfiak nyerjenek alkalmazást». Éppen ezért megfelelő fizetést állapított meg: 1200 forintot, amely összeg azon időben jelentékeny volt (lakás, teljes ellátás, világítás egy óra 8—10 forintba, háromfogásos ebéd három krajcárba került).

A díjazást sokalták is, de Van Swieten meggyőzte a királynőt, hogy kisebb díjért alkalmas emberek nem vállalkoznak, akik pedig vállalkoznának, azok nem alkalmasak.

Szervezetét a bécsi egyeteméhez hasonlóvá tette.

A hallgatók fegyelmezettségére nagy súlyt vetett, s amikor a jogászok éjjel kivont kardokkal garázdálkodtak s a polgárokat bántalmazták, kinevezte királyi biztosul Bajzáth József püspököt, aki 17 egyetemi hallgatót carcerbe zárt.

A budai egyetemnek 1780. évi június hó 25-én tartott ünnepélyes megnyitását a *Budapesti Szemle* 1927. januáriusi füzetében részletesen ismertettem.

Mária Terézia a Pázmány Péter-egyetemért sokat tett s joggal nevezték őt Mater Augusta, Mater Patriae, Mater Scientiarum-nak.

József császár az egyetemet 1783-ban Budáról Pestre helyezte át. Éppen úgy, mint édesanyja, a tanárok tudományos színvonalára nagy súlyt vetett s azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy inkább kevesebb kitűnő, mint sok középszerű tanárra van szükség.¹

József császárnak az egyetemre vonatkozó legfőbb intézkedését vagy ő maga vagy utódai visszavonták.

Az egyetem ismételve kérte képviselőinek az országgyűlésre való meghívását.

Az egyetem a Tekéntetes Statusokhoz intézett kérésében azt mondja, hogy «azt is reméli ezen Nemes Universitas, hogy a Felső Haza ugyan e mostani Őszve Gyűlésben az Ifjúság nevelésére, és Tudományok gyarapítására nézve is fog hasznos rendelkezéseket tenni, a melyeknek elintézésére, úgy gondolja, hogy maga részéről is igaz Hazafiságot Szerető Vélekedéseivel, követségben küldendő Férfiaik által, akik életnek nagyobb részét ugyan az Ifjúság nevelésében, és a Tudományok elő mozdításában el töltötték, talán nem kevés haszonnal szólhatna, s Voksolhatna».

Az 1791. évi LXVII. tc. által kiküldött országos választmány ez óhajtást teljesíthetőnek találta s azt indítványozta, hogy az egyetemet egy követ képviselje, de az egyetem ezen kívánsága akkor nem valósult meg, csak a Bethlen-kormány által benyújtott s a kormányzó által szentesített 1926 : XXII. törvénycikk 19. §-a gondoskodott arról, hogy az egyetem minden fakultása egy-egy tagot küldjön a felső házba.

¹ Egyik resolúciója szószertint a következőkép szól : «Da man nicht die grosse Anzahl der wirklich Professoren zu sein verdienen Personen antrifft, auch auf deren Verminderung der Antrag gerichtet sein muss, da ein geschickter Mann mehr Ehre und Nutzen verschafft als die grössere Anzahl minder geschickter.»

József császár halála után felmerült az a terv, hogy az egyetemet Nagyszombatba, Egerbe vagy Vácra helyezték át, különösen a püspöki kar óhajtotta, hogy az egyetem kisebb városba kerüljön, hol a tanulmányokat nem zavarja a nagyvárosi élet. De e terv nem valósult meg.

Ferenc király 1804-ben új adománylevelet, 1806-ban új közoktatásügyi szabályzatot adott ki, melyek az egyetemenek elődei által adományozott javak birtoklását biztosították s kiváltságait megerősítették.

Az 1806. évben kiadott új közoktatásügyi szabályzat (Nova ratio educationis) az egyetem javainak kezelését az egyetemi tanácsra bízta, de az mégis a Kir. Helytartóság kezében maradt. A helytartótanács ugyanis azt vitatta, «hogy a tudományokkal foglalkozó tanárok arra sem elegendő idővel, sem a megkívántatott gazdasági ismeretekkel nem viseltetnek».

Az egyetem életében gyökeres változást hozott az 1848 : XIX. törvénycikk, melynek szószerinti szövege a következő :

1. §. Az egyetem egyenesen a közoktatásügyi Miniszter hatósága alá helyeztetik.

2. §. Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrészt a tanuló arra nézve, mely tant és melyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen ; másrészt : hogy a rendes tanárokon kívül, más jeles egyének is a minisztériumok által ideiglenesen megállapítandó, később pedig törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathassanak, törvényesen kimondatik.

3. §. Ezen elvnek az egyetemenéli alkalmazása a közoktatási Miniszterre bízatik, tudósítását ez és egyéb e részbeni iránt benyujtván».

Az 1848. évi XV. tc. pedig az ősiségi jogot megszüntette s így az egyetem a király által adományozott javak végleges tulajdonosává lett.

A szabadságharcot követő elnyomatás idejéből származnak az egyetem hatósági szervezeti szabályzata s ügyrendtartása, melyeket az alkotmányos korszak mai napig változatlanul fenntartott.

Az 1849. szeptember 27-i, Thun által kiadott szervezeti szabályzatot az osztrák kormány 1873-ban törvénybe iktatta azon változtatással, hogy bevezette a szenatori intézményt, mellyel az egyetemi tanács működését szakszerűbbé s állandóbbá tette. A senatus tagjai ugyanis a : rector, prorector, dekanok, prodekanokon kívül minden fakultás tanártestületének egy-egy tagja, kit három évre választanak, de újra választhatók. Ezen intézmény meghonosítása érdekében ismételve történt nálunk is kezdeményezés, de sikertelenül, már pedig a szenatori intézmény meghonosítása föltétele annak, hogy az egyetem gazdasági ügyeit eredményesen saját maga intézhesse. Éppen így nem alkották meg a kilátásba helyezett egyetemi törvényt, melynek tervezetét még báró Eötvös József elkészítette, s melynek első §-a az egyetemet olyan intézetnek deklarálja, melyben a tanulóifjúságot a tudomány mélyébe beavatják, 2. §-a szerint pedig «Az egyetem kötelékében semminemű vallási vagy felekezeti előnyöknek helye nincs». Azóta több ízben felmerült az egyetemi törvény terve, a nélkül, hogy az megvalósult volna.

Az egyetem kiadásait a kiegyezésig saját alapjainak jövedelméből fedezte. 1868 óta e jövedelem nem bizonyult elégségesnek, s a képviselőház 1868. november hó 13-án tartott ülésében Tisza Kálmán és Deák Ferenc indítványára megszavazta «az országos intézet» számára kért 50,000 forintot. Akkor az egyetemi alap jövedelme kb. 200,000 forint volt. (1914/15-ben a 6 $\frac{1}{2}$ millió korona kiadásból 863,939 koronát fedezett az egyetemi alap, 1929/30-ban 8 millió pengő kiadásból 80,000 pengőt).¹

Az egyetem újjáalakításának századik évfordulóját 1880. május hó 13-án ünnepelte meg, a királyt József főherceg képviselte. Azon év rector magnificusa, Margó Tivadar, ünnepi beszédében az egyetem multját s feladatát ismertette. Kifejtette, hogy az egyetem tudományos céljait csak úgy érheti el, «ha teljes autonomia és tanszabadság élvezése mellett

¹ Az egyetem évi jövedelme 1805-ben 183,810 forint, kiadása 125,106 forint volt, tehát a jövedelmi többlet akkor még 58,703 forint volt.

bőven rendelkezik mindazon eszközökkel és helyiségekkel, melyek önálló kísérletek eszközléséhez és a gyakorlati kiképzetéshez szükségkép megkívántatnak. Ezek oly szükséges életfeltételei az egyetemnek, mint bármely élő szervezetre nézve a mindennapi tápszer, levegő és világosság).

A törvényhozás a kiegyezéstől a háború kitöréséig nagy bőkezűséggel bocsátotta az egyetem rendelkezésére a szükséges anyagi eszközöket.

Különösen az alkotmányos korszak első időszakában báró Eötvös József és Trefort miniszterek az egyetem fejlesztéséről nagy szeretettel gondoskodtak.

Ferenc József királyunk áldásos uralkodása alatt valóra váltotta a koronázásakor az egyetem tanácsához intézett szózatát: az egyetem «kötelességének hű teljesítéseért a Haza köszönetét nyújtja neki díjul, melyhez a fejedelem elismerése mindig hozzá fog csatlakozni».

A háború, a kegyetlen béke, a forradalmak, a gazdasági válság a további fejlődést megakasztották.

A háború végén a csehszlovák hatóságok lefoglalták az egyetemnek a megszállott területen lévő javait. A trianoni békeszerződés életbelépte e helyzeten nem változtatott. Az egyetem elhatározta, hogy a békeszerződés 250. §-a alapján keresetet indít a javak visszaadása érdekében. A magyar-csehszlovák vegyes döntőbírótság Hágában 1933. februárban kelt ítélete kimondotta, hogy a csehszlovák kormány a felperes egyetemnek mindazokat az ingatlanokat visszaadni köteles, melyeket követel és melyek ez ítélet I. részében vannak felsorolva, mindennemű kisajátítási, kényszerkezeltési vagy zárlati rendszabálytól mentesen és abban az állapotban, amelyben azok a szóbanlévő rendszabályok alkalmazása előtt voltak.

A csehszlovák állam az ítéletet megfellebbezte, de az állandó nemzetközi bíróság 1933. december hó 15-én Hágában 12 szavazattal egy ellen jóváhagyta a döntőbírótság ítéletét s így az jogerőre emelkedett.

Ez ítéletnek nagy morális jelentősége van, de e mellett az első lépés arra, hogy az egyetem anyagi helyzete megjavuljon. Erre annál nagyobb szükség van, mivel az utolsó

években az egyetem költségvetése nagy redukción szenvedett. Míg 1928/29. évben az egyetem állami költségvetése 8 millió pengő volt, az utolsó öt év alatt $2\frac{1}{2}$ millióval csökkent. Az egyetemi alap 80,000 pengős tétele pedig az állami költségvetésből kimaradt. Az egyetemet a kiegyezéstől a háború kitöréséig terjedő félszázad alatt gyűjtött erőtaraléka mentette meg a hanyatlástól. E háború előtti korszakban az egyetem tanszékeinek száma hatalmas fejlődést mutatott. A kiegyezéskor ezek száma 40, 1880-ban 74, 1914-ben 121 volt. A gazdasági krízis e létszámot, mely még 1930-ban 113 volt, 1935-ben 98-ra csökkentette. A hallgatók száma, mely még 1920-ban a 7000-t meghaladta, 15 év alatt 2000-rel csökkent. E csökkenésnek oka azonban az 1920. és 1928. évi törvények, melyek a hallgatók felvételét korlátozták.

Minden jel oda mutat, hogy egyetemünk alapításának 300. évfordulója alkalmat ad arra, hogy a törvényhozás és a társadalom az ország első tudományos intézményét felkarolja.

A törvényhozás Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére az évforduló alkalmából törvényt alkotott, melynek főbb intézkedései a következők:

«1. §. Magyarország törvényhozása az Isteni Gondviselés iránt való hálaérzéssel iktatja törvénybe Pázmány Péternek azt a kimagasló érdemét, hogy a három részre tépett Magyarország legválságosabb viszonyai között az egyetem alapításával lerakta azt a fundamentumot, melyből a tudománynak az ország szellemi életét hosszú időközön keresztül tápláló mai Alma Matere fejlődött.

2. §. A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem évszázadok viszontagságai közepett is mindig hű maradván alapítójának tudományos célkitűzéséhez, hivatásának magasabbrendűségébe vetett hittel, gazdag eredményekkel munkálta és fejlesztette a tudományt s tíz emberöltőn keresztül Isten, Haza és a Tudomány szolgálatára s a nemzet egészének javára nevelte polgárait. A törvényhozás ezért törvénybe iktatja az egyetemnek a magyar tudomány és a nevelésügy terén háromszáz éven át szerzett érdemeit.

3. §. Az 1929 : XXVI. tc. értelmében verendő két-pengős ezüstérmék közül ötvenezer darab, a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem megalapításának háromszázéves évfordulóját megörökítő érmét kell verni.

4. §. Magyarország törvényhozása a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának és fennállásának háromszázadik évfordulója alkalmából

a) a Konkoly-Thege-alapítványú m. kir. Csillagvizsgáló Intézetet épületeivel, tartozékaival, mindennemű tudományos és egyéb felszereléseivel együtt a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemnek ajándékozza ;

b) a Budapesti Földrengési Obszervatóriumot mindennemű tudományos és egyéb felszereléseivel együtt a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemnek ajándékozza ;

c) a Budapest székesfőváros dunabalparti részének 13,605. sz. telekkönyvi betétjében 36,840/2. helyrajzi szám alatt felvett s az államkincstár tulajdonában lévő ingatlant ¹ diákjóléti, illetőleg művelődési intézmények létesítése céljából a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemnek ajándékozza».

Az indokolás felemlíti, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter Budapest székesfőváros hozzájárulásával a tudóbetegek részére az egyetem belgyógyászati tanszéke mellett klinikai pavillont fog építtetni, mely az orvosképzés céljait szolgálja s e mellett az ország közegészségügyének is szolgálatot tesz.

A törvényhozás egyúttal arról is gondoskodik, hogy az egyetemi intézetek és klinikák telkei az egyetem tulajdonába menjenek át.

A jubileum előkészületei évek óta tartanak. Két éven át a Wolkenberg Alajos elnöklésével működő bizottság dolgozta ki a tervét, de 1934 őszén a bizottság munkáját is az egyetemi tanács vette át, s azt Kenyeres Balázs rector irányította. Az egyetem alapításának 300 éves évfordulóján

¹ Ez az Üllői-úti dohánygyár telke.

megemlékezett az 50 év előtt avatottakról s kilenc egyetemi hallgatót avattak sub auspiciis gubernatoris doctorrá. Ugyanekkor két honoris causa doctor-avatás is volt: Gajzágó László miniszteré és Sipőcz Jenő főpolgármesteré. Gajzágó László azon érdemeiért részesült e kitüntetésben, melyeket az egyetemnek a hágai nemzetközi bíróság előtt vitt birtokperében szerzett, Sipőcz Jenő pedig azért, hogy a főváros áldozatkészségét az egyetem iránt felkeltette és így lehetővé tette, hogy a jubileum alkalmából mint maradó alkotás a külső klinikai teleppel kapcsolatban tuberculosis-pavillon épüljön. Balogh Ernő kitartó munkásságának köszönhető, hogy a főváros és az állam 800,000 pengőt fordít e célra (a főváros által felvett kölcsön amortizációját évi 35,000 pengővel felerészben az állam vállalta).

Az évforduló nemzetközi megünneplése szeptember hó 26—28 között lesz, melyre 350 egyetem és akadémia kapott meghívót. A jubileum alkalmából a 2 pengős pénzérméken kívül, melyen Pázmány arcását tüntetik fel, a magyar királyi posta is kiad Pázmány-bélyegeket.

Az egyetemi könyvtárban Szentpétery Imre és Balogh Ernő tanárok kiállítást rendeznek. A résztvevők emléklaquetteket és jelvényeket kapnak. Hekler Antal az egyetemet képekkel gazdagon díszített könyvben ismerteti. Az egyetem ötkötetes történelme sajtó alatt van. Nékám Lajos az ország kultúráját ismertető, számos képpel díszített füzetet írt.

Tervben volt, hogy a báró Korányi Frigyes pénzügyminiszter által diákjóléti célokra a közoktatásügyi minisztériumnak átengedett dohánygyári telken 600 ágyas diákinternátus épüljön, melyre 3¹/₂ millió lett volna szükséges. Pénzügyi okokból e terv halasztást szenvedett. Nagyon kívánatos, hogy legalább diák-kultúrház létesüljön, melyben az egyetem minden polgára olvasásra, idegen nyelvek tanulására, zene művelésére alkalmat találjon, s mely közvetlenül az egyetem tanácsának felügyelete s vezetése alatt álljon.

Az ünnepélyeket a hercegprímás által celebrált ünnepi szent mise vezet be. A díszülést a parlament kupolacsarnokában tartják, az egyetem aulájában pedig a honoris causa doktorokat avatják.

Fogadtatások és ünnepi ebédek egészítik ki a programot.

Az ünnepély meg sem közelítheti azon méretet, melyben a Budára helyezett egyetemet 1780. május hó 25-én megnyitották. Ennek ellenére minden jel oda mutat, hogy ez alkalommal a 300 éves egyetem jelentősége kidomborodik.

Az egyetemnek 300 éves fennállása alatt sok százezer hallgatója volt és sok ezer diplomát adott ki.

E számok azonban korántsem fejezik ki az egyetem jelentőségét, ez nem a hallgatók számában jut kifejezésre, hanem sokkal inkább a tanárok tudományos munkájában. C. H. Becker, Poroszország egykori kultuszminisztere az egyetemet a tiszta tudomány «Gralsburg»-jának nevezte, a tanárok a Gral-lovagok, s az ő feladatuk, hogy a tudományt fejlesszék, hirdessék és alkalmazzák s az emberiségnek szolgálatot tegyenek.

Az a nemzet, mely a tudományos munkát nem becsüli meg — halálra van ítélve. Emlékezzünk Széchenyi figyelemztetésére: «Elvész az én népem, elvész — mivelhogy tudomány nélkül való».¹

A magyar törvényhozásnak, a törvényhatóságoknak s a társadalomnak feladata, hogy hazánkat e balsorstól megóvja.

GRÓSZ EMIL.

¹ Arany János: *Széchenyi emlékezete*.

FERENC JÓZSEF ÉS A RÉGI MONARCHIA.

Uralkodói egyénisége, rendszere és tragikuma.¹

A világháborús küzdelem zajában, a lángbaborult Európa népeinek ádáz tusája között dőlt ki az élők sorából Ferenc József, a Duna-monarchia aggastyán uralkodója. Ritka magas kort adott neki a Gondviselés, uralkodásban is a leg-hosszabbak egyikét, melyeket a történelemből ismerünk. Nagy átalakulások küzdelmei és megrázkódtatásai fűződnek korszakához, mely neki sikerekben és tragikus fordulatokban egyaránt nagyjelentőségű szerepet juttatott. Majdnem hét évtizeden át intézte Ferenc József a birodalom népeinek sorsát, egyénisége úgy belevésődött az idők lelkébe, hogy a tőle való elválás szinte elképzelhetetlennek látszott.

Más időkben, a béke korszakában Ferenc József halála bizonyára nagyobb jelentőségű esemény lett volna, de a nagy világharc elvonta a közfigyelmet a halott uralkodóról, a küzdő erők feszültsége meghiusította azt, hogy a trónváltás következményei tisztult elbírálást nyerjenek. A Monarchia népei, lekötve a nagy élet-halálharcban, inkább közönyös-séget tanúsítottak, viszont az ellenséges nemzetek ítéletét azok a szenvedélyek befolyásolták, melyek a háború küzdelmében életrekelve, a régi felfogásokat megváltoztatták. A háború előtti időkben Ferenc József uralkodói egyéniségét osztatlan tisztelet övezte még a Monarchiával szorosabb baráti kapcsolatban nem álló nemzetek sorában is. A munka és a kötelességteljesítés példajaképpen idézte őt az egész világ, egyéniségének kisugárzásai mindenfelé hódítottak, mint elsőt tekintették őt uralkodótársai is, egységesen összeforrvá a személyének járó tiszteletadásban.

¹ Részlet szerzőnek *Tisza István és kora* című munkájából.

A háború kitörése után ez a hangulat egyszerre megváltozott, a régi tisztelet érzelmei elvadult gyűlölködésbe csaptak át. Az ellenséges sajtó versenyzett abban, hogy pellengrére állítsa, bírálja Ferenc József személyét, rendszerével és politikájával együtt, melyre minden felelősséget reáharított a bekövetkezett világkatasztrófáért. Egy széteső birodalom balvégzetét állapították meg benne, akinek uralkodása szerencsétlen volt nemcsak népeire, hanem a világpolitikára is, melynek felrobbanásához a gyújtóanyagot a Monarchia korhadó rendszere szolgáltatta. Az ellenséges közvélemény ilyfajta kilengései nem lephettek meg senkit, csak természetes lehetett, hogy abban a rágalmozó, uszító hadjáratban, melyet az ellenséges hatalmak, saját érdekükben, bűnpalástoló célszavakból megindítottak, a Monarchia politikája és a vezetők az igazságnak megfelelő méltánylásban nem részesülhettek. A zavart növelte, hogy a belső helyzetben sem történt meg a tisztulás. Az itthoni közvéleményben is keletkeztek az idők folyamán ellentétek és fogalomzavarok, amiben kétségkívül része volt azoknak az irányzatoknak is, melyek a kettős Monarchia rendszerét évek óta támadták, bomlasztó törekvéseikkel az ítélkezést megtévesztették, az alapokat aláásták.

Ezek az irányzatok az idők folyamán megerősödtek a Monarchia mindkét államában. Ausztriában erős tápot nyertek a szláv nemzetiségi törekvések, Magyarországon a szélső irányzatok, melyek ha nem érvényesülhettek is, arra mindenestre alkalmasak voltak, hogy az erőegységet meglazítsák, a Monarchia életképességébe vetett hitet megingassák. Már itt, ebben a feszültségben élesen kidomborodik Ferenc József egyénisége, akinek erélyén a kísérletezések megtörttek s a támadások ellensúlyozást nyertek. Ennek az erőhatalomnak jelentőségét minden tényezőnek el kellett ismernie, barát és ellenség között nem is volt felfogásbeli különbség abban, hogy Ferenc József személye és uralkodói tekintélye a Monarchia legfőbb összetartó ereje s az ő életében nem következhetik el a rendszerváltozás oly fordulata, mely a dualisztikus Monarchia gépezetét felrobbantva, az erők csoportosítására és az érdekek kielégítésére új irányzatokat hoz magával.

Már ebben a meghatározásban is kifejezésre juthat az eredmény, mely a Ferenc József uralkodói hivatottságát kicsinylő bírálókat megcáfolhatja. Maga az a tény, hogy hétvéztizedes uralkodása minden oly bomlasztó törekvésnek fékezője tudott lenni, mely a Monarchia sorsára végzetes lehetett volna, azt bizonyítja, hogy Ferenc József a rendszer szilárd fenntartásában, tekintélyének erőkisugárzásában az uralkodói hivatottságnak kivételes mértékét mutatta. Hogy a tizenegy nyelvű és nemzetiségű birodalom az összeegyeztetés, az egyensúlyozás minő művészetét igényelhetett s az ellentétes erők kiegyenlítése minő lelki szilárdságot és óvatosságot követelhetett, azt az idők tanulságai igazolták. A felbomlás, mely rövid idő múlva ő utána bekövetkezett, útmutatóul szolgálhat, hogy következtetéseinkben minő irányt kövessünk. Igaz, hogy ezt közvetlenül a háborús világhatalom okozta, de ebből még nem következik az, hogy Ferenc József uralkodása alatt a Duna-monarchia sorsa hasonló tragikus véget ért volna.

Ferenc József uralkodói pályája nem volt megkímélve a sorscsapásoktól, sőt e tekintetben uralmát kivételesen tragikusnak kell tekintenünk, de ha mérlegeljük azt, hogy a balfordulatokat, tekintélye csökkenése nélkül, minő sikerrel tudta áthidalni, akkor az ő uralkodása alatt egy jobb fordulatú végre is okszerűen következtethetünk. Két feltevés jogosultságával mindenesetre tisztában lehetünk: az egyik az, hogy a kormányzat erőbiztonságát sohasem engedte volna kockáztatni oly erők cserbenhagyásával, melyek a háborús kitartás alapfeltételei voltak, viszont nagy tekintélye által, mellyel főleg a hadseregben rendelkezett, visszatarthatta volna azt a pusztító gátszakadást, mely a végső katasztrófát okozta. Ferenc József sohasem bocsátotta volna el állásából Tisza Istvánt, a pártharcok mérgező befolyásai sohasem tudtak volna lelkéhez odaférfközni, szava, tekintélye a hadseregben döntő lett volna arra, hogy az össze csoportosítható erők által létrehozza azt a szükséges védelmi sáncot, mely az összeomlást megakadályozhatta volna. A vég bekövetkezhetett volna súlyos következményekkel, de nem azzal a katasztrófával, mely a régi Monarchia sírját megásta.

Ezeket a feltevéseket más egyéb döntő tények is igazolhatják, elsősorban az, hogy a Monarchia, bármint óhajtották az ostromlók az ellenkezőt bizonyítani, mindvégig életképesnek bizonyult. A Monarchiának lehettek belső gépezetjavítást igénylő hibái és reformszükségei, de mint politikai és gazdasági államegység az életfennmaradás minden főbb alapfeltételével rendelkezett, helyzetére a háború sem lehetett sorshatározó. Nem tekintve azt, hogy egy államrendszer sorsát egy hadi szerencsétlenség önmagában még nem döntheti el, a Monarchia négyéves háborús kitartásában minden erőlködés kifejezésre jutott, mely a természetes fennmaradás, az élni akarás jogát igazolhatta. Végső kitartása a harctéren, belső életszívóssága, a hadsereg sikerei mind érthetetlenek volnának, ha az erők egységében nem lettek volna meg az ellenállás sikereinek biztosítékai. Csak a belső politika végzetes fordulata és a végső árulás okozhatta azt, hogy négy év harctéri küzdelmei nem hozhatták meg a szerencsésebb fordulatot. Jogos a feltevés, hogy ez a tragikus fordulat nem következik be, ha az összetartó kapocs szilárd marad s nem dől meg az a tekintély, mely a multban az erők egységét biztosította.

Ebben a beállításban, a következményeket mérlegelve, megállapítható, hogy Ferenc József halála egyike volt a világháborús korszak nagy csapásainak, mely ha közvetlen időszerűségben nem éreztette is hatását, annál súlyosabb jelentőséget nyert a jövő kialakulásában. Mindez akkor nem nyert kellő elbírálást, amint Ferenc József uralkodói egyénisége sem jutott a történelmi igazságszolgáltatás tiszta mérleg-súlyára. Ez részben érthető is volt, mert a háborús korszak lekötöttsége, a kiélezett harcok indulatheve is megnehezítette a higgadt elbírálás lehetőségét. Később a háború után megindult a számonkérés, szokatlan lendülettel, egymás után jelentkeztek a bírálók, hogy Ferenc József egyéniségével és korának jelentőségével leszámoljanak. Mindezek a bírálatok javarészt a háborús katasztrófa benyomásai alatt keletkeztek, egyoldalú pártigazolások jellegével és oly következtetésekkel, melyek a történelem ítélőszéke előtt alapos felülvizsgálatra szorulnak.

Ferenc József életének két végső pontja között egy héttizedes fejlődés eredménye jelentkezik. Uralkodásának korszaka abba az időbe esik, midőn a fejlődés irama a mult-hoz viszonyítva kivételes arányokat mutat. Pályája a postakocsitól a repülőgépig két világ határjelzője, saját fejlődésében is érdekes probléma arra nézve, hogy miként tudott uralkodói hivatásában az idővel és a haladás törvényeivel lépést tartani.

Ferenc József a nagy próbát kiállotta, uralkodása a fejlődő korrallal szemben sem mutat élesebb ellentétet, konzervatív világnézete ellenére sem, mely egyéniségének alapvonása volt. Mindenesetre előnyére szolgált, hogy a Monarchia szervezete és rendszere is megfelelt neki. Abban a megfontolásra utalt óvatosságban, mely az erők egyensúlyozásában a túlfeszítést meg nem engedhette, önként benne volt a konzervatív szellem is, mely őt egész uralkodása alatt lekötve tartotta. Nagy koncepciók, messze kiható tervek kezdeményezése ellentétes volt a rendszerrel, mely a Monarchia gépezetében elhelyezhető volt, nagy uralkodói egyéniségek kezdeményező genieje és bátorsága nem volt összeegyeztethető azzal a kötelező mérséklettel, mely a Monarchia vezetésében minden kockázatos kísérletezést elutasított magától. Minden irányzat csak a fokozatosan haladó, követ köre építő siker körében mozoghatott, nem a visszafejlesztés vagy az elmaradás szükségével, hanem azzal a megfontolt tervtudatossággal, mely az erőviszonyok rideg mérlegelése és az érdekellentétek kiegyenlítése nélkül közérdekű eredményt nem hozhatott. Ha volt valaki, aki erre az uralkodói irányítószerepre szinte gondviselészerű hivatottsággal rendelkezett, az Ferenc József volt, ki minden tulajdonsággal fel volt ruházva arra, hogy vezetőmestere legyen a gépezetnek, melynek túlfeszítése, vagy energiafogyatkozása katasztrófát okozhatott volna.

Ferenc József nem volt az uralkodói lángelmék típusa, de nem volt a húzó-halasztó felületesség, az akadálymegkerülés közönyöse sem, mint ahogy bírálói közül többen feltüntetni óhajtanák. A Monarchia adottsága kötött irányt szabott neki, valamint az iskola is, melynek tanulságait

levonta és az életgyakorlatiasság törvényei alapján mérlegelte. Az ő számára az utat a cselekvésre megszabták a tapasztalatok, a viszontagságos sorscsapások, melyek a birodalmat érték, a célok megásták medrét az útnak, melynek irányát el kellett fogadnia, ha trónjának biztonságát, gondjára bízott népeinek sorsát kockázatos válságoknak kitenni nem akarta. Uralkodói pályának eredendő végzete, a megalkuvás kényszerűsége, elválaszthatatlan volt a Monarchia rendszerétől, a szükség nem engedhette meg számára az önállóságot elvei és érzelmei hajlandóságai szerint. Ennek a hivatottságnak körzetében kiváló uralkodói tehetségének adta bizonyítékát, kifejtve az erélyt és az önfegyelmet nemcsak a cselekvésben, hanem a lemondásban is, melyet a kényszerűség reá szabott. A meglevőt konzerválni, fokozatosan továbbfejleszteni, tekintélyében megszilárdítani és ebben a védelemben következetesen kitartani Ferenc József egyik legerősebb jellemvonása volt.

Kétségtelen, hogy uralkodói rendszerének, különösen kezdetben, voltak súlyos hibái és elfajulásai. Az abszolút korszak Ferenc Józsefe a történelem ítélőszéke elé állítva, nem nyerheti el a felmentést azokkal az erkölcsi törvényekkel szemben, melyek a népek boldogítását célzó kötelességeket megszabják, a hatalmi öncél jogosultsága nélkül. Nem lehet azonban ezt a számadást sem egyoldalúan tekinteni, mert mérlegelni kell a korszellemet is, mely első útirányát megszabta. Nem tekintve ifjúkori kiforratlanságát, mely a képzelhető legrosszabb tanácsadók befolyása által is súlyosbított, helyzete nem volt kivételesség a többi példakkal szemben. A forradalmak után feltámadó autokrata szellem, mely a szent szövetséget újból életre hívta, rendszerben és lelki közösségben összeforrasztotta őt többi uralkodótársaival is, akik azonos elvek alapján gondolkodtak és az abszolút kormányzás szellemében éltek és uralkodtak. Az átváltozást csak az idők és a tapasztalatok hozhatták meg, ami meg is történt a sikertelenségek és a csalódások nyomán oly fordulatokkal, melyek nemcsak rendszerére, hanem lelkületére is elhatározó befolyással voltak.

Nemes kiforrásának bizonyítéka a jobb irány, mely őt multjától eltérítette oly erőik nyomása alatt, melyekben a

magyar befolyásnak a legnagyobb része volt. A magyar államférfíui Génusz vonzó ereje aratta Ferenc József felett a győzelmet, ez adta meg számára az értelmi kiforráson kívül azt a lelki fordulópontot is, mely uralkodói pályájának első irányával szemben a tisztulás határjelzője lett. A kibékülés a magyar nemzet és királya között új hivatás útját szabta meg számára s ebben élete végéig szilárdan kitartó maradt, nem tántorodva meg a felmerülő ellentétek ellenére sem abban a fogadalomban, melyet a koronázási eskü szentségén kívül egy jellemerős uralkodó adott szava is biztosított.

Ferenc József az új szövetségben az alapszerzőnek önmagát tekintette. Ismerve a történeteket, jogosan is tehetette. Ebben a jelentőségben csak nyerhetett az idők folyamán, midőn a másik két szerző fél, Deák és Andrássy után mint koronatanú magára maradt. Az a körülmény, hogy az idők változásai a régi szerződést ostromolni kezdték, nem áraszt-hatott homályt Ferenc József-re, aki igazságosan nem volt megvádolható avval, hogy alkotmányos kötelességét és a kiegyezéshez lekötött álláspontját megváltoztatta, vagy szavát megszegte volna. Ha voltak is irányzatok, melyek a régi álláspontot ostromolták s ezekkel szemben Ferenc József tartózkodónak bizonyult, — bár ez a kérdés is óvatos elbírálást érdemelhetett — uralkodói kötelessége teljesítésében és álláspontjában szilárd maradt, sokkal szilárdabb, mint azok az irányzatok, melyek a régi dualisztikus állásponttól mindinkább eltávolodva, új fejlesztési célokat és változtatásokat követeltek.

Kétségtelen, hogy ezek a súrlódások, melyeket főleg a pártpolitika szított, rést ütöttek a király és nemzet közötti egyetértés viszonyán, de ez nem érintette Ferenc József tekintélyét, mely a bírálatok és támadások ellenére is csorbítatlan maradt. Ferenc Józsefet az új áramlatok hidegen hagyták, álláspontjában szilárd maradt, a magyar nemzet rovására mutatkozó hátrányokat sem vette számba, nem esett a hatalmi bosszúállók hibájába, nem keresett alkalmat a visszafejlesztésre, vagy szövetséget azokkal az ellenséges irányzatokkal, melyekkel közös erőben egyesülve, a harcot a magyar álláspont ellen megvívhatta volna. Ferenc Ferdinánd

trónörökös, aki végül ennek az irányzatnak szolgálatába szegődött, sohasem nyert támogatást az uralkodótól, ami nem csekély horderejű megállapítás, ha annak a tekintélynek súlyát mérlegeljük, melyet a főherceg mint trónutód képviselt. Ferenc Józsefnek ez a kitartása Magyarország iránti jóindulatán kívül következetességét bizonyította, melyben őt semmiféle ellenáramlatnak sem lehetett megindgatni. Ez a szilárdság elkísérte őt a koporsóig, visszahagyva a magyar nemzetre egy oly fejlődési korszak örökét, melyhez hasonló nincs Nagy Lajos és I. Mátyás uralkodása óta.

Ferenc József tekintélye mindvégig kiállotta a próbát; a várat, melynek őrzője volt, az ellenséges erők egyik oldalról sem tudták lerombolni, uralkodói nimbusza és tekintélye csorbítatlan maradt. Mindez egyúttal a rendszer erőbiztonságát is igazolta, mert kétséget sem szenvedhet, hogy másképp alakul a mérleg, ha a Monarchia erejében rejlő források nem termelték volna ki azokat a sikeres eredményeket, melyek a fennálló rendszer életképességét bizonyították. Bárminő zajt csaptak is az ostromlók, az eredményt meghamisítani nem lehetett, mert minden azt igazolta, hogy a Monarchia mindkét állama fejlődésben oly erőforrások gazdagodását mutatja, melyek minden várakozást felülmulhattak, minden kételkedést megcáfolhattak.

Bizonyos azonban az is, hogy Ferenc József az ellentétes áramlatok hatása alatt két malomkő közé került. Helyzetének a próbája lett, hogy bármelyik fél álláspontjának erősítését kívánta, a másik féllel szemben találta magát. Viszont ha a kiegyenlítésre dolgozott, — és ez volt a természetes eset — mindkét fél bizalmát kockáztatta, mert egyik sem akarta elismerni azt, hogy a méltányos kiegyenlítésben a részrehajlatlan álláspontot képviseli. Mindez azonban végeredményben nem sokat jelentett, mert Ferenc József döntő szava minden esetben éreztette hatását, ítéletét, ha kelletlenül is, a küzdő felek mindig elfogadták.

Ez volt a helyzet mérlege, melynek hibás megítélésében azok a szélső irányzatok jártak elől, melyektől minden higgadt mérlegelési képesség távol állott, hogy helyes számadást csináljanak. Ily viszonyok között a küzdelem bevég-

zetlen maradt, visszahagyva örökül oly téveszméket és ellentéteket, melyek tisztulást máig sem nyerhettek a pártpolitika elfogultsága folytán. A szenvedélyek túléltek az idöket, azokkal az irányzatokkal együtt, melyek hiúságból vagy elvakultságból a tanulságokkal szemben önbeismerő számadásra lépni nem akartak.

A Monarchia összeomlása után azonnal megjelentek a károgó varjak, hogy a romok felett lármát csapjanak és igazolásukat követeljék. A háború utáni lelkiegyensúlyvesztés adott is nekik bizonyos előnyöket, de csakis a felületesek és a megalkuvók előtt, akik ezeknek a kétes értékű igazolásoknak mélyére hatolni nem tudtak, vagy nem is akartak. A számonkérők azt állították, hogy az ő terveik és reformjaik a Monarchiát az összeomlástól megóvták volna, s miután ezeket az akkori hatalmak elmellőzték, nem lehet csodálkozni a katasztrófán, mely bekövetkezett. Ezeket a hangulatkeltő, félrevezető látszatigazságokat nem volt nehéz leleplezni és a való tényeknek megfelelő világításba helyezni.

Mindenekelőtt tisztán állott, hogy a Monarchia megsemmisülése, mint azt már említettük, nem a belső szerves erők összeomlásának volt a következménye. A felbomlást a világhatalmi politika végzetes fordulata okozta, melytől minden belátás és hivatottság távol állott, hogy egy nagy válságban új életképes alakulatok sikeres irányítója, az események intézője lehessen. Durva, elvakult erőszak, a győző önteltség bosszúálló barbarizmusa döntötte el a Monarchia sorsát, mely még az utolsó időkben sem mutatta a szétesés veszélyeit, ha azokat más egyéb külső erők elő nem idézik. A háború végén mutatkozó elszakadási törekvések nem a Monarchiát tagadták meg, csak jövő átalakulásban és berendezkedésben kívántak új változtatásokat, jól vagy rosszul elképzelt jövő sorsuk biztosítására. Míg a Wilson-féle végzetes üzenet meg nem érkezett s az Entente szándékában megérett felosztási irányzatok érvényesülést nem nyertek, a Monarchia fennmaradásának alap gondolatát számottevő belső erő nem támadta, nem veszélyeztette. Akkor még a szélső cseh radikálisok elgondolása sem volt ellentétben a Monarchiával, még ezek a felforgató elemek sem riadtak volna vissza attól, hogy

a külpolitikai helyzet nyomása alatt elhelyezkedést keressenek a Monarchiában, a Habsburg-jogar alatt, sokkal kevesebb jogok érvényesülésével, mint aminőket később elérni tudtak és amelyekre eleinte maguk sem számítottak. A dinasztiahű Horvátország elszakadása sem vált volna oly könnyen bevégzett tényé egy szerencsésebb békekötés fordulatóban. A végleges elszakadásra törekvő irányzatok csak akkor tudtak érvényesülni, midőn a külső bomlasztó erők, párosulva a belső felforgatás romboló munkájával, erre a lökést megadták. Mind oly tények ezek, melyek csak azt igazolhatják, hogy a Monarchiában élő erők, bárminő ellentétet mutattak is, összetalálkozhattak és kiegyenlítést nyerhettek volna, jóllehet változtatásokkal, melyeket az új fordulat megkövetelt, de semmiesetre sem azzal a katasztrófával, mely a Duna-monarchia bukása által az európai világpolitika legveszedelmesebb problémáját teremtette meg, a jövő beláthatatlan válságaival.

Ennek az erőszövetségnek, mely ily próbákat kiállott, Ferenc József volt a megteremtője, konzerválója és fenntartója úgyszólván mindvégig. A végső katasztrófa már nem az ő életére esik és annál kevésbbé írható az ő rovására, mert a következtetések okszerűek lehetnek annak megállapítására, amit már kifejtettünk, hogy az ő uralkodása alatt a Monarchiát nem ez a vég sújtotta volna. Ennek a leszámolásnak csúcspontján áll Ferenc József fejedelmi alakja, mindazokkal a következtetésekkel, amelyekre uralkodói pályája, személyes tekintélye és hivatottsága jogot adhat.

Mindezek a tanulságok a bekövetkezett katasztrófa hatása folytán nem nyertek tisztulást, az új helyzetben meghódoló, kishitű, magalkuvó szellem megmérgezte a közfelfogásokat, útvesztőbe vitte az igazságokat. Javarészt ily befolyások alatt jöttek létre azok a bírálatok is, melyek a háború után Ferenc Józsefről és koráról beszámolni kívántak. Minden elfogultság nélkül megállapítható, hogy ezek között alig van egy-kettő, mely a történelmi igazságos elbírálás mértékét megütheti, de annál több, mely a háború utáni megromlott közszellem bélyegét viseli magán. Jellemző, hogy különösen az osztrák források tűnnek ki az eszmék zava-

rosságával, valamint oly irányzatokkal, melyekről nem nehéz megállapítani a pártcélzatos önigazolás szándékát.

Egyáltalában megállapítható, hogy már a háború előtt is Ausztria, főleg a bécsi közszellem volt az, mely mindent elkövetett Ferenc József egyéniségének elhomályosítására. Magyar részről távolról sem történtek oly éles nyilatkozatok, nem is szólva arról, hogy az a ledér bíráló szellem, mely az uralkodó személyét sem kímélte, sohasem talált a magyar lélekben visszhangra, még akkor sem, midőn az ellentétek nagyobb feszültségben voltak. Az osztrák szellem ezen a korláton könnyen túltette magát, amiből könnyen lehet megállapítani, hogy az a sokat hangoztatott osztrák alattvalói hűség a maga valsóságában minő elbírálást érdemelhetett. A háború utáni Ausztria irányadóul szolgálhat arra nézve, hogy a tanulságok alapján véleményünket megalkossuk. A hatalmas világvárossá fejlődött Bécs, mely mindent Ferenc Józsefnek köszönhetett és fejlődésében a leggazdagabb erőforrásokhoz jutott, hálátlanságban minden ismert történelmi példát túlszárnyalhatott. Nem tekintve egyéb előnyöket, maga az udvari élet is nagyban hozzájárulhatott a kereskedelem és az ipar fellendüléséhez, melynek haszna javarészt Bécs és Ausztria gazdagodását gyarapította. Ferenc József ragaszkodott az udvari szertartások ősi szokásaihoz, pompakifejtésben minden áldozatot meghozott, nem a saját személyéért, mely a puritán egyszerűség megtestesülése volt, hanem a hagyományokért, melyeket elődeihez híven mindvégig tiszteletben tartott. Ő maga szükségleteiben mértéktartó volt, életmódját egy főúri vagyonnal rendelkező háztartás is túlszárnyalhatta, szerény nyári tartózkodásán, vadászatain kívül nem volt semmi szenvedélye, mely őt különösen vonzotta volna. Igénytelen életmódja a haladó korról még jobban összezsugorodott, ugyanannyira, hogy életének utolsó két évtizede, Erzsébet királyné halála óta, a legnagyobb elzárkózottság képét mutatta. Semmi sem volt jellemzőbb reá, mint az, hogy ebben a puritán egyszerűségben is minő előkelőséget tudott kifejezni, egyéniségének varázsa minő tiszteletet ébresztett a vele érintkezőkben. A hiú póznak egy szemernyi vonása sem volt benne, az

udvari fény és pompa között mindenkit meglepett igénytelen fellépése, szíves szavajárása által, de mindebben kitűnt a szükséges mértéktartás sajátos előkelőségével, mely a bizalmas közeledővel szemben megvonta a határokat, a nélkül, hogy az erőszakoltságnak látszott volna. Mindenki, aki közelébe jutott, lelki emelkedettségben távozott tőle, oly benyomásokkal, melyek a tekintélytiszteletet a legmagasabbra fokozhatták.

Ez a varázs még közvetlen környezetét is fogva tartotta, a napi érintkezők sem tudtak szabadulni egyéniségének lebilincselő hatása alól. Szolgálattevő katonái és hivatalnokai sohasem tapasztaltak szeszélyes hangulatváltozást vagy türelmetlenséget nála, csodálatos munkateljesítményében, uralkodói feladatainak betöltésében, mely terheltségben a végsőig volt fokozva, nyugalmanak, energiakifejtésének biztonságát egy pillanatra sem veszítette el. Télen, nyáron négy órakor kelt s kezdette meg munkáját az óra pontosságával, szerény ebédjét rendszerint íróasztalánál költötte el s rövid pihenés után folytatta munkáját, mely az esti órákig tartott. Fiatal, tevékeny erők csak megfelelő munkabeosztásban tudtak vele versenyt tartani, bárki más egyes ember kidőlt volna a rendszerben, melyet önmagára kérlelhetetlenül megszabott.

Ilyen volt Ferenc József udvara és munkaműhelye, mely csak tiszteletet válthatott ki azokból, akiknek ítéletét hangulatos szólammal nem lehetett megtéveszteni. Annál kevésbé imponált a látvány a gáncoskodó kritikának, mely a kákán is csomót keresett, bujtogatott és ferdített, hogy a valót elhomályosítsa. Hangzatos szójátékok keletkeztek az udvari élet szokásairól, az uralkodó rendszeréről, tarka változatosságban, melyeknek még a tudomány mezében jelentkező kritika sem tudott ellentállni. Az általános pletyka-versenyben, a jobb köröktől lefelé a bécsi csapszéki szellemeskedésig, minden selejtes irányzat képviselve volt. Nem volt nehéz megállapítani, hogy a legkritikusabb hangot a sértett érdek ütötte meg, a legtöbb frázis és megtévesztés oly forrásokból keletkezett, melyekből a célszatokra könnyen lehetett következtetni.

A kritikusok bölcsen megállapítani vélték Ferenc József személytelenségét, mely a magánérdekek taposó-malmában vergődik. Az uralkodói rendszer tehetetlenségét hangoztatták, mely csak a húzás-halasztás taktikájából él, takargat és foltozgat minden tervszerűség nélkül. Szerintük Ferenc József nem abban volt hibás, amit tett, hanem amit tenni elmulasztott.¹ Hogy mi az, amit Ferenc Józsefnek meg kellett volna tennie, azt részben meg sem tudjuk, amit pedig megtudunk, az éppen elég arra, hogy a kritikusokról és céljaikról gyanúnkat igazolva lássuk. Csak a legelvakultabb egyoldalúság lehetett képes személytelenséggel vádolni azt az uralkodót, akinek sajátossága éppen egyéni jellegzetességében nyilatkozott. Bizonyos, hogy ez a jellegzetesség nem juthatott kifejezésre oly tervekben és kísérletezésekben, melyeket a Monarchia gépezete nem bírhatott el, de éppen ez a felelősségérzet, mely a kockázatot fékentartotta, az uralkodás tekintélye és kötelességérzete adta meg Ferenc József egyéniségének jellegzetességét, mely következetessége által nyert éles kidomborodást. Ferenc József egyebekben rászolgálhatott a kritikára, de arra nem, hogy személytelenséget állapítsanak meg róla. Aki az ő egyéniségében személytelenséget látott, az nem lehetett képes számolni azzal, ami egy nagy birodalom életszükségleteiben, az erők működésének irányításában a hivatottság útját megszabta.

Amit a kritikusok kívántak, hogy Ferenc Józsefnek a cselekvés terére kellett volna lépnie, az nem jelenthetett volna egyebet, mint azt, hogy jogokat és tágitásokat adjon újabb irányzatoknak, melyek a rendszer felforgatására törtek. Természetes, hogy ezeket az irányzatokat az illető érdekeltségek mind a saját javukra magyarázták, de arról, hogy a Monarchia életorganizmusát ezek a kísérletezések mennyire érintették volna, nem kapunk komoly, meggyőző tájékoztatást. Elképzelhető, hogy egy benső felbomlasztás, föderalisztikus irányzatokkal vagy más egyebekkel, minő eredményt hozhatott volna, mi lehetett volna a következménye annak, ha változtatások történnek a belső gépezetben oly irányzatokkal,

¹ Kristóffy József emlékiratai: *Magyarország kálváriája*.

melyek a meglevő helyzettel szemben egyenértékű erőalakulást nem biztosíthattak.

Mindenesetre jellemző, hogy a fennálló erőszövetségnek védelmében Ferenc József bizonyult a legerősebb félnek, mely a felbomlásnak gátul szolgálhatott. Így az egységes magyar államnak is ő volt legerősebb védője, az ő királyi hatalmának erejében és következetességében volt a biztosíték, mely minden kísérletezést megghiúsított, minden kockázatos felforgatásnak ellenállott. Találkozunk ugyan azzal a felfogással is, hogy épp a magyar nemzeti állam fenntartásában rejtett a Monarchia legnagyobb gyengesége, de ezt a felfogást megcáfolhatták az eredmények, melyek csak azt bizonyíthatták, hogy egy alkatrészeire felbomló magyar állam, új föderalisztikus alakulásokkal, az erők gyengítésén és szétforgácsolásán kívül csak a Monarchia nagyhatalmi állásának biztonságát kockáztatta volna. Akik nem így gondolkoztak, azok nem voltak tisztában a magyar állam hivatottságával, mely időszerű szükség volt, nemcsak a belső fejlődő erők üdvös céljaira, hanem arra is, ami a Monarchiát, mint egységes erőt, külpolitikai hivatásának betöltésére szorította. Ennek az erőegységnek szükségét a megváltozott szellem sem döntheti meg, a háború után keletkezett új jelszavak sem lehetnek irányadók arra nézve, hogy megállapítsanak tanulságokat, melyeket az események már eddig is megcáfoltak.

Csődálatos megállapítása volt a kritikának az is, hogy Ferenc József nagyon könnyen ejtette el embereit és nem válogatta meg jól munkatársait. Ez az állítás is csak hibás mérlegelésen és a viszonyok félreismerésén alapult. A király soha senkit egyéni ellenszenvből, érzelmi befolyások hatása alatt nem bocsátott el tanácsadói állásából, mindig csak a helyzet kényszerűsége, egy fenyegető bonyodalom veszélye volt az indító ok arra, hogy elejtsen valakit. Viszont ha azt látjuk, hogy sokszor éppen a hozzá való hűségben és megbízhatóságban erős, kipróbált egyéniségeket volt kénytelen elbocsátani, vagyis olyanokat, akiknek távozása reá, kényelmi érdekszempontjait, valamint saját belső érzéseit tekintve, csak áldozat volt, akkor nem lehet ezt az alapos megfontolt-ságú, különben is inkább konzervatívabb szellemű uralkodót

ily váddal illetni. Ferenc Józsefnek nehéz, felelősségteljes helyzetében nem lehetett célja és kedvtelése egy ilyen, reánézve csak hátrányokkal járó szeszélyes szerepet játszani.

A másik vád, hogy rosszul választotta meg munkatársait, ugyanilyen elbírálást érdemelhetett. Mindenekelőtt tisztán állott, hogy Ferenc József tanácsadóit nem választhatta meg kénye-kedve szerint. Két parlamenti állam uralkodója lévén, bizalmával mindenkor csak olyanokhoz folyamodhatott, akiket a parlamenti élet kitermelt, akik tekintélyben és hivatottságban megszerezték a mértéket arra, hogy a megválasztásban kellő súllyal bírijanak. Viszont az az állítás, hogy Ferenc József elmellőzte az erős egyéniségeket és csak a középszerű, hajlítható tanácsadók felkarolására vállalkozott, éles cáfolatot nyer oly egyéniségek által, akiknek a régi Monarchia életében jelentős szerep jutott. Talán csak mégsem lehet tiszta ítélettel állítani azt, hogy egy idősb Andrassy Gyula, Tisza Kálmán, Wekerle Sándor, Széll Kálmán, Tisza István a szürke középszerűség egyoldalúságában vergődő egyéniségek lettek volna. Ugyancsak megállapítható ez Ausztriára nézve is, ahol a kiváló tehetségek és erős egyéniségek egész sorozatát látjuk az uralkodó oldalán mint tanácsadókat működni. Annak, amit a kritikusok állítanak, épp az ellenkezője igaz, mert a tanulságok azt bizonyítják, hogy Ferenc József bizalma és rokonszenve azok felé fordult legmelegebben, akik tehetségben és jellemben a közélet legkiválóbbjai voltak. Andrassy Gyulához, Tisza Kálmánhoz mindvégig a legmelegebben ragaszkodott, viszont Tisza Istvánnal szemben olyan meleg rokonszenvről tett bizonyosságot, mely elzárkózott uralkodói életében ritkaságszámba mehetett. Hogy ő is tévedhetett s embereinek megválasztásában csalódások érték, az kétségtelen, de viszont ritka belátása volt arra is, hogy a következményeket levonja s ne erőszakoljon magára olyan rokonszenvet, mely csak a helyzetet nehezíthette.

Bizonyos, hogy Ferenc József uralkodói hatalmának gyakorlásában volt egy megtámadhatatlan szilárd pont, melyet megostromolni nem lehetett. Ez a szilárdság szoros összefüggésben volt az Isten kegyelméből való uralkodás hitével, mely nem futó érzés volt nála, hanem belső lelki tartalom,

melynek erősségét háza ősi hagyományaiból s erősen felvértezett vallásos érzületéből merítette. Ennek az álláspontnak lehetett merevsége, de semmiesetre sem olyan, mely igazolhatta volna azoknak feltevését, akik e hagyományoknak kultuszában összeütközést láttak az élő közszükségletek érdekeivel, vagy a fejlődő idők szellemével. Nincs az alkotmányos Ferenc József uralkodói életének egyetlen mozzanata sem, mely ezt a kritikát igazolhatná, de annál több, mely azt bizonyítja, hogy azokban a lelki összeütközésekben, melyek elé került, sohasem tett olyat, ami álláspontjának merev önzését igazolhatná. Sőt ellenkezőleg, vannak uralkodásában válságos fordulatok, melyek arról tanúskodnak, hogy akkor, amikor saját érzülete és a közvélemény álláspontja között ellentétek támadtak, ő volt az önfeláldozó fél, aki engedékenységet tanusított. Így volt ez az egyházpolitikai törvények szentesítésénél, mely a legnehezebb próbát hárította reá. Ferenc József, ha nehéz lelki tusák után is, végül mégis engedett abban, ami háza hagyományainak, vallásos érzületének ellentmondott. Hogy viszont a katonai kérdésben merevséget tanusított, ezt sem lehet személyes érzelmeinek egyoldalúsága alapján magyarázni. Ő ezt az álláspontot magasabb érdekek szempontjából vallotta, s az energia-kifejtést a veszélyeket ellensúlyozó szükségnek tartotta. Ez lehetett jól vagy rosszul magyarázott álláspont, de semmiesetre sem az, amit az ostromlók hirdettek, akik Ferenc József merev szűkkeblűségében, egyoldalú hatalmi féltékenykedésében vélték a magyarázatot megtalálni.

Mindezek a tények és megállapítások nem voltak titkok, a helyzetet a kritikusok is elbírálhatták, de miután elhomályosító célzataik taktikázásra utalták őket, mindent elkövettek, hogy a közhangulatot érdekeik javára befolyásolják, a rokonszenvet Ferenc József személyétől és rendszerétől eltántorítsák. Volt olyan tábor is, mely a gúnyos lekicsinyítés fegyverével dolgozott, azzal az alacsony céllal, hogy Ferenc József egyéniségére árnyékot vonjon s benne a megfogyott szellemi képességek tehetetlenségét állapítsa meg, mely veszedelmet hoz a Monarchiára.

Ferenc József tekintélye sokkal erősebb volt, mintsem

hogy ezek a silány áramlatok vele szemben diadalmaskodhattak volna. Egyéniségének és jellemének sziklaszilárdságán megtörték a támadások, rendszerének határozott egyenes vonala, életének puritánsága mind cáfolat volt azokra a gyanúsításokra, melyeket a bujkálók forgalomba hoztak róla. Az uralkodó testi és szellemi erejét láthatta mindenki, az egész léggör, mely őt körülvette, a fegyelmezett munka és kötelességteljesítés rendszere, melyet megteremtett, nyitott könyv lehetett, melyet semmiféle kételkedés vagy titokzatosság homályba nem vonhatott. Mindazoknak, akik vele munkaközösségben vagy tanácsadói felelősségben érintkezésben voltak, csak egyöntetű véleménye lehetett abban, hogy Ferenc József munkateljesítményének csodás mértékén kívül a szellemi képességek teljes erejével rendelkezik. Tiszta ítélete az emberekről és a viszonyokról csorbítatlan maradt mindvégig, lelkiismeretes kötelességérzete még a halál küszöbén sem hagyta cserben őt, utolsó rendelkezése is, mint azt József főherceg emlékirataiból tudjuk, egy tiszta öntudatú lélek erőnyilvánulásairól tanuskodik.¹

Az öreg uralkodó szellemi ébersége végig erős maradt, jellegzetes emlékezőtehetsége nem hagyta őt cserben később sem, holott pedig a szellemi erők megfogyatkozása rendszerint ezen a téren mutatkozik először, midőn a korrallal járó gyengülés természetes állapota bekövetkezik. Visszaemlékezése mind az emberekre, mind az eseményekre valóban bámulatos volt, évtizedekkel előbb történt mozzanatokra és találkozásokra teljes biztonsággal hivatkozott. Régi emberek, súlyban nem is jelentékeny személyek, kikkel valamikor összejött, nemcsak rögtöni felismerésre, hanem még arra is számíthattak, hogy a tárgyat is megjelöli, melyről valamikor beszélgetést folytatott.

Ez a szellemi éberség nem egyes fellángoló tünet, hanem következetes folytonosság volt nála, melyet mint rendszert azok is megbámulhattak, akik vele állandó érintkezésben, munkaközösségben voltak. Néhai Lukács László pénzügyminiszter, akit két évtized benső tanácsadói viszonya fűzött

¹ József főherceg: *A világháború*. IV. kötet, 260. oldal.

a királyhoz, emlékirataiban meglepő adatokkal szolgál mind-ezekre nézve. A többek között elmondja, hogy valahányszor pénzügyi költségvetését előterjesztette, a király mindig a leg-feszültebb figyelemmel kísérte előadását. Nem felületes jelentések voltak ezek, hanem komoly, alapos szaktanácskozások, melyekben a király bíráló véleményét gyakran hangoztatta. A miniszternek kötelessége volt mindenkor az, hogy a költségvetés főbb tételeit indokolja, s a király pusztán emlékezetből a legtöbbször rájött arra, hogy az új költségvetési tétel az előzővel szemben jelentékenyebb eltérést mutatott. Az indokolást azonnal számonkérte s nem nyugodott bele abba, hogy felületes, kitérő válaszokat kapjon. Egyáltalán Ferenc József rendszerében az alapos készültség komoly feltétel volt; kibúvással vagy frázissal nem lehetett őt tévútra vezetni. Mindenben teljes őszinteséget követelt, a kimondott szó megtámadhatatlanságát, mellyel szemben nem ismert megalkuvást. Aki ez ellen vétett, bizalmát elvesztette, az igaztalan szó halálos ítélet volt, mely felmentésre alig számíthatott.

Ferenc József rendszeréhez tartozott az a szűkszavúság is, melyet a kritikusok oly szívesen kifogásoltak nála, világga kürtölve szellemi szegénységét, mely képtelen arra, hogy a közhelyek és a szokásos mondások kereteiből kibontakozva, értelmi felsőségét méltóan tudja kifejezni. Bizonyos, hogy Ferenc József nem volt a hatást kereső frázisok hőse s nem is pályázott arra, hogy e téren hangulatot keltsen a maga javára. Ámde csak célzatos ferdítés vagy elfogultság lehetett szellemi gyöngesség gyanánt magyarázni azt, ami nem volt egyéb, mint az uralkodói rendszerrel járó megkötöttség óvatossága. Ha Ferenc József kijelentéseiben szófukar maradt, csak annak a megfontoltságnak tett eleget, melyet minden ténykedésében magára szabott. Mindenekfelett óvakodott attól, hogy szavai homályos magyarázatokat keltse-
nek, melyek felelősségét megnehezítik. A rendszer csak Ferenc Józsefet igazolhatta, aki nem lepte meg a világot nagy szólamaival, de nem is okozott zavarokat és bonyodalmakat, melyek komoly következményekkel járhattak. A gúnyolódnak nem volt igaza abban sem, hogy Ferenc József íté-

letei, nyilatkozatai nem tudtak felemelkedni a köznapi laposág színvonalán, mert vannak bizonyítékok, még pedig illetékes oldalról, melyek találó ítélkezéséről, gyakorlatias észjárásáról tanúskodnak. Mi sem jellemzőbb reá, mint az, hogy hét évtizedes uralkodásáról egy emlék sem maradt vissza, mely akár csak egy nyelvbotlásáról is tanúskodhatnék, ami szinte példátlan eredmény egy hosszú uralkodás nehéz viszonyai, a sokszor legkétesebb helyzetek próbái között. A bécsi humor, az utcai vargainas-szellemeskedés gyárthatott szó-játékokat, melyeket szívesen felkarolt a cinikus csúfondároskodás, de minden művelt, jóízű ember tisztában lehetett azzal, hogy e források minő elbírálást érdemelhettek. Hiába akartak a konkolyhintók hangulatot kelteni, gyanúsítani, ezeknek az irányzatoknak mégsem sikerült Ferenc József uralkodói egyéniségéhez odaférfközni, úgy hogy tekintélyének ártottak volna. Az ítéletet nem az elmellözött bosszúállók, az elégedetlenkedők döntötték el, hanem Ferenc József egyénisége, hosszú, küzdelmes uralkodói pályájának tanuságai, melyek a hivatottság mértékét rendszerben és eredményben egyaránt igazolhatták. Ez a megállapítás jelentőségben csak hatványozódhat a tragikum által, mely neki nemcsak mint uralkodónak, hanem mint embernek is osztályrészül jutott.

A történelem alig ismer uralkodót, aki sorscsapásokban annyira a Végzet kiválasztottja lett volna, mint Ferenc József. Politikai és hadi sikertelenségei is súlyos mértékkel mérettek ki a sorstól, de amit mint embernek át kellett szenvednie, az szinte példátlan az uralkodóházak történetében. Csodás lelkierejének bizonyítéka, hogy mindezt el tudta viselni szilárd hittel és megadással, melyből magából is következtetni lehetett egy kivételes lelki nagyság mértékére. Ferenc Józsefet a csapások nem törték meg, sőt minden válság, mely őt érte, még jobban megedzette abban a lelki erőben, mely kitarító kötelességteljesítésre és önfeláldozásra sarkalta a reá-szabott hivatás betöltésében.

Természetes, hogy a gáncsoskodók hada erre is megtalálta a magyarázatot, Ferenc József önző érzéketlenségében, melyhez saját féltveörzött hatalmán kívül nem férközhetnek oda a benső önvizsgálódás tisztultabb érzései. Szerin-

tük aki ily csapásokat annyi érzéketlenséggel tud tűrni, annak nem lehetnek nemesebb lelki tulajdonságai. Ez volt a világgá szórt híresztelés, mely megjárta a maga útját, de minden hatás nélkül, mert minden jobb érzés, a józan ész kritikája is, visszautasította a rosszindulatú megtévesztésre törekvő silányságokat. Elképzelhető-e emberi alapon, hogy bárki is ily sorscsapások súlyát meg ne érezze, lehetséges-e az, hogy Ferenc Józsefet, ha már egyéb nem, fia tragédiája le nem sujtotta volna, akiben uralkodói utódját is el kellett veszítenie. A rágalmakat a korszerű tanuk is megcáfolták, akik látták őt a megpróbáltatások óráiban, hallották nyilatkozatait, melyek érzelmi világára nézve minden kétséget eloszlathattak. Mint ember, ő is melegen érzett, megértően mások szenvedései iránt is, de nem a zúgolódásban, hanem a vallásos megnyugvásban és a kötelességteljesítésben kereste az erősséget, mely neki a sorscsapásokban lelki önvédelmet nyújthatott.

Midőn Tisza István egy szeretett fiatal női rokonát hirtelen elveszítette, s az öreg király megtudta, hogy lelkét a csapás mennyire lesújtotta, könnyes szemekkel fejezte ki neki részvétét: «Hallottam, hogy minő nagy csapás érte Önt! Az élet néha igazán borzasztó! De bármit mért is reánk a Gondviselés, csüggedni nem szabad s teljesíteni kell kötelességünket.» S azzal az öreg király leültette kedvelt miniszterelnökét s megkezdte vele a tárgyalást azzal az önfegyelmezett lelkierővel, mely sajátja volt.¹

Kétségtelen, hogy ha Ferenc József uralkodói pályája a végső tragikum alapján vettetnék mérlegre, a siker nem szolgálhatna igazolására. Mi sem lehetne azonban felületesebb és méltánytalanabb, mint uralkodásának korát és érdemi jelentőségét ebben a beállításban vizsgálni. Nem tekintve a bekövetkezett véget, mely már nem az ő életére esik, maga a

¹ Ferenc József belső lelkivilágára, meleg érzéseire meglepő adatokat kapunk abból a munkából, mely Erzsébet királyné életéről legutóbb megjelent. Egy nemes szív lovagi hűsége, áldozatkészsége nyer bizonyítékot abban a kitűnő műben, mely a szerencsétlen királyné hányatott életéről számot ad. Conte Corti: *Erzsébet királyné*.

tragikum, mely a régi államrendszert s mindazt, ami abban valamikor élő és lüktető erő volt, fejlődésével és alkotásaival együtt lerombolta, önmagában nem lehet sorshatározó a leszámolásra nézve. Az igazságos elbírálás azt is megköveteli, hogy mindaz, ami a maga korában a közjó előmozdítására szolgáló alkotó erő és időszerű hivatottság volt, szintén mérlegre kerüljön.

Hét évtizeden át volt Ferenc József a Monarchia sorsának intézője, a világfejlődés oly korszakában, melyhez nincs hasonló az emberiség történetében. Amit e korszak alkotó munkában, tudományos fejlődésben, a technikai haladás vívmányaiban minden téren kifejtett, évszázadok fejlődési lendületét is túlszárnyalhatta. Ebben az óriási versenyben a régi Monarchia kultúrája, munkakifejtése és erőteljesítménye nem maradt hátra a többi művelt nemzetekénél, államfenntartó erőképesége is egyensúlyban volt hivatottságával, melyet az európai politika szolgálatában betöltött. Az épületnek lehettek hibái, gyengeségei, — elismert tökéletes alkotás hol van a világon? — de az eredmények sokkal döntőbbek, mintsem hogy a belőlük leszűrődő tanulságok cáfolatot nyerhetnének.

Ha a régi Duna-monarchia küldetésének, európai szükségének megvolt a maga korszerű jogosultsága, akkor annak legfőbb fenntartó, konzerváló erejét, Ferenc József hivatászerű uralkodását és az ahhoz fűződő eredményeket megtagadni nem lehet. Hogy pedig ez a szükség megvolt, azt nemcsak a múlt, hanem a jelen is igazolja, mely sokkal nyomasztóbb, mintsem hogy a Monarchia felbomlasztásával járó végzetes következményeket megcáfolhatná.

Ennek a számadásnak a jegyében követel elbírálást Ferenc József fejedelmi alakja, mely csak nőhet, tisztulhat az idők tapasztalataival. Mint egy antik dombormű a maga éles jellegzetességével, úgy áll előttünk az ő egyénisége, erős bélyeget ütve a korra, mely tőle elválaszthatatlan marad. Ferenc József korszaka önálló, jellegzetes egész, alkotásaival, alapfenntartó hivatottságával együtt azon korszakok egyike, melyek a történelemben is sajátos elhelyezkedést követelnek. Hogy a vég tragikus volt s a romok között a nagy

örökség is veszendőbe ment, az önmagában nem lehet marasztaló Ferenc Józsefre, akinek igazolására az idők tanulságai is közremunkálkodnak.

Az ősi temetvényi vár bércfalán, az égnek meredő sziklatetőn, ahol Bercsényi Miklós, a számkivetésben meghalt kurucvezér született, ezt a jelmondatot találja címerbe vésve a vándor utazó :

Omnia si perdes, famam servare memento!

Ha mindent elvesztettél, jóhíredet ápolni emlékezzél!

Klasszikus szavak, melyek nem a mulandóságot hirdetik azok számára, akik küldetésük tudatában a megpróbáltatások és csalódások ellenére is meg tudták őrizni hitüket, teljesítették kötelességüket. Erre a megemlékezésre számot tarthat Ferenc József is, az ő fejedelmi erényeinek tiszteletére az idő nem boríthatja reá a feledés mohát.

HORÁNSZKY LAJOS.

ELSŐ POLGÁRI DRÁMÁNK.

Irodalomtörténészeink Gorove László *Érdemes kalmárjában*¹ fedezték fel az első magyar iránydrámát. Bayer József *Az első magyar iránydráma* címmel írt cikket róla az Ephem. XVIII. kötetében, Vértesy Jenő így emlékezik meg a műről *A magyar romantikus dráma* c. munkájában: «Az iránydráma még alig szólalt meg. Régi, nem olvasott könyvek közül kihúzzuk a Gorove László darabját, *Az érdemes kalmárt*». (220. o.) Iránydráma, melyet szerzője a kereskedelemmel s éppen ezért a kereskedővel szemben hazánkban tanusított ellenszenv, megvetés, lebecsülés alaptalanságának bizonyítására írt, bemutatva a gáncsolóknak az érdemes kalmárt. Szerintünk nagyobb irodalomtörténeti jelentősége van e kis munkának: nemcsak első iránydrámánk, hanem egyben az első polgári drámánk is.

A polgári irodalom a polgárság talajából sarjadt ki, ennek éleateszményei határozták meg. A meggazdagodott kereskedelmi és ipari vállalkozók rétegének éleateszményei ezek, mely réteg fölfelé törekedett s átvette a társadalomban a vezetőszerepet a lehanyatló nemességtől. Nyugaton a XVIII. század második felében már virágjában áll ez irodalom, termőtalaja a két jellegzetesen kereskedő és ipari állam, Angolország, majd Németország, melyekben a kereskedő és iparúzó polgárságnak e tőkés rétege legkorábban lett nagyhatalommá. Georg Lillo *Londoni kereskedője* tudja magáról, hogy ő az új világ ura, aki pénzének birtokában hatalmas gazdasági és

¹ *Az érdemes kalmár*. Hazai történeten épült eredeti darab. Öt felvonásokban. Szerzette Gorové László. Budán nyomtatott Landerer Anna betűivel. 1807.

társadalmi erők mozgatója s gáncsolhatatlan őre és megtestesítője az erkölcsösségnek; fennen hirdeti, hogy bűnös, vagy gonosztevő csak az lehet, aki nincs tudatában, hogy mily boldogítók az erények.¹ Nagyfokú öntudattal rendelkezett már a polgárság, mikor irodalomalkotó tényezővé lett.

Hazánkban nem volt nyugati értelemben vett kereskedő és iparúzó magyar polgárság. Az Árpádok kora óta alakult városaink polgársága idegen, főként német elemekből állott. Kereskedelmünket s iparunkat szinte kizárólag ez idegen elem tartotta kezében. Alföldi városaink polgársága ugyan magyar volt, de «amit az Alföldön városoknak neveztek, tulajdonképpen nagy faluk voltak, melyeknek lakossága túlnyomóan földműveléssel és marhatenyésztéssel foglalkozott».² Ez őstermelő s állattenyésztő lakosság körében nem alakulhatott ki jellegzetesen polgári életforma, melynek életrehívója a polgári életesmények, s ezek a kereskedelmi és ipari pályákon működők tulajdonai. Német városainkban meggyökereztek, s kivirult a polgári élet, de e német városok jó ideig nemcsak idegen nyelv-, hanem idegen kultúrszigetek is maradtak. Így magyar polgári irodalom kialakulásának a létfeltételei nem voltak meg.

Nyugati kultúrkapcsolatok révén indul meg hazánkban a polgárisító propaganda, melyben nagy része volt a magyar nemességnek; legnagyobb apostola éppen Széchenyi István. Akik mozgatói voltak e propagandának, szembehelyezkedtek rendjük előítéletével, a kereskedelemnek és iparnak hasznos, nem pedig lealacsonyító voltát iparkodtak bizonyítani, sőt rábírní a nemességet, hogy maga is e polgári pályákon helyezkedjék el.

Hasznos polgárokat már Teschedik Sámuel evangélikus lelkész, bevándorolt iparos polgárcsalád gyermeke, is akart nevelni a hazának. Ebbeli törekvésének német műveltsége az alapja. Lelkészi munkálkodásának s külföldi pedagógusoktól is megcsodált életművének, a szarvasi intézetnek célja az, hogy a nemzeti iparnak művelt előmozdítókat neveljen.³

¹ Walzel: *Das bürgerliche Drama*. Neue Jahrbücher. 1915. I.

² Grünwald Béla: *A régi Magyarország*. 125. o.

³ *Teschedik Sámuel önéletírása*. Ford. Zsilinszky Mihály. 12. o.

De arra gondolni sem mert, hogy a nemességnek ajánlja az ipart; iskoláját paraszt és polgárcsaládok gyermekei számára alapította. Teschedik hasznos polgárnevelésre irányuló gondolata egyben a helyes embernevelést jelenti. Vallásos alapon állva az Istennek tetsző élet eszményeit a polgárság élet-eszményeiben találja fel. Hiszen a polgárság élete a fejlődés első fokozatán azonos volt a vallásos étellel, csak későbbi elkülönülés folytán vált külön ettől. A polgárság legfőbb élet-eszménye a munka; ez a megreformált kereszténységé is. A puritán Baxter szerint a munkától való idegenkedés nyilvánvaló jele a kegyelmi állapot hiányának.¹ Erkölcsnemesítő a munka, ez a jellegzetesen polgári gondolat a pietista Franckének azon a tanításán alapszik, hogy a munka kiváltképpen aszketikus eszköz.² Óvszer a bűnök ellen és nevelője az erényeknek. Ugyanezt hirdeti Teschedik is. «Szenvedélyeim közé tartozott mindig — írja Önéletírásában — a szegény embereknek, gyermekeknek, cigányoknak és koldusoknak munkát szerezni s őket ezáltal a hivalkodástól, rossz cselekedetektől tényleg elvonni és derék emberekké változtatni».³ A folytonos munkálkodás által termelt erények közül különösen nagyra értékeli a szorgalmat és az idővel való gazdálkodást. Intézetét az Industria szobraival ékesítette, s hányszor panaszkodik, hogy Magyarhonban még mindig az Ignavia uralkodik. Munkaszerető feleségének jellemzésében írja, hogy folytonos munkálkodása mellett «természetesen igen könnyen nélkülözhetette a költséges és az (olyan drága) időt pazarló mulatságokat.»⁴ A vallásosság és a polgárság eszményére, a munkára nevelve képezi ki iskolájában a jövő vallásos polgárt, a nemzeti iparnak művelt előmozdítóját. Szakított a hagyományos klasszikus neveléssel s hasznavehető reális technikai műveltséggel látta el hallgatóit, melyre polgári életpályájukon nagy szükségük lesz. Intézetében tanítottak földrajzot, természetrajzot, emberi test-ismeretet, dietetikát, polgári

¹ Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme.* Ford. Vida Sándor. 104. o.

² Max Weber: I. m. 86. o.

³ Teschedik Sámuel. I. m. 64. o.

⁴ Teschedik Sámuel. I. m. 58. o.

építészetet, pénz- és kereskedelmi tudományt, technológiát, gazdaságot, chemiát.¹

Nemeseink közül talán a franciás műveltségű Mikes Kelemen az első, aki Nyugaton jártában tapasztalta, hogy ott mily hatalmas fejlődésre lendítette a kereskedelem s ipar az országokat, és szilárdan hangoztatja, hogy «a mesterségek és kereskedés hajtanak hasznot egy országban».² Nagy szeretettel tanulmányozza a gyapot- és selyemipart s említést tesz arról, hogy hátha lehetne hazánkban is hasznosítani. Arra is következtethetünk, hogy szeretné látni, ha a magyar nemesség is résztvenne a kereskedelmi és ipari életben, mert felpanaszolja, hogy a magyar ifjút bizony nem úgy nevelik, hogy e téren megállhatná helyét. A külföldi ifjú, mikor kikerül az iskolából, «jól tudja a geographiát, ért a geometriához, mezőgazdasáshoz, a magyar ifjúnak nagy deáksága mellett még azt is tisztartójától kell megtudakolni, hogy északra vagy délre fekszik-e a szőlője? A matematikához még csak nem is konyít».³ Teschedik intézetében tanították mind e polgári életben szükséges ismereteket. A nemesség műveltsége az úri élet követelményeihez alkalmazkodott, latinos jogászműveltség volt. Mikes már ostromozza ez úri élet eszményeit, melyeket majd Széchenyi nem győz elégszer pellengérré állítani, mert akadályozói a kereskedelmi s ipari fejlődésnek. Az úri morál megvetette a munkást, mert dolgozik, megvetette a kereskedőt, mert nyereszksedik, s egyik sem «úri» dolog: sem a munka, sem a nyereség. Az úri élet eszményeitől meghatározott «úri dolgok» ellen kel ki. A nemes «leghasznosabb beszélgetése a vadászatról, a lovakról vagyon, nagy gyalázatnak tartaná, ha jól nem innék. Éveit eltölti vadászattal, itallal, vagy Venus udvarában. A hejehuja, a kopók nem engedik meg, hogy hasznos dologban foglalja el magát».⁴ Kármán József, a csinosodásnak német kultúrán nevelkedett nagy apostola már hévvel támad a nemességre, amiért nem küldi fiait ipari és kereskedői pályára, mikor

¹ Teschedik Sámuel. I. m. 29. o.

² Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei*. I. k. 369. o.

³ Kornis Gyula. I. m. I. k. 367. o.

⁴ Kornis Gyula. I. m. 367. és 369. o.

már maga is alig tud megélni földjéből. «A tudományok nemcsak gyönyörködtetnek, hanem táplálnak is. Nyitva áll a becsület útja, nyitva a kereskedés, a nemes mesterségek műhelyei, és nem méltóbb-e hozzájuk jó birtokos és tehetős polgárokká lenni, mint ha azok, amik: nemzetes betyárok».¹ Az úri élet kellékeit: a vadászatot, agarászatot, vad bacchanáliákat ő is kárhoztatja, mint Mikes.²

Mindezek még csak jámbor óhajtások, előhangjai, egyes akkordjai annak a hatalmas programmnak, mellyel Széchenyi István lépett fel. Programmjának alapgondolata már Mikes Kelemennél megtalálható: «A mesterségek és kereskedés hajtanak hasznot egy országban». Szeretné, ha a magyar nemesség töltené be a kereskedelmi s ipari élet vezető állásait, a jobbagyságból pedig, mint Teschedik is, hasznos munkásokat kívánna nevelni. Polgáriasítani akar, ezért követeli, hogy nemességünk mondjon le hagyományos úri életéről s nemesi latin műveltségéről, szerezzen reális technikai műveltséget és éljen tevékeny polgári életet. Teljes ideológiáját adja a polgári életformának, melyet a nyugati polgári élet tanulmányozásának eredményeként állított össze.

E polgáriasító mozgalommal kapcsolatban fejlődik ki a magyar polgári irodalom, mely tulajdonképpen e törekvés egyik propaganda-eszköze. Legelső terméke Gorove László *Érdemes kalmárja*, melyet 1807-ben adott ki. De csak Széchenyi nyomán vesz hatalmas lendületet, az ő polgári eszményei szerint alakítja hőseit. Írói különös szeretettel rajzolják a Széchenyi elgondolása értelmében polgárisult magyar nemest, a kereskedelmi s ipari élet vezéregyéniségét. Valójában ez a polgárisultság sohasem következett be, a magyar nemesség nem e jellegzetesen polgári pályákon helyezkedett el, hanem az államhivatalokban, megvetve alapját a túlmeretezett hivatalnoki osztálynak.³

Gorove László is, mint Mikes Kelemen és Kármán József, a nemességnek a polgári foglalkozásokkal, nevezetesen a

¹ Kármán József: *A nemzet csinosodása*. Uránia. III. k.

² Kármán József. I. m.

³ Farkas Gyula: *A magyar irodalom története*. 257. o.

kereskedéssel szemben táplált előítéletét, megvetését akarja szétfoszlatni, bizonyíthatva, hogy a kereskedés hasznos és nem lealacsonyító foglalkozás. Drámája így iránydráma, mely elé még egy valódi programbeszéd is van függesztve: az előbeszéd. Ebben írja: «Meg fogja ez érzékeny játék kézzel tapogathatólag sokaknak azon bal és balgatatag vélekedését cáfolni, hogy alacsonyság, vagy szégyenletes dolog a kereskedés.» E balítélet megcáfolására vállalkozni hálátlan, nehéz feladat, mert a latin műveltségű földbirtokos nemesség létrenntartó előítélete: az úri morál, úri élet védelmezése. Igazán nem valószínű, hogy «véggképen meggyőződik arról az olvasó (ha figyelmesen tekint bé a játékba), hogy a kereskedés az a kútfő, melyből számtalan jók szivárognak mind különösen kire-kire, mind közönségesen az egész emberiségre». A magyar nemes olvasó nem győződik meg erről olyan könnyen. A magyar nemességre vonatkozik Gorovénak e mondása: «Sokan, tapasztalásból szólok, gyűlölik a kereskedőket azért, mert gyűlölik a kereskedést. Sőt (óh, fájdalom) eleget halljuk a kalmárokat panaszkodni, hogy némely se világot nem látott, se nem olvasott emberek nemcsak akadályoztatják a kereskedést, hanem egyáltalában üldözik a kalmárokat». A magyar nemességnek ebben a viselkedésében a nevelés hibáit látja. Reméli, hogy *Érdemes kalmárja* «józanabb gondolatokra» fogja indítani a kereskedés megvetőit, mert «általláthatja belőle kiki, hogy tapasztalás nélkül szűkölködik az, aki ellensége a kereskedésnek». Tudja, hogy a kereskedés dicsőítése által ellentétbe fog kerülni a nemességgel, mert a kereskedés iránti ellenszenvének ostorozásával mélyen beletép önérzetébe. Tudja, s ezért mentegetődzik, hogy csak az igazságot akarta megírni. Nem azokért íródott a munka, akik «a kalmárkodásnak egész hazát illetően hasznos voltát megismérik, következképpen becsülvén, azt gyarapítani és szaporítani törek-szenek». Hasznót hajtó a kereskedés s bizony nincs ok a megvetésére: ezt hirdeti az előbeszéd.

Hogy mennyiben hasznos a kereskedés mind kinek-kinek, mind az egész hazának, azt Rozsos, az obsitos strázsamester mondja el, aki egyszeriben modern nemzetgazdává okosodik s magasztaló beszédet tart a kereskedelem dicsőíté-

sére : «Hány derék emberek nem viselik a kalmári nevet Hollandiában, Olasz, Német, Anglia, Spanyol és más országokban. Mi emelte s pallérozta az országokat ennyire a kereskedésen kívül? Miért hatalmasok a kereskedő nemzetek? Miért tökéletesebbek szomszédjaiknál? A tapasztalásnak és a szorgalomnak ösvénye a kereskedés, ez viszi elé a házi műveket, szabad mesterségeket és a lakosoknak munkásságát! Tökéletesíti, élesíti az embereket. A vad nemzetek a kereskedés, utazás és társalkodás által megszeliődnek. Minden mozgásba jön, a társaságnak leghítványabb tagja is haszont vehetővé lesz. Külföldi találmányokat béhoznak a kalmárok anyaföldünkre, a tudományok gyarapodnak azáltal. De mit ér a legelterjedtebb tartomány is gazdagság nélkül? A kereskedés tölti meg az országokat, szóval mindent virágoztat, mindent tökéletesít».

Hasznosságát így előadva Rozsos által, arra is megfelel, hogy nem szégyenletes dolog, vagy alacsonyság. Az úri morálnak e létfenntartó előitélete valamikor a középkori kereszténység etikájában vallásilag megalapozott volt. Aquinói Szent Tamás a «turpitudó» becsstelenítő névvel illette a nyereséget s az erre vonatkozó «Deo vix placere potest» mondat átment a kánonjogba is.¹ Ez az úri morál, mely a középkorban a kereszténység etikájában szentesítésre talált, most már többé-kevésbé elvesztette vallásos megalapozottságát, de a nemesi életnek, az úri életnek hosszú időn keresztül szolgálta életeszményeit s határozta meg állásfoglalását egyéb életeszményekkel szemben. A magyar nemesség, a született urak rendje az úri étellel tartja összeegyeztethetetlennek a nyereszkedést. Gorove az általánosan elterjedt úri felfogással szembehelyezkedve a kereskedői tevékenységnek nyereségre irányuló törekvéseit jogosnak állítja :

Honestum est lucrum, per quod nemo laeditur,
Juste acquiritur et nulli praejudicatur.

E két sor, a darab mottója, minden «nemesi», «úri» nézet sutbadobása. Derék dolog a nyereség, ha az senkinek sincs kárára,

¹ Max Weber. I. m. 45. o.

igazságosan szerzett s nem rövidít meg senkit. A reformált keresztény vallásosság valóságos apothéozisát adja a nyereségnek, ugyanezen korlátok közé szorítva. Baxter szerint, ha az saját lelkünk és mások kára nélkül, törvényileg megengedett módon háramlik ránk, nem megvetendő, sőt ha e feltételek mellett bizonyos módon több nyereségre lehet szert tenni, mint másként, bűnös az, ki e több nyereséggel járó utat elkerüli, mert vonakodik Isten sáfárja lenni s az ő ajándékait elfogadni. Ez a magatartás egyenesen káros lenne az Isten dicsőségére.¹ A polgári, de egyben a vallásos élet eszménye is a nyereség, éppúgy, mint a munka. A nyereség jogos voltának vallásos jóváhagyása mellett indul hódító útjára a polgárság körében a kapitalizmus tőkegyűjtő szelleme: e két versorban ez a szellem nyilvánul. A polgárság kapitalista szellemét idézi Gorove s ennek a zászlaját bontogatja. E kapitalista szellem a protestantizmus fegyvereivel jutott első nagy diadalához s döntötte meg Aquinói Szent Tamásnak turpitudo-elméletét, a «Deo vix placere potest» elvet s alakította át a feudalizmusnak ezekben gyökeredző hagyományos gazdasági rendszerét, mely nem a folytonos nyereségek által elérhető vagyonszerzésre törekedett, hanem csupán — nagy, vagy kisméretű, lényegtelen — szükséglet fedezésére irányuló gazdálkodást eredményezett.² E kapitalista — polgári — gazdálkodási rendszert hirdeti majd Széchenyi, mikor kikel feudális nemes urainknak tradicionalizmus szellemében vezetett gazdálkodása ellen s azon panaszkodik, hogy a magyar birtokos nem bírja magát oly jól, mint ahogy kellene, mert birtokai nem hoznak annyi nyereséget, amennyit hozniok kellene. Vallási alapját már elvesztette a nyereség szelleme, de a felvilágosodás észvallása nem került vele ellentétbe, sőt utilitarizmusa még hatalmasabb fejlődésre lendítette. Derék dolog a nyereség, ha az senkinek sincs kárára, igazságosan szerzett, s nem rövidít meg senkit. A kapitalizmus szellemének ezzel a merész mottójával üzen hadat a nemességhez intézett iránydrámájában nemes Gattájai Gorove László

¹ Max Weber. I. m. 107. o.

² Max Weber. I. m. 35—40. o.

annak a nemesi előítéletnek, hogy a kereskedés alacsonyság, vagy szégyenletes dolog.

A tendencia — a kereskedés fontosságának s le nem alacsonyító voltának hangsúlyozása és az az óhaj, hogy ezt lássa be a magyar nemesség — teljesen megegyezik Mikes, Kármán, majd későbbben Széchenyi törekvéseivel. E tendencia hívta életre a kis munkát, ez avatja iránydrámává s kapcsolja szoroson a XVIII. század vége felé meginduló polgáriasító propagandához. De Mikes s még inkább Kármán, majd Széchenyi egyenesen a magyar nemességet buzdították a kereskedelmi és ipari pályákra, Gorove pedig már annyival is megelégszik, ha nem lesz többé a nemesség a kereskedésnek akadály, gáncsolója.

Csupán a polgáriasító tendencia azonban még nem avatná polgári drámává az *Érdemes kalmárt*. A polgári irodalom jellegét a polgári életeszmények határozzák meg. A polgárság kezdetben erős ellenszenvet tanusított a meglevő irodalommal szemben, mert nem tudta a maga életeszményeinek szolgálatába állítani. Irodalomellenes felfogása azonban nyomban eltűnt, mihelyt oly irodalom állott rendelkezésére, mely megfelelt életeszményeinek. Ily irodalmat maga a polgárság termelt. A polgári irodalom megteremtői maguk is a polgári osztályhoz tartoznak. De Foe harisnyakereskedő, majd téglagyártó, Richardson meggazdagodott nyomdász, aki ötven éves korában szabad óráiban hátulsó boltjában írja első regényét, a *Pamelát*, Goldsmith pedig papi család gyermeke. Míg a katolikus papság inkább az úri rendhez, a nemességhez tartozott, a protestáns papság a polgársághoz csatlakozott, melynek szószékről hirdette a polgári életeszményeket, mint a vallásos élet eszményeit.

A polgári életeszmények rendszere a polgári morál, mely napjainkban egyre élesebb, lesujtóbb kritikát hív ki, hordozója, a polgár, pedig egyre kétesebb megvilágításban tűnik fel. E polgári morál mereven szembehelyezkedik a nemesség úri moráljával, kárhóztatja ennek életeszményeit; gazdaságilag és társadalmilag is a nemességgel vívja csatáit a polgárság a hatalomért. A nemesség ereje születésében és örökölt vagyonában, a polgárságé egyéniségében és szerzett vagyonában

van. Nemesi felfogás szerint az ember értékét származása, polgári felfogás szerint egyénisége szabja meg, s vagyona is csak annyiban válik díszére, amennyiben fáradozásainak, derekasságának a gyümölcse. A polgári morál alapvető tétele és parancsa : az egyéniség kifejlesztése értékes egyéniséggé ; a polgárság fejlődésének első szakaszában, mikor még a vallásos élet — a protestáns vallásosságra kell gondolnunk — és polgári élet egyet jelent, az Isten parancsainak megtartása, második szakaszában, mikor már megkezdődik e kettő közötti elkülönülés, az ész törvényeinek követése az értékmérő. De az életeszmények mindkét korban szinte változatlanul ugyanazok. Ez könnyen érthető, mert még mielőtt a protestantizmus és felvilágosultság elkövetkezett volna, ezek már megvoltak : a meggazdagodott kereskedelmi és ipari vállalkozók rétege — a polgárság színe-java — már a XIV. században magáénak vallotta ; ennek gazdasági és társadalmi helyzete volt a talaj, melyből kihajtottak ; a protestáns vallás és az ész vallása tehát csak mintegy igazolta, szentesítette ezeket. A florenci Leon Battista Alberti ugyanazon eszményeket hirdeti, melyek megvalósításában napról napra ellenőrzi magát Franklin Benjamin.¹

A polgári erények azok az életeszmények, melyek megvalósítására a polgárság törekedett, ezek szabták meg az egyéniség kifejlesztésének irányát. A munka, a gazdálkodás és a testi élet szabályozásából fakadtak. A vallásosság korában az in majorem gloriam Dei gondolata, a felvilágosodás korában az észszerűség jelszava volt a szabályozó elv. Amilyen buzgón ápolta a polgárság azelőtt a vallásosságot, mely szentesítette életeszményeit, oly mohón kapott most a tudományosságon, mely újabb igazolását adta azoknak. Kezei közt lett a tudás hatalommá, az érvényesülés eszközévé.

Polgári felfogás szerint a munka nemesít. Elvetése ez azon arisztokratikus gondolatnak, hogy a munka kín, teher és alacsonyrendű tevékenység. Ez a gondolat uralkodott a görög filozófiában, ezért bízták a rabszolgákra, ezt vallja a

¹ V. ö. Sombart Werner *Der Bourgeois* című könyvének *Die bürgerliche Tugenden* című fejezetét. 135—163. o.

nemesség, mikor úgy vélekedik, hogy csak a paraszthoz illik, úrhoz nem. A polgári felfogás ép ellenkezőleg mint kiváltságos kötelességet mindenkire kiterjedő érvényűnek hirdeti. S nem elég az alkalomszerű munka, rendszeres munkálkodásra van szükség. Csak a rendszeres munka szolgál Isten nagyobb dicsőségére, mutato nomine csak ez észszerű, s így maga is erény, de nem önértékű, hanem csak eszközértékkel rendelkezik egyéb önértékű erények kifejlesztésére. Rendületlen szorgalmat, gerinces kitartást kíván. A szorgalom erénye egyengeti útját a többi erényeknek is : a tiszta nemi erkölcsnek, a törvénytiszteletnek, a józanságnak, melyek tétlenkedő életmód mellett nem virágozhatnak ki. Számtalan idézetet tudnánk felsorolni, melyek mind a restséget tartják legmegvetendőbbnek polgáremberre nézve. A restség minden bűnnek a forrása ; a tétlenség melegágya a bujaságnak, a törvények tiszteletben nem tartásának, legnagyobb kísértő a garázda, mulatozó életre.¹ Megrontja a lelket, elpuhítja a testet, pusztítja a drága időt.² A rendszeres munkálkodás parancsa fedeztette fel az idő értékét. Többé nem pocsékolható felelőtlenül, hanem bánni kell vele tudni : minden perc, óra lehetőség a munkára, s ha nem erre fordított, elveszett. Az idővel való gazdálkodás erénye szintén elősegítette egyéb erények megizmosodását. Így fejleszti a szükséztudást, egyszerűséget, megóv az időfecsérlő szórakozásoktól. Végtelenül drága és rövid az arasznyi életidő, éppen ezért bűn az időfecsérlés. S aki nem tud az idővel gazdálkodni, gondtalan tékozlásában hajlamos a szószátyárkodásra, a társaságbeli «hiú fecsegésekre», fényűző életmódra.³ A rendszeres munka tette szükségessé a rend erényét ; elkerülhetetlen egyrészt a munkaprogramm, másrészt a munkabeli rendesség, melyek nélkül a munka idővesztéssel jár. Rend a lelke mindennek, s ez itt szóserint érvényes. A rend a polgár minden ténykedésének, lakó- és munkahelyének, öltözködésének a díszé.

A gazdálkodás is oly tevékenység, mely csak a polgárság körében jutott kellő megbecsüléshez. A nemesség pénz-

¹ Sombart Werner. I. m. 412. o. ³ Max Weber. I. m. 103. o.

² Sombart Werner. I. m. 142. o.

szóró, pazarló élete a polgárságnak legnagyobb megbotránkozását hívta ki, annál is inkább, mert vagyona nem saját fáradozásainak gyümölcse, hanem örökölt vagyon. Gazdálkodni, a szó szoros értelmében tőkét gyűjteni a polgárság tanította meg a világot. A polgárság kapitalisztikus gazdálkodásában a bevétel-rovaton van a hangsúly, a nemesség feudális gazdálkodásában a kiadáson volt.¹ Így a polgárság és a nemesség e téren is ellentétbe került egymással. Minden erőnk megfeszítésével, egyéni derekasságunkkal arra kell törekednünk, hogy a bevétel rovata magasan túlszárnyalja a kiadásét, vagyis vagyont kell szerezni: ez az irányelv. A vagyonszerzés módja pedig a rendszeres gazdálkodás. Az így gyűjtött vagyon megbecsülést érdemel, az egyéni tehetségek Isten dicsőségére való, a felvilágosodás terminológiája szerint észszerű kifejtésének az eredménye. Erény hát a rendszeres gazdálkodás, de csak eszközértékű más, önértékű erények megszerzésére. Korlátok közé szorítja az ősi, ösztönös szerzési vágyat, az «auri sacra fames»-t, mely minden vezérelv sutbadobásával ragad; eszménye a nyereség a polgárságnak, de csak a szolgáltatás és ellenszolgáltatás arányosságának szigorú megtartásával. E korlátozás hívta életre a megbízhatóság erényét, mely tágabb értelemben egyben emberi becsületesség, igazságosság, szavahihetőség, mert a megbízhatóságnak az élet minden adottságában érvényesülnie kellett. S nemcsak nyereséggel lehet elérni a bevétel-kiadás rovat pozitív mérlegét, hanem a kiadások minimumra szorításával is; éppen ezért a kiadás tételeit, mielőtt még tételekké lesznek, alapos megfontolás tárgyává kell tenni. A rendszeres gazdálkodás követelménye volt a megfontoltság erénye; csak ez képesít tárgyilagos mérlegelésre. Mivel pedig a kiadások szükségességét az életmód határozza meg, parancsa volt a mértékletesség is; ennek kell lennie az életmód kánonjának. A megfontoltság eleve megtagad minden oly kiadás-tételt, mely nem egyeztethető össze a mértékletességgel. Mértékletesség vezetett a fényűzés megvetésére; a lakás, ruházat fényűzése mélyen elítélendő, ez tartóztatott vissza

¹ Sombart Werner. I. m. 11. o.

a költséges szórakozásoktól is. Itt különben az idővel való gazdálkodás is hasonló irányban befolyásolt. Ha mégis megengedte magának a polgár a szórakozást, ha maradt ráérő ideje erre, akkor főszempontja az volt, hogy ne kerüljön sokba. Rendszeres gazdálkodás szólította földre a takarékoság erényét is. Ez csak megfontoltság és mértékletesség mellett virágozhatott. A szorgalom és takarékoság a polgár legjellegzetesebb erényei. Takarékos életmód mellett hatalmas tőkék szaporodtak fel.

A rendszeres munka erényei: a szorgalom, az idővel való gazdálkodás, a rend határozottságot, megingathatatlan szilárdságot, a rendszeres gazdálkodás erényei pedig bizonyos józan okosságot eredményeztek, a polgár közmondásos józan okosságát. Józan okosság, mert folytonos számításon, mérlegelésen alapul. A megbízhatóság: szolgáltatás és ellenszolgáltatás helyes aránya, a megfontoltság: kiadás és bevétel mérlegelése, a mértékletesség: az önmegtartóztatás és tobzódás közti út kiszámítása, a takarékoság: megtalálni a költséges és fukarság végletei közt az aranyközepet. A határozottság és szilárdság voluntarisztikus jellegűek, a józan okosság pedig racionális színezetű. Mind az «akaratosság», mind az «eszesség» a csapongó, akaratot és észet zavaró émocióknak és testiségnek: a testi életnek szabályozását parancsolták. Csak így formálódhattak a kapitalizmus hőskorának szívós, szilárd, határozott, józan kereskedői, kiknek életében szinte megtestesült a határozottság és józan okosság erénye.

A testi életnek: a testiségnek s ehhez szorosan kapcsolódó érzelemvilágnak megfékezése kezdetben Isten dicsőségét szolgálja, majd az észszerűség parancsát. Esménye volt az ókor cinikusainak, sztoikusainak, a középkori kereszténység egyházatyáinak; de a középkori vallásosság a test sanyargatását követelte, a protestáns vallásosság és az ész vallása munkaerejének fokozására törekedett. Nem bűn már a jóláplálkozás, csak az evésben és ivásban való mértéktelenség az, nem bűn a kényelem, hisz az elfáradt testnek szüksége van erre, csak a kényelem mértéktelensége az, amely elpuhít. A jóláplálkozás és kellő kényelem követelményeinek felelt meg a polgári otthon. A «polgári koszt» és a «polgári kénye-

lem» jellemző jegye majd a nyárspolgárnak. A polgárság legkifejezőbb iránya, a biedermeier, mely polgári talajból hajtott ki, a festészetben a csendélet divatjával hódol a polgári koszt fogalmának, az iparművészetben pedig megteremti a kényelmes, egyszerű bútort, mely hajlásaival szinte az emberi test idomait követi.¹ E kettős követelmény teremtette meg a komfort fogalmát, mely felöleli mindazon kiadásokat, melyek a háztartásban megengedhetők, mert hasznosak a munkaerő karbantartására.² A szórakozást, mint a vagyonnak elfogulatlan élvezését tiltotta a polgári morál, de a szórakozás mint üdülés, pihenés, vagy épp a munkaerő fokozására hasznos testedzés már helyet kapott.³ A szűzeség sem ideál már, hanem a családi élet lépett helyébe, mely a tiszta nemi erkölcsön épül. Az intenzív családi élet kialakulása a polgársághoz kapcsolódik, a családjának élő ember típusa a polgárság körében alakult ki. Sajátos női ideál felel meg a családi polgár ízlésének; az erényes leány, a jó családanya fogalmában foglalhatjuk össze jellembeli sajátosságait. A biedermeier hű kifejezője az intenzív családi életnek. Divatossá válnak az otthon meleg puhaságát ábrázoló intériurképek, melyek a családanyát otthoni foglalatosságai közben mutatják be: munkaasztala mellett kézimunkázik, vagy gyermekei körében, férje oldalán ül a terített asztalnál.⁴ Az érzelmi világ redukálását hirdették már a cinikusok és sztoikusok is; az apathia és ataraxia múlhatatlan föltétele az észszerű, azaz természet szerinti életnek, melyre a cinizmus és sztoa nevelt. A polgári felfogás kedélynyugalmat ajánl, mely sok rokonságot mutat az apathiával és ataraxiával, hogy biztosítsa a szilárdságot és a józan okosságot. Gyakorolni kell az önmérséklés erényét, hogy megszerezzük a kedély nyugalmát. Meg kell szabadulni a szenvedélyesen viharzó indulatoktól, melyeknek gátszakasztó ereje sutbadobja az ész józanságát és az akarat határozottságát. Harag, öröm, bánat, szerelem szenvedélyeitől mentnek kell lenni.

¹ Farkas Zoltán: *A biedermeier*. V. fejezet, 1914.

² Max Weber. I. m. 113. o.

³ Max Weber. I. m. 111. o.

⁴ Farkas Zoltán. I. m. IV. fejezet.

Az érzelmek legintenzívebb formájának, az indulatoknak kárhoyztatása s a folytonos gyakorlat, hogy ezektől megszabaduljanak, bizonyos csökkent fokú érzelmi élethez vezetett: nincs erejük, mélységük az emócióknak, színtelen, bágyadt, melegházi virágok. Ez érzelmi beállítottság megfelelő talajul szolgált a szentimentálizmusnak, mely a polgárság jellegzetes irodalmi ízlése lett.¹ A polgárság felfogása ezeken a pontokon is ellentétbe került a nemességével. A nemesség fényűző lakomái, tivornyái összeegyeztetetlenek a táplálkozásban való mértékletességgel, foglalkozásként űzött szórakozásai, melyek költségesek is voltak: vadászat, agarászat, ünnepélyek rendezése, kemény bírálatra adtak alkalmat a pihenés, üdülésként takarékosan szórakozók részéről; legfőbb fegyverük azonban a tiszta nemi erkölcs volt a kéjencsedő, élvvagyó nemességgel szemben; etikettszerűen hideg, inkább formákra szorítókozó házasetüket megvetették az intenzív, meleg családi élet után vágyakozók. Az önmérsékletés erénye pedig éppen gátat vont a kedélynyugalomra törekvő polgárság és az indulatokban tobzódoó, féktelen nemesség közés.

A munka, gazdálkodás és a testi élet szabályozása egészében meghatározta az egyéni életet. A társas együttelés követelményei a vallásosság korában a felebaráti szeretet, a felvilágosodás korában a testvériség, emberszeretet fogalmában fejezódték ki. A polgárság altruizmusa általában nem volt nagyfokú, a pártfoglalás a letúnt lovagság erénye.

Íme, nagyjában vázolvá az erények, azok az életértékek, melyek megvalósítására a polgárság törekedett, melyek a polgári életformának irányító elvei. Aki ezen erényeket állandóan gyakorolta: in majorem gloriam Dei, illetóleg észszerűen élt e földön. A polgárok állandóan ellenőrizték ezekben való előhaladásukat. Az önellenőrzés nélkülözhetetlen eszköze lett a tökéletesedésnek. A «hányadán vagyok», «mennyire felelek meg a szabályoknak?» itt lett nyilvánvalóvá, a tenni-valók itt határozódtak meg. Könyvvitel volt ez, melynek folytonos mérlegével igyekezett a polgár a tehermentesítésre.

¹ V. ö. Szerb Antal: *Kölcssey*. Minerva, 1926.

S ha látta előhaladását, — ez egyben anyagiakban való előhaladást is jelentett — megnyugtató tudat töltötte el, hogy kötelességének eleget tesz, mert az erényes élet kötelező. Kötelességről lévén szó, nem kérdés ez, hanem bizonyos fajta, az értékesség tudatából fakadó meglegedettség, büszke szerénység: a jellegzetes polgári öntudat, az erényesség s hatalom tudata, mert az anyagi előhaladás e feltörekvő réteg hatalomtudatának növekedését is jelentette.

E polgári életeszmények nemcsak időben, hanem térbeli tagoltságban is szilárdak, szinte változatlanok. Ezek az internacionális életeszmények határozták meg a polgári irodalom jellegét, hatásuk *Az érdeemes kalmáron* is érezhető, még Széchenyi polgári életeszményeket hirdető tanítása előtt.

A polgári irodalom a polgári életeszményekért kelt síkra s egyben harcosan támadta a nemesség úri morálját. Határozottan arisztokrata-ellenes célzatú a nemesség felé, nevelő, moralizáló célzatú a polgárság felé, nemesít, mint egy templomi beszéd. Richardson a *Pamela* hosszú címében így ajánlja munkáját: «Bizalmas levelek, melyek azért hozattak nyilvánosságra, hogy az erény és vallás elveit ápolják mindkét-nemű ifjúság lelkében, s míg a szellemet kellemesen mulattatja az érdekes és megható események által, teljesen ment mindazon képektől, melyek az egyszerű mulattatásra szánt sok munkában oktatás helyett felizgatják a szívet».¹ Ez az ajánlás a lehető legvilágosabban mutatja a nevelő célzatot; maga a mű pedig arisztokrata-ellenes irányú.

A polgári irodalom hőse, a polgári erények megtestesítője csak a polgár lehetett. A szent, a hős, a szaloni világi nem követésre méltó. A középkori szentek világtól elforduló vallásossága ellentétben van a polgárság világi vallásosságával, mértéket nem ismerő önmehtagadása a mértékletesség elvével. Lázás víziókban, hallucinációkban háborgó lelke érzelmi hullámvázok, indulattarajzások viharában sodródott az unio mystica, az Istennel való misztikus egyesülés extatikus élménye felé, a protestáns polgárság pedig nem a miszticiz-

¹ Taine: *Az angol irodalom története*. Ford. Csiky Gergely. IV. kötet. 17. o.

mus útjain közeledett az Úrhoz, hanem nagyon is racionális, hasznos erények gyakorlásával, nem elragadtatásokban szárnyalt, hanem rögzös úton erőlködve gyalogolt. A hős harcokban kirobbanó energiája nem érték azok előtt, akik a maguk erejéből napról napra megújuló állandó munkatevékenységet fejtenek ki, indulatosságát, féktelenkedését megvetik azok, akik a kedély nyugalmára, az indulatok megfékezésére törekednek, harci dicsőségét nem méltányolhatja a békés polgár, szertelen érzéki, heves szérelme pedig éppen megvetést érdemel. A gáláns szaloni világfi udvaronc társalgása csak a fényűző művészettel berendezett főúri paloták elegáns lakói közt talált elismerésre, a takarékos, egyszerű, de rendes, kényelmes polgári otthon Hausvaterje megbotránkozott hiábavaló fecsegésein, pikáns szerelmi kalandjai, a gáláns szerelmek raffinált bűnök a tiszta családi otthon melegét kívánók előtt, eleganciája örült tékozlás-számba megy azok szemében, akik takarékos, de rendes egyszerűségben élnek. A feudális irodalom e hősei helyébe lépett az erényes polgár. A polgári élet alakjai már azelőtt is szerepeltek, de csak komikus beállításban. A nemesség úri moráljának ideológiáját hirdető hősi, udvari és szalonirodalom csak nevetséges kis figurákat láthatott a sűrke hétköznapi földhöz tapadtjában. Jellemző, hogy az Aristoteles poétikájára esküvő írók meg voltak győződve, hogy tragédiának, szomorújátéknak hőse nem lehet az alantas, kicsinyes viszonyok közt élő polgár.¹ A polgár írók fejlett öntudata a polgárságot már mint hatalmi tényezőt szemlélteti. Hatalmi tényező mind az erkölcsiekben, mind az anyagiakban. Ez önérzetes öntudatosság, az írónak a megvetett, sokszor kinevetett polgársággal vállalt szolidaritása változtatta meg a polgár szokásos irodalmi beállítottságát: többé nem komikus figura, hanem egy új világrend, egy új társadalmi berendezkedés ura és királya, élete követendő példakép. Georg Lillo már társadalmi szomorújátékban szerepelteti s Lessing Georg Lillo nyomán

¹ Walzel említett cikkében behatóan tárgyalja az esztétikusoknak a polgársággal, mint irodalmi tárggyal szemben tanúsított magatartását.

mondja ki esztétikai elmélkedéseiben, hogy téves az a fel-fogás, mintha tragédiának hőse nem lehetne a polgár, és *Londoni kalmárja* szolgál mintául *Miss Sara Sampson-jához*, mellyel megteremti a modern polgári dráma műfaját.¹

Amint a polgári életeszmények apoteózisa az erényes polgár, úgy a halálraítélt úri életeszmények megszemélyesítője a bűnös arisztokrata. Richardsontól, az angol szentimentalizmus megteremtőjétől kezdve az egész romantikus irodalmon keresztülvonul a bűnös, romlott arisztokrácia változatos galériája, különbnél különb példányokkal ékeskedve. A zsarnok, kéjenc, tivornyázó, tunya, csak lakmározásokban, mulatozásokban élő, vérfertőző nemes kedvelt típusok. Az írók szembeállítják a polgárleánykák lilium-fehérségét, erényes tisztességét, bátortalan szerénységét a főúri hölgy viharos szenvedélyességével, kegyetlenségével, rendi gőgjével. A józanul okos, számító, fontolgató, rendes, kötelességtudó, meghatározott program szerint élő, határozott, kitartó, munkás polgárnak, aki sokszor Kraftmensch, mint Robinzon, de hatalmas ereje fegyelmezett erő, mely nem robban ki, hanem rendszeres tevékenységben vezetődik le, versenyképtelen társa a tobzódó, indulatok árjától sodort, minden bűnben megfetrengett arisztokrata. Az erényes polgár diadalt arat a romlott arisztokrata fölött, a gyengéd, szelíd polgárleányka szinte hős erényei védelmében és visszaver minden kísértést; vagy tehetetlenül, meghatóan vergődve vérzik az emberi ragadozók karmai között.

A polgári életeszmények szolgálatába szegődő irodalom műfaji változáson is ment keresztül. Megszűntek azok a műfajok, melyek csakis az arisztokrácia életeszményeinek feleltek meg: az eposz és a klasszikus tragédia; kedvelt műfajjá lesznek a regény, különösen a családi és társadalmi, s a prózában írt, szintén első sorban társadalmi, polgári drámai fajok. Haldoklik az eposz, mert elmúlt a nagy szenvedélyek kora, a munkás hétköznapi ember nemesítő olvasásra szánt óráiban, meleg családi környezetben ülve nem vágyakozik a hideg fenség után, az ünnepélyes komolysággal hullámzó

¹ Walzel. I. cikk.

hexameterek helyett szívesebben veszi a musa pedestris szürke prózáját; haldoklik az olimposzi tragédia, díztelen prózában gyalogol, szárnyait lemetszették, s többé nem az isteni Prometheus vagy Oedipus király sorsa felett kesereg, hanem a tolvaj kereskedő-inas megérdemelt társadalmi bűnhődésének elrettentő példájával inti erényre London összes kereskedő-inasait.

Az *érdemes kalmár* tulajdonképpen propaganda-eszköze az író polgárisító célzatának, melyről már megemlékeztünk. Igyekezett az előbeszédben meggyőzni arról, hogy hasznos a kereskedés, s nem lealacsonyító. Akik ezt belátták, nem gyűlölhettek továbbra is a kalmárokat, mert nem gyűlölhettek a kereskedést. Ennek az elméletnek a bizonyítására született *Az érdemes kalmár*. Ha az olvasó levetközte előítéletét a kereskedés haszontalan s lealacsonyító voltáról, ugyan gyűlölheti-e a kereskedőt, Romjeszkyt, az érdemes kalmárt, az erényes polgárt, a kis darab hőst? Romjeszky szinte polgári erényekből összerakott férfiú, kit lehetetlen gyűlölni. Az olvasó gyűlölete inkább az arisztokraták, a bűnös arisztokraták, a nemesek ellen fog fordulni, akik hozzá nem mérhetők, mégis csak születésük folytán nagy megbecsülésben, köztiszteletben részesülnek, s ő csak azért, mert kalmár, megvetés tárgya. Az erényes polgár és a bűnös arisztokrata szembeállításja adja meg e kis munka polgári jellegét, a polgári életesmények apoteózisa s a nemesi életesmények ostorozása. Innen nevelő és arisztokrata-ellenes iránya. De míg a külföldi polgári irodalom az erényes polgár típusával magát a polgárságot akarja nevelni, életesményeiben meg erősíteni s arisztokrata-ellenességével a feudális nemességnek dobja a kesztyűt, addig a magyar polgári irodalom ez első alkotása, nem lévén magyar polgárság, azokkal akarja megbecsültetni ez életesményeket, akiket ostoroz: a nemességgel. Legnagyobb sikere lesz az írónak, ha a nemes olvasó majd átszellemülten kiált fel a könyv végén, mint a darab két főúri hölgy szereplője, Orsolya és Ottilia az ötödik felvonásban: «A grófnak alacsonyysága, a kalmárnak nagy lelke!» Renegát az író, megtagadja nemesi rendjének életfelfogását s a polgárság eszményeinek hódol, mint szinte kivétel nélkül

a magyar polgári irodalom nemesi írói. Műfaji meghatározását ugyan nem adja darabjának Gorove, bár az előbeszédben érzékeny játéknak nevezi s úgy ír róla egy Wesselényihez intézett levelében, hogy egy magyar történeten épült érzékeny játéka fog kijőni Budán a nyomtató sajtó alól,¹ műfaja mégis könnyen meghatározható: érzékeny polgári társadalmi dráma.

Szereplői közül a polgárságot egyedül Romjeszky képviseli, az arisztokráciát az olasz Luzini márkéz, a magyar generális gróf, leánya, Ottilia, s Orsolya aggszűz, a gróf testvére, és a grófi házhoz bejáratos Emódi viceispán. A többiek a nemesek személyzetéhez tartoznak: Conteri, Luzini márkéz komornyikja, Margit, Ottilia szobalánya, Havi Imre, a generális gróf tisztartója, Rozsos öreg huszár-strázsamester, komornyikja. Együtt van tehát a polgári drámák szokásos személyzete: a polgár és az arisztokraták, a szívbeli nemesség és a született nemesség. E helyzetből már a kifejtés is megállapítható: a polgár diadala az arisztokrácián.

Romjeszky Luzini olasz gróffal érkezik a magyar generális gróf házába. Luzini márkéz atyja valaha Olaszországban súlyos sebeiben ápolta a generális gróft s jótettéért ez leányát, Ottiliát, ígérte feleségül fiának, azzal a feltétellel, ha majd leánya maga is úgy akarja. Az ünnepélyes fogadtatás közben csak a kalmárt nem veszi észre senki. Megvannak a maga szomorú tapasztalatai arról, hogy magas születésű urak mennyire lenézik a polgárt, csak azért, mert nem kék vér folyik ereiben, s ezek most mind felélednek benne, mikor a díszes fogadtatás közben rá ügyet sem vetnek. Így panaszkodik magában: «Ha az ehhez hasonló nagy házakban már gyakran megvettetést nem szenvedtem volna, azt vélném, itt azért felejtkeztek meg rólam, mert az új jegyes mindnyájoknak szívét elfogta. Szegény Romjeszky, véres veritékkel a paradicsomban ránk mért büntetés szerint keresed élelmedet és mégis utáltatol. Itt azok tiszteltetnek, akik a születés által jutottak a gazdagságukhoz, kik a nagy fény és gög mellett sorba vesztegetik azt, amihez csupa sors

¹ Bayer József: *Az első magyar iránydráma*. Ephk. XIII. k.

által ingyen jutottak. Amidőn egy hozzánk hasonló kímélve költi el csekély keresményét és minden falatjának elnyelésekor retteg, hogy hátha azt magának többé vissza nem szerezheti.»

Alapvető különbség a polgári és úri felfogás közt, hogy e szerint az ember értékét származása, amaz szerint pedig egyénisége határozza meg. Az érdemes Romjlesztő egyénisége révén becsülésre méltó, mert polgári erényekkel ékes. Szorgalmas munkás, ahogy Isten elrendelte, arca verejtékével szerzi meg mindennapi kenyerét, keresménye, nyeresége sem hozhat rá szégyent, mert fáradságos munkája gyümölcse; megérdemelt, s ha valami keveset összekuporgat, ha vagyont szerez, az is díszére válik, mert megfontolt, takarékos és mértéktartó, «kímélve költi keresményét és minden falatjának elnyelésekor retteg». Amint így mintegy önjellemzését adja e belépő sirámban, keserűségében kifakad a nemes uraknak azon előítélete ellen, mely a születésben keresi az ember értékét. Ő, az erényes polgár, egyénisége révén tiszteletreméltó, mégis csak lenézés jut osztályrészeül, mert itt csak a magas születésűek tiszteltetnek. Pedig polgári szempontból ők a megvetendők, hiszen nem tökéletes egyéniségek, márpedig ez az egyetlen érdem, mely az embert társai közül kiemelheti. Sőt: bennük testesül meg mindaz, amitől a polgár mint büntől iszonyodik. Ők a bűnös nemesek, akik tékozzolják a vagyont, mértéktelenek a fényűzésben, kerülnek a munkát, mert nincsenek ráutalva. A polgárság vallásos korszakában szószékről hirdette a papság, hogy aki nem dolgozik, az ne is egyék, s akinek vagyona van, az sem vonhatja ki magát a munkának mindenre ráháruló kötelessége alól.¹ Gőgösek születésükre és kincsükre, pedig semmit sem tettek érte. Vagyonuk, melyhez «csupa születés által, ingyen» jutottak, csak gyalázatukra van, mert semmi része benne egyéni derekasságuknak. Egyéniségük alapján hát csak megvetésben lehetne részük, de mert még az övék a hatalom, Romjlesztőknek kell a lenézést, megvetést elszenvedni. Az erény szenvedése a gőgös bűnök hazájában, ez fakasztja föl

¹ Max Weber. I. m. 104. és 105. o.

Romjeszky szívéből a belépő sirámot. A meg nem becsült erények siránkozó szenvedése színezi egyéniségét enyhén szentimentálissá. Az erény szenvedése a társadalomban, a polgári erényesség magában zokogó, befelé síró szenvedése az emberi ragadozók, az arisztokraták birodalmában, ez közös forrása a polgári erényhősök szentimentális gyötrődésének, mely később majd világfájdalomná tágul s elmenekül a társadalomból a természetbe, mely megértőbb, testvéribb. De e szenvedés nem igen emelkedik a keserűség impozáns, nagystílú indulatkitöréséig, hanem marad tépelődő, jajgató, nőies lágyságú érzelmesség. Indulatok nem háborognak az önmérséklés gyakorlatával lecsökkentett fokú érzelmi életben. Romjeszkyból sokszor előbuggyan e gyötrődő szenvedés, de mindig szelíd, csendes, szomorúan lemondó. Mást helyt így siránkozik: «Avagy nem háromolhat gyalázat a legjobb szándéokra is különben, hányszor nem szenvedtem én már méltatlan gyalázatot, a kereskedői név sokra oktatót engemet». Érzékeny játéknak nevezi darabját az író az előbeszédben, — sajátosan polgári műfaj — Romjeszkynek e szentimentális színezésénél fogva nem alaptalanul. Bayer József idézett cikkében helyesnek látja, hogy az író a címlapon elhagyta a műfaji meghatározást, mert szerinte csak a IV. felvonás 7. és 8. jelenete érzékenyek; így igaza van, de szerintünk maga a darab főhőse «érzékeny», tehát helyénvaló az «érzékeny játék» elnevezés.

Rozsos kiszolgált strázsamester, a nép köréből vett alak, már régebről ismeri a kalmárt és nagy lelkének is tudatában van. Különféle jótetteivel kötelezte halára. Egyszer irgalmas samaritánusként meggyógyította eltört lábát. Ehhez is ért, mert a polgárság iparkodott elsajátítani az életben szükséges, hasznos ismereteket. Teschedik polgárnevelő iskolájában dietetikát is tanítottak. Most tudja meg, hogy nagy áldozatkészen Lengyelországban élő feleségéről is gondoskodott, s neki köszönheti, hogy rátalál. Conteri elárulja, hogy Romjeszky mentette meg egy súlyos párbaftól Bécsben a meggondolatlan, hencegve virtuoskodó olasz gróft. Fülébe jut, hogy kiszabadította az igazságtalanul rabságba vetett lengyel Zlomirt s a maga pénzén gondoskodott róla.

Mindezekből kitűnik nagy lelke: emberszerető, valóságos filantróp. Tökéletes egyéniségének a jócselekedetekben mutatkozó jelei szinte elbűvölik az öreg Rozsost. Ő az első, aki rájön e nagyúri házban, hogy nem születése, hanem egyéniségének értéke alapján kell megvetni, vagy becsülni az embert. Első barátja itt Romjeszkynek, aki megérti és tiszteli a kiváltságos születésük hazájában. Hirdetőjévé szegődik e polgári elvnek s így pirongatja majd Orsolyát: «Az erkölcsöt kell becsülni, nem a ruhát, vagy nevezetet!»

Mind e nagy erényesség ellenben a színpalacson kívül mutatkozik csak meg. Romjeszky magában sírja csak el munkás, takarékos, megfontolt, mértékletes voltát, emberbaráti cselekedeteinek csak a hírért halljuk. Nagy titokban erényeskedik az érdemes ember, nehogy valahogy kitudódjék. Rozsos veszi észre e legjellemzőbb sajátságát is, hogy mily nagy erényeinek eltitkolásában. «Szüntelen jócselekedetekben gyakorolja magát, vagy helyesebben, jócselekedeteinek eltitkolásában». S valóban, mikor egyszer Rozsos mesterkedése folytán többek előtt dicsérő szó éri erényességéért, irul-pirul ezért, szemeit földre süti, mint szégyenlős leányzó. Erényei eltitkolásának maga adja magyarázatát. Cselekedeteit mások jócselekedeteknek látják, ő kötelességnek érzi s megelégszik azzal a megnyugtató tudattal, hogy helyesen cselekedett. «Ha azt mondhatom, hogy az enyém, ezen szóban már elég jutalmát találok.» E mondatban büszke szerénysége nyilatkozik jellegzetes polgári öntudata. Az egyéniség tökéletesítése parancs, kötelesség. Ő sportszerűen tökéletesíti önmagát: fáradhatatlanul gyarapítja erényeit, azaz kötelességszerűen helyesen cselekszik, mely mások előtt jócselekedeteknek számít. A polgárság vallásos korszakában az Isten parancsa kötelezett erényes magatartásra, most az «emberiség szava». «Az ész parancsa», a «természet követelménye», az «emberiség szava» mind olyan kifejezések, melyek a felvilágosodás korának terminológiájából valók. Egy jótettének elkövetése — kötelességének végrehajtása — előtt mondja, hogy az «emberiség szava» parancsolja így. E büszke szerénységű öntudat az önellenőrzés pozitív mérlegének az eredménye, mely a haladás, fejlődés jele s általa az egyén

önértéke gyarapodott önmaga előtt, önmegebecsülésre tett szert, egyéniségének érzése növekedett. Az enyém: «ezen szóban már elég jutalmát találok». Innen a büszkeség. De az erényesség jócselekedetei kötelesség, s éppen ezért teher mások dícsérő elismerése. Nincs rá szükség, hiszen a jóltevő csak kötelességének tett eleget. Ezért nagy a kalmár erényei eltitkolásában. Innen a szerénység.

Rozsos egyébként impresszáriójául szegődött a grófi házban. Egyre azon fáradozik, hogy kiválóságát a házbelieknek tudtára adja s megváltoztassa a kereskedőről táplált előítéletet. Kisasszonya és ura előtt nem győzi eléggé magasztalni erényességéért. Alkalom nyílik azonban, hogy a nyílt színen is csillogtassa kiválóságát, s bármennyire is nagy erényei eltitkolásában, kényszerül rá, mert az «emberiség szava» szólítja, hogy közbenjárjon Ottiliánál annak elbocsájtott szobalánya, Margit, érdekében. Margitnak a jegyző udvarol, s a szerelmes leány megfelejtkezett kisasszonya kedvenc kanárijáról, s az elpusztult. Ottilia ezért elbocsájtotta a szolgálatból. Igen, de így a leány egész jövője összeomlik, mert nem kereshet pénzt s a jegyző apja pénz nélkül nem akarja menyévé fogadni. Romjeszky nem vonakodik attól, hogy megvetett kalmár létére a főúri kisasszonyt az «emberiség szavára» figyelmessé tegye s rábírja, hogy újra szolgálatába fogadja. Emberbaráti szeretetének így már a színpalán belül is tanújelét adja. Ottilia is, aki át van hatva rendjének előítéletétől, nemhogy méltányolná az erényt, hanem méltatlankodik, hogy az alacsonyrendű kalmár ily merészségre vete-medett. Megveti hát a főúri hölgy csupán a származásáért, egyénisége értékére mitsem gondol. De ez most nem szentimentális gyötrődésre indítja, nem csak szenvedni tud a megvetett erényesség, hanem küzdeni is, s bátran hirdeti, amit már Rozsos belátott, hogy «az erkölcsöt kell becsülni, nem a ruhát, vagy nevezetet.» «A nagyságod neveléséről formált ítéletem azt hitette volt el velem, hogy nagyságod ki vagyon véve azon bal vélekedés alól, mely szerint sokan a kalmárokat minden különbségtétel nélkül ócsárolják. Most látom, hogy jó hiedelmemben megesalattattam. Eltávozom tehát, minekutána itt azt a tanúságot gyűjtöttem volna, hogy egy

főrangú kisasszony a csupa névért megvetett engemet, a nélkül, hogy bővebben ismerne és így ítéletet hozhatna, hogy méltó vagyok-e a megútálásra? Nem olvasta-e nagyságod azt a német sokat érő könyvet, melynek homlokírása ez: «A zsidó is ember.» A kiváltságossággal szemben az egyenlőség gondolatának felderengése ez, melyet a felvilágosult polgárság termelt ki, mely csupán az egyéni érdek alapján való megkülönböztetést ismeri. A sebesítő szavak hatottak. Ottília belátja Romjeszky igazát, hogy egy kanári miatt mégsem lehet tönkretenni a leány jövőjét, akit az elbocsájtása miatt súlyosabb gonoszsággal gyanúsítanak, híre-neve «sonkulást szenvedne, s még egyéb is van hátra, ha kenyér nélkül szűkölködven, a leány szemtelenségekre talál vetemedni, ki lészen az oka azoknak?» Ez az epizód nagyon jellemző Romjeszkyre. Ottília hirtelen haragjában bocsájtotta el a leányt, mitsém gondolva ennek következményeivel. A harag indulata ragadta el, csak így tarthatta többre kanáriját, mint Margit jövőjét. Íme, az indulat zabolátlansága, mely gátat vet a józan okosságának. Idegen volt ez az indulatosság a polgárságtól; leküzdésén dolgozott. Az érdemes kalmár józan okossággal veszi fontolóra a meggondolatlan tett következményét s látása tiszta: nemcsak hogy rossz híre kelne a leánynak, hanem ha nem lenne kenyere, bizony még bűnre is vetemednék. Mennyire a reális világban élő pénzember tapasztaltsága szól belőle: modern gondolat az, hogy a szegénység, a nyomor könnyen lealjasítja az embert, a realitások világában élő polgárság eszmélt rá. Irodalmi témává majd a realizmus korszakában érik meg.

E jelenettől kezdve már nemcsak Rozsos, hanem Ottília is bámulójává és tisztelőjévé lesz Romjeszky erényeinek. A strázsamester a generális gróf előtt is folyvást magasztalja, egyre mondogatva, mily «bámulásraméltó minéműségekkel bír». Megfordult már többször is vételügyben a háznál s a főúr elhatározta, hogy próbára teszi. Meg is történik ez a nagy jelenetben, melyben Romjeszky mint kereskedő mutatkozik be.

A gróf üzletet ajánl. Vegye meg juhait, tinóit, jármos ökreit, mert az esztendőnek szűk volta eladásra kényszeríti.

Romjeszky, a nyeres embere, megmagyarázza, hogy most nem érdemes áruba bocsájtani a jószágot, mert csekély az ára, s habár sokba kerül is, telettesse ki, mert a befektetés majd megtérül a tavaszi eladással, mikor nagy kelendősege lesz. Mily becsületességnek adja tanújelét! Ha megvenné, nagy hasznot húzhatna belőle, igen ám, de a másik károsodnék, csak azért, mert nem számol, nem kalkulál az üzletnél, nincs kereskedői érzéke. Kioktatja hát, miként tarthatja meg «a jó gazdai nevet, mely magában sokat foglal». Magában foglalja azt, hogy a birtokosnak üzletembernek is kell lenni, kereskedői érzékkel is kell rendelkeznie. Széchenyi majd szintén ebben találja meg a jó gazda ismertető jegyét. A magyar mágnás kereskedői érzékének hiányára mutat rá a továbbiakban. Mivel tervétől csak nem akar elállni a gróf s egyre hangoztatja, hogy menekedni kíván a jószágától, tovább így tanítja: «Kérem excellenciádat, a maga javára nézve ne árulja el magát előre a vevő előtt, ne mondja, hogy egyáltalában meg akar juhaitól és tinóitól menekedni.» Mert a «vevő megértvén ezt a neki szolgáló környülállást, még kevesebbet ígér azokért abban a hiedelemben, hogy az eladó kénytelenítették bármely csekély árban megnyugodni. Ezer meg ezer a világ fortélyja s a kereskedő sem mind egyforma». «Ritka erkölcsű kalmár» — ámuldozik magában a generális. Az ökrök és tinók eladásától már elállna, de juhain minden körülmények közt túl akar adni. Hat forint! De ez már az őszi idényhez képest is potom ár! Éppen ezért kereskedőnk ráígér még négy forintot, bár szerinte így is olcsó. Ilyen erkölcsös kalmárt ma már nem tudunk elképzelni, de a nagylelkűsködés túlméretezett idealizálása a megbízhatóságnak, ez üzleti szellem emelte gátnak, mely talán csökkentti az esetenkénti nyereséget, de állandóvá teszi, hasznára van az üzlet fellendülésének s így nem észszerűtlen. A gróf ellenben drágábban nem kívánja eladni, s mert a «bámulásraméltó minéműségekkel» rendelkező férfiú előtt «az ilyen eladást inkább alamizsnáskodásnak nevezhetni» és vannak nálánál szegényebbek, kik az alamizsnáskodásra inkább rászorulnak, eláll a vételtől. Ez már a nagyfokú, büszke szerénységű öntudat hangja, mely az önérték érzésében nemcsak szerény, hanem büszke is:

erkölcsiekben nem szenvedheti el, hogy a polgár megtúrt legyen, anyagiakban pedig visszautasítja a kegyajándékot. Képes arra a polgár, hogy a maga derekasságával küzdje ki a szükséges pénzt, lealacsonyítaná, ha a koldusoknak járó alamizsnából tengődnek. Szellemében közel áll ez a nyilatkozat Georg Lillo *Londoni kereskedőjének* büszke öntudatosságához. A nagybirtokos főúrnak most szöget üt fejébe a tisztartója olcsóskodása. Ő adhatja a juhait, amennyiért akarja, de az miért nem a körülményekhez képest szabta meg az árát? Romjeszky felfedi a tisztartó spekulációját, álnokságát, mert «a ki-üsmert lopót eltitkolni annyi, mint idegen bűnben részesülni», s ezt nem viselheti el lelkiismerete. De nemcsak ez az oka vallomásának, hanem az is, hogy vigyáz az üzleti korrektségre, kereskedői jó hírvére. Nem nézhette, hogy megcsalja jóltevő urát, «annyival is inkább, mert az én becsületemnek elvesztése is forgott fenn csinálmányában, ha az kitudódott volna». A gróf a kalmár adósának érzi magát, ezért gazdagon megjutalmazza, a tisztartót pedig elbocsájtja állásából. Havi Imre kenyér nélkül marad családjával — ezt már nem tűrheti el kalmárunk. Gazdag ajándékát nekik adományozza, hogy ne lássanak szükségét. A tisztartó bűnének felfedezésével egyúttal jobb útra akarja vezetni az eltévelyedet, míg ha nyomorba süllyed, a lealjasodásnak még mélyebb fertőjébe merül. Cselekedete miatt a generális nem tud hova lenni bámulatában, Ottiliának iránta való tisztelete pedig egyre növekszik. Csak Orsolya néne nem szenvedheti a kalmárt, mert «a rang, a méltóság, sok, ami különbséget téssen». Romjeszky bátran harcol előítélete ellen, mert eltökélt szándéka, hogy mindenkiből, akivel csak szembekerül, kiölje ezt a balítéletet. «Némely balgatag emberek anyatejekkel szívják be azt a hibás, vagy inkább bolond vélekedést, hogy egy kalmár sem érdemes a megbecsülésre». Ottília pártjára áll, s az öreg strázsamester is nagy elmeéllel bizonygatja, hogy a generális úr is kereskedő, mikor terményét, jószágját eladja, hogy' becsülheti le hát a kereskedést s kereskedőt?

Bayer József, aki nem mint irodalomtörténész, hanem mint kritikus közeledik az esztétikailag igen jelentéktelen,

de irodalomtörténetileg igen becses dokumentumhoz, kifogásolja, hogy Gorove inkább az ember, mint a kereskedő erényeit rajzolja. Romjeszkyt mint érdemes kalmárt csak a most ismertetett két jelenetben látjuk, nagylelkűsködései nem igen vannak összefüggésben kereskedői mivoltával — írja — s így iránydrámája nem jó iránydráma, mert a kereskedés és a kereskedő érdekében írott apologiának inkább kereskedői, mint emberi erények illusztrálásával kellene meggyőzni. A polgári erények emberi erények, az élet egészére kiterjed gyámkodásuk, nemcsak a hivatásbeli tevékenység, az iparúzés és kereskedés terére szorítkoznak. Az érdemes kalmár érdemes ember, azaz erényes polgár. A polgári irodalom alkotásai nemcsak hivatásukban munkálkodva mutatják be hőseiket, hanem életét a maga egészében rajzolják, polgári erényeket megvalósító életformájukat csak így érzékeltethetik.

Az erényes polgárral szemben áll a bűnös arisztokrata: Luzini márkéz. A magyar arisztokratákat: a generálist, Orsolyát és Ottiliát nem festi oly sötét színekkel, mint későbbi íróink; jellemző, hogy az úri romlottságot az olasz Luziniben személyesíti meg. Jó nemeseinknek nincs egyéb hibájuk, mint hogy erősen ki van fejlődve bennük rendük öntudata, a született úr gőgje, mely nem engedi, hogy érdemeik szerint ítéljék meg az embereket, hanem elég a születés is arra, hogy megvessék. Az író úgy formálja a cselekvényt, hogy a darab végén szakítanak ezzel a gőgös rendi öntudattal. Ottília és a generális értékes egyénisége révén tisztelettel adóznak a közrendű erényes kalmárnak, csupán Orsolya néne vonakodik. Luzini márkéz rajzában már sokszor ismerünk oly vonásokra, amelyeket a Széchenyi hatása alatt álló irodalom majd a magyar nemesekre fog ráaggatni. Ottiliának már első pillanattól kezdve nem tetszik az új jegyes. Hízogó, nem őszintén szól vele, üres szövirágokban magasztalja, s aljassága is kiderül, hogy t. i. csak vagyonaért akarja feleségül venni. Polgári irodalmunknak később kedvelt alakja lesz az elszegényedett nemes, aki bő hozományért már gazdag polgárleánykákra vadászik. Luzini szerte fitogtatja nagy világfiségát, olaszos csiszoltságát. Az extra Italiam non est vita jár eszében, ezért keveredik párbajügybe Bécsben a németek leszólása miatt

s tekint kicsinylőleg az elmaradt magyarokra. Utóda majd az extra Hungariam-ra esküvő magyar nemes, aki útját állja mindenféle csinosodásnak, pallérozódásnak, mert a régi egyszerű erkölcsök megrontását félti ettől. Sőt már Ottilia is szembeszegi Luzini extra Itáliam-jával az extra Hungariam-ot: «Ha itt különös erkölcsöket, főképp egyenességet tapasztal, azon ne álmélkodjon, mivel itt a pallérozódásnak lelke annyira meg nem szállotta az embereket, mint a külföldön, nevezetesen a tenger partjain. Ellenben megvesztegetés és erkölcstelenség se csúszott be annyi, mint ama ropant országokba, az ártatlan együgyűség kevesebbet hibázik, mint az egeket hasogató felvilágosodás.» Ez a magyar nemesség főérve a csinos, pallérozódott külföldieskedéssel szemben. De Luzini csak a felvilágosodás árnyékába lépett, nem fürdött meg napfényében, mint Romjeszky, aki vigyázva hallgat az emberiség szavára. Az olasz gróf mániákus virtusoskodó is, az olasz virtus lovagja, — hányszor pellengérré állítják majd Széchenyi után a hírhedt magyar nemesi virtust! — meggondolatlan, bolond cselekedeteivel rossz hírbe hozza a generális házát, s maga is kellemetlen helyzetekbe sodródik, melyekből a nemesszívű kalmár menti ki. Végre gaztetre is vetemedik. Hogy kimutassa olasz virtusát, saját portáján megtámadja s majdnem megöli Emődi viceispánt, mert elmondta menyasszonyának, hogy milyen csúfság esett rajta. Nem csoda hát, ha Ottilia is, a generális is elhidegülnek tőle.

Az erényes polgár és a bűnös nemes szembeállításából fakad nevelő és arisztokrata-ellenes tendenciája a darabnak. Korholja és neveli az idegen példákkal a magyar nemességet. Egyelőre még csak idegen példákkal. Széchenyi után immár a magyar nemesek közül kerül ki a bűnös arisztokrata is, meg az erényes polgár is. A magyar nemesség a színdarabban még csak mintegy szemlélője a született nemes nemtelenségének és a nemtelen születésű nemességének — és ennek nyújtja a pálmát.

Ottilia annyira haladt az erények megbecsülésében, hogy csupán erényeiért szerelemre lobbant Romjeszky iránt. Az erényekért való szerelem — melynek megbecsülés az alapja — lépett a szenvedélyes, indulatoktól vezérelt szerelem helyébe

a polgári irodalomban. Legnagyobb magasztalója Richardson, kit Taine meg is ró ezért. Erényeiért szerette meg a kereskedőt, s már mitsem gondol a ranggal, a névvel s így cáfolja apját, aki szintén nagyra becsüli a derék embert, de ellenvetése még van egy: «a nagy különbség köztetek». «Egyébiránt a születés a sorsnak ajándéka. Túl vagyunk uramatyám ezeken a hibás vélekedéseken. Kell-e tehát azt az önnön értéknél többre becsülni? S lehet ifjaink között hozzá hasonlót találni?» Apja, hogy leányát boldognak tudhassa, beleegyezik házasságába s kiadja az olasz márkéz útját. Romjeszky szintén megvallja, hogy szerette Ottiliát, de szerelmét hamuba fojtotta. Ottiliából még kitör a szerelem indulata, karjai közé rohan; a boldog vőlegény, ki rejtette magában a tüzet, az indulat állhatatlanságáról elmélkedik s józan meggondolásra inti a leányt: «Vegye fontolóra cselekedetét Nagyságod, melyet most szeretetének első buzgóságában talán vaktában követ el. Ezen hevek a házasságban lecsillapodnak. Idővel megint csak azt a kalmárt nézheti Nagyságod bennem, akit látott akkor, mikor még irántam semmit nem érzett. A világ nyelve, némelyeknek példálódzások, hogy Nagyságod egy kereskedőnek hitvese, a fényesebb társaságok még azt a szeretetet megfagyalhatják. Keserű ugyan a meggondolásra, de megtörténhet, hogy Nagyságod még választását megbánja, és irántam meghidegüljön.» De Ottilia szájára tapasztja kezét s véget vet a józanság áradásának: «Kemény leszek az én hívségemben, mint a kőszál, mert az úr érdemein épül». Nem az indulatok ingatag talajából fakadt hát, hanem az erények megbecsüléséből.

S most, amikor egy polgári rendű kalmár méltónak bizonyult arra, hogy egy főúri hölgy kezét elnyerje, most derül ki, hogy nem is polgár, hanem született báró. Rozsos tudta meg a nagy titkot borozgatás közben honfitársától, a lengyel Zlomirtól. E happy end a magyar viszonyokban leli magyarázatát. *A Dárday-ház* hősről, Lamarine-ről is kiderül, hogy tulajdonképpen magyar nemes, pedig már-már megingathatta volna kiválóságával az Extra Hungariam elvét. A francia magyar nemesítése s a kereskedő bárósítása egyformán a nemesi felfogásnak tett engedmény. Szembehelyez-

kedett Gorove ezzel a felfogással, de annyira nem mert forradalmárkodni, hogy egy grófkisasszonyt egy kereskedő arájává tegyen. De még ez engedmény mellett is utolsó szavai, melyeket Romjeszky által mondat ki, védelme a polgári életformának. A báró apja különös kedvelője volt a kereskedésnek — okulás a nemességnek — s fiát kereskedői módon, kereskedők közt neveltette fel. Köztük tanulta meg a polgári életet, melyet apja nagyrabecsült, s hogy megszokja, azért adta kereskedők közé. «Maga a kényességet utálta, s engemet sem akart pompásan, vagy inkább puhán neveltetni.» A munkában elfoglalt élet volt eszménye. «Hogy ifjúkoromban megtörődjem és a szenvedésekhez hozzászokjam, szárnyaimra bocsájtott». «Annyira megkeményített változó sorsa a kereskedésnek, hogy én csak nevettem akkor a nyomorúságot, mikor némely kényes úrfiak sopánkodnak és szinte kétségbeesnek.»

Talán úgy látszik, hogy egy munkát, mely a maga korában sem keltett nagy feltűnést, s melynek hatása nem hullámzik tovább az irodalmi alkotásokban, hiú dolog volt ily részletesen tárgyalni. De ha meggondoljuk, hogy ez első polgári jellegű irodalmi alkotásunk, minden gyarlósága és hatás nélkülsége ellenére is határozott irodalomtörténeti értéket kell neki tulajdonítanunk. Polgári jellegének aprólékosan részletekbe menő fejtegetése pedig, azt hiszem, szintén indokolt, mivel irodalomtörténetírásunkban a «polgári» műszó inkább csak meghatározott tartalom nélkül használt kifejezés, s az eszményeknek az a csoportja, melynek jelölésére szolgál, még homályban van s felfedésére csak a legújabb időkben történt egy-két szórványos kísérlet.

VAJDA LÁSZLÓ.

A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI.

— Negyedik és utolsó közlemény.¹ —

VI.

A karakterologia utolsó feladatköre az egyéniségnek kifejezései alapján való megállapítására vonatkozik. Annak a feltevésnek az elvi alapja, hogy az egyéniség, még' pedig éppen közvetlenül nem tapasztalható, lelki alkata, a tapasztalás számára hozzáférhető, szemléleti kifejezések útján megragadható, az okviszonyban rejlik. A hatásban ugyanis, amely létét és mivoltát az októl nyeri, tárgyilag benne van az a meghatározottság, hogy melyik és milyen ok hatása : vagyis az ok egyes vonásai a hatás létrendje szerint hasonlóan, azonosan vagy egyenlően megjelennek a hatásban. Így valóban kifejeződik az ok hatásában. A karakterologiai kifejezéstan tehát azon az elvi meggyőződésen nyugszik, hogy a lelki egyéniség a vele kapcsolatos szemléleti, tapasztalati megnyilvánulások oka és ezért azokban kifejeződik. Felmerült az a feltevés is, hogy az egyéniség bármely szemléleti nyilvánulása az e mögött rejlő lelki egyéniséggel lényegileg egy, azonos, és csak mint egymásnak teljesen megfelelő külső és belső, kifejezés és jelentés, különböznek egymástól. Ezt a feltevést vallja Klages, ezt tartja minden monista embertan, amely az ember mivoltát egyetlen, belül lelki, kifelé testi életelvvel véli megmagyarázhatónak. Ámde az ilyen feltevések tarthatatlanok. A külső-belső egyéniség lényeges azonossága, a belső mint jelentés és a külső mint kifejezés végeredményben meglehetősen romantikus meghatározások : hiszen a külső, a testiség már a pusztá leírás

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1935. évi 692., 693. és 694. számában.

szerint is kétségtelenül más, mint a belső, a lelkiség ; jelentése pedig már magának a testiségnek, valamint a kifejezésnek is van, amely nem egyéb, mint éppen kifejezett, megnyilvánuló, megjelenő jelentés. Ez a jelentés azonban éppen benne van a kifejezésben, nem alatta vagy mögötte : a kifejezés maga a megjelenő jelentés. Valamely mögötte vagy alatta lévő jelentésnek — amilyen a belső, lelki valóság — a külső, szemléleti kifejezés legfeljebb amattól mint okától különböző, de azt éppen mint okát kifejező hatása lehet. De meg azután hol is végződnék a belsővel lényegileg azonos külső kifejezés és hol kezdődnék valami új : vajjon a levegőbe lendülő kézmozdulat még a lelkiséggel lényegileg azonos kifejezés, míg a vele esetleg egy plasztikus közegben rajzolt vonal az októl különböző hatás? És mi a kézmozdulat fényképe, mint a lefényképezett egyéniség kifejezése? Bizony mindezek legfeljebb hatásai a kifejezett lelki életnek és azt legfeljebb mint okukat fejezik ki. Ezt a metafizikai vizsgálódás is határozottan igazolja : a szemléleti valóság a lelkiségnek attól különböző, de azt mindig valamiképpen kifejező hatása. Ezen az alapon az emberi egyéniség szemléleti nyilvánulásait mint az emberi lelkiség, a lelki egyéniség kifejezéseit annak megismerésére fel lehet használni.

Kifejezéstan tekintetben első sorban az élő, megszervezett emberi test van előttünk, amelynek mint a lelkiség kifejezésének karakterologiai vizsgálatára is gondolhatunk. A testalkatot és főleg a fej és az arc alkatát mint a lélek kifejezését a physiognomika vizsgálja. Ez a tudomány is ősrégi, már Aristoteles műveli, de még meglehetősen kezdetlegesen. Az újabb korban Lavater physiognomikai tanításai váltak átmenetileg híresekké, míg Gall phrenologiai tanítása, amely az agy egyes részeiben lokalizált egyes lelki képességek és az illető agyrészek fejlettségére valló koponyaalkatból következtetett a lelki képességekre, inkább hirhedt volt és csak napjainkban, több mint egy évszázad multán jut némi elismeréshez. Carus újabban sokat emlegetett munkája — *Symbolik der menschlichen Gestalt* — nyomain, egyrészt Klagest, másrészt Kretschmert és Günthert követve, építi fel például Böhle Vilmos : *Die Körperform als Spiegel der*

Seele (1929) című munkájában a physiognomika modern elméletét.

Böhle idézi Lavater tanítását, amely szerint az egész emberi test egységes alkattörvény uralma alatt áll; ez a törvény a test minden formáját meghatározott módon rendezi és a test valamennyi része között meghatározott arányokat létesít. Az egész szervezet egységes terv szerint épül fel, úgy hogy zárt egészet alkot és az egyes szervek részalkatai az egész szervezet alkatának uralma alatt állnak. Így voltaképpen egy izom vagy ízület alapján az egész test és ebből az egész jellem meg volna állapítható az ideálisan éles látás számára. Fontos körülmény, hogy az egész testalkat az arc formáiban ismétlődik. Az emberi testnek három fő-régiója van: a has-csipő-régió, a mell-váll-végtagrégió és az agyrégió. Mindegyik régió különös fejlettségének és túlsúlyának sajátos fejforma felel meg: az elsőnek széles, a másodiknak hosszú, a harmadiknak magas fej.

Böhle átveszi Kretschmer három testalkatát és látszólag igen szerencsés módon három megfelelő lélekalkatot rendel hozzájuk: a pyknikushoz a kedély-, az atléta- vagy sthenikus alkathoz a mozgás-, és a leptosom vagy asthenikus alkathoz az érzettípust; ezeknek kombinációira is tekintettel van. Hangsúlyozza, hogy nemcsak az agynak, hanem az egész testnek, alkatának és működésének nagy jelentősége van a lelki élet szempontjából; például a mirigyeknek. Az egész egyéni pszichofizikai konstitúció mellett Kretschmernél szabatosabban egy testi konstitúciót (habitus) és egy lekit (jellem) vesz fel. Hirdeti, hogy a lelki élet igazi alapját a tudattalan alkotja; ennek testi alapja pedig az egész test minden életfolyamatával. Lélektani vizsgálódásai közben az érzelem szempontjából kiemeli a vegetatív (zsigeri, főleg alsó-testi) idegrendszer fontosságát; ezért a medencetájéknak a vállrégióval szemben való aránylagos túlsúlya szerinte nagy érzelmi érzékenységre és gazdagságra utal. Az akaratot a kívánságtól, vágytól jól elhatárolja, de csak mozgásképzetet lát benne. A kifejező mozgások eredete szerinte az, hogy érzelmi feszültségeit az állati élőlény eleinte vaktában, szabálytalanul véghezvitt mozgásokkal iparkodik levezetni; a

hasznosnak bizonyuló mozgási mód azután megrögződik s átöröklődik és az utódokban mint kifejező mozgás akkor is érvényesül, ha már nem hasznos.

Böhle elmélete szerint a szellemi tehetségek az agykéreg szervezetétől függenek, az érzelmi élet a vegetatív idegrendszerrel áll szoros kapcsolatban, a kifejező- és hatóképesség pedig az izom-, csont- és lélelközrendszerrel. Ezért a szellemi tehetség az agykoponyán, az érzelmi tehetség a has-csipőrészen, a kifelé való ható képesség a mell-váll-végtagrészeken fejeződik ki; mivel azonban a törzs és a végtagok formái az arcon tükröződnek, a physiognomikai megállapítások az agykoponyára és az arcra szorítkozhatnak. Végül még Klages elvét veszi át Böhle a kifejező vonások kétértelműségéről; ezeknek az elveknek az alapján kísérli meg a physiognomikai kifejezés-vizsgálatot; ebből csak néhány jellemző tanítást ismertetünk.

Böhle a fejet különféle régiókra osztja fel: beszél felső, középső, alsó, elülső, hátsó, oldalfejről. A széles oldalfej szorosan fejlett szükségletkielégítő érzékre vall; pozitív irányban anyagi szerzőképességre, takarékosagra, szorgalomra, üzleti érzékre, gazdaságosságra, negatív fukarságra, pénzimádatra, nyereszkesedési vágyra, szűkkeblűségre, anyagi gondolkodásra. Az erősen domború alsó hátsó fej erős családi érzékre utal, pozitív irányban családiasságra, szülői szeretetre, ragaszkodásra, háziasságra, negatív kicsinyességre. A hátsó alsó fej lapossága gyenge családi érzékre vall. A hátsó középfaj hosszúsága erős mozgási érzéket mutat, pozitív elhatározó képességet, tettvágyat, iniciatívát, aktivitást, haladás, sport, vándorlás szeretetét, negatív nyugtalanságot, állhatatlanságot, szenzációvágyat. A rövid hátsó középfaj gyöngye mozgási érzékre vall, pozitív nyugalomra, koncentráltásra, hagyomány-, szülőföld-szeretetre, negatív irányban elhatározási képtelenségre, hanyagságra, kényelmességre, passzivitásra. Az erősen domború felső hátsó fej erős én-érzékre utal, pozitív öntudatosságra, önbizalomra, büszkeségre, szabadságszeretetre, bátorságra, optimizmusra, negatív képzelődésre, önzésre, szerénytelenségre, engedtelenségre, csökönyösségre, ellenmondási szellemre. A lapos,

lefelé lejtő felső hátsó fej gyöngé énérzékre vall, pozitíve alázatosságra, szerénységre, önzetlenségre, engedelmességre, tekintélytiszteletre, negatíve önkicsinyítésre, félénkségre, elfogódottságra, bizonytalanságra, önállótlanyságra, befolyásolhatóságra, pesszimista és depressziós hajlamra. Széles hátsó oldalsó fej erős morális érzékre, pozitíve lelkiismeretességre, kötelességtudásra, jogérzékre, óvatosságra, gondosságra, negatíve pedánságra, kicsinyességre, félénkségre, bizalmatlanságra vall. A hátsó oldalsó fej keskenysége gyenge erkölcsi érzékre, pozitíve nagyvonalúságra, merészségre, vakmerőségre, negatíve őszinteség hiányra, lelkiismeretlenségre, könnyelműségre, elhamarkodottságra vall. A fejtető magas és széles alkata erős ideális érzékre, pozitíve vallási, metafizikai (misztikus), esztétikai érzékre utal, negatíve babonásságra, illuzionista, utópista, zavaros jellegre. Az alacsony és keskeny felső fej gyöngén fejlett ideális érzékre, pozitíve szkepszisre, racionalizmusra, világosságra, valóságérzékre, negatíve anyagiasságra vall. A fej elülső felső részének magassága erős, alacsonysága gyenge szociális érzéket mutat. A homlok alsó részének fejlettsége a testi-anyagi iránt való érzékre, a homlok felső részének fejlettsége az elvontságok iránt való érzékre vall. A három fő fejtípus, a széles, a hosszú és a magas fej a három fő testalkatnak és jellem típusnak felel meg.

A középarc az érzelmi élet reprezentánsa. Széles középarc érzelmi erő, könnyű ingerelhetőség jele, pozitíve lelkesedési képességé, ingerelhetőségé, negatíve hangulati változékonyságé, szeszélyességé. Keskeny középarc érzelmi gyengeséget, nehéz ingerelhetőséget fejez ki, pozitíve flegmát, lelki nyugalmat, józanságot, hidegvérűséget, szenvedélytelenséget, negatíve érzelmi szegénységet és hidegséget, apatiát, blazírtságot. Széles oldalfej és széles középarc erős és nyugodt, keskeny oldalfej és széles középarc erős és heves érzelmi életre vall. A széles középarc az előbbiekből következőleg az érzellem uralmára, pozitíve természetességre, eredetiségre, fesztelenségre, közvetlenségre, negatíve impulzivitásra, ösztönösségre, határozatlanságra, kiszámíthatatlanságra, féktelenségre, következetlenségre, önkényességre utal. A keskeny

középarc viszont az értelem uralmát jelenti, pozitíve célirányúságot, következetességet, hajthatatlanságot, negatíve a természetesség hiányát, formalizmust, egyhangúságot.

Az alsóarc, az állkörnyék a kifejezőképességgel kapcsolatos. Széles alsó arc jó kifejezőképességet, pozitíve tetterőt, beszédességet, negatíve külsőségességet, laposságot jelent ; a keskeny alsó arc gyöngye kifejezési képességet, pozitíve bensőséges, kontemplatív, mély, tartózkodó jelleget, negatíve tettgyöngeséget, kiviteli gyengeséget, nehézkességet, elzárttságot stb. fejez ki. A domború profil (előre ugró orr és áll) a kifejezés lendületes erejét mutatja, pozitíve patoszt, élan-t, bátorságot, agresszivitást, negatíve kíméletlenséget, tapintatlanságot, brutalitást, deszpotikus jelleget, a homorú profil (visszahajló orr és áll) a kifejezés lendületlenségét, pozitíve gyengeséget, tapintatot, békeszeretetet, finomságot, előkelőséget, negatíve gyengeséget, energiátlanságot, engedékenységet. A kettő között álló lapos profil jelentéstani értelme is a kettő között van. Kemény arcvonások a kifejezés keménységére, pozitíve határozottságára, világosságára, negatíve élességére, ridegségére utalnak ; lágy arcvonások a kifejezés lágyosságára, pozitíve barátságosságra, ügyességre, diplomatikusságra, negatíve határozatlanságára, zavarosságára. Széles alsó arc a kifejezés erőteljességét, keskeny alsó arc gyöngeségét jelenti, széles középarc érzelemtől vezetett, keskeny középarc értelemtől irányított kifejezésre vall. A gondolat emberére a magas felső arc és a keskeny közép, valamint gyenge alsó arc jellemző ; az érzelem emberénél a középarc, a tett emberénél az alsó arc az uralkodó. Igen érdekesek Böhle összefoglaló kifejezőképei, valamint karakterologiai típusrajzai az érzelmi, a mozgás- és az érzet-emberről, végül fajelméleti fejtegetései ; mindezekre azonban nem térhetünk ki.

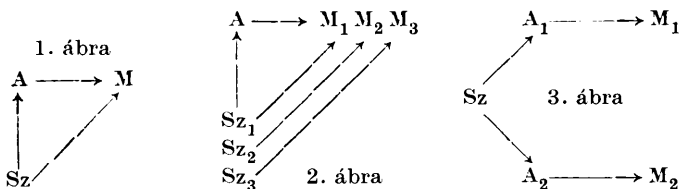
A physiognomika, mint a karakterologiai kifejezésstan egyik és talán legősibb része, kétségtelenül jelentős problémát vet fel és alapfeltevésében, valamint részeredményeiben is egészen bizonyosan van igazság. Az ember lelkiileg és testileg szoros életegységet alkot, amelyben a lelki élet állandó testi hatása és a testi élet állandó lelki befolyása tény ; ezenkívül

az egymással szoros kapcsolatban, egységben élő lélek és test bizonyos értelmű és fokú kölcsönös megfelelése is kétségtelen. Ámde másrészt nem szabad elfelejtenünk, hogy az emberi test egyáltalában nem csak az emberi lélek hatása, e mellett egész sor természeti, például éppen biológiai, zoológiai erő is működik a testben; és a test aránylag állandó részeinek felépítésében ezek a természeti erők az emberi léleknél valószínűleg nem kisebb szerepet játszanak. Ezért a test nem csak az emberi lélek egyéniségét, hanem éppen természeti erő-okait, például az egyéniséggel gyakran nem teljesen harmonizáló fajtípusokat stb. is kifejezi; és itt azután igen körülményes az egybefonódó kifejezések szétválasztása. Kretschmer ebben a tekintetben igen helyesen utal arra, hogy a testalkat és a lélekalkat «keresztben» öröklődhetnek, amikor például leptosom testalkattal cyklothym lélekalkat kapcsolódik össze. Ez máris arra vall, hogy a testalkat bizony sokszor nem fejezi ki az egyéni lélekalkatot, és ebből a szempontból Böhle ügyes és szabályos test-lélek-koordinációi gyanút kelthetnek. Vagyis a physiognomika tanítására vonatkozó végeredmény az, hogy az állandó vagy részben a csontrendszerrel függő testalkat kifejezheti az egyéni lélekalkatot, de az is lehet, hogy nem fejezi ki vagy nem egyenesen fejezi ki, éppen mert mást is kifejez; ezért kifejezésének módja és mértéke felülvizsgálatra, igen körültekintő ellenőrzésre szorul. Ez az ellenőrzés pedig nem alapulhat máson, mint a lelki egyéniség további, másféle kifejezéseinek vizsgálatán és a physiognomika eredményeivel való összevetésén. Ez az általános elv, amely a physiognomikát még legkevésbé sem elfogadhatóan kész elméletnek, hanem csak jó kifejezéstani ötletnek és kezdő kísérletnek mutatja, egyúttal mentesít minket attól, hogy Böhle egyes állításainak részletes bírálatába is belemenjünk. Nyilvánvaló, hogy a felsorolt kifejezésmagyarázatokban sok jó megfigyelés, de sok kiforratlanság is van; például említhetjük a Böhle szerint ellenkező fejalkatkifejezést igénylő öntudatosságot és alázatosságot vagy szerénységet, amelyek pedig lélektanilag egymással nagyon is jól megférő, összeillő tulajdonságok lehetnek.

A további kifejezések mindenekelőtt immár a magától

az egyéntől a testben létesített, kiváltott mozgások és ezeknek eredményei. Ezek a mozgások részben önkénytelenül kifejező testmozgások, amelyekkel az egyén testét valamiféle lelki állapot kifejezésére alakítja, vagy valamiféle a testi világon keresztül elérhető cél megvalósítására szolgáló önkényes testmozgások. Mindkétféle mozgás immár az egyén, mégpedig a lelki egyéniség hatására jön létre és így azt igen jól kifejezi. Természetesen azonban itt is figyelembe kell vennünk, hogy a mozgó test és energiái nemcsak a lelki egyéniség hatásai, valamint azt, hogy a közeg és az esetleges eszköz, amelyben és amellyel a test mozgását vagy mozgását végzi, szintén nem, vagy nem csak az egyén hatásai: az idegen hatások pedig az egyéni kifejező mozgást és kifejező jellegét megint jelentékenyen módosítják. Így módosítja a sérült ideg vagy izom, vagy a gyenge csont a testmozgást, módosítják a ruha, a cipő, a mozgatott bot vagy toll sajátosságai, a levegő, a víz, sár, olaj szerkezete és állapota, amelyben a mozgás végbemegy. Mindezt figyelembe kell venni; de ezek a módosító tényezők aránylag könnyebben különböztethetők meg, mint a test felépítését szabályozó különféle természeti ható tényezők, és így egészében a testi mozgás egyéniségkifejező szerepe határozottabb és jobban érthető, mint a testi szervezeté. Ezen az alapon vizsgálja az emberi test mozgásait a karakterologiai kifejezéstan, hogy belőlük az egyéniségnek e mozgásaiban kifejeződő alkatát megragadja; mivel pedig a mozgások hamar eltűnnek, látási vagy esetleg hallási képüket igyekeznek a vizsgálódó fénykép, film, gramofonlemez útján megrögzíteni vagy pedig a mozgások egyes állandósuló eredményeit kutatja. Ilyen állandósuló mozgáseredmények például az arcnak a mimikai mozgások következtében történt alakulása, az élet folyamán szerzett arckifejezés; nem jelentéktelen a testtartás sem; egyik legfontosabb mozgáseredmény pedig az írás. Ezt az utóbbit vizsgálja a karakterologiai kifejezéstanak egyik újabban igen divatossá lett ága, a grafologia. A kifejezéstanak főleg ezt az ágát műveli a karakterologia egyik kitűnő, már szóba-hozott képviselője, Klages; a következőkben karakterologiai kifejezéstanai vizsgálatait jellemezzük kissé részletesebben.

Klages karakterologiai és kifejezéselméleti tanításait főleg *Ausdrucksbewegung und Gestaltungskraft*, *Grundlagen der Charakterkunde* és *Handschrift und Charakter* című munkáiban fejti ki. Megállapítja, hogy mindenféle mozgásunkban, az önkényesben csakúgy, mint az önkéntelenben, megvan egy személyes kifejezési forma. Az önkényes mozgások lehetnek céltudatosak és célirányúak és hasonló célra való irányulásuk esetében különféle embereknél is a hasonló céltől meghatározott hasonló jelleget mutatnak. E célirányúság mellett azonban minden önkényes mozgásban is elkerülhetetlenül megvan a személyes kifejezőség, amelyben a hasonló célú mozgások, ha különböző emberek hajtják azokat végre, egymástól mindig különböznek, viszont ugyanannak az egyéneknek más célokra irányuló vagy semmiféle célirányúságot nem mutató mozgásaival megegyeznek. Ha több ember kinyújtja jobb karját, hogy például egy közös célpontra hasonló értelemben, mondjuk parancsolóan rámutasson, azt valamennyien másképpen cselekszik: az egyik önkéntelenül is gyorsan, a másik lassan, a harmadik nagy súllyal, a negyedik esetleg húzódozva, az ötödik hevesen, a hatodik körülményesen, a hetedik sikló, a nyolcadik szögletes, a kilencedik lendületes mozgással stb. mindegyik a maga mozgási sajátosságának általában megfelelően. Ha A az akarat, M a mozgás, Sz a személyiség, akkor a viszony a következőképpen ábrázolható (1. ábra):

Mivel A az M forrása és Sz A -nak a forrása, azért Sz A -n keresztül is kifejeződik M -ben, sőt sajátosságát A -n keresztül is mintegy közvetlenül is megmutatja M -ben. Különböző személyeknél különféle mozgási jellegben fejeződik ki a különféle személyiség (2. ábra). Nem önkényes, de célra irányuló mozgásokban rendes körülmények között — ha nincs szándékos alakoskodás — ez az egyéni kifejezési forma még

tisztábban nyilvánul. Ha az akarat tartalom — a cél, mozgási akadályokkal való számolás — is különböző az egyéniség különbözősége mellett, akkor a mozgás különbségei az egyéniség különbségein kívül a szándék és a cél különbségeit is mutatják; ha ugyanegy személynél különféle szándék vagy cél határozza meg a mozgásokat, akkor ezek már csak ebben a tekintetben különböznek, személyi kifejezőségben nem (3. ábra).

Az imént «rendes körülményekről» beszéltünk, amelyekben a természetes kifejezési alakkal állunk szemben. Lehetséges azonban, sőt gyakori tény, hogy valaki magát és mozgásait bizonyos jelleg felöltésére gyakorolja, szándékosan kényszeríti: hogy például nyomatékos, «nonchalant», igényes legyen megjelenése. Ilyen módon mozgásai bizonyos, természetükben eredetileg nem sajátos vonásokat nyernek; kérdés, vajjon ezek a szerzett vonások megkülönböztethetők-e az eredetiktől? Mivel az ilyen, a kifejezést erőltető eljárás egyrészt maga is lelki hatás, másrészt a kifejezést nem tudja minden tekintetben átalakítani, tehát annak természetes vonásaival ellentétet is mutat, megvannak a módok felismerésére és helyes meghatározására.

Mik a feltételei és szabályai a lelki élet és az egyéni személyiség megtalálásának és megállapításának a kifejező mozgásokból? Milyen törvényszerűség szerint kapcsolatosak a kifejező mozgás egyes megkülönböztető vonásai a kifejezett életállapot különlegességével? Ezt csupán megfigyeléssel vagy kísérlettel nem dönthetjük el, sőt nem is elsősorban ezekkel tudjuk eldönteni; itt első sorban közvetlen megézésre vagyunk utalva. Mert hiszen minden kísérlet, mely a lelki élet és a test folyamatainak kapcsolatát volna hivatva felderíteni, már mindig az életfolyamatoknak az ismeretére támaszkodik más tényállások alapján; e tényállásokban pedig legjobb esetben a testi kifejezés helyességi értéke lehet meg, nem lehetnek nagyobb vagy közvetlenebb bizonyosságúak. Hiszen például minden alapunk meglehet arra a feltevésre, hogy valaki bosszankodik, és mégsem bosszankodik; esetleg ő is bizonyítja az ellenkezőt, pedig csalódik vagy megtéveszti a másikat; és ha nem is csalódik és nem is csal, honnan tudjuk, hogy bosszankodáson ő is azt érti,

amit mi? Máskülönben pedig nem lehet a bosszankodás kifejezését *megfigyeléssel* felderíteni. Mert ilyen megfigyeléssel egyrészt a bosszankodást, másrészt a vele kapcsolatos testi jelenségeket kellene megfigyelni, hogy a bosszankodás kifejezését megállapíthassuk. Ámde amazt közvetlenül szemlélni nem tudjuk, csak éppen kifejező testi folyamatai közvetítésével; tehát nyilvánvaló, hogy a megállapítás csupán a már *előre feltett tudás igazolását* adhatja, de nem *deríti fel* újonnan a kapcsolatot. A bosszankodás általános fogalmát is csupán úgy nyerhetjük, hogyha nem csak magam élek át ilyesmit, hanem más bosszankodását is bizonyos fokig vele együtt átélhetem, azaz a lelki élmények bizonyos határok között átvihetők. Ez az élményátvitel pedig az emberi érintkezésben kétségtelenül mindig az észlelt testi folyamatok kifejezésbeli tartalma alapján történik. E szerint az idegen lelki életről való minden tudásunk közvetlenül megértett kifejező mozgásokra támaszkodik és nem ennek az ismeretét közvetíti a megfigyelés és a kísérlet; legfeljebb igazolja, finomítja, jobban kidolgozza. A kifejezések alapján való együttátélés az idegen élmények tudomásulvételének az alapja.

Más alap nincs. Az idegen lelki életről csak *ez az átélésbeli bizonyosság* tudósít, más alapon semmiféle meggondolás sem vezet be az idegen lelki életbe. Ennek a tételnek a tagadása, amely nyelvi kifejező eszközökkel apellál megértésünkre, máris felteszi azt a meggyőződést, hogy minden kölcsönös lelki megértés alapja a kifejezés közvetlen megértése. Ebből megfogalmazható a kifejezéstan egyik alapigazsága: minden életállapot testi kifejezése olyan természetű, hogy e kifejezés képe újra felkeltheti — az észrevevőben — az illető életállapotot.

A lélekállapotok és testi kifejezésük összefonódása idézi elő, hogy lelki életállapotokra és testi mozgásokra sokszor ugyanazon nevek vannak: sietősség, elsietettség, lassúság, körülményesség, súly, túlfeszítettség. Sokszor a testi tárgyaknak lelkiséget tulajdonítunk, lelki kifejezést: a felhők vándorolnak, a levelek táncolnak stb. Viszont fordítva lelki állapotokat testi tulajdonságok nevével illetünk: hideg,

forró, puha stb. A nyelv gyakran a legmélyebb utalásokat tartalmazza a lélek-test-jelentés-kifejezés-viszonyokra nézve. Ámde a megegyezés nem teljesen a belső-külső megfelelése lelkeség-szellemiség és test között. A hűvös viselkedés még nem jelenti a testi hőfok csökkenését, a forró szerelem annak emelkedését, a két ember közötti összhang nem csendül meg hallható akkordban. A test más és több, mint a szellem fóliája, és a szellem nem olyan Praxiteles, hogy a testet teljesen változékony hangulatainak szimbólumává tudná teremteni. Ámde a kedélymozgalomtól megragadott ember legalább is hajlik tényleges mozgásokra.

Klages megfogalmazza a kifejezés törvényét, amely így hangzik: Minden kifejező testmozgás a benne kifejezett érzelem hajtó (cselekvésre lendítő) élményét megvalósítja; továbbá: minden kifejező mozgás ereje, tartalma és irányainak sora szerint egy lelki mozgalom (Regung, impulzus) alakját valósítja meg.

A továbbiakban Klages megpróbálja a kifejező és az önkényes mozgást meghatározni és egymással szemben elhatárolni. A kifejező mozgásban az érzelem nyilvánul. Az érzelem minőségi színezetét, fajtáját hangulatnak, hajtó alakját (Antriebsform) affektusnak nevezi. Minden érzelmi színezethez hajtó alak tartozik és fordítva; ezek együtt is változnak, de nem egyenlő mértékben; ezért minden érzelmi színezetben az erősségi fokok egész sorát különböztetjük meg, viszont hasonló erőssége (hajtó alakja) lehet sokféle érzelmi színezetnek. Az öröm és a harag színezetben különböznek, de hajtó erejük egyenlő nagy lehet. Ezzel szemben inkább erősségi fokban, mint színezetben különböznek a bosszankodás és a düh, a rokonszenv és a szeretet, az ellenszenv és a gyűlölet, a boldogság és az elragadtatottság stb., úgy, hogy a gyűlöletet az ellenszenv, a düht a bosszankodás affektus-alakjának lehet mondani. Minden hangulat indulatba megy át, ha hajtóereje nő színezete rovására; és fordítva is látjuk ezt az átmenetet, ha az indulat hajtóereje csökken az érzelmi színezet javára. Így az érzelmek *kétdimenzionalitását* tanítja Klages a mozgalmasság (és mozgató erő) és a színbeli mélység (mély érzelmi szín) irányában. Lehet nagyon heves és

lapos érzelem, például félelem, jókedv, viszont nagyon mély és nyugodt, például szeretet, boldogság, bensőségesség. Az egyszerre mély és heves érzelem szenvedélyes: az erre való készség a szenvedély.

Az alacsonyabbrendű érzelmi mozdulások az érzéki benyomásokra, a magasabbrendűek a gondolatokra és képzetekre keletkeznek; a gondolatok és a képzetek persze létrejöhetnek érzéki benyomásokra is. Minden érzelmi mozdulásnál, indulatnál a mozgató erő a színezet fölött túlsúlyban van: hajtó alakjának a kifejezés törvénye szerint kifejező testmozgás felel meg. *A kifejező mozgásokban tehát először az érzelem hajtó alakja ismerhető fel.* Így például az öröm és a harag mozgási képeinek kifejezési törvényszerűsége a következő vonásokban különbözik a viszonylag affektusmentes állapottól — Klages főleg az írásban lecsapódott és megrögzített mozgási képet veszi alapul —: mozgáshalmozás, nagyobb kiadósság, meggyorsítás, erősebb súly (Wucht) tekintetében. *Egymástól az öröm és a harag mozgási képei abban különböznek, hogy a súly megnyilvánulása az öröm kifejezési képében nagyobb centrifugalitás folytán jobban háttérbe szorul, míg ez a súly a harag kifejezési képében fokozott feszültség miatt jobban előtérbe lép; az öröm mozgási lefolyása szakadatlan és egyenetesebb, a haragé szakadozott és egyenetlen.*

Minden mozgásnak, a mechanikainak csakúgy, mint az elevennek, van iránya. Ennek mechanikai jellemzését a matematikai vonal adja, amely más vonalakkal mérhető szöveget alkot. Az irány élettudományi jellemzése a mozgási irány más megadását kívánja meg. Így az öröm mozgási iránya kifelé mutat, mint ajándékozó ösztön kíván érvényesülni, túláramlik. A szeretet egyesülésre, a harag elpusztításra, a csodálkozás keresésre, a félelem menekülésre irányul. Ezért a harag támadó mozdulattal előre irányul. Aki olyan levelet kap, amelytől felbőszül, az asztalra csap, vagy a falra, egy vázára, egy könyvre. Nem a konkrét, esetleges tárgy, amely felé a mozgás létrejön, itt a cél, hanem egy belső, lelki kép, amely polárisan ellentétes a gerjedt indulattal és egyúttal megfelel annak; helyette végződik a kifejező mozgás vala-

mely a kifejező mozgás szempontjából közömbös, esetleges tárgynál. A kifejező mozgás alakját tehát első sorban végrehajtójának lelki állapota határozza meg.

Ezzel szemben az önkényes, akaratí mozgás alakját az a konkrét, külső tárgy határozza meg, amelyre mint célra az akarat irányul. Ilyen módon szerencsésen elhatárolja Klages az önkényes, akaratí mozgás jellegét az érzelmi kifejező mozgásétól. Ezen azonban túlmenve most már azt is igazoltnak látja és állítja Klages, hogy az akarat nem a mozgások létrehozására, hanem elnyomására irányul bizonyos meghatározott mozgásirány kikényszerítésével, tehát nem produktív, hanem gátló, szabályozó elv. Az eszközölt megállapítások után szellemesen jegyzi meg Klages, hogy az önkényes mozgás irányát az egyes eset, a kifejező mozgásét egy egész nem — elpusztítandó tárgy, meneküléssel elkerülendő tárgy általában — határozza meg. Így a kifejező mozgás mintegy a cselekvés «hasonlata».

Darwin elméletét a kifejező mozgásokról, hogy ezek valamennyien a fajfejlődés folyamában valamikor tényleges cselekvések voltak, amelyek később a begyakorlás folytán lassan tudattalanokká váltak, Klages élesen és nem egészen igazságosan bírálja. Azt mondja, hogy az akaratnak céljai elérésére szabadságában áll az eszközök között, így az önkényes mozgások között is válogatni; ezzel szemben a lelki indulat és a kifejező mozgás között szerves, belső kapcsolat van. Ha az életkifejezés célirányú akaratí cselekvések utóhatása volna, maga az élet is az akarat tette volna. Hogyan magyarázhatók ebből az állati ösztöntevékenységek és kezdettől fogva meglévő nagy iránybiztosságuk, hogyan magyarázhatók tudattalan és ennyiben akaratlan ténykedéseink, amelyek azelőtt akaratíak és tudatosak voltak, de most már nem azok? Hiszen megszokás után a tudattalantól fakadó tevékenységeink sem mutatnak soha az előbbi tevékenységekhez teljes hasonlóságot, mindig van bennük újszerűség: ezt a régi akarás, amely azonban már tényleg nem működik, nem értetheti meg. Így az akart mozgások vélt mechanizálódása nem is mechanizálódás, hanem vitalizálódás, nem a hatásra egyenlő ellenhatás, hanem csak

hasonlóra hasonló válasz. Ezért úgy látja Klages, hogy Darwin elmélete tarthatatlan.

Hogyan jutunk most már a kifejező mozgásoktól a jellemhez? Hogyan fejeződik ki a jellem a testben? Ennek a megállapítására Klages Piderit tételét idézi: A fiziognómiai kifejezést habitualissá vált, állandósult mimikai kifejezésnek tekinthetjük. Ha tehát valakinek az a tulajdonsága, hogy már jelentéktelen okok miatt is rosszkedvű lesz, már kis akadályokat is nehezen fogad és ennek következtében gyakran ráncolja homlokát, akkor korán függélyes homlok-ráncai képződnek, amelyek említett hajlamáról tudósítanak a nélkül is, hogy ez működésbe lép. Ámde itt vigyáznunk kell. Sok kirívó kifejező mozgást önkényesen is létrehozhatunk és ez is reflexszerű folyamatba mehet át, ha elég sokszor ismétlődik a mozgás kiváltására alapul szolgáló motívum. Így kifejezési szokások keletkeznek, amelyeknek sokszor nincs igazi belső alapjuk és amelyek ragadósak lehetnek vagy utánzást is kiválhatnak; az utánzó személyeknél azután legalább is nincs közvetlen és pozitív szimpomatikus értékük. Ilyenek a tanár gesztusa, a finomat játszó hölgy keresett hangja a telefonban, a monokli érdekes aszimmetriája és újszerű merevsége, különleges mozgásra, tekintetre alkalmat adó hatása, valamint mindezek utánzása; a színész hivatásszerű mimikatúlzása, a primadonna mosolya is idetartozik. Sokszor tehát az ilyen kifejezés nem mutat mást, mint az illető személy foglalkozását vagy önállótlanágát, esetleg — már pozitívabban — nem őszinte keresettségét, hiúságát. Ezért a kifejezést jól meg kell vizsgálni és akkor a felvettét a természetestől meg tudjuk különböztetni, valamint amabból is olvashatunk (alakoskodás, belső űr). A kifejezést azután mindenféle testmozgásban és habituális eredményben is vizsgálunk kell — így a beszédmodorban, gesztusokban, tartásban, járásban —: hiszen végül minden mozgás, az önkényes is, még kifejez. Ezért a figyelmes és tehetséges megfigyelő nemcsak az örömet vagy bosszankodást, hanem a ravaszságot, gyanakvást, nyíltságot, bátorságot, féltékenységet, jóindulatúságot, önzést, szeretetre való képességet, szenvedélyességet, józanságot, fukar-

ságot, irigységet stb. is meglátja. A legtartósabb kifejezési képet az írás hagyja hátra, ezért Klages főleg ezt veszi vizsgálódásaiban tekintetbe.

Ha példaképpen néhány lélekállapot testi kifejezését felsoroljuk, megemlíthető, hogy a könnyen felizguló jellem mozgási módja folytonos megzavarodásoknak van kitéve és ennek megfelelően zavartabb képet ad az egykedvű egyéniségénél. Írásában az átlagnál nagyobb ingadozások mutatkoznak a vonalvezetésben. Ezért az írás vonalvezetésének habituális egyenetlenségében az író izgulékonysági hajlamának a foka nyilvánul meg. Az állandóan, illetőleg gyakran emelkedett hangulatban lévő euphorikusnál, a derűs, optimista életszemléletű és életkedvű egyénnél egész testi kifejezésében és írásában is állandósulva látjuk az öröm, az emelkedett érzelmek kifejezéseit: nagyobb mozgási gazdagságot, kiadósságot, sietséget, lendítő erőt, centrifugalitást, míg a depresszív természetnél a levertség kifejező vonásai állandósulnak: mozgásszűkösség, kiadóssághiány, lassúság, ernyedtség, centripetalitás.

Egészen más vonásokban nyilvánul meg az akarat és annak ereje. Az akaratérő Klages szerint hármat jelenthet: az akarat magatartásnak az érzelmi felett való túlsúlyát, a közönségesnél nagyobb akaratmefeszítési képességet, harmadszor akarat rugalmasságot vagy talentumot. Az első esetet szoktuk akarat emberének nevezni, a másodikat energikus embernek; a harmadiknak külön neve nincs, de többféle ismert tulajdonságban mindig előfordul: a hidegvérűségben, koncentrálttságban (Sammlung), lélekjelenlétben, állandóságban, megrendíthetlenségben; ezt a tehetséget kiválóan mutatják a rómaiak és a nagy cselekvők közül Napoleon.

Az akaratérőről az akarással kapcsolatos fáradság, megérettetés, megfeszítés-kiváltotta érzelemből szerzünk tudomást Klages szerint. Hogyan nyilvánul meg az akarat? Erre Klages a maga elméletével így felel: Az életnek van egy néző és egy ható (ösztönös) oldala. Az akarat megfeszítésre csak az utóbbi jön tekintetbe és a megfeszítés attól függ, mennyire tud a ható oldal a néző oldaltól elszakadni. A ható ösztönben is nem minősége, hanem pusztá intenzitása

áll a szellem szolgálatába : az ilyen módon színétől megfosztott, elélettelenített ösztön-intenzitást használja fel a szellem a maga akarati gátló tevékenységére, amellyel az életet és ösztöneit, érzelmeit, elevenségét elnyomja, leszorítja.

További vizsgálódásai során Klages a — nem önkényes — kifejezési jelenségek két csoportját különbözteti meg, a mimikai és a pantomimikai jelenségek régi megkülönböztetésének megfelelően : az önkéntelenül kifejező és öntudatlanul ábrázoló mozgásokat ; a mozgásutánczást egyáltalában nem spontán kifejező, hanem reflektórikus, reaktív életfolyamatnak tekinti. Az önkéntelen pusztá kifejezést látjuk az antik adoráns gesztusában, akinek nyitott keze és fel-emelt karja tisztán az entuziasztikus lelkesülőnek belső emelkedettségét fejezi ki. Ezzel szemben a keresztény imádkozó lesütött szeme és lehajtott feje alázatosságát tisztán kifejezi, de összekulcsolt keze csupán ezen az úton már nem érthető meg semmiféle lelki mozgalom kifejezéséeként. Ez a latin *dare manus*-t, alávetést ábrázolja, midőn a magát alávető kezét a győzőnek összekötözésre nyújtja. Ennek a szimbolikus aktusnak immár nem tudatos maradványa a kézkulcsolásnak ilyen módon már nem tisztán érzelmet kifejező, hanem egy cselekvényt ábrázoló mozgása.

A csak az embert és nem az állatot jellemző ábrázoló képesség a kifejezés ábrázolását is lehetővé teszi. Ez a képesség belső, eszmei látást tesz fel, amelynek alapján szemléletesen tudjuk magunkat ki is fejezni. Így a kutya vagy a macska a megragadó mozdulatot, amellyel valamit el akarunk tőle venni, rögtön megérti, de a mutató mozdulatot, ha nincs betanítva, félreérti, Klages szerint azért, mert a fogó mozdulat kifejezési tartalmának megértése belső együttmozgást, a mutató jelentésének a megértése pedig irányszemléletet, azaz a szemléleti tér képének élményét teszi fel. Ezért minden pantomimikai, ábrázoló mozgásnak jelentési alapja nem maga a mozgás, hanem a magatartásnak a szemléleti térhez való szemléletes viszonya. Így érdekes módon az írásban a t-nek hosszú, magasan menő áthúzása, «a protekcióvonal», a vízszintesen kinyújtott kar parancsoló mozdulatának megfelelően, az uralomvágyra jellemző ábrázolóan

kifejező vonás. Az ábrázolás vázolt természete alapján az ábrázolást irányító kép (képzet) törvényét is megfogalmazza Klages : e szerint az ember minden önkéntelen mozdulatát minden pillanatban alakítja az e mozdulat szemléletes eredményére irányuló önkéntelen várakozása. Mint minden közönséges kifejező mozgásban, az ábrázolóban is megnyilvánul a személyes jellem : ez az egyén szemléleti természetét és szemléleti képeit is befolyásolja. E szerint az is megállapítható, hogy az ember minden önkéntelen mozdulatát személyes irányító képe tudattalanul is befolyásolja. Így például az írásban is erősen megnyilvánul az egyén térérzéke a szó legáltalánosabb értelmében : azaz például logikailag erősen megkülönböztető egyén hajlik írásában a szavak és a sorok gondos elkülönítésére, míg erősen érzéki és képzeleti hajlamú egyén írásmezeje csak gyengén tagolt szokott lenni.

Igen fontos és már szóbakerült megállapítása Klagesnek az, hogy a kifejezési jegyeknek a jelentésében mind az egyes lelkiállapotoknak, mind az állandó karakterologiai vonásoknak sajátos kettős értelmük van, azaz a lelki rezdülés, amelyet a kifejező jelenség kísér, egy erő jelenlétéből vagy az ellentétes gátló erő távollétéből származhatik ; ez minden kifejezéstan vizsgálatnak és konkrét megállapításnak egyik legnagyobb nehézsége. Így például egy igen szabályos mozdulat vagy írás származhatik az egyén nagy akaraterejéből, de kicsiny érzelmi elevenségéből is. A döntést itt a kifejezés egészéből nyerhetjük, amelynek szemléletéből megállapíthatjuk, mekkora gazdagságot, elevenséget, tartalmasságot, lelki ritmust árul el. Erre utal a kifejezés formánívója, amelyből az egyéni élet teljességére, gazdagságára, illetőleg fogyatékoságára, ürességére következtethetünk. Ebből és a többi kifejezéstanilag megállapítható karakterologiai jellemvonással való összevetésből dönthetünk az egyes kifejező vonások eredeti kétértelműségében.

Igen érdekes még Klagesnek az alakítóerőre vonatkozó megállapítása : ez a kifejező készség nagyságát jelenti, amely annál nagyobb, minél jobban harmóniába jut, egybeolvad a szellem, az akarat az étellel, az érzellemmel, és így az önkényes a kifejező mozgással. Speciálisan az írásban való

alakítókézség az írott szó iránt való erős rokonságot, azzal szoros lelki kapcsolatot mutat és így a — legáltalánosabban vett «literátus» — műveltség kifejező jelensége.

Mindezek után még Klages legsajátabb kifejezéstani területéről, a grafologia területéről mutatunk be néhány példát az írásban kifejezett jelentésekből. A szabályos írás, amint említettük, az akarat uralmára vall és pozitív irányban akaraterőt, negatív irányban érzelmi hidegséget jelent; ezzel szemben a szabálytalan írás az érzelem túlsúlyára, pozitív irányban érzelmi élénkségre, negatív irányban akarati gyengeségre utal. Az írás egyenletes arányossága csekély izgulékonyságra, pozitív irányban mélységre, negatív irányban érzelmi tompaságra vall, az egyenletes arányosság hiánya nagy izgulékonyságot, pozitív irányban érzelmi nyitottságot, negatív irányban laposságot mutat. Az írás nagysága egyrészt az érzelem pathosát mutatja: a nagy írás pozitíve lelkesedési képességet, negatíve a valóságérzék hiányát, a kis írás pozitíve valóságérzéklet, negatíve a lelkesedési képesség hiányát árulja el. Az akarat pathosát tekintve a nagy írás tettvágyat, illetőleg a koncentrációs képesség hiányát, a kis írás koncentrációs képességet, illetőleg szűkkeblőséget jelent. Az önérzet pathosa terén a nagy írás büszkeségre, gögőre, a kicsiny alázatosságra, kishitűségre vall. Az írás sebessége az akaratra nézve gyors írásnál tettvágyra, illetőleg nyugtalanságra, lassú írásnál nyugalomra, illetőleg a tevékenységi hajlam fogyatékoságára utal; az érzelem szempontjából a gyors írás élénkséget, illetőleg izgatottságot, a lassú flegmát, illetőleg tompaságot jelent. Mindezek között persze átmenetek és kapcsolódások is vannak. Az erős nyomás feszültséget jelent: az akaratnál akaraterőt — nehézséget, az érzelelnél impulzivitást — ingerlékenységet. A gyenge nyomás a feszültség hiányára vall: az akaratnál mozgékonyaságra, illetőleg gyengeségre, az érzelelnél érzékenységre, illetőleg labilitásra. Az írás tág mivolta iparkodásra, frisseségre, illetőleg kötetlenségre, a szűk írás önuralomra, illetőleg a közvetlenség hiányára vall. Az erősen jobbra dülő írás a szociális érzelmek uralmát, illetőleg megfontolatlanyságot mutat, a függélyes írás az ész túlsúlyát,

illetőleg hidegséget, a balfelé dülő önlegyőzést, illetőleg erőltetettséget. Így megy ez tovább. A döntést a két eset között a vonások összevetése, de még inkább az egész írás formánívójának, gazdagságának, ritmikájának szemlélete teszi lehetővé, amint láttuk.

Klages metafizikájával már foglalkoztunk; karakterologiai és kifejezéstani vizsgálatainak ebből az aránylag bő vázlatából most azt is beláthatjuk, hogy ezek a vizsgálatok a klagesi metafizikától függetlenül nagyon sok mély belátást, fontos igazságot tartalmaznak, és főleg a kifejezéstannak széles alapvetését adják. Igen jelentős az a megállapítás, hogy a lelkiséget kifejező testi mozgások lelki kifejezését közvetlenül megértjük: ezek a kifejezések a kifejezett lelki-szellemi jelentést valóban magukban hordják, «tárgyi szelleműek», és annak megértésére ősi természetes képességünk van. Ezt a képességet és tevékenységet a részletes tapasztalati gyakorlás és megfigyelés csupán ellenőrzi, gazdagítja, fínomítja, de nem hozhatja létre, mert már mindig felteszi.

A legfőbb kifogás Klages kifejezéseméleti tanításainak egyes részletei ellen az akarat jellemzésével kapcsolatban lép fel: itt a legerősebb Klages metafizikájának torzító hatása. Akaratelméletéből az akarat vonások kifejezésének megmagyarázására nem kell mást átvennünk, mint azt a mindenképpen igaz és tartható megállapítást, hogy az akarat fegyelmező, szabályozó erő. Nem igaz, amit Klages mond, hogy az akarat nem mozgat, nem teremt, nem produkál, csak elnyom, gátol, mint az «egyetemes gátlórugó». Az akarat igenis produkál, létesít, — hiszen a gátlás létesítése is produkció — produktivitása csupán másfajta, mint az érzelemé: nem színt és mozgalmat produkál, hanem tárgyat s a tárggyal és a tárgyban rendet, szabályszerűséget, törvényszerűséget, fegyelmet. A tárgy, amelyet az akarat a kifejezésben produkál, maga a kifejezés, a cselekvés, a tett, amelyen a kifejezőség (érzelmi, akarat, értelmi stb. egyaránt) elömlik. Természetes már most, hogy a tárgy pozitívítása maga a tárgy és másként már nem ömlik el ezen: ezért az az akarat hatás, ami a tárgyon mint az akarat kifejezése még elömlik, éppen a szabály, a rend, a törvény, a fegyelem. Igaz, hogy ez az

érzelem elevenségét és színét korlátok közé szorítja, de ezek a korlátok, ez a fegyelem — ha van elég érzelmi elevenség és szín — annak nem kárára, hanem javára van: szertelenségtől megóva bensőséges, intenzív kifejlődését váltja ki, teszi lehetővé, szinte kikényszeríti. Ezért akarati kifejezés a mozgások ingadozásának, kilengési szélességének a szűkítése; az írásban ez például az egyes szavakban lévő betűk közeinek szűkítésében, egyenes vonásokban, karesú betűkben, erős szögekben nyilvánul meg. Korántsem áll tehát, amit Klages mond, hogy a pusztá akarata minden mozgást megállítana; de az áll, hogy a mozgási jelenségeket szabályozza, az életrezdüléseket, érzelmi mozgalmakat és nyilvánulásokat szellemi törvényszerűségekhez köti: ezért az akarrással kapcsolatos megerőltetés-érzelem csupán fogyatékos akarterőnél vagy rendkívüli akadályoknál merül fel és fejeződik ki; igazi akarterő esetében a fegyelmezés- és nem megerőltetés-okozta feszültség fejeződik ki. A kettő meg is különböztethető. A kifejezés tartása, fegyelmezettsége, szabálya — minden frissesség, teltség, elevenség mellett, sőt annál inkább és jelentősebben — tehát az akarat szerepére, de egyúttal határozottan pozitív, teremtő és életfejlesztő szerepére utal. Az akarat pozitívításának a felismerése a Darwin-féle kifejezéstani igazságait is jobban megvilágítja. Egyes kifejező mozgásokban a kifejezés ősi volta mellett valóban lehetnek régi cselekvésmaradványok is, amelyeknek később is megvan az immár törvényszerűen működő akarati alapjuk a természetben; és a begyakorolt mozgások vitalizálódása is a tudat mélyén működő tudatos akarati tevékenységre utal, amelynek immár csak kész eredményei mutatkoznak tapasztalásunk számára. Mind ennek részletesebb kifejtését itt nem adhatjuk; ebben a tekintetben l. főleg Brandenstein: *Az ember a mindenségben* c. munkájának harmadik és negyedik részét.

Említettük, hogy a kifejező mozgások között nagyjelentőségű a járás is, amely a jellemnek igen sok oldalára vet fényt. A járásnak a jellemmel való kapcsolatára irányuló vizsgálatra egy német tudományos társaság pályázatot írt ki; a legjobb pályamunkák alkalmas részeit összegyűjtve kiadták a *Zeitschrift für angewandte Psychologie* egyik melléklet-

köteteként (*Gang und Charakter*). Klages hatása ebben a járáskarakterológiában mindjárt szembeütik.

A járás kifejezőségének vizsgálatában különösen sok nem egyéni vonásra is tekintettel kell lennünk, amelyek a járást meghatározzák: ilyenek a csont- és izomrendszer születési, természeti adottságai és ezek esetleges rendelkezése, az egyén kora, a talaj, a járásra való szándékos nevelés, drill és az önkéntelen utánzás, a divat, a gyakorlat, a ruha és a cipő stb. Másrészt viszont a járás könnyen megfigyelhető, tartósan meg nem, vagy alig változtatható; igaz, hogy nem maradandó, mint az írás. A járásban normális körülmények között mindig van önkéntelen, de mindig van önkényes, szándékos mozzanat is. Minden nem egyéni befolyás mellett is a járás és a jellem között igen figyelemre méltó és a grafologiai eredményekkel jól megegyező megállapításokat sikerült tenni.

A járás ritmikussága az eleven természetesség kifejezője; szabályossága nem ritmikus járásnál pedáns józanságra, mechanikus célhoz-kötöttségre és üres sablonszerűsége, ritmikus járásnál akaraterőre, következetességre, határozottságra és ellenálló képességre vall. A járás szabálytalansága ritmikus járásnál impulzivitásra és érzelmi melegségre, nem ritmikusnál kiszámíthatatlanságra, következetlenségre és akaratgyengeségre utal. A járás sebessége vagy a céltól vagy a hajtó érzelmtől függ. Az első esetben a sietős és ritmikus járás iniciatívára, tettvágyra, iparkodásra, az aritmikus állhatatlanságra, elsietettségre, felületességre vall; a lassú ritmos járás meggondoltságot, óvatosságot és állandóságot, az aritmikus lomhaságot, határozatlanságot, célbizonytalanságot jelent. A második esetben, a hajtó érzelmre való tekintettel, a siető ritmikus járás mozgékonyaságra, szellemi éberségre, gondtalanságra, az aritmikus járás tartáshiányra, fegyelmetlenségre és türelmetlenségre vall; a lassú ritmikus járás flegmára, az aritmikus apatikus tompaságra. A járás súlya vagy súlytalansága az akarat megfeszítettség fokát mutatja — súly és ritmus: szívósság, kitartás; súly és aritmikusság: gátoltság, nehézkesség; súlytalanság és ritmus: munkakedv, szenzibilitás; súlytalanság és aritmikusság: érzékenység, eltéríthetőség. — És így tovább.

Átfogóbban a következő kifejezőségek voltak megállapíthatók :

<i>járási jegyek :</i>	<i>jellembeli jegyek :</i>
1. lépés hossza	
<i>a)</i> nagy, erősen kilépő	vállalkozó kedvű, nagyvonalú, iparkodó, szabad szellemű ;
<i>b)</i> kicsiny, tipegő	mozgékony, pedáns, félénk, szorongó ;
<i>c)</i> egyenetlen :	határozatlan, változó ;
2. járási tempó	
<i>a)</i> gyors :	élénk, temperamentumos, könnyed, vidám, igyekvő, mozgékony, gyorsan határozó ;
<i>b)</i> lassú :	meggondolt, komoly, melankólikus, nehézkes, félénk, unalmas, nyugodt ;
<i>c)</i> egyenetlen :	kiszámíthatatlan, ingadozó ;
3. testtartás	
<i>a)</i> egyenes, visszahajló, merev :	büszke, öntudatos, merev, száraz ; feszes, erős akaratú, kitartó ;
<i>b)</i> előrehajló, összeesett :	fáradt, alázatos ; hanyag, érzéki vágyú, leselkedő ; gyenge akaratú ;
4. karmozgás	
<i>a)</i> erős :	élénk, fegyelmezetlen, másokat befolyásolni kívánó ;
<i>b)</i> gyöngye :	fegyelmezett ; tompa, érzéketlen.

És így tovább.

Egész járási és jellemképek összefüggéseit is vázolni iparkodtak, például :

Járási kép : nagy, lassú lépések, egyenes, szinte merev tartás, gyöngye karmozgás, a testalj nem mozog a lépéssel ; irány szigorúan előre, erős «fellépés».

Jellemkép : komoly és méltóságteljes, igen öntudatos, csaknem képzelődő, erős akaratú és önfegyelmű, pedantériára hajlik, néha nyers és udvariatlan lehet ; jellemszilárd.

Járási kép : kis, gyors lépések, felsőtest előrehajlik, gyenge karmozgás, gyenge testaljmozgás, cik-cakban ingadozó, nem hallható, kúszó járás.

Jellemkép : ideges, félénk, akaratgyenge ; belső részvét nélkül, rezignált ; bizonytalan, támaszkodásra szorul ; nehéz kedélyű, zavaros, ingatag, gyámoltalan.

Kretschmer típusainak járási képe is jellegzetes különbségeket mutat.

Igen érdekes végül egy vizsgálat, amely járási képek felismerésére és megítélésére irányul (fej nélkül): e szerint a személy felismerési lehetősége a járás alapján csekély, a nem felismerése sem egyértelmű, nőké biztosabb; az önfelismerés jó, másoké rossz; a járás kifejezősége egységes típusjellemzésre indít; a járás karakterológiája főleg a járás dinamikájára és nívójára irányul; a járás egységes kifejezési forma és más kifejezési formáktól függetlenül megítélhető; a megítélés helyessége ugyanazon személy másféle kifejezési formáival való összehasonlítással ellenőrizhető. Idegennél jó a megítélés, rossz az azonosítás, önmagunknál jó az azonosítás, rossz a megítélés, amelyet az önmagunk fogyatékoságaival való találkozásunk és e találkozás elleni ösztönös védekezésünk gátol.

Az egyéniséget kifejező hatások közé tartozik végül az egyénnek általában minden hatása, egész teljesítményköre: «gyümölcssejkből ismerhetitek meg őket». A karakterologiai kifejezéstan körébe tartozik ezért minden olyan vizsgálódás, amely az egyéniség, a jellem megragadására törekszik ismertté vált tetteinek, gondolati teljesítményeinek, elképzeléseinek, művészi alkotásainak kifejezés-hatása alapján. A művészet-történet minden ága nemcsak az alkotó egyénnek, hanem kulturális környezetének, korának, népének szellemi egyéniségét is régóta vizsgálni törekszik művei alapján; a történelem tettei, vagy még tágabban mindenféle kinyomozható teljesítménye alapján is próbálja a történelmi egyén és közönség egyéniségét, jellemét megragadni és megrajzolni. Mindezek egyúttal karakterologiai kifejezéstan vizsgálgatók. Ámde a gyakorlati lélekismerő is a testi kifejezés mellett a teljesítményeket használja fel a jellem megismerésére: nemcsak a beszéd egyéni képét, vagyis ahogyan a beszélő valamit mond, hanem azt is, amit mond, sőt azt is, amit nem mond, amit nem tud mondani vagy elhallgat — látjuk, hogy a karakterológiában a közönséges megítélés sorrendje megfordult és előbb nézzük a hogyanant a minél; de hiba volna a mit egyáltalában nem nézni. A pap a gyónó szavaiból és be-

vallott tetteiből ítél lelkiségéről, amely persze itt már igen nagy közvetetlenséggel is feltárulhat. A teljesítmények és vallomások kifejezéstani jelentőségére épít végül az egész pszichoanalitikus és individuálpaszichologiai kutatás, egyáltalában az egész pszichologiai vizsgálódás lélek- és jellemfelderítő munkájában. Így azután a karakterologiai kifejezéstani területe és tárgyköre az egész emberi életre kiterjed, mert csak ennek mindenoldalú, eleven valóságában fejeződik ki a legteljesebben az egész eleven emberi egyéniség. Itt már a karakterologia egységes célú és rendszeres eljárású, de különben az egész embert és életének minden oldalát átfogó enciklopédikus, a szó legtágabb értelmében vett teljes embertanná bővül. Érdekessége, ha így tekintjük, egyenesen kimeríthetetlen ; de tárgyköre és feladata sem méríthető ki. Elmélet lesz az egész emberről és életéről, és ezt az ember addig építi, amíg él. Örülhet, ha ennek az épületnek legalább alapzatát lerakhatja : már ebben is beteljesültnek mondható mindaz, amire a szűkre korlátozott ember tudományos embertana és karakterológiája joggal és némi reménnyel törekedhetik.

BÁRÓ BRANDENSTEIN BÉLA.

A BENNET-CSALÁD.

(Pride and Prejudice.)

— Huszonegyedik közlemény.¹ —

Bennetné két hét óta nem volt lenn, de a szerencsés nap öröme megint elfoglalta helyét az asztalfőn és elviselhetetlenül jókedvű volt. A legcsekélyebb szégyenérzet sem tompította diadalát. Hogy férjhez adhatja egyik leányát, — ami Jane tizenhatodik születésnapja óta leghőbb kívánsága volt — most beteljesülés előtt állott és minden gondolata és minden szava a körül forgott, ami együtt jár az úri esküvőkkel: finom muszlinruhák, új hintók és inasok körül. Gondolatban már buzgón keresett a szomszédságban alkalmas házat a leánya számára s a nélkül, hogy ismerte vagy számbavette volna előrelátható jövedelmüket, egy csomó házat vagy kicsinek talált, vagy nem elég úriasnak.

— Hoy Park megfelelne, — ha Gouldék kiköltöznének — vagy a nagy ház Stoke-ban, ha a szalonja tágasabb volna! De Ashworth túlmessze van! Nem tudnék belenyugodni, hogy Lydia tíz mérföldnyire legyen tőlem. Ami Purvis Lodge-ot illeti, a padlásszobái szörnyűek.

Bennet engedte szünet nélkül beszélni, amíg a személyzet benn volt az ebédlőben. De miután a cselédek elvonultak, így szólt hozzá:

— Hallod-e, kérlek, mielőtt kivennéd valamelyik vagy valamennyi házat a vőd és a leányod számára, próbáljuk egymást igazán megérteni. Mert van itt a környéken egy ház, ahová soha sem fogják betenni a lábukat. Én egyiküknek a

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1934. évi 675., 676., 677., 678., 679., 680., 681., 682., 683., 684., 685. és 1935. évi 686., 687., 688., 689., 690., 691., 692., 693. és 694. számában.

könnyelműségét sem fogom azzal támogatni, hogy fogadom őket Longbournban.

Ezt a kijelentést hosszadalmas vita követte, de Bennet úr szilárd maradt. Hamarosan még egy kijelentést tett, és Bennetné bámulattal és borzalommal tapasztalta, hogy Bennet egy guineát sem hajlandó áldozni Lydia ruháira. Bennet kinyilatkoztatta, hogy ebből az alkalomból leánya a szeretetnek legcsekélyebb jelét sem várhatja el tőle. Bennetné alig bírta felfogni a dolgot. Hogy pusztá érzékenységből ilyen esztelen haragra gerjedhessen s megtagadja leányától azt a kiváltságot, amely nélkül a házasság alig tekinthető érvényesnek: ez több volt, mint amit Bennetné hihetőnek tartott. Sokkal pirítóbb szégyennek érezte, hogy leányának nem lesznek meg az esküvőre az új ruhái, mint azt, hogy megszökött Wickhammel és együtt élt vele két hétig az esküvő előtt.

Eliza most szívből sajnálta, hogy az első lesujtó pillanat hatása alatt közölte Darcyval, mennyire aggódik húga miatt; az esküvő most oly röviden és oly megfelelően zárta le a szökést, hogy a kellemetlen előzményeket minden valószínűség szerint el lehetett volna titkolni azok előtt, akik nem voltak szem- vagy fültanúi a dolognak.

Attól nem tartott, hogy Darcy bárkinek is tovább adja, kevés embernek a titoktartásában bízott meg annyira, mint éppen az övében, de ugyanakkor mindennél jobban bántotta, hogy éppen Darcy az, akinek tudomása van az ő húga könnyelműségéről, — és nem azért, mintha attól félt volna, hogy ez ránézve személyileg hátrányos, mert hiszen kettejük között úgyszólván áthidalhatatlan volt a szakadék. Ha Lydia a legtisztességesebb formák között megy is férjhez, képtelenség lett volna föltenni, hogy Darcy rokonságba lépjen olyan családdal, mely az eddigi akadályokon kívül most összeköttetésbe, sőt a legközelebbi rokonságba hozná azzal az emberrel, akit ő teljes joggal megvethet.

Ha Darcy visszaszorad az ilyen rokonságtól, ezen nem lehet csodálkozni. Derbyshire-ben Eliza meggyőződhetett arról, hogy Darcy meg akarja hódítani az ő szívét, — de ez a vágya sem élhet túl egy ilyen csapást. Eliza szégyenkezett,

szomorkodott és bűnbánatot érzett, bár nem igen tudta, hogy miért. Vágyott Darcy becsülésére, amikor ennek már semmi hasznát sem remélhette. Szeretett volna hírt hallani róla, amikor erre már legcsekélyebb esélye sem lehetett. Hinni kezdte, hogy boldog lehetett volna vele, amikor már nem volt valószínű, hogy még találkozni fognak.

Gyakran elgondolta, milyen diadal volna Darcyra nézve, ha megtudhatná, hogy ajánlatát, amelyet még csak négy hónappal ezelőtt büszkén visszautasítottak, ma örömmel és hálával fogadnák. Eliza nem kételkedett abban, hogy nincs nemesebb lelkű ember Darcynál, de végre ő is csak ember és diadalnak érezné.

Most kezdte belátni, hogy természeténél és tehetségénél fogva Darcy az a férfi, aki minden tekintetben legjobban illenék hozzá. Értelmi és érzelmi képességei, ha nem egyeznek is az ő természetével, megfelelnek minden kívánságának. Ez a házasság mindkettejüknek javára szolgált volna. Eliza elevenisége és könnyedsége fölolvastotta volna Darcy komorságát, enyhítette volna viselkedését. Darcy műveltsége, ítélőképessége, világismerete több súlyt adhatott volna Eliza egyéniségének.

De az ámuló tömeg nem tanulhatta meg egy ilyen szerencsés házasságból, miben áll az igazi családi boldogság. Mert hiszen a családjukban egészen más jellegű házasság volt esedékes, — olyan, amely kizárta, hogy az előbbi egyáltalában meglehessen.

Nem tudta elképzelni, hogy Wickham és Lydia hogyan fognak a saját lábukon csak tűrhető módon is megélni. De annál könnyebb volt kitalálni, mily kevéssé lehet állandó az olyan boldogság, ahol a két fél csak azért került össze, mert a szenvedély erősebb volt bennük, mint a jó erkölcs.

Gardiner úr újra írt a sógorának. Bennet úr hozzájárulását illetőleg röviden felelt s biztosította őt arról, hogy a legnagyobb buzgalommal tesz meg minden lehető a család bármelyik tagjának érdekében, levelét azzal a határozott kéréssel fejezte be, hogy többé ne is említék előtte a dolgot. A levél legfőbb pontja az az értesítés volt, hogy Wickham elhatározta, hogy kilép a miliciából.

— Főkép az én kívánságom volt, hogy kilépjen, — tette hozzá — mihelyt megegyeztünk az esküvőt illetőleg. Azt hiszem, te is egyetértesz velem, hogy saját maga és unokahúgom érdekében is fölöttébb ajánlatos, hogy ne maradjon annál az ezrednél. Wickhamnek az a szándéka, hogy beáll a rendes katonaságba, régebbi barátjai között vannak még, akik tudnak és akarnak is tenni érte valamit a hadseregben. Z. tábornok megígérte, hogy kinevezi zászlóssá az egyik ezredéhez, amely most északon táborozik. Nagyon jó, hogy a mi vidékünkől olyan messzire lesznek. Wickham most mindent ígér, és én remélem, hogy új környezetükben, ahol jó bizonyítványt kell szerezniök, mind a ketten jobban fognak vigyázni magukra. Írtam Forster ezredesnek, közöltem vele eddigi intézkedéseinket s megkértem, biztosítsa Wickham hitelezőit Brightonban és Brightonon kívül, hogy hamarosan megkapják a pénzüket, amiért én vállaltam jótállást. Kérlek, légy oly jó s tedd meg ugyanezt a merytoni hitelezőkkel, akiknek a névsorát idemellékelem, ahogy Wickhamtól tudom. Minden tartozását összeírta; legalább remélem, hogy nem tévesztett meg bennünket. Hoggertont mindenre nézve utasítottam és egy hét alatt az egész lebonnyoltjuk. Wickhamék aztán mennek egyenesen az ezredhez, hacsak meg nem hívjátok őket Longbournba. Feleségemtől értesülök, hogy Lydia nagyon szeretne látni mindnyájukat, mielőtt elhagyja Déli-Angliát. Jól van és szeretettel gondol Reád és édesanyjára. Ölel stb. stb.

Gardiner E.

Bennet úr és leányai Wickham távozását előbbi csapattestétől épp oly szerencsés fordulatnak érezték, mint maga Gardiner. De Bennetné nem örült a dolognak. Hogy Lydia Északi-Angliában telepedjék le, amikor Bennetné örülni és büszkélkedni óhajtott vele. Kegyetlen csalódás volt ránézve, mert ő nem hagyott fel azzal a tervével, hogy a fiatal pár Hertfordshire-ben fog lakni. S azonfelül kár volt Lydiát elvonni attól az ezredtől, ahol mindenki ösmerte s ahol annyi volt a jóbarátja.

— Úgy szereti Forster ezredesét, — mondotta Ben-

netné — hogy csapásnak fogja érezni. Aztán van egy csomó fiatal tiszt, akiket szintén nagyon szeret. Az új ezredben a tisztok aligha lesznek olyan kellemes emberek.

Lydiának arra a kérésére, hogy új állomáshelyükre való költözésük előtt meglátogathassa családját, Bennet úr eleinte a leghatározottabb nemmel válaszolt. De Jane és Eliza, akik egyetértettek abban, hogy Lydia érzékenysége és társadalmi helyzete miatt is a szülőknek tudomásul kell venniök ezt a házasságot, okosan és szelíden, de komolyan a lelkére beszéltek, hogy rögtön az esküvő után el kell őket fogadnia a családi otthonban, Bennet úr végre elhitte, amit mondtak s megtette, amit kívántak. Anyjuknak tehát meglett az öröme, hogy végigmutogathatja az ő férjezett leányát az egész szomszédságban, mielőtt északi számkivetését megkezdéné szegény. Amikor tehát megint írt a sógorának, Bennet úr megizente nekik, hogy jöhetnek ; ők úgy határozták, hogy rögtön a szertartás után indulnak Longbournba. Elizát mindamellet meglepte, hogy Wickham is ráállott erre a tervre, mert ha ő csak a saját hajlandóságát tekinti, mindent inkább kívánt volna a világon, mint hogy megint találkozzanak.

LI.

Elérkezett Lydia esküvőjének napja ; Jane és Eliza meghatottan várták a nagy eseményt, valószínűleg sokkal jobban meg voltak hatva, mint maga a menyasszony. A hintót X-be küldték az új pár elé, s épp ebéd idejére voltak esedékesek. A két nővér rettegve nézett Lydia megérkezése elé, de főképp és különösen Jane, aki teljesen beleélte magát a vétkes leány lelkiállapotába s élénk fantáziával képzelte el, mit szenvedhet az ő szegény kis húga.

Végre megérkeztek. A család a reggeliző-szobában várta őket, az alkalomhoz illő ünnepélyességgel. Amikor a hintó megállt a bejárat előtt, Bennet úr kifürkészhetetlenül komoly képet vágott. A leányok nyugtalanok és izgatottak voltak, szinte reszkettek a félelemtől.

Az előcsarnokban fölsendült Lydia hangja, az ajtó fel-

pattant s ő berontott a szobába. Az anyja hozzászaladt, átölelte és elragadtatással üdvözölte. Meghatott mosollyal nyújtott kezét Wickhamnek, aki felesége után lépett be s mindkettejüknek olyan élénken gratulált, mint aki csöppet sem kételkedik az ő jövődő boldogságukban.

Az ifjú pár aztán Bennet úr felé fordult, de itt már nem volt részük olyan meleg fogadtatásban. Bennet úr viselkedése a szokottnál is nyersebb volt s alig akarta a száját kinyitni. A fiatalok fölényes biztosságát egyenes kihívásnak érezte. Eliza egyszerűen undorodott és még Jane is meg volt botránkozva. Lydia még mindig a régi Lydia volt, szilaj, zabolátlan, lármás és elszánt, aki egy csöppet sem szégyelte magát. Egyik nénjétől a másikhoz futkosott, várta, hogy gratuláljanak neki, s amikor végre mind helyet foglaltak, körülnézett a szobában, megállapította, hogy némi apró változások történtek és nevetve jegyezte meg, hogy milyen régóta nem volt már odahaza.

Wickham egy csöppet sem volt nagyobb zavarban, mint Lydia, de viszont olyan kellemes modorú ember volt, hogy ha jelleme és házassága épp oly megfelelő lett volna, mint a föllépése és viselkedése, a család valamennyi tagja meghódolt volna előtte. Eliza sohasem hitte volna róla, hogy ilyen nyugodt és biztos tud lenni, de azzal a szándékkal ült le, hogy ezentúl egyáltalában nem fog határt szabni e vakmerő ember vakmerőségeinek. Eliza is, Jane is több ízben elpirultak; de az a másik két ember, aki őket állandóan zavarba hozta, semmiféle színváltozást sem mutatott az arcán.

A beszélgetés mindamellet elég élénken folyt. A fiatal asszony és édesanyja nem győztek eleget beszélni, Wickham pedig, aki véletlenül Eliza közelébe került, környékbeli ismerősei iránt érdeklődött olyan természetes és könnyed modorban, hogy Eliza alig bírta neki megfelelő hangon válaszolni. Wickhamnek és Lydiának mintha csak a legjobb emlékezőtehetségük lett volna a világon. Minden eszükbe jutott, ami a multban történt és Lydia szándékosan olyan témákat vetett föl, amelyekre néneji a világ minden kincséért sem hivatkoztak volna.

— Képzeljétek csak, — kiáltotta — három hónapja annak, hogy innen elkerültem. De kijelentem, hogy nekem úgy tűnik föl, mintha csak két hete volna, pedig hát mennyi minden történt azóta. Jóságos Isten, amikor elmentem, sejtelmem sem volt arról, hogy mint férjes asszony jövök haza. Bár azt csak elismeritek, hogy jó tréfa.

Apja fölnézett egy kissé, Jane zavarba jött, Eliza pedig sokatmondó pillantást vetett Lydiára. De Lydia sohasem látta és sohasem hallotta meg azt, amit szántszándékkal kikapcsolt a maga gondolatköréből és jókedvűen folytatta : — Oh, mama, tudják legalább a szomszédaink, hogy ma volt az én esküvőm? Én attól félttem, hogy nem tudják, és amikor véletlenül William Goulding kocsijával találkoztunk össze, én bizony tudtára akartam adni neki; lerántottam hintónk ablakát, aztán lehúztam a kesztyűmet és úgy könnyököltem ki az ablakrámán, hogy lássa ujjamon a jegygyűrűt. Aztán olyan szépen mosolyogtam rá, ahogy csak tudtam.

Eliza nem bírta tovább. Felugrott, kirohant a szobából és nem is jött vissza, amíg nem hallotta a lépések zaját, amint a hallon keresztül átmentek a nappaliba. De még elég korán csatlakozott újra a társasághoz, mert látta, hogy Lydia méltósággteljesen édesanyja jobbáéhoz kerül s hallotta, hogy mit mond legidősebb nénjének :

— Jane, a te helyed ezután engem illet, te fogsz lejjebb ülni, mert én férjes asszony vagyok.

Nem lehetett remélni, hogy az idő meg fogja hozni Lydia számára azt az önfegyelmet, amelynek nyomát sem lehetett fölfedezni egész viselkedésében. Egyre fesztele-
nebb lett és vidámabb. Látni akarta Philipséket, aztán a Lucas-családot és a környék jó társaságából mindenkit, hallani akarta mindenki szájából, hogy ő most már «Mrs Wickham»; időközben pedig, rögtön ebéd után, lement az alagsorba, hogy legalább Mrs. Hillnek és a két szolgálónak megmutathassa jegygyűrűjét s eldicsekedhessék előttük a férjhezmenetelével.

— Nos hát, mama, — mondotta, amikor valamennyien visszamentek a reggeliző-szobába — mit szólsz az én uracskám-

hoz? Hát nem bájos ember? Fogadni mernék, hogy összes testvéreim irigylik őt tőlem. Én csak azt remélem, hogy nekik is legalább félakkora szerencsájük lesz, mint nekem volt. Az a fő, hogy Brightonba menjenek. Az a férjek igazi piaca. Milyen kár, mama, hogy nem jöttetek oda mind velem.

— Nagyon igaz; el is mentünk volna, ha az történnék ebben a házban, amit én akarok. De azt már sehogyssem szeretem, drága Lydiám, hogy olyan messzire leszel tőlem. Nem lehet ezen segíteni?

— Nem bizony, de ez csak nem baj. Én nagyon szeretek mennél messzibbre menni. Te, meg a papa, meg a testvéreim szépen el fogtok jönni mihozzánk. Az egész telet New-Castleben töltjük, majd meglátod, egymást érik ott a bálók s mindegyikük számára gondoskodni fogok megfelelő táncosokról.

— Én nagy örömmel mennék New-Castle-be.

— Aztán, ha te hazajössz is, egy vagy két nénémet nálam hagyod, és még mielőtt véget ér a tél, fogadok, hogy férjhez adom őket.

— Köszönöm, hogy rólam is gondoskodni akarsz, — mondotta Eliza — de nem nagyon tudok lelkesedni a férjfogásnak ilyen módjáért.

A vendégek mindössze is tíz napig óhajtottak maradni. Mr. Wickham parancsot kapott, még mielőtt elhagyta Londont s kétheti szabadsága után jelentkeznie kellett az ezredénél.

Az egész családban egyedül Bennetné sajnálta, hogy olyan rövid ideig maradnak és a rendelkezésre álló időt jórészt arra használta, hogy eljárt, ahova csak lehetett, mutogatni az ő asszony-lányát s hogy mennél többször hívott vendégeket magukhoz; ezek a vendéglátások mindenkire nézve kellemesek voltak; a családi kör néha kellemesebb olyankor, ha idegenek forgolódnak benne, mintha csak önmagára van utalva.

Wickham szerelme pontosan az volt, aminek Eliza képzelte, vagyis jóval langyosabb, mint Lydia érzelme a férje iránt. Elizának nem is volt szüksége új tapasztalatokra vagy új megfigyelésekre ahhoz, hogy megállapítsa azt, amit

a dolgok logikája szerint úgyis bizonyosra lehetett venni: a szöktetés igazi oka nem Wickham szerelme volt, hanem Lydiának erős szenvedélye. Eliza csudálkozott volna, hogy egyáltalán miért szöktette meg Wickham Lydiát, aki iránt nem érzett forró szerelmet, ha nem látja világosan, hogy a körülmények szerencsétlen összetalálkozása szinte elkerülhetlenné tette a leányszöktetést. S minthogy a dolgoknak ez volt az igazi állása, Wickhamtól igazán nem lehetett azt várni, hogy ellentálljon a csábító alkalomnak. Megházasodott, mert a körülmények úgy hozták magukkal.

Lydia viszont halálosan szerelmes volt Wickhambe. Minden alkalommal az ő drága Wickhamjének szólította. Az ő szemében férje volt a legkülömb ember a világon. Mindent Wickham csinált legjobban. Szeptember elsején lesz a galamblovészet, s Lydia bizonyos volt abban, hogy Wickham fogja elnyerni az első díjat.

Egy reggel, nemsokára megérkezésük után, amikor együtt üldögélt két testvérnénjével, Lydia így szólt Elizához:

— Lizzy, én azt hiszem, neked sohasem beszéltem el, hogyan történt az esküvőnk. Te nem voltál jelen, amikor részletesen elmeséltem az egészet a mamának meg a többieknek. Téged nem is érdekel, hogyan ment végbe ez a dolog.

— Igazán nem érdekel — felelte Eliza. — Minél kevesebbet mondasz el erről a dologról, annál jobb.

— Nahát! Hogy te milyen furcsa vagy. De mégis csak el kell mondanom, hogyan történt. Tudod, hogy a Szent Kelemen-templomban esküdtünk, mert Wickham abban az egyházkerületben lakott. És megbeszéltük, hogy tizenegy órakor valamennyien találkozunk ottan. Úgy volt, hogy a bácsi, a néni meg én együtt megyünk, a többiek pedig a templom előtt várnak reánk. Elérkezett a hétfő reggel s képzelheted, hogy én milyen ideges és izgatott voltam. Tudod, attól félttem, hogy közbejön valami akadály, s én csávába kerülök. Aztán egész idő alatt, amíg öltözködtem, ott volt mellettem a néni s beszélt és szónokolt, mintha csak valami prédikációs könyvből olvasott volna föl. De hát minden tíz szó közül csak egyet hallottam, mert képzelheted, hogy én csakis az én drága Wickhamemre gondoltam

és folyton az járt eszemben, hogy vajjon kékszínű katonai egyenruhájában fog-e velem megesküdni.

Végre tíz óra körül megreggeliztünk, mint rendszeren szoktuk. Én azt hittem, hogy már sohasem lesz vége a reggelinek, mert, zárjel között mondva, tudnod kell, hogy a bácsi meg a néni egész idő alatt, amíg csak ott voltam, igen kellemetlen módon bántak velem. Nem fogod elhinni, de két hét alatt egyetlenegyszer sem tettem ki lábamat az utcára. Igaz, Londonban már nem igen volt társasélet, de a Kis Színház például még játszott. Mikor pedig a ház előtt megállt a kocsi, amely már értünk jött, a bácsit egyszerre csak üzleti ügyben elhívta az a Mr. Stone nevű rettenetes ember. És ha azok ketten egyszer összeülnek, se vége, se hossza a tárgyalásnak. Úgy meg voltam rémülve, hogy azt sem tudtam, mitévő legyek. Mert hiszen a bácsi volt a nász-nagyom, s ha lekésünk, akkor már aznap nem esketnek össze bennünket. Szerencsére tíz perccel korábban jött vissza, s aztán mind fölültünk a kocsira. Ámbár utólag eszembe jutott, hogy ha ő lemarad is, az esküvőt nem kellett volna elhalasztanunk, hiszen a bácsit Mr. Darcy nagyon jól helyettesíthette volna.

— Mr. Darcy! — ismételte Eliza álmélkodva.

— Oh igen, mert neki meg Wickhammel kellett együtt jönnie. Jaj Istenem, Istenem! Elfelejtettem, hogy ezt egy szóval sem lett volna szabad említenem. Mit fog mondani majd Wickham. Ennek a legnagyobb titokban kéne maradnia.

— Hát ha olyan nagy titok, — mondotta Jane — ne beszélj többet róla. Elhiheted, hogy mi nem fogjuk firtatni.

— Erre mérget vehetsz — tette hozzá Eliza, aki pedig égett a kíváncsiságtól. — Mi semmit sem fogunk kérdezni tőled.

— Hála és köszönet, — felelte Lydia — mert ha kérdeznének, én mindent kibeszelnék és Wickham szörnyen megharagudnék érte.

Miután Lydia ennyire fölbátorította őt a további kérdezősködésre, Eliza csak úgy tudott megküzdenni kíváncsiságával, hogy egyszerűen elszaladt.

De az is lehetetlen volt, hogy ilyen fontos pontra nézve tovább is tudatlanságban maradjon. Legalább is lehetetlen volt, hogy ne próbáljon információkat szerezni. Mr. Darcy jelen volt Lydia esküvőjén. Tehát elment oda, ahol semmi keresnivalója sem lehetett, és éppen azok közé az emberek közé, akiket ezer okból kerülnie kellett. A gondolatok vadul kergették egymást agyvelejében, de egyetlen gondolata sem volt olyan, hogy kielégítő magyarázatul szolgálhatott volna. A legjobb és legkellemesebb lehetőség, amely Darcy viselkedését a legnemesebb világításba helyezte volna: a legvalószínűtlenebbnek látszott valamennyi között. Eliza nem bírta elviselni ezt a gyötrő bizonytalanságot. Sietve nyúlt egy ív papiros után, rövid levelet írt nagynénjének s magyarázatot kért tőle Lydia elejtett szavait illetőleg, már amennyiben a néni a köteles titok megsértése nélkül válaszolhatott a fölmerült kérdésre.

— Könnyen megértheti, kedves néném, — így szólt a levél befejező része — mennyire gyötör a kíváncsiság, hogy megtudhassam, miért jelent meg az esküvőn az az úr, akit egyikünkhöz sem fűz rokoni kapcsolat s aki tulajdonképpen idegen a mi családjunkban. Kérem, feleljen postafordultával és tudassa velem az okot, ha csak kényszerítő körülmények miatt szigorú titokban nem kell maradnia, ahogy Lydia szavaiból kivettem. Mert akkor lehetőleg bele kell törődnöm abba, hogy sohasem fogom megtudni.

— Ez még nem jelenti azt, — gondolta magában Eliza, amikor összehajtotta a levelet — hogy csakugyan bele is fogok törődni a helyzetbe. Ha egyenes és becsületes úton meg nem tudhatom az igazságot, kénytelen leszek kerülő utat választani és kinyomozni.

Jane kényes becsületérzésével ellenkezett, hogy négy szemközt szóba hozza Eliza előtt Lydiának elejtett megjegyzéseit. Eliza inkább örült ennek. Amíg bizonytalan volt, ki tudja-e nyomozni ezt az ügyet, helyesebbnek találta, hogy egy árva lélekkel se beszéljen róla.

SZEMLE.

Egyetemi év kezdetén.¹

Egyetemünk megszentelt hagyománya, hogy az ifjúsághoz az a dékán intéz a tanévmegnyitó alkalmával néhány szót, aki a Rector Magnificusszal egy Karnak a tagja. E hagyományból kifolyólag nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy Önöknek, Kedves Ifjúság, a tanév küszöbén felhívjam a figyelmüket azokra a teendőkre és feladatokra, azokra a kötelességekre, amelyeket teljesítve birtokába jutnak javaknak, — javaknak, amelyek terjesztése az egyetem legfőbb feladatai közé tartozik. Szavaimat első sorban azokhoz intézem, akik most hagyták el a középiskolát, akik most kezdik meg egyetemi tanulmányaikat.

Kedves Ifjak! Azzal, hogy egyetemi hallgatókká lettek, lényegesen megváltozik továbbképzésük, tanulásuk módja. Eddig elemi iskolában és középiskolában szigorú megkötöttség volt minden vonalon e továbbképzésük legfőbb jellege. Megkötöttség a tananyagban, szigorú megkötöttség az iskolába járásban, számonkérés és számadás óráról órára. Most, hogy érettségi vizsgálatukkal bizonyosságát adták annak, hogy magasabb szellemi munkára képesek, most e megkötöttség egy s más irányban lazább lesz, itt-ott pedig teljesen megszűnik.

Az első meg nem kötöttségük, szabadságuk abban állott, hogy a legtöbben arra a Karra iratkoztak be, melynek tudományköre hajlamuknak a legjobban megfelel. Azonban jól vizsgálják meg lelküket, mert nincsen nagyobb kín, nagyobb gyötrellem, mint végezni egész életen át olyan teendőket, teljesíteni olyan kötelességeket, amelyeknek vállalása nem a lélek hajlamából fakadt.

A másik laza megkötöttség szorosan kapcsolatos egyetemeink történeti fejlődésével. A mi egyetemeink a német egyetemek mintájára fejlődtek. A XIX. század első felében voltak nagy német tudósok, akik az egyetemek feladatát a tudományos kutatás, a tanítás és tanulás teljes szabadságában jelölték meg. A tanár szerintük mindenkor

¹ Tanévmegnyitó beszéd 1935. szept. 16-án a budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem ünnepélyén.

azt adja elő, ami neki tetszik, az egyetemre járónak meg teljes szabadsága van abban, hogy mit hallgat, miben akarja magát tökéletesíteni. Ez ideális felfogás mellett az egyetem egyetlen feladata a tudósképzés.¹ Sok minden körülmény játszott közre, hogy az egyetemek feladatai kibővültek. Két ilyen körülményt emelek ki. Az egyik, hogy az emberi közösségeknek, a nemzeteknek nemcsak tudósokra van szüksége, hanem tudós műveltségű bírákra, ügyvédekre, orvosokra, tanárookra, papokra, tisztviselőkre, akiknek elméleti és sok tekintetben gyakorlati kiképzése is mégis csak a legfelsőbb iskola-típus feladata. A másik körülmény, hogy természeti adottságnál fogva sokkal többen képezhetők ki tudományos műveltségűekké, tudományos gondolkodásúakká, mintsem tudóssákká. Ma az egyetemek nemcsak tudósokat képeznek, hanem tudós műveltséget feltételező életpályákhoz is elvezetnek. Papokat, ügyvédeket, bírákat, orvosokat, tanárokat, tisztviselőket képeznek s ennyiben az egyetemek a szakoktatás körébe is tartoznak.²

Az egyetem legelső és legfontosabb feladata lesz Önöket bevezetni a tudományos munkába, a tudományos gondolkodásba. A tudományos munkába való bevezetést már a középiskola is megkísérli, — s itt első sorban a munkáltató tanításra gondolok — az egyetemnek azonban egyenesen az a feladata, hogy a tudományos munkában való öntevékenység útján a tudományban való önállóságukat fejlessze.³ Ezt a célt szolgálják proszenináriumaink, szemináriumaink, egyetemi intézeteink, laboratóriumaink, ezt tanáraink bevezető s más előadásai. Vegyenek részt szorgalmasan ez intézményeink munkájában, dolgozzanak bennük kitartóan, látogassák az előadásokat szorgalmasan. Az előadások szorgalmas látogatása kötelező, mégis ezen a ponton történik a legtöbb mulasztás, s épp azért ebből fakad a legtöbb tudományos kár. Épp ezért külön is felhívom figyelmüket reá. Vessék jól emlékezetükbe, hogy az élőszó hatalmát semmi, de semmi sem pótolhatja, sem jó jegyzet, sem jó tankönyv vagy könyv, sem grammofoon vagy rádió, mert az élőszónak nemcsak hallható elemei vannak, a hallható elemeknél sokkal fontosabbak a látható elemek, amilyenek az előadó gesztusa, arcjátéka, szeme villanása, egész alakja. Az élőszó a hatás szempontjából szerves egész, innen a semmivel sem pótolhatósága.

Hogy az élőszónak ilyen hatalma van, arra első sorban Önöket

¹ L. e felfogásra a mi 1848 : XIX. tc.-ünket.

² Fináczy : *Didaktika*. 24.

³ «Erziehung durch Selbsttätigkeit zur Selbstständigkeit». Humboldt.

hívom fel tanúul. Bizonyára a legtöbbjüknek vagy az elemi iskolában, vagy a középiskolában, vagy mindkettőben volt olyan tanítója, tanára, akit a többenél jobban szerettek, tárgyát épp azért jobban kedvelték. Az illető tanító, tanár egész lénye volt az, amely ilyen mély hatással volt Önökre. Bizonyára így lesz az egyetemen is, s ilyenkor ennek az egynek a tudománya válhatik elhatározóvá egész tudományos életükre.

Jeles példáink vannak azonban a multból is nagy férfiak ránk hagyott vallomásaiban. Hadd idézzek közülök egyet. Grimm Jakob, a német nyelv, a német nyelvi emlékek nagy kutatója beszéli Savigny-ról, a jeles jogtörténészről szóló megemlékezésében, hogy mikor Marburgba, az egyetemre került, eleinte minden tanár előadása egyformán érdekelte. Észrevétlenül azonban Savigny előadásai ragadták hatalmukba, ezeket szerette meg Savigny hangján, gesztusán, arcjátékán, egész előadó lényén keresztül; ezek az előadások tették őt a német mult emlékeinek fejlődés alapon való vizsgálójává.¹ Ha Grimm Jakob Savignyt csak jegyzetekből, tankönyvekből ismerte volna meg s nem Savigny személy szerint való hatásából, Grimm pályája bizonyára egészen más irányt vett volna.

Látogassák tehát szorgalmasan az előadásokat, ez kötelességük is. Mérhetetlen tudományos kárunk származik belőle, ha e kötelességüknek nem tesznek eleget. Ha azonban kitartó szorgalommal, odaadóan részt vettek a munkában, melynek célja Önöket bevezetni a tudományos gondolkodásba, a tudományos kutatásba, kitartóan, szorgalommal hallgatták az előadásokat, melyeknek célja Önöknek mindazt megadni, ami választott hivatásukhoz első sorban elméletben s aztán gyakorlatban szükséges, akkor olyan szellemi kincs birtokába jutottak, melyből gazdagon osztogathatnak majd az Önök tudását, tudományát igénybe vevő embertársaiknak. S szorgalmas, kitartó munka nyomán kiválnak majd Önök közül olyanok is, akik képesek lesznek újabb összefüggések, újabb igazságok meglatására, akik nem csupán tudós műveltségüekké, hanem tudósokká is válnak.

Koruknál fogva érdeklődni kezdenek azon viszonyok iránt, amelyekben élnek, azon események iránt, amelyek országos viszonylatban körülöttük történnek, másszóval kezdik Önöket érdekelni a társadalmat, az országot és országokat mozgó tényezők is. A Rector Magnificus egyik beszédében kiemelte azt, hogy az egyetemi tanulmányok általában a historismus jegyében folynak, de kell praesen-

¹ L. J. Grimm, *Kleinere Schriften*: Heil dem fünfzigjährigen Doctor juris Savigny! 89. l.

tismus is. Az egyetemnek nevelni kell az ifjúságot politikailag is, s Ő magnificentiája az elmúlt tanévben nagyértékű példáját adta egy collegium publicumban, hogyan értelmezi e politikai nevelést. Meg nem kötöttségükhöz, szabadságukhoz tartozik, hogy e fejledező érdeklődésük kielégítésére meghatározott célú egyesületekbe tömörüljenek. S az egyetem erre módot ad Önöknek. Csak olyan egyesülésnek legyenek egyetemi pályájuk alatt tagjai, amelynek senatusunktól jóváhagyott szabályai vannak. Ezekben szabadon fejthetik ki idevágó fejledező gondolataikat, de mégis úgy, hogy van Önök mellett egy tanácsadó, van mindig egy tanárelnök, aki élettapasztalatával jó mederbe tereli esetleg hibás útra tévedt hajójukat. S ne higgyék azt, hogy mi öregek kerékkötői vagyunk a haladásnak, kerékkötői vagyunk a józan reformoknak. Nem vallom ugyan teljes egészében azt, amit Cícero mondat Catóval *De senectute* című művében, hogy az öregek hozták mindenkor rendbe a Respublica dolgait, amikor ezeket a fiatalok elrontották, de mégsem véletlen, mégis okának kell lenni, hogy a *senatus, senator, presbyter, senior: signore, sir(e), monsieur* megtisztelő, illetőleg méltóságnevek «idősebbséget», «öregebbséget» jelentő köznevekből valók. Mi öregek, éppen mert sok a tapasztalatunk, jól tudjuk, hogy a földi dolgok örökös változásnak, hol lassú, hol meg ugrásszerű átalakulásnak vannak alávetve. De azt is tudjuk, hogy az emberi élet minden szakának megvannak a maga előnyei, hátrányai. Én, Kedves Ifjúság, az Önök legnagyobb előnyének azt tartom, hogy tele van a lelkük a családi otthonból és az iskolából szerzett minden szépért, jóért, nemesért való rajongással, tele van a lelkük idealizmussal, — idealizmussal, amelyet a realitások hullámai még nem kezdtek ki. Épp azért élettapasztalataik alig, vagy egyáltalában nincsenek még. Pedig a realitások azok, amelyek a haladó korról tapasztalatokkal telítik meg a róluk gondolkodókat. Az emberi közösségek, a nemzetek, államok életében végbemenő változások okai közt kutatva ott találjuk az ifjabbaknak tapasztalatoktól úgyszólván mentes, s ott az öregebbeknek tapasztalatoktól erősen kikezdett idealizmusát is. E kettő küzdelmeinek eredője a változás, sokszor az átalakulás. Az indító, a fermentum az ifjabbak tapasztalatnélkülisége, nélküle az öregek tapasztaltsága sok mindent a régiben hagyta.

Az eddig elmondottakban két dologra igyekeztem rámutatni : az egyik, miben különbözik továbbképzésük eddigi tanulmódjuktól, a másik, mik lesznek a feladataik és kötelességeik. Az elsőnek lényege, hogy szabad elhatározásból folyó cselekvésre, tevékenységre tágabb terük nyílik. A másodiknak az a lényege : ha az elsővel okosan élnek, elsőrendűen teljesíthetik azokat a feladatokat, amelyeket

maguk elé tűztek, s végezhetik azokat a kötelességeket, amelyeket tanulmányaik érdekében az egyetem Önök elé szab. Ha azonban nem volna is írott szabályokba foglalva kötelességeik pontos, lelkiismeretes teljesítése, magasabbrendű etikai, nemzeti, emberi érdekek parancsolják, hogy mindazt, amennyire a tudomány eddig haladt s amilyen utakon és módokon ez igazolt, rendszerbe foglalt ismeretekre jutott, mindazt elsajátítsák, továbbfejlesszék s annak idején, miként mi, az utánuk jövőkre átszármaztassák. A kultúra, a tudomány igen-igen kényes valami, «tudatos és célszerű tevékenység» nélkül nem származtatható át egyik nemzedékről a másikra, csakis tudatossággal, munkával érhető el. S ezen a ponton válik erkölcsi kötelességükké, hogy mindazt, amit mitőlünk a legmagasabb fokon elsajátíthatnak, odaadó szorgalommal magukévá tegyék, egyrészt hogy továbbfejleszthessék, másrészt, hogy az utánuk jövőkre átszármaztassák.

Fokozottan áll fenn e kötelességük nemzeti szempontból. Hogy mi a nemzet, igen nehéz meghatározni. Bizonyos, hogy egy szűkebb emberi közösség. Hogy azonban melyek e közösség attribútumai, mi teszi egységgé: közös mult? közös tételes hit? azonos gazdasági érdek? azonos világnézet? egy uralkodó család köré alakult közösség? közös nyelv? mind olyan tényezők, amelyek közül mindegyikből van vagy mind együtt meglehet, s mégsem meríti ki a nemzet fogalmát. Az államok fejlődése a XIX. században s most is, a XX. században, azt mutatja, hogy mégis a nyelv az, amely e századokban egy-egy államnak leglényegesebb attribútumai közé tartozik. «Nyelvében él a nemzet», — mondta a mi nagy Széchenyink — a nyelv teszi első sorban az államokat nemzetiekké. A nyelvre, mint emberi közösségeket formáló legfontosabb tényezőre, már Szent Ágoston rámutatott. *De Civitate Dei* című művében ugyanis ezt mondja: «Linguarum diuersitas hominem alienat ab homine, et propter solam linguarum diuersitatem, nihil prodest ad consociandos homines, tanta similitudo naturae: ita, vt libentius est homo cum cane suo, quam cum homine alieno.»¹ (A nyelvek különbözősége választja el az egyik embert a másiktól s egyedül a nyelvek különbözősége miatt az emberek összefogására az egyező és hasonló természet anynyira nem tehet semmit sem, hogy az ember szívesebben van a kutyájával, mint más nyelvű embertársával).»

A nyelv tehát az, amely mai felfogásunk szerint egy-egy nemzet

¹ *Dial. XXIX. Cap. VII*, idézem Bél Mátyásnak Doleschal Pál *Grammatica Slavico-bohemica* c. 1746-ban megjelent művébe írt előszavából.

legmegkülönböztetőbb attribútuma. A nemzetek mint ilyenek arra törekszenek, hogy magukból mindazt kitermeljék, kifejlesszék, ami bennük sajátos, ami az övék, ami őket másoktól elválasztó. S itt tűnik ki legjobban, hogy a tudomány és a folyton terjedő művelődés nem nivellál, hanem újabb és újabb különbségekhez vezet (W. Humboldt). S nekünk magyaroknak esettségünkben fokozottabban kell dolgoznunk, hogy a nemzetek nagy versenyében ne csak hogy éppen megálljuk a helyünket. A XIX. század elején, 1810-ben, a poroszok nagy megalázása napjaiban nyílt meg a berlini egyetem. Az egyetem megnyitása alkalmával a porosz király azt kötötte tanárok, tanítványok lelkére, hogy szellemi erőikkel pótolják azt, amit fizikaiakban az állam elvesztett.¹

Nem az írott betű, hanem nemzeti fennmaradásunk, nemzeti létünk categoricus imperativusa, hogy egyetemi éveiket a legnagyobb, a legodaadóbb munkában töltsék el. «Boldog ifjú az, — mondja nagy gondolkodónk, Kölcsey Ferenc — ki annyira mehetett, hogy keblében a tudomány iránti szeretet állandólag felgerjedett; s azon utakkal, melyeken az ismeretek kútfejeihez eljuthat, megbarátkozhatott.»² Ebben van a záloga annak is, hogy a tőlünk átszarmaztatott tudományt továbbfejlesztve át fogják tudni adni az utánuk következőknek.

S ha odaadó munkájuk árán tudós műveltségűekké vagy tudóssokká válnak, milyen sok lelki örömben lehet majd részük. Milyen boldog az egyházi férfiú, ha egy-egy kétségbeesettnek visszaadhatta lelki nyugalomát! Mennyire jutalmazva érzi fáradozását a jogász, ha tudása nyomán jogi és szociális téren javulás történt! Milyen jóleső érzés tölti el az orvos szívét, mikor tudományával betegét meggyógyította! Milyen megelégedett a tanár, ha az ő fáradozása is hozzájárult, hogy egy-egy tanítványa számottevő emberré lett! S micsoda lebírhatatlan erő a tudósnek az a hite, hogy az igazság, ez a legnagyobb emberi érték, tudományosan megközelíthető,³ s milyen lelki élmény, mikor a tudós a tények, a tárgyak közt újabb és újabb összefüggéseket, újabb és újabb törvényszerűségeket állapít meg!

S a nagy harmónia, amely a tények, tárgyak közt van, azok a törvények és törvényszerűségek, amelyek rendszerbe foglalt ismeret-

¹ Paulsen : *Das deutsche Bildungswesen*, 115 : «Der preussische Staat müsse durch geistige Kräfte ersetzen, was er an physischen verloren habe».

² Parainesis Kölcsey Kálmánhoz.

³ Hóman : *A magyar történelírás új útjai*. 50.

teink lényegei, azok az újabb összefüggések, amelyekre magunk rájövünk, elvezetnek bennünket az istenséghez, erősítik bennünk a hitet, imára kulcsoltatják kezeinket. A kiváló tudósok egész sora vallásos, istenhívő, hitéhez ragaszkodó férfiú volt. Csak egyet ragadok ki e nagyok közül: Linné Károlyt, a növénytudomány nagy rendszerezőjét. Róla s vele kapcsolatban írják 1807-ben a *Magyar Fűvészkönyv* szerzői a következőt: «Minden munkáiból kitetszik a' Természet ditsőségét érző és tisztelő szív . . . Nem szégyenlett kegyes lenni: mert a' Teremtőnek hatalmasságát és Istenségét a' teremtett dolgokban látta. Nem is volt soha . . . a' Természeti dolgok esméretiben, 's azoknak titkaiban valamennyire járatos Ember, a' ki Istentagadó, 's vallástalan lett vagy lehetett volna».¹

Kedves Ifjúság! Az ember ösztönös természete, hogy ismerteteket akar szerezni, tudni akar. A tudás azonban még nem tudomány. Tudást, ismeretet mindenki szerezhet, a tudomány művelésének azonban olyan feltételei vannak, amelyek az állam, a nemzet mindenkori állapotától függenek. Már az iskolában is azt tanulták, hogy «inter arma silent musae», azonban a múzsák nemcsak «inter arma» hallgatnak, hanem hallgatnak, sőt teljesen elnémulhatnak kedvezőtlen viszonyok közt is. A tudományos munka ugyanis határozott tárgyra vonatkozó tevékenység (Kornis), s mint ilyennek megszerzésre, szervezetségre s szervezetségénél fogva anyagiakra van szüksége. Egyenesen a léte függ tőlük. Ennyiben a tudomány függvénye egy nemzet mindenkori politikai helyzetének (Kornis). A háború utáni kormányaink mindent elkövettek s elkövetnek, hogy tudományosságunkat azon a szinten tartsák, amelyen a háború kitörésekor volt s a lehetőséghez képest fejlesszék. Ámde vannak a helyzetünkben adottságok, amelyeken minden jószándék megtörik. Tudományosságunk virágzásának ma nincsenek meg azok a feltételei, amelyek megvoltak a háború előtt. Aki Nektek, Kedves Ifjúság, mást mond, annak Zrinyi Miklós szavait kiáltom: «Popule mi, qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt».

Ragadjatok meg minden alkalmat, amely hozzáegíthet, hogy a tudomány műveléséhez kedvezőbb feltételék alakuljanak. Hassa át szíveteket az a rendíthetetlen hit, hogy sok minden megváltoztatható, s ezért javítható, jobbá tehető.

Egy tűz van csak erős és egy víz árja hatalmas,
Mely szíveteket gyújt, mely szívbeli lángokat olt.

(Vörösmarty.)

¹ I. m. 5.

Higgyetek abban, hogy ez a tűz, mely a szívben van s melynek forrása kiapadhatatlan, képes a mi tudományosságunknak nem eléggé kedvező alapját megváltoztatni. Higgyetek benne!

Ezzel egyetemünk 300-ik iskolai évét megnyitom.

Melich János.

Courbet.

Párizsban tavasszal pompás kiállítás nyílt meg, mely a régi olasz művészet remekeit gyűjtötte össze termeibe. Anyagát nemcsak a francia múzeumok és gyűjtemények kincsei szolgáltatták, hanem külföldiek is, ahonnét a kiállítás rendezői néhány hónapra kölcsönkértek egy csomó régi festményt, akárcsak pár évvel ezelőtt hasonló kiállításához a londoniak. A mi Szépművészeti Múzeumunk is a kölcsönadók között szerepel, mert négy képét engedték át: Correggio *Madonnáját*, Giorgione és Romanino férfi arcképét, Domenico Feti *Alvó leányát*. Ennek fejében a párizsi Petit Palais egy Courbet-, meg egy Daumier-festményt, a Louvre pedig egy kis Watteauját küldte el cserébe. Daumier művészetével e helyen ebben az évben már foglalkoztunk, most Courbet-t kerítjük sorra. Cserébe kapott festménye egyik nagyméretű alkotása, melyet 1856-ban *Les demoiselles au bord de la Seine*, azaz *Szajnaparti kisasszonyok* címmel állított ki Párizsban.

Közel a víz partjához, babérfa lombjához hasonló, dúslombozatú, mélyen zöldszínű fák alatt a fűben heverész két világos ruhájú, szép, fiatal nő a hatvanas évek — a harmadik francia császárság — festői viseletében. A hozzánk közelébb heverő kisasszony felső testét felénk fordítva nyujtózkodik a fűben. Színes hímzéssel szegélyezett fehér szoknyája visszahajlik, alóla nagyszerűen megfestett, csipkés alszoknya omlik elő. A hölgy elgondolkozó arcából álmatag szeme fátyolosan réved a messzeségbe. A másik «demoiselle» mögötte könyököl, szőke fejét tenyerébe hajtja. Fejének festése az ábrázolás egyik legmesteribb része, a fák lombjától visszavert, zöldes fény áramlása borítja be. Fekete, csipkés félkesztyűbe bujtatott keze mezei virágokból kötött csokrot tart. Az alakok életnagyságúak.

Múzeumunkban Courbet-t eddig csupán egy kisebb méretű, legutóbb vásárolt tájképe képviselte az újabb szerzemények termében és a Majovszky Pál-féle rajzgyűjteményben egy remek rajza, a *Loue forrása*. Eképpen a cserekölcsönzés örvendetesen gazdagítja közönségünk ismereteit, hiszen Courbet nemcsak egyik legkiemelkedőbb alakja a XIX. század francia képzőművészetének, hanem azon

úttörő művészek közé tartozik, akik irányváltást jelentettek és nemcsak hazájuk festészetét termékenyítették meg, hanem a külföldét és közvetve a magyart is.

Élettörténete érdekes, nem hétköznapi művészpálya, mert a nyugtalan vérű Courbet-t túlaradó temperamentuma belésodorta a harmadik császárság végének társadalmi s politikai mozgalmába is: a fanatikus szabadságszeretet éppen úgy, mint korábban Daumier-t, őt is szembeállította minden elnyomással. Nemcsak a művészetben akart újat teremteni, hanem minden egyéb emberi vonatkozásban új és az eddiginél szabadabb világot kívánt maga köré.

Az 1819. évben született Ornans-ban, melynek sziklás, völgyes és buja növényzettel borított tájait rajongva szerette. Szinte évről-évre visszatért oda Párizsból, hogy remek alkotásokban dicsőítse szülőföldjének pazar szépségeit. Törzsökös, paraszteredetű, jómódú kispolgári családból származott, melynek becsült szerepe volt a község életében.

Családja a már kora fiatalságában fölötte szabadságszerető fiút jogi pályára szánta, de mihelyt kiszabadult családi környezetéből, a maga feje után indult, búcsút mondott a jogáskodásnak és hatalmas életkedvével a festészetre vetette magát. Gyorsan fejlődött, fáradhatatlan energiával és könnyen dolgozott. A negyvenes évek elején volt ez, a negyvenes évek csodálatosan mozgékony és szellemiekben annyira gazdag Párizsában, ahol a klasszicizmusra következő romantizmus már hatalmasan előretört. De Ingres-ben új életre keltek a régi hagyományok, közte és nagy ellenfele, Delacroix, között egy sereg nagyszerű tehetség dolgozott: a francia festészet ismét dús virágzásba borult. Még akadémiizmusa is különb volt e korban, mint bármelyik más európai nemzeté. Közben új irányok kezdték szárnyaikat bontogatni, a festészet a barbizoni csoport remek munkásságával a tájkép új, intim szépségeit fedezte fel, melyeket a klasszicizmus kulisszaszerű beállításával szemben szabadabb, természetesebb, realisztikusabb meglátások formavilágában, bár néha még heroizáló hangulatban kezdett értékesíteni.

Courbet-t azonban kortársainak művészete nem nagyon foglalkoztatta. Hesse, Steuben és David d'Angers műtermeiben kevés időt töltött, semmi kedve sem volt rendszeres tanulásra. De a Louvre remek gyűjteményében megismerkedett Zurbaran, Ribera és Velazquez műveivel és különösen az utóbbinak csodás művészete volt igen mély hatással reá, valóságérzése és választékos naturalizmusa jóval közelebb állott hajlandóságaihoz, mint az akkori francia festők művészete. Mert Courbet-nak semmi kedve sem volt összefoglaló

és nyugodt általánosítások útján eltávolodni a közvetlen élet mutatta jelenségektől, vagy kitörölni azok különleges vonásait, lefokozni, vagy képzelete segítségével átalakítani a látottakat. És épp olyan távol állott tőle a romantizmus drámai lendületessége is. Akármenynyire megbecsülte is Géricault hatalmas kompozícióit, nem ismerte az életnek és a vágynak azt a kettősségét, melyből a romantika fakadt. Hatalmas fizikumával annyira hozzá volt növe az élet közvetlenségéhez, hogy csak ennek eleven lendületét, ennek szépségét értékelte. Csak egy hangulatot ismert, azt az örömet, mely az élet jellegzetességeinek forró és hű magasztalásából fakad. Aztán megismerkedett a nagy németalföldi festőkkel, akik a naturalizmusnak más fajtáját tarták eléje. Rembrandt és Frans Hals elragadták és így nem Itáliába utazott, ahová akkortájt annyi francia festő zárandokolt, hanem Hollandiába, ahol Rembrandt *Éjjeli Őrsége* előtt áhítatos órákat töltött. A németalföldiek naturalizmusa — mert Rembrandt-ban sem az álomlátó kapta meg — még közelébb segítette őt önmagához, az élet jellegzetes jelenségeinek hű ismétléséhez, talán még közelébb, mint annak idején a nagy spanyolok.

Művészi termelése 1844 óta gyorsan és végleges formákban kibontakozó naturalizmus jegyében áll, de e hajlandóságaival már kezdetben is nem csekély ellenállásra talál Párizsban, ahol a nagy tömeg éppen úgy irtózott minden művészeti újtól, mint akár manapság. Hatalmas erőből duzzadó festményei nem könnyen jutnak be a nagy Szalonba. Hellyel-közzel, vagy csak részben találnak oda utat, hiszen ott az akademizmus epigonjai uralkodtak, akik nem egyszer gyöngébb alkotásait bocsátották be és az erőteljesebbeket utasították vissza. De művészetének már kezdettől fogva voltak lelkes megértői és propagálói, Courbet pedig különben sem volt az az ember, akit nehézségek visszariasztottak volna célja elérésétől, az első pillanattól kezdve fölényes önbizalommal érezte nagy tehetségét, úgy hogy amikor elúnta a kiállítások rendezőinek irigy és korlátolt kicsinyességeit, bár a nagy Szalonban nem kevesebb mint 12 festménye volt látható, 1855-ben külön kiállítást rendezett egy alkalmi helyiségben, ahol 43 művét állította ki. Hogy csak néhányat említsünk, közöttük volt a *Festő műterme*, *Az ornansi temetés*, *A hazatérő aratók*, a *Birkózók*, *Őnarcképe* és jó egynéhány egyéb azóta világhírűvé vált alkotása. Döntő sikert ugyan még nem aratott, de nevét egyszerre ismertté tette és ettől kezdve egyike volt az akkori Párizs, az annyi csodálatos geniusszal megáldott Párizs egyik oldalról ünnevelt, a másik felől pedig hevesen ócsárolt művészeinek, ami nem is csoda, mert ritka erőből hevített alkotásai sehogysem fértek el a megszokás keretei között és egészen különleges egyéniséget sugároztak.

Szorgalmas munkásságban töltött évek következtek, 1863-ban már a nagy Szalonban is döntő sikert ért el. Minthogy azonban mások szomszédsága sehogysem volt ínyére, 1867-ben ismét önálló kiállítást rendezett, amelyen 155 művét ontotta az álmélkodó Párizs elé, amire aztán az egész világ művészeti érdeklődése felfigyelt reá. Már említett nagy alkotásain kívül láthatók voltak itt a *Szarvasok csatája*, a *Városi kisasszonyok*, a *Szajnaparti kisasszonyok*, a *Papagályos asszony*, a *Sebesült férfi*, az *Alvó nő*, a *Megriadt ló*, az *Ornansi kastély*, a *Loue forrása*, a *Vihar*, egy csomó arckép, virágessendéletek, vázlatok és tanulmányok, sőt két szobra is. Ez a kiállítása már döntő sikert hozott: Párizs legkeresettebb festői közé emelte.

Közben gyakran utazgatott, de sohasem ment el Itáliába. Az 1869. évben fordult meg Münchenben, ahol a nemzetközi kiállításon hét remek festményét állította ki. Itt találkozott vele Szinyei-Merse Pál, aki nagy lelkesedéssel élvezte Courbet művészetét, a nélkül, azonban, hogy döntő hatása alá került volna, mint Leibl. Felvett ugyan tőle némi hatást, de dúsabb színességével és a légköri hatások erősebb felhasználásával mihamarább túljutott Courbet újításain. A többi müncheni is nagy örömmel sereglett Courbet köré és elragadtatott csodálkozással élvezte, hogy a hatalmas termetű és végletekig fesztelen beszédű Courbet milyen tévedhetetlen biztossággal készít el négy óra alatt női modelltől remek, jókora méretű és részletes környezetű aktot. Leibl pedig utána utazott Párizsba.

Odahaza Courbet, aki minden zsarnokságot gyűlölt, nemcsak a művészetben volt forradalmár, hanem a politikában is. Már régóta utálta III. Napoleon uralkodását, mely elől egy Victor Hugónak is számkivetésbe kellett mennie. Amidőn a kormány egyízben a becsületrenddel akarta kitüntetni, bár igen udvarias, de mégis igen határozott levélben hárította el magától a megtiszteltetést. III. Napoleon bukása után, melyet megváltásnak érzett, belévegyült a kommün radikális mozgalmaiba, szerepet vállalt a kommunista igazgatásban és ezzel végeszakadt addig nyugodt és boldog életének, innét indult ki keserves összeroppanása.

Ugyanis jókora része volt abban, hogy a párizsi Vendôme-téren álló hatalmas bronzszlopot, melynek körülfutó szalagjai I. Napoleon győzelmeit ábrázolták, tetejét pedig a nagy hadvezér szobra koronázta, 1871-ben ledöntötték, hogy a zsarnokság e jelképétől szabaduljanak. Thiers csapatai leverték a kommünt és a köztársasági csapatok véres bosszút állottak a kommünardokon. A mende-monda néhány napig Courbet-t is az elesettek közé sorolta.

Hat hónapi börtönbüntetést kellett kitöltenie. A fogságban sem

maradhatott tétlen, egyéb modell híján pompás virág- és gyümölcs-csendéleteket festett. De kiszabadulása után sem volt nyugta, bűnéért tovább kellett lakolnia. Pert akasztottak nyakába az okozott kár miatt. Forró lett alatta a talaj, menekülni volt kénytelen, barátai Svájcba szöktetik. Itt Vevey mellett egy kis községben, Tour de Peilz-ben, húzta meg magát. Közben Párizsban több százezer franc kártérítésre ítélték, mert az ő költségén fogják újra felállítani a Vendôme-tér oszlopát. Vagyonát lefoglalták, képeit elkótyavetyélték.

Svájci tartózkodásának hat esztendeje már csak lassú halódás volt. Akármennyire hálás volt is a svájci demokráciának az asylumért, akármilyen szeretettel viseltettek irányában a többi emigránsok, csak Franciaországban tudott igazán élni; Párizsban, Ornansban, vagy tengerpartján. Egy-két napra, órára néha hazaszökött, de ott nem maradhatott. Sokat festett Svájcban is, néha még a régi erővel. Végül kínzó vízbetegség ölte meg. Tours de Peilz-ben temették el. Családja csak 1919-ben vihette haza tetemét, Ornansban helyezték nyugovóra. Ünneplése elől a hivatalos Franciaország majdnem a legutóbbi időkig mereven elzárkózott.

Courbet vérmes temperamentuma óriási munkakedvvel párosult. Tömeges festményt alkotott, melyek szétszórva egész Franciaország és az egész világ múzeumaiban és gyűjteményeiben túlyomó részben nem nagy értékbeli különbséggel hirdetik művészetének dicsőségét.

Ez a művészet végtelenül következetes és hatalmasan erős naturalizmus, mely egy gyönyörködésre könnyen felgyúló lélek izzó életöröméről számol be. Mámorosan érzi a világ színességét, az élet jelenségeinek lendületes erejét. Mindent egyforma lelkesedéssel ábrázol, amit csak lát. Az embert, arcát, testét, a tájat, az erdőt, annak vadjait, a havat, a hegyet, a sziklát, a tengert, a gyümölcsöt, a virágot egyforma szenvedéllyel, egyforma virtuóz könnyedséggel festi, mert bármihez nyúlt, mindent felfokozott étellel töltött meg; de képelete csak ebben nyílvánult.

Hadd halljuk azonban őt magát, amint művészetét, azaz önmagamagát magyarázta egyik levelében:

«Őn művészeti atelier-t akar nyitni, ahol művészeket nevelhet és nekem ajánlja fel az igazgatást. Mielőtt válaszolnék, szükségesnek tartom, hogy az igazgatás fogalmával tisztába jöjjünk. Nem vállalkozhatom arra, hogy a tanár és tanítvány viszonyába kerüljek. Nekem nem lehetnek tanítványaim. Én, aki azt hiszem, hogy minden művésznek önmaga mesterének kellene lennie, nem fogadhatok el tanári szerepet.

Művészetemet nem tudom tanítani. De semmiféle más irányét sem, mert nem hiszek a művészet taníthatóságában, hiszen a művészet egyéni. A művészet a tehetségnek egyéni alkalmazkodása egy kor eszméihez és viszonyaihoz. És különben a festőművészet nem egyéb, mint a látható és megfogható tárgyak megjelenítése. Bármely kort csak a benne élő művészek tudnak kifejezni. Egy század művészei radikálisan illetéktelenek egy megelőző vagy eljövendő század dolgainak tükröztetésére, a múlt, vagy jövő festésére.

Ebben az értelemben tagadom meg a múlttal foglalkozó művészetet. A történelmi festészet lényegében szintén csak *mai* művészet. Azt is állítom, hogy a festészet lényegesen konkrét és nem állhat egyébből, mint a reális és létező dolgok megjelenítéséből. Teljesen fizikai beszéd, melynek szavai az összes látható tárgyakkól állanak. Elvont dolog, vagy nem látható, nem létező: kívül esik a festészet birodalmán. A művészi képzelet abból áll, hogy megtaláljuk egy létező dolog legtökéletesebb kifejezését, de sohasem abból, hogy helyettesítsük, vagy megteremtjük magát a dolgot.

A szépséget a természet adja és az a legkülönbözőbb alakban rejtezik a valóságban. Mihelyt megtaláljuk, máris a művészeté, vagy még inkább a művészé, aki felismerte. A szép azzal, hogy reális és látható, már önmagában hordja művészeti kifejezését. De a művésznek nincsen joga ahhoz, hogy túlozza e kifejezést. Nem szabad hozzányúlnia, nehogy kivetkőztesse természetéből és ezáltal gyöngítse: a természet kínálta szépség fölötte áll minden művészeti megszokásnak.

A szépség, mint igazság ahhoz a korhoz viszonylik, melyben élünk és az egyénhez is, aki felismerésére hajlamos. A szép kifejezése egyenes arányban áll a művész szerzte érzékelő erővel.

Ez művészeti meggyőződéseim veleje.

Ilyen meggyőződésekkel művészeti iskola felállítására vállalkoznom, hogy ott a megszokás elveit tanítsam, nem volna más, mint visszatérni ama tökéletlen és hétköznapi elvekhez, amelyekkel eddig a modern művészetet irányítani akarták. Iskolák nem lehetségesek, csak festők vannak. Az iskolák csak arra valók, hogy a művészet eljárásait elemezzék, de egy iskola sem tud kétségtelen szintézishez jutni. A festészet a nélkül, hogy elvonásba ne tévedjen, nem hagyhatja egyik elemét sem uralomra jutni, sem a rajzot, sem a színt, sem a kompozíciót, sem akármelyiket sokféle eszközei közül, mert a művészet mindezek együttese.

Nem foglalkozhatom tehát iskolanyitás tervével, tanítványok nevelésével, a művészet egyik, avagy másik hagyományának oktatásával. Nem taníthatnék egyebet, mint azt a módot, amellyel szerin-

tem valaki művésszé lehet, s mellyel én magam is azzá törekedtem lenni, amennyiben mindenkit ráhagynék a saját maga egyéniségére és e módszer alkalmazásaként mindenkinek teljesen szabadon engedném meg a saját kifejezési módjait».

Courbet pompásan jellemzi magát ezzel a hitvallással, mely az egyoldalúan következetes naturalizmusnak valóságos kiskatéja lehetne. Valóban sohasem volt emlékezetből alkotó és az emlékeket új világgá formáló képzeletű művész. Vérbeli naturalista volt, a fizikai világ közvetlenségének lelkes élvezője. Mindig újra és újra érintkeznie kellett a természettel, a modellel, hogy alkothasson. Mindig természet után festett és mindenkit erre biztatott.

Courbet pedig fölötte éles szemű megfigyelő volt, a tájék és az ember fizikai világának tömérdek új szépségét fedezte fel. És akármilyen hallatlanul, sőt néha brutálisan igaz és hűséges, annyira duzzadozó egészség hatotta át, hogy a groteszk és a rút, a naturalizmus e két hálás témája, teljesen kívül esik érdeklődése körén.

Világszemlélete mohó optimizmus, mely minden egyéb hangulatot kizárt, egyenletessé tette lelkiségét, melynek nem volt széles regisztere. De a lelkiség ábrázolása különben sem volt kenyere, az emberi lélek mozgalmassága, megosztottsága nem foglalkoztatta, van benne valami egészségesen animális vonás. De viszont kétségtelen az, hogy az ember és a világ fizikai létének nemcsak hazája, hanem az egész világ művészetében is egyik legkiválóbb ábrázolója. Ezt nem csekély mértékben lobogó temperamentumának köszönheti, annak, hogy előbb idézett alapelveivel ellentétben, egyéniségének túlzásait nagyon is belévitte művészetébe. Mert Courbet egyáltalában nem volt a száraz naturalisták fajtájából való. Lanka datlan mohóság úzte őt folyton újra és újra éles megfigyelésekhez, amelyeket megdöbbszentő erővel, sőt szenvedélyesen festett meg. Ez a szenvedélyessége néha heroikus magasságokba emelte alkotásait: jusson eszünkbe a Louvre-ban látható világhírű képe, a *Hullám*, kifejezésbeli készségének ez a legkoncentráltabb terméke, mely szinte félelmesen tárja eléink a világot mozgató ősi erőket.

Farkas Zoltán.

IRODALOM.

Erdély irodalmi élete — regényben.

R. Berde Mária : *Szentségvívők*. Erdélyi regény. I—II. k. (Nagyvárad.) Az Erdélyi magyar írói rend kiadása. (1935.) 8-r. 194 és 235 l.

R. Berde Mária Erdély regényírói között egyike a legkiválóbbaknak, művészi szempontból meg éppen a legnagyobb. Érdemeit és jelentőségét elismerte a magyarság szellemi életének minden tényezője, élükön a M. T. Akadémiával, amely egyik regényét megjutalmazta, és e folyóirattal, amely ismételten méltányolta művészetét. Ezúttal legújabb regényéről, a *Szentségvívők*ről adva képet, nem dolgozhatunk olyan ragyogó színekkel, mint eddig. Az író most szívéhez nagyon közel eső tárgyat választott, az lírai hevületbe hozta, s a lelkesedés és a harag érzése elfojtotta lelkében a higgadt-ságot és a tárgyilagosságot — ezek híján pedig bajos jó regényt írni.

Regénye tárgya az elszakított Erdély első irodalmi megmozdulása : első folyóiratának megindítása, rövid tündöklése és lassú sorvadása. Elbeszéli, hogyan talált egymásra egy provinciális városban (nem Kolozsvárt) egypár irodalmi hajlamú férfi és nő, milyen hősiesség küzdelmet vívtak a nyomdák és kiadók önzésével, meg a mostoha viszonyokkal : a közönség nagy részének közönyével, a más világnézetűek ármányával, az oláh cenzúrával — és egymással : az igazi írók a magukat rájuk kötő dilettánsokkal. Mindez keretnek sok, mesének sovány, sem a figyelmet nem köti le eléggé, sem a képzeletet nem foglalkoztatja : apró, kicsinyes, mindennapi mozzanatok, nagyobb számban és jóval részletesebben adva, mintsem a művészi érdek megkövetelné. Érezte ezt maga az író is, s ezért a folyóirat életének elbeszélését teletűzdeli a szerkesztők és munkatársak magánügyeivel, első sorban szerelmi történetével, — a regény derekán a folyóirat el is veszti központi helyzetét, s a súly átlendül az egyének életsorsára. Bizonyára érdekesebb és mozgalmasabb, színesebb és melegebb a regénynek ez a második fele, de szertehull, s részeit nem tudjuk hozzáfűzni az egésznek költői eszméjéhez.

A folyóirat pályafutása, úgy amint a regényből élénk rajzolódik, a beavatottak állítása szerint történeti valóság : hősei Erdély meginduló irodalmi életében szerepet játszó egyéniségek, s ami köztük

és velük történt, szervezkedésük és agitációjuk, vitatkozásaik és harcaik nagyjában történelmi tények. Közben egy csomó műhelytitokról is lerántja az író a leplet: a szerkesztőség munkájából és a kis társaság életéből elmond olyan bizalmas, az illetőknek nem mindig kellemes részleteket, amelyeket célszerűbb lett volna elhallgatni. Még kevésbé tapintatos az az eljárása, hogy hőseit, ma is élő embereket, testilelki valójukban, az élethez híven mutatja be, gyöngeségeikkel és gyarlóságaikkal együtt. Ezeken a fényképeken valóban nincs «retouche» — az egyik meg, egy asszony képe, igazi karikatúra. (Vajjon milyen érzéssel nézik fényképüket az illető írók?)

Másfelől azonban R. Berde Mária tudatosan megfosztotta regényét a valóság áruló jegyeitől. A folyóiratot és az embereket költött néven szerepelteti, sőt még a cselekmény színhelyéül szolgáló várost sem nevezi meg. A *Szentségvívők* tehát afféle roman à clef, anyagában és jellemében nagyon közel kerül Kaffka Margitnak *Állomások* című regényéhez — az szintén folyóirat sorsa köré fonja cselekvényét. Bizonyos, hogy a történelmi valóság elburkolásában a művészet szempontja vezette az író: így nemcsak képzeletét szabadította meg a munkájában korlátozó bilincsektől, hanem jogot nyert arra is, hogy eltérjen a történelmi igazságtól, s ezt a jogot, amint a regény jellegéje mutatja, (Nem ez történt, így történt.)¹ követeli is maga számára. Élt-e vele, s milyen mértékben, azt innen Budapestről, másfél évtized távolában, bajos volna megállapítani, egyébként is megtanultam Vojtina mestertől, hogy «csip-csup» igazságokkal nem kell törődnünk. Nekünk nem is a történelmi, hanem a belső igazság a fontos: igaz-e emberileg az elbeszélte esemény-sorozat, nem sérti-e a lélektan törvényeit és a köztudatot.

A köztudatot, természetesen a csonka-magyarországit értem, két ponton súlyosan megsérti a regény: abban a beállításban, amelyben egyrészt az erdélyi magyarság konzervatív felét, másrészt a budapesti íróvilágot bemutatja. A meginduló folyóiratnak, megtudjuk a regényből, vannak Erdélyben ellenségei, az értelmiségnek az a része, amely a békében vezetőszerepet játszott, s a nemzeti katasztrófa után is hű maradt régi ideológiájához, az egyetemes magyar gondolathoz. Ezekről a régi szabású magyarokról, akik a politika, az erkölcs, a művészet kérdéseiben a hagyományos felfogás alapján állanak, a regény valóságos torzképet fest: nemcsak műveletlenek és együgyűek, — úgy Pontyi színvonalán állók — nemcsak

¹ A jelige nem éppen szerencsés, az ellentét a két állítás között csak formailag van meg, logikailag az *így* történt és az *ez* történt között nincs különbség.

falánkok és részegek, hanem aljasak is. Hogy tönkretrehelessék magyar társaiknak előttük ellenszenves folyóiratát, olyan gazságokra vete-mednek, amilyenek magyar uraktól sem a Királyhágón innen, sem a Királyhágón túl nem telhetnek: denunciálás, összejátszás az oláh cenzorral, okirat- és mérleghamisítás, csalás — mindez eszköz jó nekik, hogy «erkölsi hóhérjai» lehessenek egy magyar irodalmi törekvésnek. Nem tudom, kiket akart az író kipelengérezni, de vaktában is merném állítani, hogy sem «ez nem történt», sem «így nem történt»; lehet, hogy az egész ármány pusztá költői fikció, a hatás-keresés eszköze — s ez rosszabbik eset, erre nem tudok mentséget.

A csonkaországi íróvilágot R. Berde Mária ridegséggel, az erdélyi dolgok és emberek iránti közömbösséggel és kapzsisággal vádolja. Hogy a kapzsiság vádja egyetlen olyan magyar íróra sem érhet, akinek világnézete megegyezik a regényben megbélyegzett csoportéval, azt tudom (remélem, más világnézetűt sem); hogy pedig a magyar íróvilág nem volt rideg vagy közömbös Erdély iránt, azt igen jól kell tudnia, ha másnak nem, R. Berde Máriának. Talán nem kapta meg mindazt, érzésben és elismerésben, ami az ő értékes egyéniségét és művészetét megilleti, de a főváros íróvilága juttatott neki ebből is, abból is.

A másik szempontból megnyugtatóbb a *Szentségvivők*, a lélek-tannal nincs benne baj. R. Berde Mária kitűnően ismeri az emberi lelket, meg tudja lesni legfinomabb rezdüléseit, s érti és tudja tolmácsolni az érzelmek egész skálájának hangsorát, a merengő ellágyulástól a féktelen szenvedélyig. De a lélekábrázolásra ezúttal nem fordított mindig elég gondot. Regényének még vezető alakjai között is akad elmosódott egyéniség, így a misztikus Ajton és a 'charmeur' Ratosnyay. Amaz ott csetlik-botlik a színen, nagy érzelmi és gondolati mélységeket szeretne benne sejtetni az író, lényében van is valami vonzó, de egyetlen tette, hogy egy gyöngé drámát ír. A másik a 'hős'. A férfiak bámulják, a nők bolondulnak érte — sem azt, sem ezt nem értjük. Nincs egy nagy, nincs egy vonzó vonása, sőt lelke sincs. Két jóbarátnőt bolondít egyszerre, az egyiknek írt szerelmes levelét lemásolja, s elküldi a másiknak — nyilván kényelemszeretetből fordul ehhez a kezdetleges eljáráshoz; azok összeolvassák a két egybehangzó levelet — s tovább rajong érte mind a kettő. Hogy azután ez a lovag úr egyszerre se szó, se beszéd, tovább áll és Rómában pappá szentelteti magát, az lehet történeti tény, de művészi szempontból olyan értékű megoldás, mint Nagy Sándor kardvágása Gordiumban. Ami esemény e köré a két férfi köré fonódik, belső igazság híján többé-kevésbé érdekes mese, de csak mese. A regény többi jelentősebb alakjának meg tudja adni az élet színet, kivált

a két költő-leánynak. Az egyik, a temperamentumos Tóth Pálma, Ratosnyay menyasszonya, önhittségében ugyan nem rokonszenves, de ez hozzá tartozik jelleméhez, egyébként azonban egy pár érdekes epizódnak bátor, cselekvő hőse; a másik, Zudor Anna, igaz nőies-ségében, szeretetreméltó valójával a regény legrokonszenvesebb alakja. Ennek a leánynak helyén van az esze és a szíve; nem sokat beszél, hanem cselekszik; mindig azt, ami kell. Életének csak egy mozzanatában lesz érthetlenné: szerelmében. Ez a komoly, nagyon okos leány, aki lényének varázsával értékes embereket bilincsel magához, megszeret — nagy, egész életre szóló szerelemmel — egy gyermekifjút, egy diákot, akinek estenként gépbe diktálja a dolgait. Fursza história, fordítottja a szokványos írógép-romantikának, amelyet nálunk Szomaházy István emelt be az életből az irodalomba (eddig rendszerint a leány gépelt és a férfi lett szerelmes), de elszenvednők, ha látnók, mivel ígézta meg az ifjú a már nem gyermek-leányt. Mesebeli dús szöke hajával? Egyéb jellemző vonását nem ismerjük meg, jóformán szavát sem halljuk, tenni meg éppen nem tesz semmit. Ilyen olcsón nem lehet regényben boldogulni! Pedig magának a leánynak érzelmi élete, eszményi, nyilatkozásra nem gondoló, viszonzást nem váró szerelme rendkívül finoman van dolgozva, igazi költészet, halk szavú, az opál gyöngéd fényében csillogó líra.

Említettem, hogy a cselekvény történeti színének elmosásában művészi törekvés érvényesült. De egy más gondolat is vezette az írot: nagyobb súlyt, nagyobb jelentőséget akart így adni regényének. A marosvásárhelyi folyóirat, egypár író vállalkozása, a névtelenség fátylában úgy van feltüntetve, mint egész Erdély szellemi megmozdulása, egész Erdély küzdelme a szellemi önállóságért. A regény így kilép a pusztán képzeletünket foglalkoztató művek sorából és szimbolikus jelentőséget nyer. Erre felhívja a figyelmet az író már a regény sokat-mondó címével: *Szentségvívők*, s erre utal az a megindítóan szép elbeszélés, mely a szentségvívő kálvinista papról betétként bele van illesztve a cselekvénybe. Halálos ágyán fekvő kálvinista feleségéhez elviszi a papot egy oláh paraszt, hogy úrvacsora szentségében részesítse. Félelmes rengetegen át visz az utuk, de az oláh biztatja az Úr szolgáját, nem kell félnie, mert a szentségvívőket nem bántja a farkas. Nem is bántotta, de mikor megérkeznek, kétségbeesve észreveszi a pap, hogy a bort és kenyeret már útjuk elején elhagyták, a szegény oláh viskójában pedig nincs egy falat kenyér, nincs egy korty bor, csak egy kis málé és forrásvíz. A perc ihletében, a hit merészségével, a pap a málét nyújtja az asszonynak az Úr teste, s a vizet az Úr vére helyett — joggal. Ha a

katolikusok számára Krisztus urunk testévé és vérévé válhatik a kenyér és a bor, mért ne válhatnék a református ember számára a málé és a víz az Úrvacsora emlékjelvéé?

A regény tárgya tehát, a szimbolikus cím és betét-novella tanúsága szerint, «szentségvívés». A szerző és író társai, megindítva 1919 kora őszen folyóiratukat, szentséget visznek: életet akarnak teremteni a megdermedt Erdélyben. Megkeresve azt az archimedesi pontot, ahonnan kiforgathatják kétségbeeséséből a megszállott Erdély magyarságát, föl akarják kelteni benne a transzylvanizmus gondolatát, hogy ezáltal leszakítsák az anyatestről, fölszabadítsák szellemét a központi magyar gondolat uralma alól, s az a maga lábára állva, önálló, független életre induljon. Nem kutatom, nem anachronizmus-e 1919-ben a transzylvanizmus eszméje, azt sem, vajjon a nemzeti gondolat szolgálata volt-e, a magyarság szellemi megerősítése az elszakadás a nagymagyar szellemtől, vagy inkább az oláhok szájaíze szerint való törekvés, — noha éppen nem kétséges a két szélső kérdésre az állító, a közbülsőre a tagadó válasz: ¹ csak azt az egyet vizsgálom, van-e jogosultsága a regény élére tett szimbolikus címnél, megvan-e a cselekvényben a szimbólumtól megkövetelt jelentőség.

Hogy Erdélyben, melyet az oláhok szellemileg is elzártak az anyaországtól, 1919 őszen magyar szépirodalmi folyóiratot indítani nagyjelentőségű vállalkozás volt, s hogy azok az írók, akik *Zord idő* címmel a valóságban megteremtették, nagy szolgálatot tettek a magyarságnak, az kétségtelen. De «szentségvívés» volt-e, akár abban a stilizált beállításban is, amint a regényben kapjuk? Nincs kétségünk, a felelet tagadó. A cél és az eszközök között nem volt meg a kellő arány. A cél egy hatalmas anastropia, amelynek során a lelkek megrendülnek, a szellem magára ébred, és a félelem megdermedtség passzivitását fölváltja az élniakarás ereje és bátorsága, abban a korban, amikor minden a politikával állt, vagy esett: ezt a magasra tűzött célt azonban még a legkiválóbb folyóirattal sem lehetett volna elérni. A *Szentségvívők* pedig nem volt az. (Nekünk csak ezzel a regénybeli folyóirattal van dolgunk, nem a *Zord idő*vel.) Két tehetséges leány, egy ügyes, de elvtelen zsurnaliszta, egypár műkedvelő, s egy-két tollhoz nem nyúló állítólagos tehetség, ezek az erdélyi Archimedesek nem hivatottak kiforgatni sarkaiból pátriájukat. Annál kevésbbé, mert rossz helyen keresik azt a bizonyos pontot:

¹ A harmadikra vonatkozólag maga a szerző is elismeri, azt írván, hogy «a románságnak inkább tetszetősnek tűnhetik fel a törekvés: elütni az összmagyar szellemtől».

szerelmes versekkel ostromolják a magyarságot. Egy vezércikken kívül, amely a magyarság bűneit hánytorgatja (de azt bölcsen elhallgatja, hogy a megrótt bűnök megvoltak éppen úgy minden nép körében!), meg egy regényen kívül mást, mint szerelmes verset nem adott a *Szentségvívők* Erdélynek, s az ilyenfajta finoman cizellált gondolatokkal :

Fehéren égő életem titokfuvallata,
Lelkekkel váltott csókjaimnak fehér-virág illata...

a közönség bizonyos rétegeiben lehet művészi hatást elérni, de fölrázni a tespedőket, hitet adni a csüggedőknek, bajosan. Szinte restellem leírni : ha a folyóirat emberei valóban szentségvívők, akkor a szentség nem más, mint a szerelem.

Egyébként is a 'szentségvívés' hite, föladatuk nagyszerűségének tudata legtöbbjükben legfőllebb pislákol, az egy Zudor Anna csüngött rajta egész lelkével. (Alakját a szerző, ha nem csalódom, a maga tükréből mintázta.) A többi csak ,ki akarta magát élni' a költészetben, vagy éppen megelégedett azzal, hogy írói nimbuszal koszorúzza fejét. Valljuk meg, hogy mi, akik elfogulatlanul nézzük a *Szentségvívők* rövid pályafutását, nem látunk benne mást, mint egy vidéki szépirodalmi folyóiratot, sem színvonalában, sem szellemében nem igen különbözött társaitól. Ha a regény szerzője hitt folyóiratuk történeti hivatásában és nemzeti jelentőségében, és fölteszem, hogy hitt benne, akkor önáltatásnak lett áldozata. Egy nemzetet fölverni tespedéséből mélyen bűgő harci kürt kell, nem pedig a *Szentségvívők* lágy furulya-szava!

A *Romuald és Adriana*, a *Haláltánc* és a *Földindulás* írója ezúttal nem talált magára. Az ő érdeke, de az irodalomé is, hogy mennél előbb helyreálljon az összhang az író és tárgy között.

r. r.

Három új regényes életrajz.

Mészöly Gedeon : *Földiekkel játszó* ... Csokonai Vitéz Mihály életrajza. Nyolc képmelléklettel. Budapest, Rózsavölgyi és társa, é. n. (1935.) N. 8-r. 316 l. — Dr. Nagy Sándor : *Egy fiatal élet rapszódiaja*. Csokonai Vitéz Mihály legifjabb éveinek regényes rajza. Debrecen, 1935. Nagy Károly és Társaí kiadása. 8-r. 255 l. — Mohácsi Jenő : *Lidércke*. Madách Imréné Fráter Erzsébet életének és halálának regénye. Nyugat-kiadás, é. n. (1935.) K. 8-r. 188 l.

Egyre jobban terjed a regényesített életrajzok divata s ez egyre kevesebb örömet szerez azoknak, akik a költői lelemény megbecsülésének háttérbe szorulásától félnek e könnyebb munkával és olcsóbb

babérokkal kecsegtető divat eredménye gyanánt. Bizonyára hálás és szép feladat az író számára egy-egy kiváló egyéniség életéből merített tárgynak vagy akár egész életének feldolgozása is regénnyé, ha feladatát a regény szelleméhez és követelményeihez híven oldja meg: ha hőst korába és környezetébe helyezi s emberi és művészi vagy történelmi mivoltában meg tudja értetni. Ennél azonban lényegesen kisebb becsvággal indul útjára ezeknek az «életregények»-nek nagy része s megelégszik azzal, ha néhány «regényes» mozzanatot csap hozzá az egyébként ismeretes életrajzhoz.

Ez a divat a regényírás terére vont újabban olyan írókat is, kik eddig még nem próbálkoztak ezen a téren s fellépésük bizonyos mértékig meglepetés-számba megy.

Mészöly Gedeon, a szegedi egyetem nyelvész-professzora, Csokonai «életregényé»-t írta meg. A szerelem édes szavú dalnokának s az országot széltében-hosszában bebarangoló peregrinusnak élete első tekintetre kész regénytárgynak kínálkozik; de ilyen gyanánt csak úgy aknázható ki, ha vagy Lillával való szerelmét írja meg a feldolgozó, vagy annak a világnak adja színes és gazdag rajzát, amelyben Csokonai forgott. Mily bőséges anyaggal kínálkozik erre az akkori Debrecennek és kollégiumának, Komárom társadalmának s a dunántúli nemesházaknak élete! Regényének címével maga Mészöly hívja ki az összehasonlítást Csathó Kálmán regényével (*Földiekkel játszó égi tünemény*); de míg Csathó Csokonai és Lilla szerelmét választja tárgyául s e köré csoportosít mindent, addig Mészöly a művészi szerkesztésnek minden igénye nélkül az életrajz fonálán mondja el mondanivalóit, úgy hogy akár irodalomtörténeti dolgozat-számba is elnehetne «regény»-e. S nemcsak maga az egész könyv, hanem számos részlete is arról tanuskodik, hogy a szerző érdeklődését inkább a művelődéstörténeti szempont, mint a művészi cél irányította. Lapokon keresztül iktat be hosszú Csokonai-leveleket, melyek őt, a nyelvészt különösebben érdekelték, gyönyörűségét találta bennük, de azt a legjobb akarattal sem mondhatnók, hogy valami különösebben «regényesiténék» a történetet. Egyes fejezeteimei is (*Paraszt dal, olasz dal, Az ő poézisának természete, Dorottya és Árpádiász*) inkább értekezésre utalnak, mint regényre. Egyébként maga az író is visszautasítja még a föltevését is annak, hogy «regényírói mesterkedés»-t űz, hogy «szépíteni akart volna Csokonai tiszta alakján», hogy «mesévé akarta volna Őt tenni». S mintegy az epikai hitel kedvéért befejezésül terjedelmesebb részletet idéz Domby Márton *Csokonai V. Mihály élete* című, 1817-ben kiadott művéből, mintegy a kortárs-életrajzíró tükrében akarja bemutatni a maga igazolásául hőst.

Terjedelmesen mondja el Csokonai debreceni diákságát. A regényesítő elemet itt a szomszéd Rozka iránt érzett gyermekszerelem leírása képviselné. Helyette szívesebben olvasnók a kollégiumi élet eleven rajzát, de viszont a helyett inkább Szuszmír cigány csalafintaságait kapjuk. Általában a szerző érdeklődése legszívesebben az anekdotikus felé fordul s ez sok jóízű részletben nyilvánul, de természetesen mélyebbre sehol és semmiben sem hatol.

A másik terjedelmesebb rész a Lilla-idill, amelyet a szerző a Lilla-dalokból akar rekonstruálni, csakhogy természetesen a Lilla-daloknak sok részlete inkább csak költői ábránd és képzelődés volt, mint élmény. Csokonai «csók-cippantások»-ról beszél s arról, hogy maga tüzte Lilla keblére a piros rózsát s közben hozzáért keze a bársonyos bőrhöz. Ezek csak jámbor poétizálások, de a szerző megtörtéteknek tünteti föl őket.

Aránytalanul sok helyet foglalnak el a könyvben a nagy terjedelmű verses idézetek, igen gyakran egész hosszú költemények. A szerző mintegy in statu nascendi akarja bemutatni ezeket, spontán kiadásukat a költő lelkéből, de bizony csak úgy hatnak, mint Csokonai verseinek beállításai a költő életébe vagy mint életrajzi dokumentálásai Csokonai verseinek, ami nem szépírói feladat, az olvasót pedig folyton kizökkenti az elbeszélés menetéből a sok «rigmuszozás». A szakember gyönyörűséggel olvassa a könyvnek sok kedves részletét, az átlagolvasó számára azonban aligha lesz kapós olvasmány. A könyv szeretetreméltó színben mutatja be tudós professzor Mészölyt, de igen keveset sejtet a hivatott regényíróból.

Szintén Csokonairól szól s ifjúságának regényes rajzát nyújtja dr. Nagy Sándor debreceni tanár könyve. A szerző nagy elmélyedéssel búvárkodott a debreceni kollégium történetére vonatkozó emlékek közt s egy vaskos könyvben meg is írta a híres főiskola történetét. Megfordultak kezében Csokonai kollégiumi pörének iratai, megkapták képzeletét az akkori diákélet sajátosságai s eléggé regényesnek vélte, ha ebben az érdekes környezetben bemutatja ezt a geniális ifjú diákot, akit tanárai, bármennyire is érzik dicsőségre hivatottságát, kénytelenek eltávolítani a kollégiumból.

Ennek a különös és nehezen érthető jelenségnek megvilágítása volna a szerző problémája. Magyarázatát Csokonai lelkének valami elbírhatatlan, rapszódikus lobogásában keresi, mely, ellenére a józan ész minden sugallatának, szinte provokálja tanárainak szigorú ítéletét. A kollégiummal való meghasonlása abból indul ki, hogy a szabadság imádatával és a haladás vágyával telt lelkének egyre elviselhetlenebbé válik a debreceni maradi szellem, vaskalaposság s mindenben a gyűlölt «nájmódi» orrontó gyanakvás, a kollégiumi életben pedig

a regulákhoz való merev ragaszkodás. Ebből csakugyan bontakozhatnék ki «rapszódia», de egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy rapszódia helyett népszínműbe csöppentünk. Csokonai a halasi legáció után aufkláristából minden átmenet nélkül duhaj népszínműi hőssé válik. Iszik és pózol, még legjobb barátjával, Gál Lacival szemben is. A szerző egészen népszínműi pózban mutatja be: «Mihály arca hirtelenében elsápadt, a térde meg-megrogyott. Leroskadtt egy székre, s a két könyöke az asztal lapjára levágódott. Fekete göndör üstöke előreomlott, hogy sötét takaró alá temesse két kezefejét. És a melléből görcsös zokogás szakadt fel, mint húsból való bánatsziklából a kibuggyanásra erőt nyert fájdalomforrás. Mint a szenvedés hegyének két orma, vonaglott válla a belső háborgás erejétől. Laci értelmetlenül bámult a jelenetre. Aztán gyöngéden rázta a síró embert és juhásította: «Mihály, Mihály. Mi bajod, Mihály?» Mihályból fúladozó csuklásban töredezték fel a hangok: «Lásd, Laci, lásd... Ezért nekem. Ezért nekem a bor... A bánatomat csucsujgató bor... Rozália... Rozália...» Nemcsak maga duhajkodik, hanem berugat kisebb diákokat is, akik az ő biztatására s fuvolakísérete mellett kurjongatnak s vad táncolást visznek végbe éjnek éjtszakáján kollégiumi diákszobájukban. Ebbe a népszínműi duhajkodásba nyaklik végül a haladás vágyával telt lélek. S miért ez a nagy falu-rosszaskodás? Mert megcsókolta Rozáliát s az heptikássá lett. Rozália betegsége óta Csokonai lelke «az önvád máglyatüzén emésztődik», mert azt hiszi, az ő csókja tette tüdőbeteggé Rozáliát, akit a szerző már egészen felnőtt delnőnek ír le és rajzoltat, holott az irodalmi köztudat szerint gyermekleány korában elhalt.

Nem vagyunk tisztában vele, hol itt a rapszódia, de azt érezzük, hogy a szerző nem tudja rokonszenves színben mutatni be hősének ifjú forrongását. Hiába keressük homlokán a csillagot, inkább afféle rendetlen, okvetetlenkedő, a falnak fejfel menő s kissé zöld ifjú hatását teszi ránk.

Nem is a lelki fejlődés érdeklő első sorban szerzőnket, hanem a művelődéstörténeti érdekesség: a Csokonai-korabeli debreceni és főként kollégiumi életnek apróságai. A mi érdeklődésünket is ezek tudják lekötni, nem pedig a mese. Lépten-nyomon érdekes alakokkal találjuk magunkat szemben s korjellemező és eredeti részletekkel ismerkedünk meg. Csokonai keresztelőjén a vendégek közt ott van tudós professzor Hatvani, ott mondja egyhangos versét Varjas János professzor, a hirhedt poéta. Poézisét nyers kíméletlenséggel figuráztatja ki Domokos Lajos, a goromba főbíró, majd Szilágyi superintendenssel akaszt ez tengelyt s vitájukban mintegy a maradi és az újhódó világfelfogás kerül szembe. Majd az akkori iskolai életnek sok érde-

kességével ismerkedünk meg s mindezt jóízűen, többnyire jellemzetes debreceni zamattal mondja el a szerző. Jól ismeri tárgyát, annál szembezőkőbb egypár pontatlansága. Nem valószínű, hogy a Voltaire-fordító Szilágyi superintendens Voltaire és Rousseau ellen tüzeljen; az sem, hogy Csokonainak mint theológusnak már 16 komédiája volt készen, hisz tudjuk, hogy az egyetlen *Tempefőit* sem fejezte be. Az pedig határozottan tévedés, hogy a *rímkovács* Kovács József volt Csokonai praeceptora s később halasi, majd nagykőrösi lelkész. A rímkovács Kovács dunántúli ember volt s nem is Debrecenben tanult, hanem Pápán. Csokonai praeceptora *Háló* Kovács József volt, ő pedig előbb volt nagykőrösi s aztán halasi lelkész. Halasról aztán már csak nyugalomba ment Nagykőrösre.

Nem hagyhatjuk végül említés nélkül a könyvet éktelenítő szörnyű rajzokat sem. A szerző ugyan azt állítja, hogy Félegyházi László festőművész rajzai, de nekünk úgy tetszik, mintha a ponyvairodalom illusztrációs anyagának leggyatrább torzszülöttei lopakodtak volna be a könyvbe. Az pedig, ha egy élő író könyvében legelőször is a szerző arcképe perdül elénk, még nem is a címlap felé fordítva, olyanformán hat, mint az üzlete ajtaja előtt hajbókoló s befelé invitáló boltos.

Mohácsi Jenő könyve Madách Imre felesége életének rémekkel népes alkonyát, szörnyű estéjét beszéli el. Egyre több kísérlet merül föl e szerencsétlen, könnyelmű asszony elzüllésének mentetetésére s iránta részvét keltésére. Az, amit Madách ellen vétkezett, menthetetlen; de viszont sülyedésének okai közt rámutatnak Madách pontatlanságára a pénzküldésben és fiuknak, Aladárnak, kíméletlen s megbocsátani nem tudó ridegségére anyjával szemben. Van-e sok értelme mindezek fessegetésének? Abban, ami az irodalomtörténetre tartozik, Fráter Erzsit tisztára semmi sem moshatja, de viszont a részvételtésre és megbocsátásra, szinte megdicsőítésre sem lehet hatásosabb védőügyvédje *Az ember tragédiájánál*. Ezek a kísérletek csak annyit érnek el, hogy ennek a családi tragédiának a vadmottjai megszapornak eggyel: Madách Aladással. Nincs tiszteletreméltóbb szempont az igazságnál, de ennek kiáltóbb sérelme nélkül fedhette volna továbbra is ezt az áldatlan ügyet a jótékony fátyol, amely eddig takarta.

Mohácsi Jenő, *Az ember tragédiájának* érdemes fordítója, tovább követte Fráter Erzsit azon az úton is, ahol irodalomtörténetünk elfordult tőle és balsorsára bízta. Kinyomozta további életének feltárható adatait s megtalálta jeltelen nagyváradi sírját is. Ezekből a nyomozásokból született egypár riporton kívül ez a regény is.

Azaz nem is regény ez, hanem a szomorú, rideg valóság. A vékony cselekvény 1854. szept.-ben indul, amikor Madáchné Fráter

Erzsi elhagyja az alsósztrégovai kastélyt, hogy sohase nyerjen oda többé bebocsáttatást. A nyugtalan, szeszélyes asszony valósággal fejest ugrik az életbe, míg végül Nagyváradon köt ki életének hánytvetett hajója. Nyolc esztendőnek bizonyára viharos eseményeit elhallgatva, a 2. fejezet ott veszi fel a fonalat, hogy a nagybeteg költő megjelenik Váradon, hogy magával vigye leányukat, Jolánkát. Erzsi már ekkor bizonyos mértékig maga is érzi súlyedtségét s feledést az alkoholmámorban keres. Talán még meg lehetett volna menteni, ha még egyszer fölemeli magához megbocsátó irgalommal a megbántott költő, hiszen a szerző kissé romantikus élezzéssel úgy tünteti föl, hogy Erzsi akkor szerette meg Madáchot, amikor ez őt elűzte. «Akkor szerettelek, Emi. Halálosan» — vallja be neki. Szentől-szemben állnak hát, de a nagybeteg költő csak arra szeretne feleletet nyerni, miért ment tilalma ellenére a losonci bálba Erzsi. Ez előtt is csak most világosodik meg, hogy azért, mert megbocsátott neki Madách. Ezt a fenséges emelkedettséget képtelen volt megérteni és elviselni: «Madáchi gögből nézted el árulásomat. Nem érdemesítettél arra, hogy gyűlölj, hogy megvess! Nem tartottál egyenrangú társadnak.» Ez nagyon is keresettül ható lelemény és fölöslegesen komplikálja Madáchné lelkét. Végül is a kínos beszélgetés eredményeül a szenvedő költőben így gyúlad ki a «végső megismerés»: «Te élni akartál, én gondolkozni. Te bűnös lettél, mikor életvágyadat követted, én bűnös lettem, amikor feláldoztam a boldogságomat, hogy a megismerésnek szolgáljak.» Ez kevésbé szép szavakkal azt a «végső megismerés»-t jelentené a költő részéről, hogy házasságuk egészen csak az érzéki mámorra volt építve. A szerző csakugyan majdnem visszatetszően nyers színekkel festi mindkettejük érzékiségét, de ezt a «megismerés»-t mégsem látjuk tényekkel igazoltnak.

A következő fejezetek a szerencsétlen asszonymak mind mélyebbre súlyedését tárják fel s ebben végzetes szerep jut fiának, Aladárnak is. Mikor először keresi fel anyját, talán bocsánatra hajló lélekkel vált volna el tőle, ha találkozásuk végén be nem toladodik hozzájuk Fráter Balázs, akivel évekig cégéreskedett az asszony. Második látogatásán már ridegen, szívtelenül viselkedik anyjával, úgy hogy anya és fiú viszonyára bátran kimondhatja Ritoók ügyvéd a sentenciát: «Madách Imre megbocsátott, Madách Aladár nem bocsát meg soha.» Hiábavaló tehát az anyának nógrádszakáli, majd sztrégovai próbálkozása. Madách Aladár azt üzeni ki az inassal az udvaron váró anyjának abból a kastélyból, amelynek az egykor úrnője volt: neki nincs anyja, az ő anyja meghalt — s szívtelenül sorsára bizza a megtört, beteg és gyámolításra szoruló öreg asszonyt. Cséhtelegen még meghúzódhatnék ez, de terhére van a rokon gond, s valam

kóbor ösztön ragadja országutak és útszéli kocsmák csavargójává. Lerongyollik, az utcán szedik fel, rendőri fogdában hál, míg végül egy jószívű nagyváradi család, Baranyi Adolfék veszik irtalomból magukhoz, gyógyíttatni akarják a városi közkórházban, de a leromlott szervezet fölmondja a szolgálatot s a szerencsétlen nő 1875. nov. 17-én a kórházi ágyon örök álomra húnnya szemét . . .

Fráter Erzsí szörnyen meglakolt ballépéséért, s nem gondolhatunk száanalom nélkül sorsára. Szerzőnk is részvétet akar kelteni iránta, főképp azonban Madách Aladárt kívánja menteni, aki szerinte atyja iránt vaó kegyeletből volt olyan kegyetlen bírása anyjának. A fiú viselkedésének indokolásául festi az anyát annyira közönséges és érzéki teremtésnek. Nyers kifejezései, olvasmányai és kedvteléseai egyaránt mutatják közönséges voltát. Csak az érdekli, ami ordenáré, olvasmánya a Lidérc-naptár, a színpadon az ilyenféle fércművek nyerik meg tetszését: Az akasztott, vagy egy kivégzett kalandjai halála után. Még bántóbban van kiemelve érzékisége, vad és szertelen temperamentuma. Rendkívül visszátetsző az a jelenet, mikor meghallja leánya egykori tanítójától Madách Imre halálhírét. Rettenetes halálfélelem és elviselhetetlen kéj szakad rá s ebből a feszültségből úgy keres feloldódást, hogy a sötétben csókolja, marja s magához akarja vonni a tanítót, de ez undorral menekül. A szerző talán a vad fájdalom fékevesztett kitörését akarta rajzolni, de az egész egy Putifárné és József jelenetté torzult. Hogy valakit a váratlan halálhír első döbbenetében a nászéjszaka és a többi éjszakák mámora öntsön el, arra gondoljon és abban vonagoljék: az hihetetlen, még Erzsínél züllöttebb teremtés részéről is. Szertelen temperamentumának jellemzésére még két visszatetsző jelenetet ír le a szerző. Egy alkalommal férfiölelés után érzett vágyában vad csókkal kínozza kis fiát s a hajából is kitép egy csomót; másszor dühében fölpeckeli kis leányának a száját s úgy tölti a konyakot a gyermekbe. Az őszhajú Madáchnénak ilyen tavaszi gondolatokat ad a szájára: «*Leköp*(!) a tavasz, undok tavasz, bizsergésbe hozza a vért, nyugtalanít, nem lehet kibírni egy helyen.» Fráter Erzsébetnek ilyen feltüntetése megfelel a valóságnak, de a szerző erősen is színezi, Aladár fiának mentségeül. Így magyarázza meg azt, hogy Madách Aladár egészen elfordult boldogtalan anyjától, aki atyját oly szerencsétlenné tette. Fráter Erzsébetnek ilyen festésével egyrészt a költő részéről menti a bocsánat elmaradását, másrészt így oldja meg lélektanilag azt a nagy kérdést: mint lehet egy fiú annyira kegyetlen szülő anyjához? E két kérdésre csak az asszony természetének és életének pontos rajzával tudott felelni. S tudott úgy, hogy a nő számára is maradt szomorú részvétünk.

A kifejezésekben is sok a fölöslegesen nyers. Mindjárt a könyv elején Madáchnérol: «Mintha azonnal lelkét kellene kihánynia» (8. l.), majd: «Most okádtá ki az alsósztrégovai kastély Fráter Erzsit» (9.). Előadásában a tömérdék elhallgatás, a megkezdett, de be nem fejezett mondatok kissé modorosán hatnak. Vannak kifejezésbeli pontatlanságai is. Ezt írja: «Csibukját *pöfékelgetve* (22., helyesen: csibukjából pöfékelgetve); «gyanakvó kérdést *izelít* (?) a beszédébe» (70.); «Lear *felosztatja* királyságát és minden javát két lánya között» (107., helyesen: felosztja); «idebaktathassak parasztszekéren» (129., csak a gyalogos ember baktat); «szédülve a szekérbeli *kocogástól*» (141., a szekér kocog, de nem a benne ülő, az rázódik). Fráter Erzsi nem ezt gondolta a pénzről, hogy «okvetlenül *ki* kell kölcsönözni» (69.), hanem ezt: okvetlenül kölcsön kell kérnem. Ez a mondat: «*Bárha* akkor jóra fordulna minden» (107.) — nem megengedő, hanem óhajtó mondat lévén, helyesen *bár, vajha* szócskával kezdendő. Kívánatos, hogy a kifejezések szabatosságára nagyobb figyelmet fordítson olyan művelt és gondos író, mint Mohácsi Jenő.

Könyve valószínűleg lezárja ezt a kérdést örökre. Az irodalomtörténet teljesebb képet formálhat inu már annak a szerencsétlen asszonynak további sorsáról, aki voltaképpen akkor halt meg, mikor a Madách-kastély küszöbét örökre átlépte. A közönség lelkében pedig éljen továbbra is az a kép róla, amilyenné formálta a mindent megértő és megbocsátó költő lángelméje halhatatlan remekének Évájában.

k. l.

Szakoktatás.

Dr. Dengl János: *A kereskedelmi szakoktatás szolgálatában*. Tanulmányok, időszerű kérdések, harcok. Kiadja a Keresk. Iskolai Tanárok Orsz. Egyesülete, Budapest, 1934. 303 l. Dr. Vincze Frigyes: *A középfokú kereskedelmi szakoktatás hazánkban és a külföldön a XIX-ik század ötvenes éveitől napjainkig*. Studium kiadása, 1935. 370 l.

Napjainkban többször szó esett a magyar kereskedelmi szakoktatás problémáiról. Ez az iskola-típus a legközelebb áll a gyakorlati élethez, ezért nem csoda, ha végzett növendékei által állandóan a kritika görcsöve alatt áll. A kereskedő szigorú főnök, szigorúbb, mint a közhivatal vezetője. Alkalmazottjának legkisebb hibája talán jelentős haszontól üti el. Neki sok és jó munka kell. Ha a legkisebb hibát és gyöngeséget észreveszi, könnyen általánosít, s kritikája igazságtalanul érinti közoktatásunk e legifjabb ágát, melynek azonban jelentős munkájáról többet, maradandóbbat mesélnek egy-egy kis hibás növendéknél azok a hatalmas opusok, amelyek, mint a fent

jelzettek is, jelentős tudományos és gyakorlati munka eredményeiről jogos önérzettel tudósítanak bennünket.

Dengl János egyetemi tanár a Kereskedelmi Iskolai Tanárok Egyesületének elnöke. 1934-ben ünnepelték elnökségének tizedik évfordulóját s ebből az alkalomból az egyesület összegyűjtötte s kiadta az elnök tanulmányait, cikkeit, vitairatait. Ez a testes kötet alapvető munkásságú harcossá válás lelkét tükrözi. A kötet elé írt bevezetésből úgy látszik, Dengl olyanféle szerepet játszik a kereskedelmi iskolai tanároknál, mint Beöthy Zsolt játszott volt évtizedeken keresztül a középiskolai tanárok közt. Szeretik és vezérüknek vallják. Tudós és szervező lélek. Közgyűlési bevezető tanulmányai a szakoktatásnak vagy eseményei, vagy legalább ilyen eseményekről való jelentések. Egyik beszédében a kereskedelmi szakoktatás multját vázolja, másikkban a szaktanárok képzésének elmúlt eseményeit, mai állapotát (Dengl elgondolása alapján szervezték meg és működik ma is a Kereskedelmi Iskolai Tanárképző, kitűnő gyakorlóiskolájával.) Foglalkozik időszzerű és didaktikai kérdésekkel s egy szép beszédéből megtudjuk, hogy jelentős része van a tanárok zamárdi üdülőházának megteremtésében is. E kötet egy jeles tanulmánya a német nyelv tanításának nehézségeiről, eredményeiről mond el érdekes, konkrét adatokat. Az, hogy Dengl a kereskedelmi iskolai tanárok szaklapjában behatóan ismertette Pintér Jenő legújabb nagy irodalomtörténetét s ez ismeretéseket kötetébe felvették, azért érdekes jelenség, mert helyes, ha szaktudásaink szaktudományuk művelése mellett a magyar irodalom tudományának is szentelnek hasznos és tartalmas órákat. Már kevésbbé vagyunk bizonyosak abban, helyes volt-e a kötetbe felvenni Dengl Jánosnak (aki a magyar gyorsírástudománynak is egyik jelentős tényezője) az ú. n. egységes rendszer ügyében írt férfias, meggyőződésszerű harci cikkeit és tanulmányait. E cikkei is telve érdekes adatokkal. Nagy elmélyülésre vallanak. De vita-cikkek megérdemlik-e a kötetbe való örökítést? Annyi azonban bizonyos, hogy Dengl e cikkeiben is alapos tudósnak mutatkozik s egész kötete egy zenitjén álló tanári pálya multbeli eredményeit hirdeti s egyben szép ígéretek sejtet a jövő számára is.

Vincze Frigyes dr., aki legrégebb kereskedelmi iskolánknak, a Kereskedelmi Akadémiának igazgatója, behatóan foglalkozik a kereskedelmi szakoktatás multjával. E kötete az egész kereskedelmi szakoktatásnak valóságos enciklopédiája. Könyve öt fejezetből áll. Ezek közül kettő (5—45. és 46—96. l.) a Kereskedelmi Akadémia multjával foglalkozik. E tanulmányok a szerzőnek nem afféle lokálpatriotizmusból fakadó munkálatai, hiszen az Akadémia multja évtizedeken keresztül azonos a kereskedelmi szakoktatás multjával. Deák, Széchenyi,

Kossuth, Eötvös elvei és ezirányú munkássága részletesen élénk tárnak e szabatosan megírt fejezetekből. Vincze megemlékezik könyve 49. lapján arról is, hogy Arany Jánost is meghívták volt ez intézetbe tanárnak. Toldy Ferenc először Gyulai Pálnak ajánlotta fel ezt az állást, ő azonban inkább Kolozsvárra ment a református kollégiumba. Aztán Aranyt hívták Nagykőrösről, aki erről Tompa Mihályhoz 1857. június 26-án írott levelében emlékezik meg. Évi 1400 forintot ajánlottak fel Aranynak a magyar nyelv- és irodalom tanszékének ellátásáért. «Ez szép pénz» — írja Arany — «kivált, ha nem Pesten volna, de én mégis kitérően feleltem, nem azért, mintha Kőröst oly rendkívül szeretném, de mert ily kedélyállapot mellett nem érzek bátorságot, hogy magamat egészen új viszonyok közé vessem. Azonban még most is sarkallnak, elvárom, mikép lesz a végmegállapítás, mennyi dolgom lesz, kitől függök stb. De inkább hiszem, hogy nem fogadom el, mert irtózom a változástól». 1857. december 24-én még egyszer érinti a kérdést. «Invalidusnak kórházban a helye, nem a küzdők sorai közt. Ezért nem kaptam az állomáson, mikor a Kereskedelmi Akadémiához meghívtak». Végre Toldy Horváth Árpádot ajánlotta, aki az állást el is fogadta és hazafias lelkesedéssel működött is az Akadémiában.

Vincze művének III. fejezetében a külföldi középfokú kereskedelmi iskolákat ismerteti, (97—200. l.) minden ország szakoktatását az eredeti források alapján. A IV.-ben a felső kereskedelmi iskolák tanítástervének fejlődését ismerteti, kiemelve Lewin Miksa, Matlekovits Sándor, Kiss Sándor és főleg az alapvető érdemű, fáradhatatlan Sásdy-Schack Béla munkásságát. Érdekes és eredeti gondolat megvalósítása könyvének V. fejezete, amely a felső kereskedelmi iskolák rendeltetését fejtegeti az iskola székhelye, földrajzi fekvése, a szülők foglalkozása, a tanulók pályaválasztása és a tanulmányi eredmény szemszögéből (303—305. l.) Vincze fejtegetése mindenütt szigorúan tudományos. Az eredeti forrásokon kívül feldolgozza problémáinak egész irodalmát. Fejtegetése objektív is, bár természetesen, ha pl. e könyvet nem az Akadémia munkása, hanem mondjuk egy székesfővárosi tanár írta volna meg, kétségkívül több hangsúlyt vetett volna a székesfőváros e nemű intézeteinek jórészt még megiratlan történetére, ami nem is lett volna nagy elfogultság, mert a szakoktatás újabb történetében azok egynémelyike is szép szerepet játszik. Egyáltalán a kereskedelmi szakoktatás újabb évtizedei, amióta olyan férfiak működnek soraiban, mint éppen Dengl János és Vincze Frigyes, az eredményes munkának jelentős tüneteit mutatják. Közoktatásunk újabb fejlődésében szép fejezet a kereskedelmi szakoktatásé, amelynek hű tükörcsképet láthatjuk e két hatalmas kötet tanulmányaiban is. —*yi.*

MEGEMLEKEZÉS PÁZMÁNY PÉTERRŐL ÉS A TUDOMÁNYEGYETEM 300 ÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPÉRŐL.

Felolvastatott az Akadémia 1935. évi október 7-i összes ülésén.

A budapesti Pázmány Péter-Tudományegyetem a közel-múlt napokban ünnepelte fennállásának háromszázados évfordulóját, ez alkalommal különös súllyal és melegséggel emlékeztvén meg nagy alapítójáról, Pázmány Péterről.

Habár ez alkalommal tisztelt elnöktársam tolmácsolta már méltón Akadémiánk üdvözetét, midőn munkaévünk megnyitásaképpen a mai napon összes ülésre gyűltünk össze, azt hiszem, elvárják tőlem akadémiai tisztelt Tagtársaim, hogy üdvözlő és megnyitó szózatomban amaz ünnepélyvel való együttérzésünknek újabb kifejezést adjak.

Az ünneplő 300 éves egyetem és Akadémiánk között oly sok és oly szoros a kapocs, hogy szinte indítva érezhetjük magunkat az egyetemnek ezt a nagy emléknapiját a mi ünnepünknek is tekinteni.

Akadémiánk megszervezése és munkásságának megindulása, tehát 105 év óta a budapesti egyetem tanárai valóban dúsán vették ki részüket a mi tudományos működésünkből.

Nagynevű elnök-elődöm a budapesti egyetem fizikai tanszékét foglalta el egy emberöltőn át és szerzett rajta világhírt magának, az egyetemnek és Akadémiánknek is. A váltakozó másodelnökök hosszú sorában 8 oly kitűnőséggel találkozunk, ki a Pázmány Péter Tudományegyetem tanára volt s most működésben levő másodelnökünket is e minőségben érte a választás. Három kiváló főtitkárunk működött megelőzőleg budapesti egyetemi katedrán; az ünneplő egyetem jelenlegi kitűnő Rector Magnificusa Akadémiánk osztályelnöke s a legfontosabb tisztségek igen gyakran

jutottak olyanok kezébe, kik személyökben első egyetemünknek és Akadémiánknak kapcsolatát képviselték.

Annak a tudományos munkának, amely Akadémiánk keretében lát napvilágot, műhelye az eseteknek majdnem túlnyomó többségében a budapesti egyetem munkaszervezete volt, annál inkább, mert tisztelt tagtársaink sok esetben hozzák tanszéki munkatársaik kísérleteinek és kutatásainak eredményeit is Akadémiánk felolvasó asztalára.

Midőn ez alkalmából hálával, tisztelettel és szeretettel emlékezem meg arról az évszázados munkaközösségről, mely bennünket hazánk első egyeteméhez csatol, ezzel természetesen nem akarom kisebbiteni a jelentőségét annak a részsedésnek, melyet más főiskoláink és tudományos intézeteink biztosítottak maguknak az Akadémia évlapjain. És itt különösen hangsúlyoznom kell az újabban József nádorról elnevezett műszaki és gazdasági egyetem munkaerőinek kiváló érdemeit, nemkülönben azt az Akadémiánkkal kapcsolatos tudományos munkát, mely múzeumainkban és Országos Levéltárunkban gyökeredzik és nagy elismerésre méltó az a közreműködés is, amelyet Akadémiánk a Ferenc Józsefről nevezett — előbb kolozsvári, most szegedi egyetem részéről talál, s amelyhez nemes becsvággal csatlakoznak újabban keletkezett debreceni és pécsi egyetemeink is.

A nemrég lezajlott emlékünnepély azonban, amelyben a nemzetközi tudományos világ is oly fényes részt vett, méltán állította a közérdeklődés homlokterébe budapesti Alma Materünket, amelyet tisztos korára és nagy hagyományaira való tekintettel valóban Akadémiánk is ilyenként tisztelhet.

Az emlékezetes ünnepély a maga legnagyobb fényét mindenesetre a Pázmány Péter nevtől és alakjától nyerte. Első egyetemünk méltán fel is vette az ő nevét, mint alapítóét és így a háromszázados emlékünnepély egyúttal a Pázmány dicsősége iránti hódolat tényévé is lett.

Pázmány nagy volt mint főpap, mint tudós, mint író, diplomata és államférfiú. És mindenekfelett erős magyar nemzeti érzés lelkesítette őt oly korban, amikor az uralkodóház iránti hűséget és a birtokállapotában megtámadott

katholikus egyház védelmi harcát valóban gyakran nehéz volt a nemzeti érdekekkel összeegyeztetni. Ő tudott eléggé elfogulatlan lenni, hogy például felismerje Erdély önállóságának fontosságát a magyar alkotmányos függetlenség megóvása szempontjából. Élete művének talán legnagyobb és legtartósabb hatása az volt, amelyet a magyar irodalomra gyakorolt. Mi itt az Akadémiában főleg ebből a szempontból fonunk neki babért.

A hosszú török hódoltság hozta magával, hogy Pázmány primási működésének egész ideje alatt tulajdonképpen székelyhelyről, Esztergomból számúzva volt; nagyszombati székelyét is gyakran megszállotta Bethlen Gábor. Ez okozta, hogy ő a magyar katolikus papképzés céljaira 1723-ban Bécsben alapított egy ma is fennálló és róla nevezett fontos képzőintézetet. Csak két évvel halála előtt, 1635-ben, volt végre módjában Nagyszombatban, ahol már régebben nemes ifjak részére nevelőintézetet létesített, százezer forint alapítvánnyal magyar egyetemet hívni életre. Szerény kezdet volt ez, mert a tanítás csak a teológiára és filozófiára szorított és kizárólag a Jézus-Társaság tagjaira volt bízva. De ennek az alapításnak megvolt az a nagy jelentősége, hogy annyi rövidéletű kísérlet után most végre sikerült maradandót alkotni. A Nagy Lajos, Zsigmond, Mátyás egyetem-alapítási kísérletei hamar dugába dőltek. Gróf Esterházy Károly püspök egri egyeteme is mulandónak bizonyult, ellenben a Pázmány Péter egyeteme megmaradt, hatalmassá fejlődött és virágzik immár 300 éve. Az ő közvetlen utódai, Lósy és Lippay primások, 30,000 forintnyi alapítványt szántak a jogi kar céljaira. A fejlesztés leghatalmasabb ténye az lett, amelyet egyetemünk Mária Terézia királynőnek köszönhetett. Ő 1775-ben közel másfél millió forint vagyonnal ajándékozta meg az egyetemet, melyet áthelyezett Nagyszombatról Budára, s melynek céljaira királyi várakát rendelkezésre bocsátotta s az egyetemet orvosi karral is kibővítette. Mária Terézia e tényét joggal ünnepeljük úgy, mint az egyetem újjászületését. A magyar királlyá meg nem koronázott József császár intézkedett az egyetemnek Budáról Pestre való áthelyezése iránt.

Az alkotmány helyreállítása 1867-ben lehetővé tette, hogy akkor egyetlen egyetemünk, melynek jelentőségét már az 1848-i törvényhozás is elismerte, most már az ország gondoskodásából emelkedjék a fejlettségnek arra a fokára, melyen a külföld modern egyetemei állanak. Különösen emlékezetes volt egyetemünk fejlődése szempontjából a Trefort Ágoston miniszteri működése; de emlékezetessé vált a Wlassics Gyula 9 éves minisztersége is; és azok közül, kik a kormánynak az egyetem fejlesztésére irányuló tevékenységét érvényesítették, megérdemlik a megemlékezést Markusovszky Lajos és Tóth Lajos.

Most már három ifjabb testvér versenyez régi Alma Materünkkel a tudományfejlesztés és terjesztés áldásos munkájában, elismerve mindig a budapestinek elsőségét, korában, hagyományaiban, érdemeiben kifejezésre jutó, példaadó díszét, mely előtt Akadémiánk is tisztelettel hajtja meg zászlaját, dicső jövőre irányuló hő kívánságai kíséretében.

BERZEVICZY ALBERT.

PÁZMÁNY SZEMÉLYISÉGE.

— Első közlemény. —

I.

Egyéniség és személyiség.

Egyetemünk alapításának és megnyitásának háromezredik évfordulóját ünnepeljük. Az alapítás ideje a magyar tudományosság hőskora: három század multán is zengjük eposzát, melynek főhőse Pázmány. Természetszerűen lép tehát eléünk a kérdés, vajjon milyen volt a személyisége, szellemi szervezete a nagy férfiúnak, akinek egyetemünk létét köszönheti. Micsoda szellemi alkat és ebbe beleépülő értékrendszer volt az, amely Pázmány Pétert a magyar történet egyik legnagyobb alkotó géniuszává avatja? Bihari földön termett ősmagyar egyénisége történetünk egyik legöntudatosabb monumentális személyiségévé emelkedett, aki nagy akaraterővel beleállott az idő tovarobogó árájába s ezt céltudatosan más irányba terelte.

Az egyéniség az embernek veleszületett, a természettől adott, ösztönös lelki alkata, amely az én-től még kimunkálásra vár. A személyiség ellenben a már öntudatosan objektív, időfelettinek érzett értékeket s ezekből következő célokat szabadon és felelősségérzéssel megvalósító egyéniség. Az ösztönös egyéniség a társadalomban, a másokkal való kölcsönhatásban, akkor válik magasabbrendű értékes és irányító tényezővé, ha a személyiség fokára emelkedik. Így az objektív értékeket öntudatosan megvalósító személyiség az emberi valóságnak legmagasabb életformája, mely a benne szunnyadó természeti képességeket értékes célok szolgálatában teljesen kibontakoztatja.

A személyiségben, mint szellemi egészben, gondolkodás, érzelem és akaráás egységesen értékekre irányul. A személyiség nem magától bontakozik ki vegetatív módon, mint a magból

a növény, hanem az egyénnek saját, öntudatos munkája, a világ folyásába való célszerű belenyúlása új ok-sorok megindítása és irányítása által. A személyiség egész szellemi életét át- és átszövik értékek és belőlük folyó konkrét célok : ezek a személyiség figyelmének és érdeklődésének állandó forrásai, érzelmeinek indítékai s akaratának örökös hajtó erői. A személyiség cselekvései mindig öntudatos értékeléseinek közvetlen vagy közvetett kifejezései.

A személyiség magva tehát az értékek tudata és ezek megvalósítására törő céltudatos akarat. Ha valakinek személyiségét vizsgáljuk, akkor szellemének valamennyi kifejezését : beszédét, írásait, viselkedésmódjait, alkotásait értékvonatkozásaikban vesszük szemügyre. Ekkor alapvető kérdésünk : milyen a személyiség szellemi struktúrája? Más szóval : milyen a személyiséget alkotó szellemi tényezők egységes összefüggése az értékek szempontjából? milyen értékrendszer megvalósítását szolgálják a lelki tényezők? milyen célkitűzések, magatartás-irányok, viselkedési módok, cselekvések, szellemi alkotások folytak ebből az érték-tudatból?

II.

Pázmány *katolikus értéktudata*. Eszejárása. A tudomány logikai érdeke s a vallás gyakorlati érdeke. Homo contemplativus és homo activus. A barokk kor szervező hatalmi embere. Eszköze lélekformálás műveltség útján. Kultúrpolitikájának koronája az egyetem, mely «szent és szükséges alkotás».

Pázmány világfelfogásának középpontjában lelki alkatánál fogva fiatal korától kezdve a vallásnak, még pedig a katolicizmusnak metafizikai értéke foglal helyet. Előtte mindennek ez egyik legfőbb értékmérője. Ezt szolgálja lelki mivoltának valamennyi eleme : tudományos gondolkodása, heves érzelmi polarizációja, az örökös küzdelmekre és marandandó alkotásokra szegződő hatalmas akarata. Egész szellemi valója a katolicizmus diadalának szolgálatában áll.

Erre koncentrálódik kezdettől fogva hivatástudata : kevés ember látta valaha oly világos öntudatossággal már fiatal korában a maga életfeladatát s e célhoz mért meg-

felelő eszközöket, mint Pázmány. Amikor az ellenreformáció harcok rendjébe lép, én-je előtt tehetsége, rátermettsége mint természetes hivatásérzésének eszköze tükröződik. Karizmatikus ifjú: elevenen él benne a végső célnak, a katolikus vallás győzelmének tudata, amelynek elérését feltétlen kötelességének ismeri s amelyért minden erejével küzd, ha kell, feláldozza magát. A hivatásnak ez az érték- és céltudata egész életét egységesen fogja át, életének magasabb értelmet, belső összefüggést és zártságot kölcsönöz, biztosítja szellemi fejlődésének egyenes irányát és folytonosságát s ezzel életének szilárd és áttekinthető struktúráját bontakoztatja ki: a katolikus vallás Pázmány biodicaeája. Fiatalkori hivatástudata mintegy rugószerűen összeszorítva magában rejtje a későbbi nagy egyházférfinak fokozatosan feltáruló kiteljesedését, Aristoteles nyelvén szólva: entelecheiáját. Hivatása: a katolicizmusnak régi erejébe való visszaállítása életének, mint egésznek, egységes stílust és történeti plasztikát kölcsönöz.

Hivatástudatát csak fokozzák és szellemi láthatárát kiterjesztik Krakkóban, Bécsben és Rómában végzett filozófiai és teológiai tanulmányai. Világnézetének szilárd logikai alapját Aristoteles, Szent Ágoston, Aqu. Szent Tamás, Suarez és Bellarmin műveiből veti meg. Megszokja a barokk korszaknak hideg, észszerű, az érveket szinte *more geometrico* pontokba szedő okoskodási módját, melynek vitairataiban oly nagy hasznát veszi. Mindig elsősorban az észhez iparkodik szólni: a logikának hideg s nem az érzelemnek meleg eszközeivel, a világos rációval s nem a titokzatos pátosszal, a belátás szembeszököségével s nem az érzelemgerjesztő művészi formával akar hatni. Amikor Pozsonyban írt *Hodegusát* e város tanácsának megküldi, arra kéri a tanácsurakat, hogy olvassák el az igaz religiónak ezt a védelmét, melynek alapja az ész evidenciája. «Az igazság meg nem homályosítatik, midőn melléje vettetik a hamisság, hanem mint az fejér az fekete mellett inkább ki tetszik.» (Pázmány P. összegyűjtött levelei. Kiadta: Hanuy F. I. köt. 43. l.) Egyesek ezért Pázmányt a barokk lelkiség egyik jellemző jegyében: a racionalizmusban marasztalják el. Azonban csak a mód-

szere, a gondolkodástechnikája racionális, lehetőleg eszközokra támaszkodó, tartalmilag azonban egészen távol áll a teológiai racionalizmustól. Az előbbit maga elismeri, sőt igazolja: «Az igaz okosság győzhetetlen jelenségén fondáltatott közönséges bizonyosságokat támasztok; nem valami mélységes elrejtett titkos dolgokból, hanem oly alatt-járó, egy-ügyű ingyenes és világos dolgokat forgatok, mellyek a parasztságban sült emberek tompa és botor elméjébe is beférnek.» (Pázmány Összes Munkái. III. 139.) De már a viláért sem állítja, hogy a hitgazságok érvényének ismertetőjegye az ész belátása: a helyes hit forrása az isteni kinyilatkoztatás, melyet a Szentírás tartalmaz. Ezért helyteleníti, ha «filosofias mesterséggel fondált consequentiádat sz. Írás gyanánt követed; az emberi elmének műhelyében csináltatott következéscskék jó-voltáról pedig semmit a sz. Írásban nem találunk». (III. 146.) De nem is tartja Pázmány az embereket olyan kábáknak, «hogy hiteket és üdvösségeket emberi okoskodásra függesztenék». (III. 519.) Az észnek pusztá «dib-dáb agyaskodásával» szemben bizonyosnak tartja, «hogy az éles elmének mély tudományából oly okoskodás nem lehet, mely a keresztény hitnek fundamentoma lehessen». (IV. 109.) A térre és időre vonatkoztatott emberi megismerés és tudás alacsonyabb eredetű és elégtelen Pázmány vallásos lelke előtt: a hit a tudás, az ész fölött áll.

Pázmány az értékek rendszeréből a logikai értéket s az ezt megvalósítani törekvő tudományt is nem önértéknek, hanem csak a vallás eszközértékének fogja fel. Személyiségének szellemi struktúrájára jellemző, hogy bár korának egyik legnagyobb hittudósa, az elméleti gondolkodásnak egyik legkitűnőbb képviselője, mégis mindig cselekvésre feszülő szelleme az elméletet, a tudomány logikai értékét alárendeli a vallás gyakorlati érdekének. Ebből a lelki attitude-ből érthető, hogy túláradó tevékenységi vágya háttérbe szorítja benne a gráci egyetem katedráján a filozófiát és teológiát tanító tanárt: az elmélkedés benső csendes gyönyörét Pázmány fölcseréli a vallási és politikai forró küzdelmek változatos és kockázatos örömeivel. Hiába merül bele a metafizika és logika finom distinctióiba s ír magyarázatokat Aristoteles

analytikáihoz: robusztus személyisége igazi hivatását nem a tanszéken szerkesztett szabatos definíciókban érzi. Mozgékony és külső alkotásokra is vágyó lelke boldog, amikor Aquaviva jezsuita generális értesíti, hogy örömmel járul ahhoz a kéréséhez, hogy tehetségét ne a tanári pályán, hanem az élet egyéb küzdőterén érvényesítse (cum alioquin talenta R. V. alibi cum satisfactione et utilitate proximorum ac merito proprio occupari possint. Lev. I. 756.) Pedig kitűnő és nagyhatású tanár volt, akiről a Jézus-Társaságnak az 1600. évről való katalógusában ez a megjegyzés olvasható: «Harmincéves, éleselméjű, jó ítéletű és okosságú, a tudományban különösen jártas, a filozófia és teológia tanítására és esetleg a kormányzásra is (ad gubernandum) alkalmas.» (U. o. 756.) Elüljáróinak éles szeme már észreveszi a fiatal magyar jezsuita különös kormányzati talentumát, szervező tehetségének magasabbrendű hivatását. Pázmány már nem a hívságos renaissance humanistája, akinek lelkét, mint Janus Pannonius-ét, kielégíti a fényes szóművészetnek, a fölényes deklamációnak mindenütt hangzó dicsősége: ő az agresszív XVII. század embere, aki cselekvésre, harcra, szervezésre, hatalomra vágyik. S hol lett volna minderre alkalmasabb tevékenységi területe, mint otthon hazájában, amelyet a török vész és a hitszakadás történeti életének mélypontjára süllyesztett?

A vallásos személyiség típusa gyakran természetszerűen megy át a politikai személyiség típusába. Az Isten szeretete tölti el; ámde, hogy az Isten szeretete mindenkit áthasson, a vallást terjeszteni kell, ennek pedig a földi hatalom, a szervezés ereje az eszköze. Az Istent kereső lélek többnyire harcra természet: megvan benne a törekvés, hogy annak, amire belső vívódásában eljutott, másokat is részesévé tegyen.

Pázmány ehhez a lelki típushoz tartozik. Hazatérve szívósan dolgozik. Sorban adja ki «felmelegített tintával» írt hitvitázó, szeges írásait, melyekben tóvel-heggyel védi az «igaz religiót» s támadja «a cégéres cigányságot és orcapirító hazugságot», az «új hitreszelőket». Komoly része van Forgách érsek udvarában a magyar katolicizmus újjászervezésében.

De a hittérítőnek szenvedélytől sistergő lelke nincs megelégedve az eredménnyel. 1609-ben elsötétülő reménytelenséggel azt írja egyik gráci rendtársának, hogy már-már azon gondolkodik, hogy itthagya az országot, nem azért, mintha a munka s a sok kellemetlenség kedvtelenítené el, hanem mert jobb állapotokat alig remélhet: vallása ügyét elveszettnek látja (*cum tam male perditam videam causam Religionis*. Levelek I. 36). Ernyesztő pesszimizmusa azonban csak pillanatnyi: akarata csak úgy tud továbbküzdeni, ha hisz ügye sikerében. Két nap mulva már egy másik leveléből optimista hang csendül ki: *Sed est Deus in coelo; et quamvis fluctuet, non mergitur illa navis*.

S a hajó nem süllyedt el, mert Pázmányban a legjobb kormányosra talált. Szemét a nagy spirituális célra függesztve, a megfelelő lelki eszközöket kereste hozzá. Lassú, de szerves, alulról meginduló munkába fog: a nevelés útján való lélekformálásba. Bár jól ismeri Grácból Ferdinánd főherceg erőszakos visszatérítő politikáját, mégsem ehhez az eszközhöz folyamodik, hanem az elhanyagolt magyar lelket szóval és tollal, elsősorban pedig iskolázás útján iparkodik katolikus szellemben kiművelni. Először magyar katolikus kultúrát s ezen keresztül magyar katolikus köztudatot akar teremteni szellemi fegyverekkel. Személyiségének értéktudatában a lelki érték, az emberek üdvössége az uralkodó, amelyet nem homályosíthat el mint végső célt számára a politika sem. Innen van, hogy bár uralkodója oldalán olyan mindenható politikai szerepet játszhatott volna Bécsben, mint Khlesl bíboros, vagy Párizsban XIII. Lajos mellett Richelieu, megmaradt a lelkek pásztorának. A vallás erkölcsi megjobbítás, a lelkek belső, többől való átformálása legfőbb eszménye. «Nem veszedelmes orvosnak tartanók-e, — kérdi egyik prédikációjában — aki betege előtt lantot verne és éneklésével akarná gyönyörködtetni fülét . . . Illy ártalmasok a praedicatorok, kik csak a szólásnak ékességével, vagy magok álma és elmélkedésök beszélgetésével, vagy igen mély és szokatlan, de haszontalan tudományokkal viszkettetik a hallgatók fülét, a lelki sebek gennyedségét pedig meg sem illetik.» Amikor még nem volt országos hatalma és óriási

vagyona, imakönyvet ír a magyarságnak, ennek erkölceit Kempis *De imitatione Christijének* fordításával s prédikációival akarja szelídíteni. Egyházi hatalomhoz és vagyonhoz jutva, erejének javát iskolákra és papképzésre fordítja. A szellem erejétől, a kultúra hatalmától várja a katolikus és magyar sors jobbrafordultát. Tudva tudja, hogy a művelődés útja lassú: hosszú lejáratú befektetést kíván, de annál biztosabb, főképp olyan országban, melyben a töröktől birtokából kiűzött vezető réteg is az örökös harcok közepett egészen elszegényedett és félbarbárrá durvult.

Első lépése magyar katolikus papság nevelése. Még mint jezsuita 1610 ben szigorú dorgálást kap Aquaviva generálisától, hogy saját felelősségére egy magyar ifjút merészel küldeni a Collegium Germanicumba felvétel végett, holott itt 12 magyar ifjú helyett már úgylis 16 magyar klerikus nevelődik. (Levelek I. 768.) Mihelyt érsek, első jövedelméből Bécsben papnevelőintézetet alapít magyar ifjak számára. Alapítólevelének első soraiban kijelenti, hogy éjjel-nappal azon töri fejét, hogyan tehetne szert művelt és elegendő számú magyar papságra. A pápához emlékiratot intéz, melyben kifejti, hogy milyen hihetetlen paphiány van Magyarországon; s ha akad is néhány pap, az is tudatlan és iskolázatlan. (U. o. I. 293.) A bécsi pápai nunciushoz könyörög, hogy a Propaganda Congregationál eszközöljön ki nagyobb számú papnövendék taníttatására segélyt. (U. o. 739.) Ugyanilyen kéréssel fordul a királyhoz, hogy segítsen a *penuria sacerdotum* megszüntetésén. (U. o. 341.) A Pázmáneum a legkedvesebb intézménye, amelynek aprólékos ügyeivel élte fogytáig odaadó szeretettel foglalkozik. Maga állapítja meg a növendékek ruhaformáját, házi és fegyelmi szabályzatát, tanulmányi rendjét, melynél fogva csak olyan ifjú küldhető a Pázmáneumba, aki már a retorikát elvégezte és ott a logikával kezdheti; gondoskodik útiköltségükről, könyveket rendel számukra; ha beteg valamelyik közülök, magához veszi őket a szünidőre; maga gondoskodik számukra orgonistáról, aki megtanítja őket a *figuratus cantus*ra és a hangszerek használatára (II. 338.). Boldog, amikor a pázmánitáktól készített téziseket és ódákat megkapja s

hallja, hogy az intézetéből kikerült pázmániták a papság valóságos példaképei. Szigorú fegyelmet gyakoroltat, nehogy az intézet jó hírneve s nevelési eredménye kárt szenvedjen : a zabolátlan elemeket testileg is megfenyítetteti, az egyik szökevény pázmánitát elfogatja, papi ruhájától megfosztatja s a nagyszombati szeminárium építésénél meszet és téglát hordat vele. Helyteleníti, hogy az igazgató világi ifjakat is felvesz a Pázmáneumba ; ezt nem hajlandó eltűrni, inkább be akarja egy időre csukatni az intézetet : félti kispapjai fegyelmét. Annnyira vigyáz arra, hogy a papi hivatás és méltóság tudatában nevelkedjenek, hogy amikor az igazgató egy papirosszállító kocsis kíséretével egy pázmánitát bíz meg, Pázmány megfeddi őt, hogy ilyen dolgot nem papnövendékre, hanem felfogadott levélhordóra kellett volna bíznia. Ezernyi országos gondja közepett élte végéig sűrűn írja leveleit Bécsbe az igazgatóhoz, hogy személyesen adjon utasításokat a növendékek tanulmányi és fegyelmi ügyeire nézve. 1629-ben újabb százezer forintos adománnyal szilárdítja meg papnevelő intézetét. Fájdalommal írja nagy kultúrpolitikusunk Rómába, hogy jövedelmének kétharmadát iskolákra, elsősorban papképzésre költi, mégis még mindig tíz plébániája van plébános nélkül s a hódoltsági területre nem küldhet papot, mert ott a ferences barátokon kívül a török más papot nem tűr meg. (Levelek I. 666.) Nagyszombatban két nevelőintézetet alapít : az egyiket a szegény tanulók, a másikat nemes ifjak számára a katolikus hit és műveltség terjesztésére (*orthodoxam Catholicam religionem Romanam propagare* — mondja az alapítólevélben). Jezsuita kollégiumot és iskolát alapít Pozsonyban, ilyenek útját egyengeti Győrben, ahol a káptalan ellenállására talál. Iskolaépítő buzgalmának nem volt mindenütt visszhangja. A jezsuita kollégium alapítását a győri káptalannál sürgető levelének hátlapjára a káptalan egyik tagja ezt a gúnyos sort írta : *O bone Cardinalis, destruis altaria et aedificas, et tu Jesuita fuisti, cur non mansisti?*

Egész sereg levele maradt ránk, amelyekben a pápát, a bécsi nunciust, a királyt kérve-kéri, adjanak segítséget új iskolák felállítására. A királyt rá akarja venni, hogy a fő-

papok az elzálogosított egyházi javakat kiválthassák s ezek jövedelmének egy részét állandóan az iskolák céljaira fordíthassák. Kultúrpolitikájának sarkalatos irányeszmeje: «Valamint az elvetett mag az aratásnak, akként az ifjúság helyes nevelése a katolikus vallás és erkölcsiség megszilárdításának alapelve.» Ezért nyílt parancsot küld egyházmegyéjének preláatusaihoz és káptalanjaihoz, hogy iskolákat tartsanak fenn, mert az *Ecclesia militans*nak élő oszlopokra és kövekre kell támaszkodnia, ezek pedig nem kerülhetnek ki más-honnan, mint az iskolák műhelyeiből (Lev. I. 696.). Mennyit harcol és levelez Pozsony város protestáns többségű tanácsával, hogy az új luteránus iskolán kívül katolikus iskolát is építtessen, mert a katolikus polgárok fiai műveletlenül nőnek fel. (Lev. I. 503.)

Pázmány, akárcsak egy modern művelődéspolitikus, külföldi ösztöndíj-akciót sürget. A bécsi pápai nunciust arra kéri, hogy 5—5 magyar ifjút helyezzen el a bécsi és olmtüzi jezsuita kollégiumban s hogy a római magyar kollégiumban (Pázmány *Collegium Ungaricum Romanum*nak nevezi, a német jelzöt elhagyva) emeltesse fel a magyar ifjak számát s hogy ő maga ajánlhassa oda a növendékeket felvételre, nem pedig a jezsuita rektorok. Nagyobb alapítványt tesz a Collegium Hungaricum magyar növendékeinek Rómából való hazautazása költségeinek fedezésére.

Nem kerüli ki a nagy kultúrpolitikus szervező figyelmét a leánynevelés jelentősége sem, amelyről különben fényes, ma különösen időszerű prédikációja is van. A katolikus leánynevelés céljára Pozsonyba telepíti az angolkisasszonyok rendjét, melyet Ward Mária a jezsuita férfirend mintájára szervezett.

Pázmány csodálatos szervező ereje művelődési alkotásaira a koronát egyetemünk alapításával tette föl. Sasszemét a nyugati nemzetek kultúrájára vetve, mélyen fájlalta, hogy a magyarságnak nincsen magasabbrendű művelődési gócpontja, egyeteme, ahol olyan ifjak nevelkedhetnének, akik hivatva lesznek az országot porbasujtott állapotából a szellem erejével fölemelni. Lelke mélyéből meg volt győződve, hogy egy nemzet magasabb műveltségének s ezen keresztül belső és külső hatalmának egyik főpillére az egyetem, mely *ad spiri-*

tuale et temporale Regimen Ungariae summopere necessaria sit (II. Ferdinánd királyhoz írt levele. II. 561). Magyar egyetem felállítását egyenest «szent és szükséges alkotásnak» minősíti (*sanctum ac necessarium opus, quale est Universitatis Ungariae erectio*. Lev. II. 564). Teljes tudatában van alkotása jelentőségének, mert Dobronoki Györgyöt, a nagyszombati kollégium rektorát s két társát az alapítás előtt Pozsonyba hívja, mivel «vannak oly bizonyos nagy dolgok, amelyekről beszélnünk kell», t. i. az egyetem alapítólevele (II. 573). Büszkéek lehetünk arra, hogy egyetemünket nem fejedelmi kegy, hanem egy egyetemi tanárnak céltudatos akarata teremtette meg. Pázmányt az élet sugallata elszólitotta gráci katedrájáról, de aztán mint primás maga állított katedrákat.

Az egyetem alapítása is Pázmány személyiségének legfőbb forrásából, vallásos értéktudatából fakad. Az egyetem megteremtésének is, mint egyéb művelődési alkotásainak, első indítéka az alapítólevél szerint a katolikus hit terjesztése: *Catholicam Religionem in Ungaria propagare*. És ez a reformáció és ellenreformáció korában egészen természetes. Bethlen Gábor iskolaalapító kiváló tevékenységének motívuma is nem csupán népe műveltségének emelése, hanem kálvinista felekezetének megerősítése is.

Meglepő, hogy Mohács népének legkiválóbb embereiben is, a nemzet nagy sorscsapásai közepett, mennyire megfakult a történeti tudat, a nemzet multjának ismerete. Pázmány mit sem tud a középkori veszprémi főiskoláról, de az óbudai és pécsi egyetemekről, Mátyás fényes renaissance-ának Academia Istropolitana-járól sem, pedig ennek fennállása után csak száz évvel született. II. Ferdinánd királyhoz, VIII. Orbán pápához, Montmann Kornélhoz, a Rota auditorához írt leveleiben abból indul ki, hogy Magyarországon még boldogabb virágzó korában sem volt soha egyetem: in Ungaria nulla unquam fuerit universitas (II. 561.).¹

¹ Egyenest csodálkozásra indítja, hogy a tudományokra hajlamos, éles eszű magyar nemzet sohasem állított fel egyetemet: *Mirum est tot saeculorum decursu, in tam florenti ac opulento Regno Ungariae, ne unicam quidem unquam fuisse, sed necdum esse Uni-*

Az idők változatos sorsfordulatai annyiban neki adtak igazat, hogy valóban a magyar egyetemek közül Pázmány egyeteme az első, mely kiállotta a tragikus századok viszon­ tagságait. Pázmány maga is érzi a nemzet történeti tudata folytonosságának megszakadását s ennek káros jelentőségét. Már 1605-ben kéri Istvánffy Miklóst, írja meg Magyarországnak Ulászló uralkodásától a történetét : ez a kor még olyan közel van és mégis annyira ismeretlen, pedig minden tőből felfordult alatta (mutata omnia et inversa. Lev. I. 9.). Több mint másfél évtized múlva Pázmány Istvánffy művét kiadja, a szerző életrajzát jómaga írja bele (Köln, 1622). Pázmány érzi, hogy az, ami egy nemzetet különserű, a többitől elütő nemzetté avat, a közös történeti tudat. Ez kapcsolja össze az egymásután következő nemzedékeket, az élőket és a holtakat a halhatatlan magyar nemzet corpus mysticum-ába.

III.

Pázmány magyar nemzeti értéktudata. A katolicizmus és a magyarság összhangja. Egyetemét a katolikus és a magyar műveltség (Cultura Hungariae) fejlesztésére alapítja. Fajszeretete. Magyarság és nemzetiség. Magyar nemesi önérzete. Célja : öntudatos katolikus magyar intelligencia teremtése.

Pázmány személyiségének a katolikus vallás értékérése mellett másik kútfeje : igaz magyarsága. Szellemi világában a magyar nemzet fölemelése és történeti hivatása a másik legfőbb érték, amelynek megvalósítására egész lelki mivoltával tör : erős szenvedélyével, hatalmas erkölcsi pátoszával éppúgy, mint lelkének finom rezdüléseivel. A katolicizmus és a magyarság értéktudata, történeti eszményei és cselekvési indítékai Pázmány géniuszában a legbensőbbben egyesülnek. Jól jellemzi őt Khlesl bíboros, amikor jámborsága, békeszeretete és tudománya mellett «a magyar nemzet szeretetét» (*nationis Ungaricae amor*) emeli ki Pázmány jelle-

versitatem, in qua ingenia Ungarorum acria omnino et excitata excolerentur. (II. 582.) Ennek tulajdonítja, hogy az eretnekségek oly gyorsan és hatalmasan érvényesülhettek Magyarországon. A tőle alapított egyetem az első a nemzet történetében.

mének egyik fővonásaként abban a levelében, amelyben értesíti a protestáns Thurzó György nádort Pázmánynak esztergomi érsekké való kinevezéséről (I. 778.). Tósgyökeres magyar, fajának egyik legszebb kivirágzása ; de e mellett nagy európai, aki külföldön tanulva és tanítva, jól ismeri korának eszmeáramlatait. Tisztában van a töröktől sanyargatott s félig már kipusztított magyarság európai helyzetével és történeti hivatásával, de egyben az elmaradt ország művelődési szükségleteivel. Ifjú korát Európa nagy művelődési gócpontjaiban töltve, a siralmas ellentét csak még jobban tüzezi hazájának a porból való fölemelésére. A messze idegenben majdnem két évtizeden át megőrzi magyarságát, sőt ennek tudata csak fokozódik benne. Amikor hazajő s szeges írásait «a hitben megcsalatottak útbaigazítására» kezdi kiadni, úgy ír, mintha sohasem lett volna távol : töről metszett magyarságával, nagyszerű eredeti szófordulataival, pompás írói művészetével, stílusának hatalmas energiájával egy új nemzeti irodalomnak megalapítója. A latinus irodalmi műveltség, mint a középkor és a renaissance öröksége, nem tartja fogva, mert nem a kiváltságos irodalmi műveltségű osztályra, hanem az egész nemzetre akar hatni, aminek eszköze csakis a nemzeti nyelv lehet. Ezért, amikor Thurzó György nádor indítására és költségén 1626-ban a *Kalauzt* Balduinus wittenbergi tanár a legélesebb modorú latin könyvben megtámadja, Pázmány magyarul kel műve védelmére *A setét hajnalcsillag után bujdosó luteristák vezetője* c. hatalmas munkájában. A nemzeti nyelvet többre becsüli, mint a latint : «Jóllehet deákul is tudok, de mivel a *Kalauzt* a magyarokért magyarul írtam, annak oltalmát is magyarul akarom írnyia, nemzetemnek lelki orvosságáért. Tudom, ebben senki meg nem ütközik. Mert ha másnak szabad a magyar könyvre deákul felelni, engem sem tilthat senki, hogy magyarul ne írjak a deák könyvre». (Összes Munk. V. 480. l.) Pázmány tisztában van romlatlan őszerejű nyelvének a nemzetre gyakorolt hatásával, amely a csiszolatlan köznyelvet az irodalmi nyelv fokára emelte. A magyar irodalmi prózának Pázmány a megteremtője. Ha latinból fordít, mint a *Krisztus követését*, akkor is a szólásnak módját úgy iparkodik ejteni,

«hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertől magyarul iratott volna».

De nemcsak írásmódjában, hanem tetteiben is minden ízében magyar. Egyoldalú Pázmány személyiségének az az értékfelfogása, mintha a katolicizmus érdekét feltétlenül minden fölé, még a magyarság érdekei fölé is helyezte volna: az ő szemében a katolicizmus és a magyarság érdeke teljes összhangba olvadt össze. Jellemző erre, hogy bár az egyetemet és sok egyéb művelődési intézményét elsősorban a katolikus vallás megerősítésére alapítja, de ennek kiemelése után mindig párhuzamosan hangoztatja, hogy intézményeit a magyarság műveltségének és javának emelésére szánja. Amikor a királytól egyetemi alapítványának megerősítését kéri, levelét azzal kezdi, hogy egyetemét a gráci mintájára «a katolikus vallás növelésére és Magyarország műveltségének emelésére» állította fel: *ad Catholicae Religionis incrementum et culturam Ungariae* (Lev. II. 605.). Amikor pedig a bécsi egyetem tanácsát kéri, hogy ez a híres régi egyetem az új nagy-szombati egyetemet, mint fogadott gyermekét, vegye védőszárnyai alá, Magyarország nemcsak vallási, hanem politikai igazgatási (politica administratio) bajainak egyik forrásául az egyetem hiányát jelöli meg. (II. 596.) S mit mond alapítólevelében? Akaratát nemcsak a katolikus hit terjesztésével igazolja, hanem azzal a régi szándékával is, «hogyan segíthetne a nemes magyar nemzet tekintélyén az egyetemmel, amelyben ennek a harcias nemzetnek fiai szelídnének is, meg az egyház kormányzására éppúgy, mint az állam igazgatására alkalmassá képeztetnének is». Hangsúlyozza, hogy az egyetemet «ennek a lesujtott hazának jólétére» (*pro afflictiae huius Patriae conditione*) alapítja. Zárószavaiból is a vallás és a haza ügyének párhuzamos jelentősége hangzik ki, amikor kiemeli, hogy az egyetemért mindent «a katolikus vallás előmozdításának és legkedvesebb hazánk fölemelésének tiszta és igaz szándékából tett» (*ut a nobis pura et sincera intentione religionis Catholicae promovendae ac Patriae Charissimae sublevandae fiunt*). Hasonlóképpen II. Ferdinánd megerősítő szabadalomlevele is, amely alig készülhetett Páz-

mány tudta és közreműködése nélkül, az egyház érdeke mellé odaállítja párhuzamosan az országnak, az államnak érdekét is: az új egyetem mindkettőt szolgálja. Azt akarta, hogy az ő, korának egész kultúráját átfogó hatalmas műveltsége az egyetem útján az egész nemzetre átsugározzék: minél több olyan művelt embere legyen az országnak, mint jómaga. A saját példáján élte át, micsoda hatalmat jelent a magasabb műveltség a nemzet életében.

Pázmány egyéb alkotásainak célkitűzésében is a vallás szolgálata mellett a hazáét is mindig kiemeli. A nagyszombati nemesi konviktus alapítólevelében az Úr félelme mellett azt is az ifjak lelkére köti, hogy majdan hazájuknak és nemzetüknek híven szolgáljanak (tandem Patriae ac Nationi suae fideliter serviant. I. 406.). Amidőn megalapítja a pozsonyi jezsuita kollegiumot, kiköti, hogy ha a sors úgy fordulna, hogy a Jézus-társaság nem működhetik valaha Pozsonyban, akkor az alapítványi összeg Magyarországon kívül tanuló magyar ifjak nevelésére fordíttassék. (I. 538.) Sokat harcol azért, hogy a római Collegium Germanico-Hungaricum-ban tanuló magyar ifjak száma növeltesék. Ezek utazási költségeire tett alapítványára vonatkozó levelében azt rendeli, hogy az alapítvány kamata csakis a magyar királyságból származó ifjaknak adható (I. 603.). Pázmány fajszeretete aggodalommal látja, hogy a jezsuita kollegiumok tanárai a főnemesek fiait arra sugalmazzák, hogy a rendbe belépjenek: ötévelhatával küldik noviciátusukba a mágnás-sarjakat, akiket heves tudásszomj is űz (Ungarica natio vehementer studiis capitur). Ennek azonban az a káros eredménye, hogy az előkelő katolikus magyar családok kihalnak, másrészt a szülők a jezsuita iskoláktól elriadnak. Arra kéri tehát a Szentszék, hogy a jezsuiták ne vehessenek fel rendjükbe a magyar főnemesek fiai közül senkit az esztergomi érsek megkérdezése nélkül. (I. 607.) Íme, milyen féltő gonddal iparkodik Pázmány összhangba hozni a katolikus és a magyar faji érdeket! Megható magyar fajszeretet sugárzik felénk abból a leveléből is, amelyben élte alkonyán arra kéri a Pázmáneum igazgatóját, hogy ne kívánjon a magyar növendékektől olyan szelídséget, mint amilyent a szlávoknál tapasztal; természe-

tüknél fogva a magyarok durvábbak, de fokozatosan megszelídülnek s jobbá válnak. (Asperiores natura sunt Ungari, sed sensim cicurantur et evadunt in meliores. II. 488.) Legyen tehát a regens kissé türelmesebb irántuk. Pázmány kultúrpolitikája szinte sűrítve szökken elénk ezekben a sorokban: a művelődés simább útján iparkodik megszelídíteni a temperamentumos magyart, kinek szilaj természetét a többi nemzet fiaiéval összehasonlítva jól ismeri.

Pázmány magyar művelődési öntudatára rendkívül jellemző tény, hogy könyvtára számára meg akarta venni Mátyás király híres könyvtárának maradványait, melyekre Buda várában az enyészet várt. Harmincezer forintot ígért a budai basának, ez azonban fanatikus válaszával csakhamar szertefoszlatta Pázmány nemes szándékát, hogy a korvinák birtokába jusson. (Samuel Timon : *Purpura Pannonica*. 1715. 264. l.)

Pázmány korában a mai értelemben vett nemzetiségi kérdés még ismeretlen: békésen élnek egymás mellett magyarok, tótok, horvátok és németek. Pázmány azonban ösztönösen vigyáz a magyarság primátusára. A Pázmáneum alapítólevelében meghagyja, hogy a növendékek túlnyomó számban magyarok legyenek, tótok és horvátok is vétessenek fel s a németek közül csak azok, akik Magyarországon születtek s itt fognak működni. (I. 176.) Amikor látja, hogy Nagyszombathban a tót templom szűknek bizonyul, a szentferencrendiek templomában tót istentiszteletet is rendel el a *Natio Sclavonica* iránt való szeretetből, hogy ez anyanyelvén elégítse ki lelki szükségletét. Ki merne mai politikai viszonyaink közepett gondolni arra, hogy volt idő, mikor Pázmány, a nagy magyar főpap, mint császári követ, Rómában való tartózkodása alkalmával levelet intézett VIII. Orbán pápához, amelyben különös nyomatékkal kérte, hogy a prágai egyetemnek adja vissza gradualási jogát, mely a cseh vallásháborúk miatt már két év óta szünetelt? (II. 285.) Nevetséges minden olyan, a mai politikai helyzetből folyó törekvés, amely Pázmány nagyszombati egyetemét «cseh-szlováknak» akarja minősíteni. Pázmány Nagyszombathban, a nagyrészt tótajkú kis városban alapította magyar egyete-

mét, mert érsekségének székhelye, Esztergom, török kézen volt. Sehol a legjelentéktelenebb tény sem bukkant fel arra nézve, mintha korának ez az egyik legnagyobb magyarja «csehszlovák» egyetemet óhajtott volna alapítani. Minden történeti tény merőben ellentétben áll ezzel a vakmerő állítással.

Szeges gonddal őrködik azon, hogy az egyházban a magyar érdek kárt ne szenvedjen. Amikor a bécsi püspök osztrák bencéseket óhajt az elhagyott pannonhalmi monostorba telepíteni, Pázmány sikeresen tiltakozik az ellen, hogy a kihalt magyar monostorok külföldi szerzetek tagjainak adományoztassanak; az elpusztult szerzetesrendek vagyona csak a magyar papságra szállhat, mint jogos örökösre. Mindig tiltakozik az ellen, hogy a bécsi német kancellária és kamara a magyar alkotmány sérelmével a magyar pénzügyekbe beleavatkozzék. «Annak ellenére, — írja ünnepélyes nyilatkozatában — hogy az ország törvényei tiltják a német kancelláriának vagy kamarának az ország jogait és szabadságát érintő ügyekben való rendelkezését, mégis a magyar kamara elnöke és tanácsosai inkább engedelmeskednek a német kamarának, mint a magyar kancellária útján kiadott királyi rendeletnek. Ezzel megsértik mind a király tekintélyét, mind az ország alkotmányát» (I. 78.). Csakis az elfogult és irányzatos történetírás foghatta rá az ízig-vérig magyar Pázmányra, hogy a bécsi udvar pusztá eszköze volt. Merőben indokolatlan a történeti adatok világánál Pulszky Ágost vádja, hogy Pázmány «mindig a magyar körülmények tekintetbe vételével ugyan, de *egyáltalán* nem magyar szempontból, föltétlenül támogatta az udvari párt minden kívánságát . . . így neve tulajdonképpen nem is Forgách Zsigmondéval, Esterházyéval s más magyar világiakéval említendő egy sorban, hanem helyesebben Khlesléhez, majd Eggenbergeréhez és Dietrichsteinéhez illik». (Pulszky Ágost: *Pázmány Péter*. 1887. 59. l.) A történeti anyag ismeretének mai fokán elemi történeti érzékünk tiltakozik ma már minden olyan történeti értékelés ellen, amely nem átalja kora egyik legnagyobb magyarját éppen magyar nemzeti érzésétől megfosztani.

A magyar jellemet, ahol csak teheti, egyházi szempontból is kidomborítja. *Kalauzát* címlapján a *Patrona Hungariae*, Szent István, Szent László, Szent Imre herceg és magyarországi Szent Erzsébet képével bocsátja útjára. A pápát mint magyar érsek arra kéri, hogy a magyar haza védőszentjeinek, elsősorban Szent Istvánnak officiumait a breviáriumba és missaléba vegye be, mert az annyi csapástól sujtott magyarságnak különös szüksége van a véréből származott égi pártfogókra. (I. 480., II. 120.)

Pázmány mindig büszke volt arra, hogy magyar nemes. Zemplén vármegye egyik átiratában megtámadja őt magyar jóhiszeműségében : Pázmány lelke mélyén megsértődik. «Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, — írja ekkor Thurzó György nádornak (Lev. I. 61.) — mint akárki ; hazámnak, nemzetemnek böcsületit s csendességét szeretem, az Nemeségnek is privilegiumit szeretem s tehetségem szerint oltalmazom : mert noha most az sok hadak között megaprosódott az Pázmány nemzetség, de azt megbizoníthatom, hogy Szent István király idejétül fogva, jószágos nemes emberek voltak az eleim. Az anyám Massai nemzet volt, az nagyanyám Csáki Miklós leánya volt ; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közel való attyafia voltak az atyámnak. Azért soha bizony az nemesség privilegiuma ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedjem».

Meg is védte a nemesi kiváltságokat úgy is mint jezsuita, úgy is mint érsek, korának rendi szellemében, bár Grácban tapasztalhatta, hogy Ferdinánd főherceg a stájer társadalom rendi tagozódását s az ebből folyó jogokat nem vette figyelembe. Amikor a protestáns rendek a jezsuiták kiűzésére vonatkozó törvényjavaslaton törtek a fejüket, Pázmány az 1608-ik évi pozsonyi országgyűlésen nagy védőbeszédben száll síkra a jezsuiták ártatlansága és jogai mellett. Egyik legfőbb érve, hogy a jezsuiták jórésze magyar báró vagy nemes, «neki magának is ősei magyar nemesek voltak, akik sok vért ontottak Magyarország védelmében». Nemes embert pedig sem a király, sem a kormány nem számúzhet, hacsak bíróság előtt nincs vádolva és elítélve. Ki merészelteti tehát a nemesi szabadságjogok lábball tiprásával a magyar jezsui-

tákat az országból száműzni? (I. 24.) «Én — jelenti ki önérzetesen — az országos szabadságra támaszkodva Isten, a királyi felség, nemes Magyarország és az egész világ előtt óvást emelek s kijelentem, hogy ebben az ügyben a nemesség jogaitól semmiképp eltérni hajlandó nem vagyok s élve Magyarországot el nem hagyom, hacsak törvényesen vádolva és marasztalva nem leszek». De ugyancsak a nemesi jogok nevében tiltakozik mint érsek a király és a nádor előtt a német katonák garázdálkodása ellen, akik érsekújvári házáat fel-törték, takarmányát elvitték s nemes szolgáját és udvarbírá-ját őrizet alá vették. «Ezek az dolgok — írja felháborodva — nemességünknek szabadságában járnak... Ófelsége efféle rendetlenséget ne szenvedjen, sőt büntetlenül ne hagyja. Mert ebben sok ember megütközik, gondolkodván, hogy ő rajta is hasonló dolog ne történjék». (I. 411.)

Pázmány egyik fő kultúrpolitikai alapgondolata : kato-likus magyar intelligenciát kell teremteni, hogy ez öntudato-san vezesse majd az országot annak a világnézetnek szelle-mében, amelynek eszményeiért Pázmány egész életében küzdött. Ennek útja pedig a magyar nemes ifjaknak mennél nagyobb számban való kiművelése. Ezért alapítja Pázmány a nagyszombati konviktust, amelybe csak nemes ifjak voltak felvehetők. Népbarát érzése mellett gondoskodott a szegény, de tehetséges nem nemes ifjak kiképzéséről is egy másik konviktus felállításával.

Megható szűkebb hazájához, szülőmegyéjéhez és szülő-városához élte fogytáig való gyermeki ragaszkodása. Az erdélyi politika 1616-ban úgy fordul, hogy Bethlen már-már hajlandó Nagyváradot a töröknek átengedni. Pázmány, mi-helyt ennek híre füléhez jut, azonnal levelet ír Thurzó nádor-nak, hogy Váradot minden áron meg kell védelmezni, mert ez a város és vidéke «méltó arra, hogy érte az egész keresz-ténység harcoljon». (I. 82.) A Pázmáneum alapítólevelében külön kiköti, hogy ha valamely bihari ifjú jelentkeznék (ex Comitatu Bihariensi), aki atyai vagy anyai ágon rokona, akkor ez a Pázmáneumban lakhatik, ha nem papi tanulmányo-kat folytat is (I. 176.). Sőt 1629-ben egy kálvinista rokoná-nak, Ladányi Istvánnak is helyet juttat a Pázmáneumban,

hogy Bécsben az egyetemen tanuljon. (II. 73.) Unokaöccse, Pázmány Miklós számára Morvaországban nagyobb birtokot vásárol: ez az utolsó leszármazottja Hunt Pazman lovagnak, aki Magyarországra Szent István korában jött (ad quem ex Germania Hunt Pazman ductor militiae venerat. (II. 532.)

IV.

Pázmány magyar politikája a török és német malomkő között. Végső cél: a török kiűzése. Alkotó szelleme békéért sóvárog, mert a háború fogyasztja a kevés magyart. A protestáns Erdély önállóságát védelmezi.

Pázmány személyisége az eddigiekben elsősorban mint művelődési politikusé áll előttünk, akinek lelkét két eszmény, mint legfőbb érték hevíti: a katolicizmus s a magyarság szellemi erejének növelése. Ezeket az eszményeket lelki strukturájának két fővonása szolgálja: izzó vallásos érzése és fajszeretete. De hogyan tükröződik személyiségének katolikus és magyar vonása a nagy politikában? Az országnak milyen politikai helyzete lebeg szeme előtt, mint végső cél, amelyhez idő- és alkalmyszerű eszközeit méri?

A rideg valóságban megedzett éles szeme korán meglátja Magyarországnak geopolitikai kényszerhelyzetét. Az ország két malomkő között őrlődik: egyik az ozmánnak túltengő ereje, a másik a Habsburg-háznak szomszédos német hatalma. A végső cél a török kiűzése. Erre majdan csak a Habsburgok segítségével kerülhet a sor. Az erdélyi fejedelemség egyelőre szükséges a magyarság fenntartására, de Erdély önálló török-ellenes akcióra képtelen. A magyar politika a magyarság létének vagy nemlétének kérdése: amíg erőnk nincsen a török félhold szarvának letörésére, a magyar politikának csak egyetlen útja lehet: a béke. Béke a törökkel: most még nem tudjuk kiverni. Béke Erdéllyel: ha vele viszálykodunk, a számban megfogyatkozott magyar a magyart pusztítja. «Mert úgy tetszik, — mondja nagyszerű metaforával — hogy mint a küszöb és ajtó között levő ujj, úgy vagyunk mi az hatalmas császárok között, és mind oltalomtul, s mind

ellenségtől romolnunk kell, ha békességben nem maradunk. (I. 546.) «Azt akarnám, — írja Rákóczi Györgynek (II. 388.) — ha ezt az kevés magyarságot jobb üdőre tartanók és egymást ne fogyatnók.» Pázmánynak valóságérzéken alapuló politikai logikáját igazolta a történelem: a török gyengülése idején Habsburg-segítséggel verhetjük ki a törököt s állíthattuk helyre a régi Magyarország egységét.

Pázmány politikájának alapelveit egybesűrítve foglalja magában az a remek beszéd, melyet a pozsonyi megyegyűlésen Ferdinánd főhercegnek még II. Mátyás életében királlyá való választása érdekében mondott. (I. 119.) A szabad királyválasztás nem rokonszenves előtte: «Hatalmas országok magok ereivel romlottak el az királyválasztás miatt, midőn az urak meghasonlván magok között, ki egyet, ki mást választott a koronára. És így egymással viaskodván, mind vitézőket, mind pénzőket elfogyatván, végre az erőtlebb fél törököket hitt segítségre, ki mind az két félt letapodta, és az két pörös között ő harmadik maradt nyertesén, elfoglalván az szép országokat.» Őseink jól ismerték a szabad királyválasztás veszedelmét. Ezért, noha a rendszert megtartották, addig idegent nem választottak királlyá, ameddig a királyi magból valaki találtatott. Most is csak az uralkodó Habsburg-házból kell választani királyt az öröklés rendjét követve.

Miért van szükség Habsburg-fejedelemeire? Milyennek kell lennie a magyar királynak? «Az magyarországi királynak olyannak kell lenni, aki az magáibul oltalmazhassa országunkat, és a keresztény fejedelmek atyafiuságával oly erős legyen, hogy segítséget remélhessen, ha az török reánk rohanna. Annakokáért, valaki Csehországot Morvával és Sléziával és mellette Austriát Styriával és Carinthiával bírni fogja, úgy tetszik, hogy mi nekünk kintelen ahoz fejünket hajtanunk. Mert noha Magyarországnak hossza messze terjedett, de az szile igen kicsin, és egyfelől német provinciákkal határos, másfelől az törökökkel; *lehetetlen, hogy Magyarország erejével az két hatalmas fejedelemség között megmaradhasson*, hanem avagy az pogány torkában köll esni, avagy az szomszéd köresztényi fejedelem szárnya alatt köll meg-

nyugodni . . . Nem hogy kéretni kellene magunkat, de nagy gratiának kellene tartanunk, ha Ő Felsége ily bajos és költséggel járó országnak gondviselését fölvállalná». Egy aggodalommal Pázmány is számol: félő, hogy «szabadságunkban és törvényünkben meg ne bolygasson Ő Felsége». De ez az aggodalma is eloszlik, ha arra gondol, hogy «hiszem az koronázatkor az mi hazánknak és nemzetiségünknek törvényire és régi szabadságára azért esküszik meg ő Felsége, hogy bátoroságosak lehessünk szabadságunkban.» (I. 123.)

A Habsburg-háztól várhatva egyedül az országnak a töröktől való majdani felszabadítását, Pázmány mindig hű maradt a Habsburgokhoz. Forgách nádor 1619-ben a Bethlentől hirdetett országgyűlésre hívja: kereken visszautasítja Pázmány a megjelenést. «Magam felől resolute irom kegyelmednek, hogy valamig Ferdinánd király él, soha mást nem uralok.» Tisztességének és becsületének veszte nélkül nem vehet részt az országgyűlésen: «Vak uram az, ki az rosta által nem lát» (L. I. 212.) .Annyira át van hatva attól a meggyőződéstől, hogy csak a Habsburgok segítsége mentheti meg az országot, hogy a hozzájuk való hűséget még a pápához való barátságos viszony fölé is helyezi. Mikor 1632-ben a franciabarát VIII. Orbán pápa nem akarja Pázmányt, mint bíbornokot a császár követének elismerni, a magyar érsek Rómából azt írja Ferdinánd királynak, hogy inkább lemond bíbornoki méltóságáról, semhogy a királynak tett hűség-
esküjét megszegje (libenter et pileo Cardinalitio renunciarem et vitam exponerem. II. 275.)

A királyhoz való hűsége azonban nem akadályozza meg Pázmány kemény és őszinte személyiségét, hogy a királlyal szemben is síkra ne szálljon a magyar jogokért. II. Mátyást komolyan figyelmezteti, hogy hívja össze végre a nádorválasztó országgyűlést, mert a nádor nélkül való rendkívüli kormányzásmód ellenkezik az ország törvényeivel (L. I. 103.). II. Ferdinánd előtt tiltakozik az ellen, hogy a törökökkel való béketárgyalásokon magyar ember nem vesz részt (I. 390.). Máskor arra figyelmezteti a királyt, ne terhelje lelkiismeretét a magyar egyházi javak elzálogosításával, mert ez sérti az ország törvényeit: id in Corpore Juris nostri Ungarici saepius

expressum habetur. (I. 529.) Nem riad vissza többször sem attól, hogy a királytól a magyar földön garázdálkodó, a népet kizsákmányoló császári katonák eltávolítását követelje. (II. 419.)

Pázmány politikai értékfelfogásának sarkalatos alapelve a béke. Alkotó, pozitív szelleme folyton a békességért sóvárog: tanúság rá óriási tömeg megható levele a pápához, a császárhoz, Bethlen Gáborhoz, Rákóczi Györgyhöz, a nádorhoz, a rendekhez. Személyiségének tragikus vonása, hogy élete nagyrészt háborúskodás, vagy az ettől való aggodalom közepett telik el. Békét akar minden irányban, hogy a magyar faj meg nem fogyatkozva, hanem erejében megyarapodva készülhessen a nagy leszámolásra: «Mely csodálatos nagy alkalmatosság volna abban, — írja Bethlennek 1627-ben (I. 671.) — hogy Európa megszabadulna a török igátul, kiért, tudja Isten, nem szánám életemet letenni.»

A békének nemzetfenntartó ereje és hatása fiatal korától kezdve egész lelkét átható alapgondolata. Ez harcias, agresszív lelki mivoltával lényegében ellenkezik. Azonban szenvedélyes természete fölött nagy esze és akaraterije szuverén módon trónol: a józan logika pedig a magyarság javára csakis a békét követelhetette. Pázmány akarata és cselekvése számára az ész szava volt mindig a *verbum regens*.

Már gráci tanár korában (1605) az erdélyi marsalhoz írt levelében Istent arra kéri, «hogy ennyi szélvész és háborúság után csendesítse meg a mi megnyomorult hazánkat.» (I. 7.) Mélyen fáj neki a Bethlen-féle hadjárat, amelyben csak pusztult az ügyis kevés magyar, Bethlen komolyabb végső sikere nélkül. Boldog, amikor 1621 nyarán a békealkudozások megindulnak: «Adta volna az Úr Isten, — így tör ki fájdalma a Thurzó Imréhez írt levelében (I. 242.) — hogy ennekelőtte is mindnyájan az szép csendes és békeséges állapotot megbecsülvén, ezt az nagy tüzet ne görjesztik vala, mely immár is, sok ezer hazánk fiait megemésztette. és ha idején eleit nem veszik azok, az kiken áll, félő, hogy utolsó veszedelemre ne hozza édes hazánkat. Az kegyelmednek magam felől bizonyosan ajánlhatom, hogy az szent

békességnek véghez vitelében örömet minden értéket és tehetséget buzgó szívvel foglalom».

Megrázó szavakban sír föl Pázmányból a fájdalom, amikor látja, hogy a Bethlen serege is, meg a császári had is fogyasztja a nemzet erejét. Ez esztelen merénylet «a szegény megromlott és fogyatékos darab haza ellen.» Ki törődik Európában a magyarság érdekével, ha ez maga sem törődik vele? «Mert ha nekünk nem fáj saját nemzetünknek fogyása, romlása, nem tudom, kinek fájhat». Az újabb háború kitörésére célozva, a Bethlen táborában lévő felsőmagyarországi rendeknek azt írja (1926-ben I. 546.), «hogy ha lehetne, vérével is megoltaná ezt a szegény hátra maradt magyarországi üszögöcskének ujonnan fellobbant lángját, mely ha tovább terjed, elolthatatlan lesz, és minden idegen országokban levő hadakat erre a pusztult hazára vonsz». Senki könnyhullatás nélkül nem nézheti «ezt a szegény Magyar Községnek halhatatlan nagy romlását, hegyeken és pusztákon bujdosását, hideggel és éhvel halását». (I. 548.) Ez már a kuruckor előrehangzó siralma a császárpárti érsek ajkán.

Bethlen Gábort hol szép szóval, hol lelkiismeretének megrázásával, hol észokokkal, hol a nemzet szeretetére hivatkozva, érzelmi indítékokkal iparkodik békességre hangolni. «Az Isten is úgy áldja meg Felségedet, — írja neki 1623-ban — ha a szent békeesség megőrzésével ezt a mi kicsiny fogyatékos hazánkat és nemzetünket takargatja inkább és velőzteti (= gazdagítja), hogy sem az számtalan viszálykodások és egyéb isteni csapások között megepedett állapotját kardra és szerencsére veti». (I. 332.) Máskor az Isten ítélőszéke előtt való felelősségére inti a fejedelmet, hogy ne fogyassza tovább a nemzet erejét: «Vajha az Úr Isten az Felségednek szívét, és ezt az szüntelen való nyughatatlan törődését, elméjének és testének fáradozását más alkalmas dologra fordította volna: bizony, mind magának, s mind nemzetségének örök emlékezetre való dicsőséges hírt, nevet szerzhetett volna. De ezt is nagy kiváltképpen való Isten ostorának tarthatjuk, mellyel szegény hazánk sanyargattatik, hogy Nemzetünk és vérünk ront és fogyat. Iszonyodom megmondani, de azt hiszem, kétszáz ezer magyar héjával vagyon Magyar Ország

ez tizenhárom esztendő alatt, úgy hogy felséged eddig úgy viselte az Magyar Nemzethez magát, mint ha ugyancsak ennek romlására emeltetett volna fejedelemségre . . . Azért felségedet igen kérem, vessen véget immár az sok szegénység romlásának, és ne terhelje ennél is inkább lelkét. Ennyi sok rablásban és éhhel halásban fohászzkodó szegénységnek, ennyi sok ártatlan vérnek kiáltása minemű vádolást teszen az Istennek igaz ítélő széki előtt». (I. 555.) Néhány év mulva egy újabb hadjárat oktalanságát mutogatva, arra kéri a fejedelmet, ítélje meg ő maga, «ha ezekért méltó-e szerelmes szép hazánkat újabb hadakban keverni, és talán utolsó veszedelemre hozni». A már beteg Bethlen Gábor nyughatatlan elméjével szép hasonlatot szegez szembe : a tigris, mikor vadat akar fogni, néhány ugrást próbál ; de ha nem éri el, tovább már nem is úzi a vadat, mert ha első egész erejével el nem érte, leteszi reménységét. Bethlen is már majdnem másfél évtized alatt a hadban teljes erejével elég sokat próbálkozott a nélkül, hogy célját elérte volna : most már fordítsa végre szívét békességre (II. 18.). A súlyosan beteg fejedelemhez írt utolsó levelében is a békét köti szívére rossz tanácsadóival szemben, akik «mint a delfin halak, akkor örvendeznek, mikor háborút éreznek». Attól fél, hogy ha Bethlen támad, a császár százezernyi német hadat vonhat most el a birodalomból szegény romlott hazánkra : «És igazán mondom, hogy látni nem akarnám utolsó romlását szegény hazámnak, hanem előbb haláloamat kívánnám». Kérve kéri Bethlent, rántsa meg a zabolát azok szájában, akik környezetében a békességet nem kedvelik. Amit a fejedelem háborús szándékáról megtudott, arról mindjárt látta, «hogy a prédikátorok tegzéből költ dolog». (II. 68.)

Amikor I. Rákóczi György Erdély trónjára lép, az esztergomi érsek siet a protestáns fejedelmet üdvözölni, hogy barátságát megszerezve, a békét biztosítsa, mert «az bizonyos, hogy ez a szegény maradék haza' mind elpusztul, mert eddig úgy tapasztaltuk, hogy az oltalom is szinte csak routója szegény hazánknak» (II. 160.), t. i. az Erdélytől provokált harcokban a német császári sereg is úgy pusztítja a magyart, mint az ellenség. Római küldetéséből hazaérkezve, mindjárt

köszönti a fejedelmet s felajánlja neki szolgálatait. De már néhány hónap mulva erősen megkorholja az Erdély felől szállongó háborús hírek miatt s emlékezteti a fejedelmet levelére, melyben arra köti magát, «hogy soha hitele és tisztessége ne legyen, ha az római császárra támad». De hát *honores mutant mores*. Pázmány ismét a saját uralkodójának az országra nehezedeő német hadaitól retteg: «Attul tartok, — írja — ami bizonyosan meg leszen, hogy annyi németiség jó szegény hazánkra, hogy a kegyelmed törökivel együtt utolsó pusztaságra juttatják nemzetünket, mert ez a mi nyomorult nemzetünknek szerencsétlensége, hogy az oltalomtul majd annyit kell félni, mint az ellenségtül». Ha Rákóczi mégis háborút indít, ez az utolsó levele hozzá. (II. 357.)

A fejedelem Pázmány életében nem is indít háborút. A békeszerető esztergomi érsekhez való barátsága egyre fokozódik: benne igazi jóakarató barátot tisztel, aki titkos jegyű levelekben értesíti a nyugati nagypolitika fordulatairól, tanácsokat ad számára, sőt a törökkel szemben a császár katonai segítségét iparkodik neki megszerezni. Pázmány beláttatni törekszik Rákóczival, hogy «elég nyomorúság, hogy a keresztyén vér, amelyet a pogány ellen kell tartani, egymással ontatik». (II. 501.) Igazi cselekvő hazaszeretet hevíti a kardinálist, amikor a protestáns fejedelmet a maga széles európai politikai láthatárából tanácsokkal látja el: biztosítsa magának alattvalói ragaszkodását; a törököt, ha kell, ajándékokkal is békére bírja; csak a maga erejében bízzék, «senkire úgy ne támaszkodják, hogy magára gondot ne viseljen», (II. 634.) mert «az kegyelmed állapotja periculum nélkül nincsen, és felette nagy vigyázás kívántatik az maga megtartására». (II. 647.)

Őszinte aggodalommal figyelmezteti Rákóczit az erdélyi trónkövetelőnek, a törökbarát Bethlen Istvánnak elfogott levelei alapján, melyeket másolatban megküld, a török felől fenyegető veszedelemre (II. 664.). Részletes stratégiai és diplomáciai terveket közöl Rákóczival, hogyan viselkedjék a törökökkel szemben, «mert nem kell a keresztyénségnek ilyen szép bástyáját, mint Erdélyt, pogánynak hagyni». (II. 709.) Súlyosan elítéli Bethlen Istvánt, hogy a törökhöz

szaladt s ott áskálódik Rákóczi trónja ellen : átok alatt van az olyan ember, «valaki pogánnyal megyen keresztyén fejedelemre». Pázmány politikájának sarkalatos elve a kereszténység védelme : erre szívesen szövetkezik protestáns uralkodóval is s megveti azt, aki a töröknek keresztyén létére önző hatalmi érdekből, «világi tekintetért» frigyes társa. Ezért iparkodik leveleiben gr. Bethlen Istvánt visszatartani a Rákóczi ellen való pártütéstől és törökbarát intrikáktól. Egyházi hivatalából folyó kötelességének tartja, hogy a két protestáns erdélyi főember békéltetésében fáradjon. «Én Rákóczi Uramnak barátja vagyok, — írja gr. Bethlen Istvánnak (II. 637.) — de e mellett kegyelmedtül sincsen semmi idegenségem és mind addig sem léssen, valamig kegyelmed szegény hazánkat veszedelemben nem hozza . . . Mindazokért sem szabad kegyelmednek a keresztyénekre törököt, tatárt vinni. Talán ezt a kegyelmed praedicatorai sem javallják. De a mi theológiánkban bizonyos tudomány ez. És akárki mit mondjon, lélek-kárhozat alatt tartozik kegyelmed, hogy törököt, tatárt ne támasszon a keresztyénségre». Pázmány, a teológus, nem tudja megállni, hogy ne célozzon arra az elvi különbségre, hogy a katolicizmus átok alá veti azt, aki a pogány törökkel szövetkezik, míg a protestantizmus sokszor hajlamos a török segítségét keresztyékekkel szemben is igénybe venni. Rákóczi Györgyöt, a hithű protestánst, védelmébe veszi a pogánnyal cimboráló Bethlennel szemben.

Azon aggódik, hogy Rákóczi háborúba kerül a törökkel, ami az erdélyi magyarság pusztulása. Ezért örökösen szívére köti a fejedelemnek, hogy igyekezzék csekély ereje tudatában a török háborút elkerülni. «Lehetetlen, — írja (II. 735.) — hogy kegyelmed a török hatalma ellen hadat viselhessen. Lehetetlen az is, hogy sokáig fenntartsa a hadakat. Megunatkoznak az statusok is a költség és tábori szenvedésbe». A protestáns, de magyar Erdély érdeke annyira szívéen fekszik, hogy minden elhamarkodástól óva inti a fejedelmet, még attól is, hogy higgyen a német császári segítségben : «Hiszem, elég példánk vagy on arra, hogy Erdélyt a német segítség meg nem oltalmazhatja a török ellen». Erdély elvesz-

tében az egész magyarság pusztulását látja : «Mivel ha Erdély elveszne (kit Isten ne adjon), bizony másoknak is jutna a nyavalyába». (II. 721.) Ezért Pázmány ráveszi a királyt, hogy német katonasággal segítse Rákóczit, de azt is kéri, hogy a hajdúság ne maradjon tétlen : «A hajdúságot kellene kegyelmednek szorgalmaztatni, hogy olyan szép hazának romlását ne néznék hivalkodva, mert ha az szomszéd háznak lángját nem oltjuk, bizony a török tűz őket is megpörköli». (II. 725.)

Mély fájdalommal tölti el, hogy Rákóczi György ellen Esterházy nádor áskálódik, sőt követséget is meneszt Budára a törökhöz. Arra inti, mint jóakaró barátja, Rákóczit, ne örödjék a nádor fondorkodásával : nem a nádor, hanem a király kegye a fontos : «A dolog veleje abban áll, hogy csak a Nap tartson igazat, nőjön vagy apadjon a Hold». (II. 685.) A kardinálisnak a protestáns magyar fejedelem iránt érzett barátságát legszebben jellemzi Rákóczihoz írt utolsó leveleinek egyike, amikor halála előtt pár hónappal az 1637-ik évre boldog új esztendőt kívánva, «nagy böcsülettel és szeretettel» megküldi neki nemrég megjelent prédikációinak egy példányát, «kérvén azon, hogy mikor fejedelmi gondjaitól üressége lehet, ne restellje által olvasását». «Azt hiszem, — folytatja — hogy kegyelmed pápista prédikációt talán nem is hallott. Otthon csak olvasni ne restelje kegyelmed». (II. 744.)

Ingyen se gondoljuk, hogy Pázmány Rákóczihoz csak széptevésből, diplomáciai finomkodásból, politikai önző áltatásból intézte sűrű leveleit : ezeket teljes őszinteség és magyar fajszeretet sugallta. Mi a próbaköve ennek? Ugyanakkor a királyhoz ugyanilyen szellemben írja sok előterjesztését. Inti a királyt, ne engedje, hogy a császári sereg Rákóczit azzal ingerelje, hogy szerencsi uradalmát kifosztja. (II. 167.) A legnagyobb áldozatok árán is ajánlja II. Ferdinándnak a Rákóczival való békességet, mert egykönnyen egész Felső-Magyarország lángba borul s a török is hadba száll : Rákóczinak Munkácsra és Mádra vonatkozó igényét teljesíteni kell, hisz valamikor Bethlennek tizenhárom vármegyét engedtek át a béke kedvéért. (II. 403.) Később már, amikor a török Rákóczi ellen akar hadba szállani, az esztergomi érsek

egyenesen arra sugallja a királyt, hogy német katonaságot küldjön az erdélyi fejedelem segítségére azon szín alatt, hogy ezek Rákóczi zsoldosai. Attól fél ugyanis, hogy az erdélyiek nem értenek a várak védelméhez, pedig a fejedelem Váradon fogja magát elsáncolni. (II. 716.)

Pázmányt Erdély-barát magyar politikája arra is sarkallja, hogy a magyarországi főembereket is Rákóczi iránt jó irányban hangolja. Sennyey királyi kancellárt figyelmezteti, hogy nem lesz jó Rákóczit elidegeníteni azzal, hogy a király nem akarja Rákóczit fejedelemnek elismerni. (II. 171.) Szép szóval csitítja a Rákóczi-ellenes heves nádort, Esterházy Miklóst, a béke érdekében: Rákóczi nem fog háborút indítani, de nem is szabad követelései miatt erre keríteni a sort: «Most is arra hajlottam; — írja a békére sóvárgó kardinális — hogy ha lehet, kárunkkal is vesztegségben tart-suk ezt a hazát és ennyi galibái között ő felségét a török hadba ne elegyítsük. Adja Isten, ne kellessék kardhoz nyúlnunk». (II. 444.) Egy másik főúrhoz írt soraiban azt tanácsolja, hogy a török ellenében, ki Rákóczira akar támadni, a fejedelem által Felső-Magyarországon királyi engedéllyel toborzott s a Lengyelországból jövő katonaság átvonulását meg kell engedni. Ha a török Erdélybe betörne, még hatékonyabban kell Rákóczit segíteni: «Sőt ha Erdélyt a török erővel meg akarná venni (kire Isten ne segítse), úgy tetszik, többel is tartozunk». (II. 670.) Milyen boldog Pázmány, amikor Rákóczinak a budai pasa fölött Szalontánál aratott győzelméről hírt vesz magának a fejedelemnek leveléből. Magyar szíve megdobb, hogy íme, idegen segítség nélkül is tud győzni az ősellenségen a magyar! Azon ujjong gr. Pálffy Istvánhoz írt levelében (II. 718.), «hogy ily kevésszámú magyarság, nem lévén német had vélek, ilyen nagy szerencsésen járt volna. Hálákat kell adnunk Istennek, hogy azt az elfuvalkodott kevély pogánságot így megszegyenítette.»

Békevágó lelke azonban a törökkel is csak akkor akarja törésre vinni a dolgot, ha már kikerülhetetlen, vagy ha majd üt az óra, amikor erő és remény van sikeres kiűzésére. Ferdinánd királyt többször inti, hogy a törökkel való békét féltékenyen kell megóvni (II. 151.), esetleg a nagyvezérnek és

a muftinak adandó ajándékok árán is. (II. 465.) Tisztában van éles esze az európai erőhálózattal: a franciáknak a császár ellen a protestáns fejedelmekkel, Gusztáv Adolffal való szövetségével, a nyugati hadiszíntérnek a császár erejét a harmincéves háború alatt lekötő hatásával: keleten csak akkor kerülhet a törökkel való élethalál-harcra a sor, ha a nyugati harcok végleg elültek.

KORNIS GYULA.

HORATIUS.

I.

Kétezer esztendőös lett az idén a rómaiak nagy lantosa, és mégis teljes épségben és pompájában áll a szobor, amelyet ő maga állított nagyságának, abban a sokat idézett költeményben, amely megjósolja életművének maradandóságát. Valóban, ez a szobor ércnél tartósabb, a piramisok királyi építményénél magasabb. Benne sem a falánk zápor, sem a dühöngő szél, sem az évek megszámlálhatatlan sora, sem az idők múlása kárt nem tehet. Beteljesedett a költő merésznek tetsző jövendölése, hogy nem fog egészében meghalni, hanem lényének jobbik része elkerüli a halál ölelését; sőt élte elmúltával még növekedni fog dicsőségben. És hírneve mindaddig fog tartani, amíg a pontifex a hallgatag Vesta-szűz társaságában felhág a Capitoliumra, hogy elvégezze szent tisztét. Tehát az ő hite szerint költői dicsősége örökké fog élni. Mert gondolhatott-e legrosszabb álmaiban is a költő, a császár barátja és bizalmasa, a büszke római arra, hogy valaha Róma nem lesz Róma? Hogy a Capitolium nem fogja a világ középpontját jelenteni? Hogy egy világfelfordulás véget fog vetni a régi istenek uralmának, és eltűnnek a föld színéről a pontifexek a hallgatag Vesta-szűzekkel együtt? Íme, Horatius időben korlátozta halhatatlanságát és híre, dicsősége áttörte ezeket a korlátokat. És ugyanebben a nevezetes önvallomásában a költő korlátozta neve elterjedtségét a térben is, mert pusztán Itália területére szorította. A szerénytelennek és hivalkodónak tetsző poéta tehát nagyon is szerénynek bizonyult. Szerénynek térben és időben. Mert neve túlélte hazáját és nemzetét és meghódította az egész kerek világot.

De nem az Ódák harmadik könyvének XXX. darabja

az egyedüli, amelyben Horatius költői hírneve jövődő sorsáról beszél. Ez a költemény kétségkívül az ismertebb, de a második könyv XX. darabja (*Ad Maecenatem*) a nagyobb-szabású, jellemzőbb s mindenekfölött értékesebb és érdekesebb. Ritkább is, mert a különben józan, mértéktartó, élet-bölcs poétát itt magával ragadja a megszállottság; ragyogó képek, mámoros víziók egész sora rohanja meg: az ihlet metafizikai magasságokba emeli; feledve az *aurea mediocritas*, a szerénység dicsérete, az óvatos tartózkodás a biztos part közelében, vagy éppen a nyugalmas révben. És igazolást nyer a más helyen hangoztatott, nekünk oly kimondhatatlanul rokonszenves horatiusi igé: *Dulce est desipere in loco*. Jól-esik hellyel-közzel megbolondulni. A szent örület fogja el a költőt ebben a csodálatos himnuszban, — «Hymnus in se ipsum» — érzi, hogy szárnya nőtt és felemelkedik a híg levegőn keresztül: a végtelenbe. Mert itt lenn a földön nincs többé maradása. Diadalt vett a gáncoskodókon, az irigyeken; és elhagyja az emberek földi tanyáit; nem azért, hogy meghaljon, hanem hogy örökre éljen. Már érzi, hogy tollai nőnek, hogy fehér hattyúmadárrá változik, hogy szinte megszégyeníti Ikarust. Szabad szárnyalásában maga alatt látja a Bosporus zajgó partjait, Lybia szikláit és a Hyperboreus mezőket, a világ legvégső északi és déli földjeit, a titokzatos tartományokat, melyekről csak a mondák beszélnek. És meg fogják ismerni nevét a dákok, akik rettegnek Róma hatalmától, és Scythia népei s a hispanok és a gall törzsek, amelyek a Rhodanus vizét isszák. És most Maecenashez fordul: ne sirassatok felesleges gyászünnepen, felesleges az ünnep, mert nem illet meg a gyász. Hallgattasd el a hangos siránkozást, ne tiszteld síromat szükségtelen dísszel; aki meghalt és a földben porlad, az nem én vagyok. Én, a Vates, a költő, aki műveivel halhatatlanná tette nevét, én, a Vates, a jós, aki előre látja valódi sorsát, hattyúvá változtam, a földet messzehagytam magam alatt és fennlebegek a tér és idő felett a végtelenben. Most már nem esnek egybe dicsőségem határai hazám határaival. Észak és Dél, Kelet és Nyugat hódolattal tekint fel átszellemült, örök fényben ragyogó alakomra. Most már létem fennmaradása nincs hozzá kapcsolva válhatatlan-

nul hazám és nemzetem létéhez sem: ők elmúlhatnak, én élni fogok: engem nem fog a Styx vize korlátok közé szorítani.

Így római költő nem beszélt a tulajdon halhatatlanságáról. Ennius is azt vésette sírjára: «Senki meg ne könnyezzen, sírással meg ne gyászoljon. Miért? Mert élve szállok szájról-szájra». És Ovidius is azt vallotta magáról:

Iamque opus exegi, quod nec Iovis ira, nec ignis,
Nec poterit ferrum, nec trux abolere vetustas.

«Befejeztem művem, amelyet sem Jupiter haragja, sem a tűz, sem a vas, sem a kártévő idő meg nem semmisíthet.» De ezek a vallomások szerényen hangzanak, összemérve Horatius fellengő jövődőléseivel. És viszont Horatiusnak ez a két önmagasztalása hangban, stílusban, lélekben erősen elüt a költőnek lépten-nyomon mutatkozó, oly igen szeretetreméltó szerénységétől. Vajjon Ennius, vagy Ovidius találták el a méltóbb tónust, vagy Horatius? Vajjon a halhatatlanságával hivalkodó, vagy a szerénységében ékes Horatiusnak volt igaza?

II.

Az idő, ez a megvesztegethetetlen bíró, a halhatatlanságában bizakodó Horatiust igazolta. Még pedig fényesen és hiánytalanul. De nekünk, akik életünket részben az örök, részben a nagyon is mulandó, kérészetű műalkotások szemléletének és értékelésének szenteltük, kötelességünk vizsgálat tárgyává tenni, hogy az idő nem tévedt-e ítéletében. Mert hogy ez a bíró megvesztegethetetlen, abban nincs semmi kétség. De hogy egyúttal csalhatatlan-e, azt senki sem állíthatja. Ellenkezőleg, a példák nagy sokasága azt bizonyítja, hogy az idő sem ment a tévedésektől. Pajzsára emelt méltalanokat. És a feledés vastag földrétegét borította olyanokra, akik megérdemelték volna az utókor hálás megemlékezését, hideg kegyelet helyett — amelyből sem az élőknek, sem a holtaknak nincs öröme — meleg méltánylatát.

Az az ítélet, amelyet az idő Horatius ügyében hozott, meg nem támadhatóan igazságos. A római lantos megérdemli

a halhatatlanságot, amely részül jutott, a ma is élő népszerűséget, azt a megbecsülést, amelyben az irodalom és a közönség mind a mai napig részesíti. Horatius nagy költő, bár nem tartozik a legnagyobb költők sorába. A nélkül, hogy az összehasonlító kritikának csaknem mindig igazságtalan módszerét alkalmaznók megítélésében, meg kell mondanunk, mik azok a sajátosságok, amelyek a legnagyobbakat bélyegzik és amelyek Horatiusban vagy csak töredékesen vagy éppenséggel nem találhatók. Minthogy Horatius első sorban lírikus, benne a hang közvetlenségét, az érzések frissességét, a hevület magával ragadó voltát, az egyéniség bájos vagy gunyoros, istenhívő vagy sátáni, mosolygó vagy pesszimiztikus nyilvánulását keressük. És ha lírikusnak ezek az értékmérői, akkor el kell ismernünk, hogy a görög anthológia költőiben több a nyers erő, a hazafias fellángolás, a gúny keserősége, a boros állapot jókedve és csapongása, mint utánzójukban, Horatiusban. Catullus emberibb, Propertius igazabb, Tibullus mélyebb, Ovidius művészibb nála; Goethe mélyességét, Heine csillogását és érzékenységét, Byron hatalmas szenvedélyességét, Musset báját, kedvességét, Petőfi szeretetreméltóságát, hevét, szilajságát, őszinteségét, Arany mélabúját, világfájdalmát, bölcséleti elmélyedését csak megszorítva találjuk Horatiusban.

Ha számbavesszük Horatius művében azt a tetemes részt, amely a tanító költészet kategóriájába tartozik, beleértve a Pisókhhoz írott Epistoláját, akkor meg kell állapítanunk, hogy ennek a műfajnak is voltak kiemelkedőbb képviselői. Elég, ha Simonides, Xenophanes, Parmenides, Empedokles, Hesiodos, Lucretius, vagy Boileau és Pope, Csokonai és Arany nevére hivatkozunk. Mind e tanítói az emberi nemnek új gondolatokkal, eredeti eszmékkal, önálló világfelfogással gazdagították szellemiségünket, merészen szállottak alá az ember, a lét, a kozmosz problematikájának mélységeibe és magasan emelkedtek fel a tiszta szemlélet metafizikai régióiba. Horatius a röghöz tapad. A valóság anyaföldjén veti meg lábát. Nem elmélkedik sem a *primus motor*-ról, a mindenek kezdetéről és okáról, sem a világregnd vagy az emberi közösség teleológiájáról, céljáról, rendeltetéséről. Itt is, mint lírájában, szeret

középütt maradni, az emberi gondolkodás átlagos színvonalán.

Szatirái kedvesek, mulatságosak, elmések — értelmetlenek. Kipécézik a fukart, a könnyelműt, az uzsorást, a ficsurát, a tolakodót, a fűzfapoétát. Nem tesznek kárt senkiben és semmiben. Nem fakadnak haragból és méltatlankodásból, mint Juvenalis satirái, aki nyíltan kimondja: *Facit indignatio versum*. Hanem szelíd, emberséges, nem túlságosan mélyjáratú humorból, amely mindenben mosolyog. És már ezzel a jóindulatú, elnéző, emberséges mosolygással jogot váltott arra, hogy megmondja az igazat: «*Quamquam ridentem dicere verum quid vetat?*» A satira célja nyilván az, hogy korholjon és javítson. Minél kíméletlenebb a korholás, minél elevenebb színekben festi a satirikus a kor romlottságát, a hatalmasok kicsapongásait, az erkölcsök fertőzöttségét, a tömegek közömbösségét és rabszolgalelkét: annál valószínűbbnek tetszik (bár éppenséggel nem bizonyos), hogy a satirának lesz fogamatja. Az összes egyházi szóonokok közül viszonylag a legnagyobb hatású a híres bécsi Abraham a Santa Clara volt, aki a legfelségesebb uralkodóház tagjairól se hallgatta el a valóságot és prédikációit a szarkazmus maró lúgjával öntötte le. Ha így nézzük a dolgot, azt kell hinnünk, hogy Horatius aligha javított meg egyetlen hibáckát is satirái két könyvével.

Mindezek negatívumok. S az idő nyilván nem negatívumok alapján ítélte Horatiusnak a halhatatlanság koronáját. Ideje lesz, hogy szemlét tartsunk a dicső római pozitív hagyatékán.

III.

Kezdjük az Ódák négy könyvével és a *Carmen saeculare*-val, amelyet tartalma, alkalmisága, külső formája, verselése szintén ebbe a keretbe utal. Maga Horatius *Carminan*ak nevezi ezeket a lírai költeményeket, sokkal szabatosabban, mint az Ódák elnevezés. Mert a köztudat az óda fogalmát szűkebbre szabja, mint a költeményét: ódának azokat a lírai költeményeket nevezzük, amelyekben a tárgy fenséges, a hang ünnepi és a külső forma választékossága, előkelősége harmóniában

van a tartalom emelkedettségével. Már pedig Horatius négy könyvében sűrűn találkozunk versekkel, amelyek nem felelnek meg ezeknek a követelményeknek. Nem is tartanak igényt erre a megkülönböztetett tisztességre: dévaj szerelmeskedések, enyhe tréfák, a társasélet örömeit zengő énekek, színes tájleírások. És talán nem tévedünk, ha Horatius halhatatlanságának forrásait éppen ezekben a nem ódai lendületű versekben keressük.

Mindenesetre azonban el kell ismernünk, hogy a köztudat a hazafias, vallásos és bölcselkedő ódákat tekinti a horatiusi líra reprezentatív képviselőinek. Ha tüzetesebb vizsgálatnak vetjük alá az Ódák négy könyvének valóságos, a római értelemben vett ódáit (a Carmen Saeculare-val együtt), nem fojthatjuk el magunkban a csalódottság érzését. Fájdalmas hiányát érezzük bennük az indulatok hevének, a mindegyiket elsőprő szenvedélyességnek, annak a megszállottságnak, amely a kiváltságosak bélyege és amely szemmel látható módon bizonyítja a lángelme és az örület veszedelmes atyafiságát. A szent örület, amelyről Shakespeare a *Szentivánéji álomban* beszél, teljesen hiányzik ezekből az ódákból. Horatius bölcs és józan, oh, nagyon bölcs és nagyon józan. Szoros zablával tartja féken pegazusát, és a helyett, hogy meztelenre vetköztetné előttünk indulatoktól hánytvetett lelkét: csinos, de hideg mythológiai jelmezbe burkolódik. Isteneket idéz, akikben ő maga sem hisz; hősökkel és félistenekkel társalkodik, akik rég Hades birodalmában tartózkodnak, mint lelkükvesztett üres árnyékképek. Megénekli urát, gazdáját, kenyéradóját, Augustus császárt, akire az a hivatás várt, hogy a polgárháborútól szíjjelmarcangolt római népnek visszaadja a békét, visszaadja nemzeti hivatása öntudatát, visszaadja önmagát. Olyan költői feladatot vállalt itt Horatius, amelynek nagyszerűsége összeszorítja szívünket; olyan tragikus és világtörténelmi ellentét-párt állított egymással szembe, amelyekkel Shakespeare korlátalan és titáni lángelméjének is keményen meg kellett birkóznia két római tragédiájában, a *Julius Caesarban* és az *Antonius és Cleopatraban*. Gondoljuk meg, miről van szó ebben az ódában, vagy helyesebben, miről kellene szónak

lennie. Egyik oldalon Róma vérzivataros történetének legvérzivatarosabb évszázada ; a sötét háttérben Marius és Sulla, a demokrácia és arisztokrácia emésztő viaskodása ; középütt Pompeius, a diadalmas hadvezér, aki egyességet köt a feltűnő nappal, Julius Caesarral, hogy azután szembe forduljon vele és megsemmisüljön ; maga az isteni Caesar, katona, államférfiú, történetíró, mindenben első, mindenben lángelme és nagy álmai megvalósításának küszöbén orgyilkosok törétől esik össze, annak a Pompeiusnak szobránál, akit ő döntött meg. S a gyilkosok sorában a nemes Brutus és a fanyar Cassius, akik Philippi síkján önmaguk ellen fordítják fegyverüket ; végül a macbethi sorban utolsónak Antonius, Caesar barátja és megbosszulója, akit Octavianusnak el kellett távolítania útjából, hogy Augustusszá emelkedhessék. Véres események, véres kísértetek, a század legnagyobbjai, akik közül — az egy Sulla kivételével — egy sem halt meg természetes halállal. A mult után az actiumi ütközet tesz pontot. Augustus elfoglalja önalkotta trónját és megkomponálja a béke fenséges szinfóniáját. Békét a végtelen birodalomban, békét a polgárok otthonában, békét a szívekben és elmékben. Van-e monumentálisabb feladat, mint a Háború és Béke e nagyszerű ellentétének énekesül szegődni?

Horatius könnyebb végéről fogta meg a dolgot. Nála a polgárháborúk vérzivatarja hóésés és jégverés szelíd szimbolikájában mutatkozik. A Tiberis elhagyja medrét, a rémült lakosság a vízözön visszatérésétől tart. A mult valódi, elrettentő képe csak halovány célzásban kísért. «Polgárok fenték egymás ellen azt a fegyvert, amelyet inkább a veszedelmes perzsák ellen kellett volna fordítaniok, és az apák bűnei miatt meggyérült ifjúság hallani fog elmúlt harcokról. Ki legyen az, aki e földre engesztelést hoz a mult bűneiért? Talán a fellegekbe burkolódzó jós Apollo? Avagy a mosolygó Venus, akit a jókedv és a szerelem nemtői repdesnek körül? Vagy a harcós Mars? Vagy tán az ifjú képét felöltő szárnyas Mercurius, aki valójában e földi létben Augustus nevét viseli?» Végre tehát elérkezett az óda sok bolyongás után a mythológia útvesztőjében — hőséhez. De róla a költő csak annyit tud mondani : Ő Caesar megbosszulója (s hol van Antonius?) ;

maradjon hosszan népe körében ; itt ünnepeljen diadalokat, itt fogadja el az atya, a vezér megtisztelő nevét s ne tűrje, hogy a barbárok bosszulatlanul száguldjanak, amíg ő, Augustus a vezér. A hadak ura. Ahogy Rómával való vonatkozásában a haza atyja, *pater patriae*.

A költő lelkén koronkint úrrá válik a hazafias aggodalom is, ellentétben megszokott derűs mosolygásával, örökös optimizmusával. De az elborulás e sötét óráiban nem a hazára leselkedő veszedelmek víziói gyötrik ; nem a rémület jajsza, vagy a kétségbeesés felhördülése harsog ki verséből. Hideg és mesterkélts allegoria fejezi ki félelmeit, megkonstruált hasonmása a minden ízében recsegő köztársaságnak. Ez az a nevezetes államhajó, amelyet új hullámok sodornak a nyílt tengerbe. «Mit művelsz? Azonnal foglald el a kikötőt, — a béke és nyugalom kikötőjét — hiszen nincs eveződ (katonád), árbocodat megsebezte az afrikai szél (az afrikai háború) ; nincs alattságod, nincs egy ép vitorlád, könnyen válhatsz a szelek játékává.» Minap az államhajó még izgatta és bántotta (mert akkor még Brutus hadában harcolt), ma vágyódik utána és aggódik miatta, mert a hajó Augustus zászlaját hordozza. A versnek minden sorához és minden szavához magyarázatra van szükség. Honfibú, amely kommentárók nélkül nem érthető, aligha kelt hasonló érzést olvasói szívében. A mi Tompa Mihályunk is dolgozott allegóriákkal. De kora magyarjainak nem kellett szájukba rágni, miért fordul a Madár fiaihoz.

Egészen más hangot üt meg Horatius, mikor Augustus actiumi diadalát énekli, amely Antonius bukásával megnyitotta az utat a győztes vezérnek a világalom felé. Ígyunk pajtások, járjunk győzelmi táncot, ékesítsük fel az istenek oltárait. Most már lehet! Most már szabad! Már nem kohol Cleopatra terveket a birodalom megbuktatására eunochokból álló rút hadával ; már nem reménykedik telhetetlenül győzelmében ; már nem részeg önnön szerencséjétől. Kijózanította az, hogy alig maradt egyetlen hajója épen a tűztől. Úgy támadt rá Octavianus, mint ölyv a galambra, vadász a nyúlra. De a gögös királynő méltó ellenfél volt. Nem ijedt meg a kardtól, nem bújt el birodalma rejtett partjaira hajó-

hadával. Szembenézett királysága bukásával és keblére vonta a kígyókat, hogy teste beigya sötét mérgüket. Mert arra nem volt kapható, hogy rabszolgaként ékesítse a győztes diadalmenetét.

Ebben a lendületes költeményben két dolog ragadja meg figyelmünket. Az egyik pozitív. A költő több helyen kiemeli Cleopatra bátorságát, felsőbbrendűségét, elszántságát, hogy ezzel is értékesebbnek tüntesse fel a rajta vett győzelmet. A másik negatív: Horatius egyetlen szóval sem említi Antoniust. Mintha ennek a geniális és szerencsétlen embernek emberi és politikai sorsa nem volna válhatatlan kapcsolatban királynője, szerelmetes frigyestársa sorsával. Vajjon gyengéd tapintat bírta a költőt erre a hallgatásra a nagy Antonius iránt, akit Caesar egykor végrendelete végrehajtásával bízott meg és aki a mostani győzővel osztozott a világ uralmában? Vajjon visszatartotta Antonius neve említésétől az a tudatalatti érzés, hogy Antoniusban a kor egyik legnagyobb, legnemesebb vezető római értéke pusztult el? Vagy talán csak azt akarta hangsúlyozni, hogy ez egyiptomi asszony merészkedett szembeszállani a római birodalommal? Magyarázat erre nincs, legfeljebb találgatás.

Horatius hazafias ódáinak élén mintegy az augustusi korszellem mottója, a megtisztulás prédikációja, egy felsőbbrendű erkölcs hirdetője, a *Rómaiakhoz* intézett költemény ragyog (III. 6.). A költő első sorban istenfélelemre inti polgártársait: az ősök bűnei miatt ártatlanul szenved a római mindaddig, amíg fel nem építi az istenek romokban heverő templomait, fekete füsttől eltorzított szobraikat. «Ha az isteneknél kevesebbre tartod magadat, akkor uralmon maradsz, ez minden bölcseségnek kezdete és vége. Az elhagyatott istenek sok bajba sodorták Itáliát. Támadásainkat visszaverték a parthusok, a várost magát fenyegették a dákok és aethiopiaiak».

De az istenek tiszteletét követelni az istenekbe vetett igaz és mélyeséges hit nélkül nem vonzó feladat, nem meggyőző erőfeszítés. És ki hisz, vagy ki hitt már akkor Horatius sokistenhitében? A vallásra való hivatkozás alkalmas lehetett hatásos retorikai dísznek. De e hatalmas és megrázó költemény lényege nem vallási, hanem erkölcsi probléma.

Rómát nem az istenek elhanyagolása, a templomok és istenszobrok rombaomlása döntötte végveszedelembé, hanem az erkölcsök ijesztő hanyatlása. A bűnökben termékeny század először a házasság intézményét szennyezte be, aztán a családi életet. S a kártétel, amely ebből a forrásból fakadt, áthárult a hazára és a nemzetre. Valóban, itt a költő hiánytalanul megtalálta a kor sebéit és a kór okozóját. Itt a legnagyobbak éleslátásával, sőt intuíciójával érezte meg a válság gyökerét és mibenlétét. És amint rátalált a baj kútfejére, önként és bőségesen buzognak fel lelkéből a riasztó látomások: a fiatal lány megtanulja a dévaj modern táncokat, megismer mindenfajta mesterkedést és zsenge korától kezdve vérfertőző szeretkezésről ábrándozik. Az asszony fiatal társat keres a házasságtöréshez, mialatt férje borozgat; és ha eloltotta a lámpát, akkor nem válogatja többé, kinek ajándékozzon léha örömeiket. Sőt akárhányszor férje tudtával bocsátja áruba magát hol egy ügynöknek, hol egy spanyol hajóskapitánynak. Milyen más volt az az ifjúság, amely a púnok vérével festette vörösre a tengert, megtörte Pyrrhust, a hatalmas Antiochust, a kegyetlen Hannibalt! Azok egészséges parasztok voltak, akik maguk túrták a földet, szigorú anyjuk parancsára fát hordtak a tűzhelyre, levették fáradt ökreik nyakáról az igát és estére kelve néhány nyugalmas órát töltöttek. De a kártevő idő mindent megromt. Szüleink kora rosszabb volt, mint nagyszüleinké. Azért szült minket, akik még silányabbak vagyunk, s még magunknál is silányabb nemzedéknek fogunk életet adni.

Szeretjük ezt a költeményt, amelyet egyik magyarázója, Cornelius Schreodis, «Carmen pulcherrimum»-nak nevez, mert igaz érzésnek ad meggyőző kifejezést. Mert nem mythologizál, nem bújik elfogadott költői formaságok mögé, nem ékeskedik értéktelen cifraságokkal, hanem őszintén és emberi nyelven szól. Nevén nevezi a gyermeket. Megtalálja, amit keresett, a római nép romlásának igazi okát és megállapításából logikusan és *in concreto* vonja le a következtetéseket. Nevezetes, hogy amikor a múltba visszatekint, nem mythológiai alakokkal operál (akikben ő maga hisz legkevésbé) és nem üres allegóriák gipszfiguráit állítja elénk, hanem a tör-

ténelem nagy eseményeire hivatkozik, a Pyrrhuson, Hannibalon, Antiochuson aratott győzelmekre. A multa való utalás romantikus vonás ebben a költeményben, de a romanticizmus legrokonszenvesebb és legmelegebb érzésű vonásai közül való.

Örömmel idézzük az Ódák IV. könyvének 4. darabjából a nagyon ismert, de örökké szép szavakat : «Fortes creantur fortibus» és «Nec imbellem feroces progenerant aquilae columbam», mert eszünkbe juttatja a mester tanítványának, a mi Berzsenyinknek hatalmasan gördülő mondatait : «Csak sast nemzenek a sasok s nem szül gyáva nyulat Nubia párduca». Kissé időznünk kell a *Carmen saecularénál*, ennél a nevezetes alkalmi költeménynél, amelyet Horatius megrendelésre írt. Augustus császár bízta meg azzal, hogy Ódában köszöntse az évszázados fordulójára készülődő római birodalmat. Hogy egy költemény alkalom szülötte, az nem csökkenti értékét. Goethe azt tartotta, hogy minden jó vers alkalmi költemény. Hogy megrendelésre készült, az nincs befolyással a költemény lelkére, ihlettségére, szabad szépségére. Arany János tragikus szépségű *Széchenyi emlékezete* is felszólításra íratott. A *Carmen saecularet* illető kritikai aggodalmaink és megjegyzéseink tisztán esztétikai természetűek.

Minden nemzet eredete a mondák homályában vész el. Minden nemzet közvetlenül Istentől vagy valamilyen istenségtől származtatja alapító őst. A római nemzet őse amaz Aeneas, aki hosszas bolyongás, veszedelmes kalandok és tetemes akadályok leküzdése után anyjának, Venus istenasszonynak segítségével kikötött Itáliában és hazát szerzett. Vergilius *Aeneis*ében ez az isteni eredet egész fenségében és jelentőségében megmutatkozik. A költőnek sikerült hősét bekapcsolnia mintegy a kozmikus világtörténesek folyamatába, mint cselekvő, sorsformáló, döntő tényezőt. A *Carmen saeculare* egy derék, jóra való római polgár ünnepnapra szánt imádsága Róma épségeért és nagyságáért. Diana és Apolló, a Hold és a Nap kegyes istenei, soha ne lássatok nagyobb Rómánál : vigyázzatok a római szülőasszonyokra, hogy annak rendje-módja szerint (*rite*) kihordják magzatjaikat ; adjatok

termékenységet az anyáknak, de csak törvényes házasságban. És ti Párkák, ti igazmondók és sorskeverők, úgy fonjátok a sors fonalát, hogy legyen bőven gabona és lábasjóság, egészséges víz és kellemes levegő. De legyen békesség is; és legyen úr a jámbor erkölcs az ifjak között, legyen meg az öreguraknak a maguk békessége, Romulus sarjadékainak pénze, gyermekhada, minden tisztessége. S ha mégsem maradna a béke tartós e földön? Akkor Róma viseljen hadat, győzzön, de legyen irgalmas a földre taposott ellenséggel. Mint ahogy ez Augustus dicsőséges uralma alatt meg is történt. Médek, skythák, indusok rettegik hatalmukat szárazon és vízen. Hűség, béke, tisztesség, az ősi szemérem, az eddig elhanyagolt erény ünneplik visszatérésüket a Városba, s mindezek jutalmául megjelenik tele szarujával a boldog békesség. Adja Isten, hogy ez mindig is így legyen.

A fenségnek, a nagyságnak, Róma egykori tragikus küzdelmeinek a lüktetését nem érezzük ezekben az enyhén és simán folyó sapphikus versszakokban. A költő azzal a biztos és szép reménnyel fejezi be ünnepi ódáját, hogy Juppiter és az istenek mind jóváhagyják és meghallgatják imádságát. A jámborok fohása előtt nyitva áll az égiek füle.

A Horatius hazafias költészetéről szóló fejezetnek végére hagytuk a «Quo quo scelesti ruitis» kezdetű nevezetes verset, amely az Epodosok könyvében a 7. számot viseli s amelynek a kiadók az *Ad populum Romanum* címet adták. Ebben a költeményben van valami megrázó erő. A vad, önmérsztő polgárháború népét feddi az ószövetség prófétáinak hangján. Farkas, oroszlán nem dühöngött úgy soha a maga fajtája ellen, mint az ádáz rómaiak. Mi az oka ennek a szörnyűségnek? Vak örület, vagy egy hatásabb erő, vagy a bűn? De a kérdésre önmagának kell megtalálnia és megadnia a feleletet: a keserű sors üldözi és hajszolja a rómaiakat. A testvérgyilkosság átka ül rajtuk, mióta az ártatlan Remus vére tulajdon testvére kezétől kiomlott, átkául a leszármazottaknak. A nagy sorstragédiák szele érint bennünket. A gyászos vérbűn, amely örökségül száll nemzedékről nemzedékre századízigen. Az egész nemzet örök időkre meg van mérgezve a vérbűntől, amelyet alapítója, Romulus, oltott

testébe. Nem csekély merészség kellett hozzá, hogy a költő mintegy megbélyegezze a városalapítót, az istenek sarjadékát, az istenek sorába emelt Quirinust, akit ősatyjául tisztelt Julius Caesar, akinek tisztelete még épen él a rómaiak lelkében.

A «Quo quo scelesti ruitis» kezdetű epodosszal szokták összevetni Berzsenyi leghatalmasabb ódáját, *A magyarokhoz* címűt, nem minden jogosultság nélkül. Van valami rokonság a két költemény között, nemcsak tárgyban, hangban és erőben, hanem szerkezetben is. De kitűnően mondotta Berzsenyi művéről Négyesy László: «Van ez ódában valami olyan is, ami Horatiusban nincs; a lélek magasztos hevülete és a világnézet felfogásának ama tragikai nagyszerűsége, mely a költeményt oly fenséges akkorddal zárja be». A világnézet felfogásának tragikai nagyszerűség» nemcsak ebből a költeményből hiányzik, hanem Horatius valamennyi verséből. Horatius racionalista volt, akinek sem a misztikum, sem a metafizikai elmélkedések iránt nem volt érzéke. Mint nagyon okos, kellő önkritikával felfegyverzett ember tisztában volt képessége határaival. És csak dícséretére válik, hogy nem kalandozott el olyan területre, amely számára tilos volt. Bizonyosan nem csak értette, hanem élvezte is barátjának, Vergiliusnak, *Aeneis*ét; és abban is különösképpen a hatodik éneket. De ő maga mint énekes soha sem kísérte volna le hősét az Alvilágba. És mint költő soha le nem írta volna azokat a halhatatlan sorokat, amelyek a «Principio caelum ac terram camposque liquentes»-szel kezdődnek és néhány sorban a legnagyobb-szerű kozmogoniát adják és egyben megmagyarázzák és közérthetővé teszik a lélekvándorlás és a purgatórium fogalmait.

Horatius tiszta lelkű, nemes érzésű, fenkölt gondolkodású hazafi volt. És fenséges patriotizmusának fenséges költeményekben adott kifejezést. Vannak sorai, melyek feledhetetlenek: «Dulce et decorum est pro patria mori.», «Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae.» Hogy e nagyon nehéz műfajban nem emelkedett a legmagasabbra? Hogy pátosza nem olyan súlyos, szenvedélye nem olyan fergeteges, víziói nem olyan elemi erejűek, mint e műfaj legnagyobb képviselőié, annak oka adottságaiban van. Tem-

peramentumában, vérében, képzelme korlátozott voltában, talán kissé származásában is. Apja felszabadult rabszolga volt. És ő imádta atyját. Oly hevesen, oly kizárólagossággal, hogy anyjáról teljesen meg is feledkezett. Vérében benne volt a rabszolgavér és tudjuk, hogy ez mit jelent. Félelmet a vasvesszőtől; önkorlátozást az érzésnyilvánításban; alkalmazkodást a környezethez, a gazdához, az uralkodó tónushoz és valamennyire — gyökértelenséget is. Julius Caesarnak vagy Octavianus Augustusnak, de sőt a gazdag és előkelő Tibullusnak, a lovagrendű Ovidiusnak és az ősnemes Catullusnak is másképpen volt hazája Róma, mint Horatiusnak.

IV.

A lírai költemények második csoportjába azok a versek tartoznak, amelyeket filozófiaiaknak szoktunk nevezni. A megjelölés nem a legszerencsésebb, mert alapvető félreértésnek lehet forrása. Amit ezek a versek tartalmaznak, talán életbölcselem, de nem filozófia. Horatius egész egyéniségének, egész emberi és költői mivoltának legfőbb jellemző vonása a báj. Már pedig az emberi gondolkodás történetének kutatói ismernek sokféle filozófiát, optimistát és pesszimistát, racionalistát és empirikusot, materialistát és spiritualistát, de bájos filozófiával még nem találkoztak sehol. Amit Horatius bölcselkedő versei adnak, nem több, mint egy józan polgár moralizálása mindennapi használatra. Hogy gondolatai forrását feltárjuk, ahhoz nincs szükség sem a Stoa tanítására, sem Epikuros kertjére. A görög filozófiának filozófia előtti bölcselői, a hét görög bölcs, már tudták mindazt, amit Horatius prédikál. És azoknak az úttörőknek, akiket nem is merünk filozófusoknak nevezni, csak fizikusoknak, — amilyen Thales, Anaximandros és Anaximenes stb. — sokkal gazdagabb a szó valódi értelmében vett filozófiai tartalmuk, mint Horatiusnak. A bájos, szerény és vidám költő itt is a felszínen száll és szárnyával szinte seprí a banalitások sekélyes vizeit. Metafizikai magasságokba nem emelkedik. Metafizikai mélységekbe nem bocsájtkozik alá. Itt a tavasz, övezük zöld mirtusszal olajtól fénylő fejünket, áldozunk Fau-

nusnak az árnyas berekben gyenge bárányt vagy talán gödölyét, ha azt jobban szereti. Örvendjünk, táncoljunk, mert a sápadtképzű halál egyforma léptekkel keresi fel a kunyhót és a palotát. Az élet rövid, nem engedi, hogy hosszan előre reménykedjünk. Mások magasztalják a híres Rhodost vagy Mitylenét vagy Ephesost, vagy Korinthost, Delphit, vagy Tempét — ő csak Tiburban gyönyörködik. Soracte a hótól fehérlik, a fák nyögnek a zuzmara terhe alatt, a kemény fagytól megálltak a folyók. Vess fát a tűzre, hozd elő a négyesztendős sabinumi bort, a többit bízd az istenekre. Hogy mi lesz holnap, azt ne kérdezd, minden nap, amelyet nyersz, tiszta haszon. Szeretkezzél, csókolj, ölelj, táncolj és csintalankodjál a meghitt sarokban a kacagó lányokkal. A jövőbe látni tilos. Legokosabb eltúrní, ami jön, akár ez a teled az utolsó, akár megérsz még néhányat. «Carpe diem!» — ragadd meg a mát és ne bizzál a holnapban.

A tiszta életű, büntől ment embernek nincs szüksége sem mérgezett nyílra, sem jól felszerelt puzdrára, akármerre is jár. Lám tőle is elszaladt egy farkas, mialatt fegyvertelenül sétált a sabinumi erdőben. Egy rettentő óriási szörnyeteg, amelyet Afrika sem látott. Mire jó siratni a halottakat? Semmi könyörgés vissza nem tudja hívni azokat, akiket Mercurius besorozott a halottak fekete seregébe. Nehéz, de könnyebbé válik a türelem által az, amin úgysem lehet segíteni. Mindezek banalitások, amelyek mindnyájunknak eszébe juthatnak. (Lehet hogy innen van nagy népszerűségük mind a mai napig. Herakleitos sohasem volt népszerű, de Lucretius sem. Martialist is mindig szívesebben olvasták, mint Juvenalist.)

Vannak azonban emelkedettebb hangú költemények is ebben a csoportban. Így az intelem Deliushoz: őrizd meg nyugalmodat a veszedelmes helyzetekben, de tartózkodjál az elbizakodottságtól is, ha jól folyik sorod; mert mindenkép meg fogsz halni, akár folyton az orrodát látogatod, akár leheveredél a csöndes réten és jó falernumit iszol. Fenyő és nyárfa azért adnak árnyékot, patak azért csergedez, hogy élvezd őket. S a bort, a kenőcsöt, a kurta életű rózsát, amíg csak anyagi helyzeted, korod és — a párkák megengedik. Hiába

vannak erdeid, házad, villád, elpatkolsz és felhalmozott kincseidet birtokba veszi a nevető örökös. Akár szegény, akár gazdag vagy, csak áldozatul esel a könyörtelen Orcusnak. Mindnyáján egy célpont felé sodródunk. Mindnyájunk urnája forog. Aztán kihúzzák a sorscédulánkat belőle és utasai leszünk Charon hajójának. Nagyon bájos ez a Deliushoz írt költemény. És tele van szállóigének alkalmas bölcs mondásokkal. De nincs az a filozófia, amelynek rendszerébe bele volna illeszthető. Egészen kétségtelen, hogy mind a korai, mind a másodvirágzását élő stoikus iskola is vonakodnék e bölcseségeknek helyet adni.

A bölcs Horatius szereti ismételni önmagát. A Licinius-hoz intézett versben már ismertetett gondolatokkal ünnepelehetünk vizontlátást : ne járkálj folyton a nyílt tengeren, de túlzott óvatosságból ne szorongasd örökké a partot se. Aki az arany középutat kedveli, nem fog piszkos viskóban lakni, de józanul lemond az irigységet keltő palotáról is. Gyakrabban rázza a szél az óriás fenyőt. Mennél magasabb a torony, annál súlyosabb eséssel omlik össze. A villámok a hegycsúcsokat sujtják. Balsorsában reméli, szerencséiben félve várja a sorsfordulását a jól megedzett szív. Juppiter hozza a zordon telet, de ő viszi el is. Ha most rosszul megy, majd megy jobban is. Szorongatott helyzetekben légy bátor. Ha a szelek nagyon is kedveznek, vond be a vitorlát. Igazán bölcs tanácsok. Éltrevalók. Csak rájuk is fel lehetne tenni a kérdést, amelyet Lord Macaulay vetett fel Baconról szóló tanulmányában : «Vajjon Seneca híres értekezésével (*De ira*) megóvott-e egyetlen egy embert is a harag ártó indulatától és gonosz következményeitől?»

Ha nem tartoznék e csoport reprezentatív darabjai közé az *Ad Posthumum*, nem is időznénk elemzésénél : sok újat az sem mond. De éppen ezért kell itt megismételnünk főbb gondolatait, hogy lássuk, mily szűk körben mozog Horatius úgynevezett életbölcsölete. Az évek rohanva tűnnek, a kegyes jámborság nem késlelteti arcodon a redőket, a fenyegető vénséget s a kérlelhetetlen halált. És ha naponta háromszáz bikával próbálnád engesztelékenységre bírni Plutót, mindhiába : hajóra kell szállnunk. Arra a hajóra, amely

királyokat és béreseket egy cél felé visz. Kerülheted a háborút, a zajgó tengert, az egészségedre káros szélfuvalmat : meg fogod látni a sötétvízű könnyfolyót, a Danaidákat, Sisyphust. Bizony meg kell válnod a földtől, házadtól, bájos feleségedtől. S mind a fák közül, melyeket oly szeretettel ápoltál, csak a gyűlölt gyászciprus lesz a tied. S még ez sem elég, náladnál okosabb örökösöd el fogja fogyasztani a caecubumit, amelyet te száz lakattal őriztél és színborral öntözi a padlódat olyan lakomán, amilyent csak a főpapok csapnak.

A harmadik könyvet bevezető nagy hősi ódák pátoszban, a hang emelkedettségében felette állnak az ódák valamennyi darabjának. De az első, az «*Odi profanum vulgus*» kezdetű, megint csak abban a köznapi bölcseségben csúcsosodik ki, hogy mindnyájan meghalunk, hogy a rossz lelkiismeret megmérgezi az álmot, hogy aki kevéssel beéri, azt nem bántja se hó, se fagy ; hogy a gazdag nem szabadul meg gondjaitól és — *post equitem sedet atra cura*. A lovas mögött ül a sötét gond. Fájdalom ellen se bíbor, sem a drága bor, sem a perzsa kenőcs nem orvosság. Hát akkor miért építsek új stílusban ragyogó csarnokot? És miért cseréljem fel Sabinumomat a vesződséges gazdagsággal?

A második óda harcias erényekre, a szegénység eltűrésére, teste edzésére biztatja az ifjúságot. *Dulce et decorum est pro patria mori*. Édes és dicső meghalni a hazáért. Annál inkább, mert a halál a gyávát is utóléri és nem kíméli a félnék ifjú remegő térdét és hátát. S most hirtelen fordulattal új tárgyra tér ; magasztalja a tiszta fényben tündöklő Erényt, amely nem futkos a népszerűség után, amely új utakat tör, amely megveti a tömeget és a piszkos földet. A harmadik óda is tartogat egy közkincset. Az igazságos és állhatatos férfiúról mondja, hogy azt nem rendíti meg a gonoszul lázongó tömeg, a fenyegető zsarnok arca, még a villámszóró Jupiter hatalmas keze sem : «*Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae*», — ha összezúzva szakad rá a világ, félelem nélkül temetkezik a romok alá. Ez a rendületlenség emelte az istenek sorába Polluxot és a bolyongó Herculest. És köztük Augustus bíborajakkal issza a nektárt. És aztán következik ugyancsak az égiek gyülekezetében Junónak, az istenek

királynőjének egy hosszú szónoklata, komoly, ünnepies, tele a multak idézésével és jelentős jóslásokkal. Egyszerre észbe kap a költő: Nem való ez a te tréfás lantodhoz! Mit citálod itt hosszan az istenek beszédeit? Mit gyengíted az erős dolgokat kis nótáddal? Ez a feleszmélés rendkívül rokonszenves és nagyon ritka jelenség. A dal formálása közben, mialatt a fenséges tárgy meghihleti és áttüzesíti, egyszerre megdöbben: többet mert, mint szabad. Tudatára ébred tehetsége korlátainak és visszakívánczik a korlátok közé, ahonnan egy túlmerész pillanat izgalma kiragadta volt.

Idézzük még a negyedik könyv hetedik ódáját. Ezt a kedves tavaszi üdvözetet. Milyen kár, hogy a költőben a kikelet bájos képeit itt is csakhamar elúzi a halványképű gondolat: Ne remélj halhatatlanságot, erre int az év, a nap, az óra. A fagy megszeli a zefirtől, a tavaszt kiszorítja helyéből a nyár, amely maga is mulandó, alig osztotta ki gyümölcstermését az ősz, már megint itt a terméketlen tél. De ami kárt az idő szenved, azt jóváteszik a gyorsan pergő hónapok. Új nyárra új nyár, új tavaszra új tavasz következik. De ha egyszer mi odajutottunk, ahol a kegyes Aeneas, Ancus és Tullus időznek, akkor por és árnyék vagyunk. Mindenfelől a halál leselkedik ránk, a soha többé jóvá nem tehető, visszavonhatatlan, kérlelhetetlen halál. Ez Horatius bölcsességének kezdete, közepe és vége. Úgy látszik, az élni, mulatni, tréfálkozni szerető kövér emberke nagyon félt a haláltól. Már csak azért is rossz tanítványuk volt az epikureusoknak. Mert Epikuros legfőbb, legértékesebb és legsúlyosabb tanítása a küzdelem a halálfélelem ellen.

Ha azt, amit Horatius verseiből kiolvassunk, csakugyan filozófiának lehetne nevezni, akkor azt kellene mondanunk, hogy Horatius a halál filozófusa, nem is az életé. De milyen szomorú és meddő volna az a filozófia, amelynek talpköve a halál! A halál csak befejezése az életnek, de nem megoldása az élet problémáinak. A halál úgy cselekszik ezekkel a problémákkal, mint Nagy Sándor a gordiumi csomóval. Kettévágja őket. Horatius örömet, vigasságot, sőt könnyelműséget is prédikál. De ez az öröm és vigasság, ez a «carpe diem», csak menekülés a halál gondolata elől. És ez a menekülés is meddő.

Mert a legvidámabb költeménye is ezzel a fájó, torz és nihilisztikus érzéssel hangzik ki: «Pulvis et umbra sumus.» Egész életünk azzal telik el, hogy keressük a vigasztalást, a feledést, a megenyhülést a mindnyájunkra orvul leselkedő ellenséggel szemben. És végül is ráeszmélünk, hogy minden lázas kutatásunk hiábavaló volt. Omnes eodem cogimur. Mindnyájunkat ugyanoda kényszerít a sors. A sors? A halál.

És mi van a halál után? Vergilius erre a kérdésre egy gyönyörű, megragadó látomás-sorral felelt, az *Aeneis* VI. énekében. Horatius ezt a kérdést fel sem veti. A halál után a esmme van. A nihil. Ha Horatiusnak csakugyan volna filozófiája, akkor az a nihil filozófiája volna. Szerencséjére nincs. Csak egy marék költeménye, amely az avatatlanban azt a vélekedést keltheti, hogy ezekben filozófia szólal meg. És nem egy szegény ember vacogó halálfélelme. És egy elmés ember kísérlete, hogy valamiképpen olcsó megalkuvás árán — legalább míg élünk, legyen jókedvünk — megegyezést kössön üldöző rémképével.

V.

Horatius tiszta érzelmi költészetében a barátságoknak sokkal előkelőbb szerep jut, mint a szerelemnek. Úgy látszik, nem volt túlságosan hevülékeny lélek. Nem bízott férfiasága vonzó erejében, a nők hűségében és állhatatosságában. Többet enyelgett, mint szeretkezett. És enyelgéseiben több a művészet, mint az erotika. Erosnak arról az alkotó és romboló, titokzatos és kozmikus hatalmáról, amely Platon nem egy dialogusából sugárzik ki, Horatius nem tudott. És ez a féktelen, kicsapongó, de egészen emberi *libido*, amely kora lírikusait hevítette, gyötörte és a legtöbb esetben korai pusztulásba döntötte, Horatiust nyilván nem izgatta. Összeakad egy kis görög leánnyal, Venus vulgivaga egy papnőjével, aki az asztrológia tudós uraitól kért jóvendőmondást, ahogy mai kollégái a kártyavető asszonyhoz járnak. Horatius a szerelemnek ezzel a hivatásos művelőjével bölcselkedő beszélgetésbe mélyed. Lebeszéli a csillagjósokról, felvilágosítja, hogy a legokosabb, ha az ember nem kérdi a jövőt: «Igyál bort és a rövid életre hosszú reménykedésbe ne fogj. Míg itt fecse-

günk, elszalad a gonosz idő. Ragadd meg a mai napot, ne is bízzál abban, hogy holnap is jön.» Ha Catullus, Tibullus vagy Propertius mulat egy ilyen Leuconoe-vel, akkor nem filozófálnak. Máskor Lydiával gyűlik meg a baja, aki beleszeretett Telephus rózsás nyakába és izmos karjaiba. A vetélytársra gondolva költönket előnti az epe, arcát a vér, belsejét a féltés tüze és boldogtalanságában boldognak vallja azokat, akiket holtig tartó hű kötés fűz egybe. De ilyen holtig tartó hű kötetést a makacs agglegény sohasem vállal. Belső tűz hevíti Glyceráért, aki tisztábban ragyog a parosi márványnál, aki kacér és mulatságos. De ez a tűz is okos és mérsékelt. Nem csap fel lángokban, nem érezzük viharzását. A költő egész rendellenes lélekállapotáért Venusra hárítja a felelősséget, aki megtiltotta neki, hogy hősokeket és háborúkat énekeljen és ráparancsolt, hogy szerelmeit zengje.

A szerelmi költemények között a legbájosabb a *Carmen amoebum ad Lydiam*. Űgyes, fordulatos, elmés vers, nincs benne semmi felesleges mythológiai ornamentika, semmi barokk dísz. Olyan közvetlen, friss és kedves, amilyennek egy szerelmes versnek kell és illik lennie. Hadd idézzük éppen kivételes mivoltáért ezt a költeményt egész terjedelmében.

Horatius és Lydia beszélgetnek :

- Horatius* : Amíg engem szerettél
S hófehér nyakadat nálamnál gazdagabb
Ifjú nem ölelte :
Dúsabb voltam, mint a perzsák fejedelme.
- Lydia* : Míg mást nem szerettél
S nem tartottad többre Chloét Lydiánál :
Én, híres Lydia,
Többet értem a nagyhírű Iliánál.
- Horatius* : Szép Chloe mostanság szívem királynője,
Aki ért a lanthoz, mézédés zenéhez.
Meggálnék érette,
Csak a sors ne nyúlna drága életéhez.
- Lydia* : Mi egy lángban égünk
Calais-szal, a jó Ornithus fiával,
Kétszer is meggálnék,
Ha őt megváltanám a halálom által.
- Horatius* : És ha feltámadna a régi szerelem?
S újra összekötné, akik széjjelváltak?

Ha Chloét elküldöm
 S ajtómat kitárom ismét Lydiának?
Lydia : Bár amaz csillagszép,
 Te meg csapodár vagy, könnyű, mint a polyva.
 Bőszebb, mint a tenger :
 Én nálad maradnék, veled élve, halva.

Eléggé változatos és mozgalmas szerelmi életét egy rövid versikével zárja le (III. 26. *Ad Venerem*). Eleget forgott nők között és nem minden siker nélkül katonáskodott (militavi non sine gloria), természetesen Venus hadseregében. Most leteszi a fegyvert és azt az egyet kéri Venus istenasszonytól, hogy a gőgös Chloét, aki őt eltaszította, meggyötörte, megálázta, tulajdon felséges kezével korbácsolja meg. Csak egyszer, de úgy, hogy jól felemelje a korbácsot és úgy csapjon le vele a dölyfös nő szép, fehér testére. Ezzel a költőre nézve a szerelmek ciklusa lezárult.

Ellenben a barátság érzése holta napjáig sem hagyja cserben. Szent fogadalmat tesz, hogy nem fogja túlélni a barátok barátját, Maecenast. Sem az isteneknek, sem neki nincs kedvére, hogy Maecenas előbb haljon meg, mint ő. «Nem esküdtem én hamisan, veled megyek, bárhova tartasz. Együtt fogjuk megtenni végső utunkat is». Maecenasé az I. könyv első ódája, a híres «Maecenas atavis edite regibus» s még egy sereg. Sok megható bensőség van a Vergilius hajóját kísérő fohászoklásában, amely fájdalom, hamarosan átesap hideg és általános érdekű, tehát érdektelen filozofálásba. Egy másik, Vergiliusnak dedikált költemény közös barátjukat, Quintiliust siratja, de óvja egyúttal Vergiliust a túlzó gyásztól, mert a gyászban is a mértéktartás az egyedüli bölcsesség és mert a legönkínzóbb gyász és a legnagyobb, legpazarabb síri áldozat sem támaszthatja fel a halottat. Ebben a szép versben is tehát, mint valamennyi testvérében, a tiszta érzést kiszorítja helyéből az értelem. A barátok között, akiket versei ajánlásával megtisztel, előkelő hely illeti meg Augustust. A császárral szemközt állva a költő nem tudja levetkőzni megilletődöttségét, elfogultságát, sőt zavarát. A magánbarátság közügygé lesz és mikor a rég távollevőt arra kéri, hogy térjen vissza végre Rómába, akkor hangja nem bizalmas és

baráti, hanem ünnepélyes és ódai: «Istenek leszármazottja, Romulus nemzetségének dicsó őre, megígérted a szent szenátusnak, hogy hamarosan visszatérsz. Oh jöjj hát, add vissza a fényt hazádnak. Ha te megjelensz, akkor veled jön a tavasz és boldogabban telik a nép ideje és ragyogóbban süt a nap.»

VI.

Maecenashoz intézi Horatius első szatiráját is, ezt az inkább okos, mint bölcs elmélkedést az emberi elégedetlenségről. Kitűnőnek mondjuk ezt a bevezető költeményt, mert olyan, mint egy jó opera nyitánya, amely tájékoztat az előadandó dalmű hangulatáról, zenei stílusáról, sőt főbb motívumairól is. A küszöbön már tudjuk, hogy mi vár reánk az épület belsejében. A szatira célja: oktatás, nevelés, javítás. A szatira eszköze a gúny. Mondanunk sem kell, hogy a cél és az eszköz nagysága és erőssége között nincs szigorú matematikai arány. Semmi sem biztosít bennünket arról, hogy minél élesebb, kíméletlenebb a gúny, annál hathatósabban oktat, nevel és javít. Sőt egyáltalán nem is vagyunk bizonyosak ebben a nevelő, oktató és javító hatásában a szatirának. S a reánk nézve kötelező és egyedül jogosult szempontból, tudniillik az esztétikai értékelés szempontjából, teljes mértékben közömbös, mennyire hat vagy hatott a maga korában a szatirikus költemény. Ezt a hatást egyébként is módfelett nehéz volna ellenőrizni. Fontos az, mennyi elmésséget, ötletet, friss színt, új fordulatot találunk benne. Horatius szatirái e részben megállják a legszigorúbb bírálat próbáját is. Mindjárt az első könyv első darabjának tárgya kitűnően van megválasztva: honnan van az, hogy senki sem elégedett azzal a sorssal, amelyet vagy tulajdon megfontolt elhatározása vagy a véletlen juttatott neki? A katona irigykedik a kereskedőre, a kereskedő a katonára. Az ügyvéd azt mondja, csak a földművesnek van jó dolga; már kora reggel itt kopogtat az ajtómon. A falusi a városival, a városi a falusival szeretne cserélni. De ha valahogy Isten azt mondaná nekik, no, cseréljete, legyen a katonából kereskedő, a kereskedőből katona, menjen ügyvédnek a paraszt, parasztnak az ügyvéd: meg

sem mozdulnának. De van itt más emberi balgaság is. A földet túró paraszt, a csalfa csapláros, a hajós mind azt mondja, hogy azért vesződik, gyűjt, kuporgat, hogy élete alkonyán legyen miből megélnie. Mint ahogy a gondos hangya gyűjt télire. Csakhogy a hangyának van ám esze. Az télen el is fogyasztja, amit az év munkás részében gyűjtött. A mi emberünk télen-nyáron, békében, háborúban, szárazon, vízen egyre nyeréskedik. Miért? Csak hogy a másik ne legyen gazdagabb nálánál. Milyen örülség! Ha ezer mázsával takarítod be az életet a szérűdről, akkor sem fér el több a hasadban, mint az enyémben. Vagy mondd, normális emberekről szólva (intra naturae fines viventium) mi különbség, hogy száz vagy ezer holdon aratnak? Érd be annyival, amennyire éppen szükséged van, — megszólal a stoikus bölc — akkor nem fogsz szomjazni, de a bőségbe belefúladni sem. Aki az aranyai felett ül rettegve, az egyszerűen nem tudja, mire való a pénz. Pedig az arra való, hogy kenyeret végy, főzeléket, vagy egy meszely bort és mindazt, amire szükséged van, aminek híjját az emberi természet megsínylené. Van értelme annak, hogy pénzed miatt álmatlan virrassz, hogy rettegj tolvajoktól, betörőktől, tűztől, a cselédeidtől? Az ilyen javakból én bizony nem kérnék. Hallottam egy Umidius nevű uzsorásról, piszkosan járt, rongyokba öltözött és mindig attól félt, hogy éhen fog halni. Tudod, mi lett a vége? A szolgálója fejszével kettőbe vágta. Persze azért tékozlónak se szabad lenni. Fukarság — tékozlás szélsőségek. «Est modus in rebus, sunt certi denique fines, quos ultra citraque nequit consistere rectum.» Van mérték a dolgokban és vannak bizonyos határok, amelyeken innen és túl az igazság nem állhat meg.

Milyen igaza van bölcsünknek abban is, hogy: «Dum vitant stulti vitia, in contraria currunt.» Míg a balgák a bűnt kerülik, az ellenkező végletbe esnek. (Sat. I. 2.) És hogy a legtöbb ember a más szemében meglátja a szálkát, a magáéban a gerendát sem. (Sat. I. 3.)

Külön irodalomtörténeti értéke és jelentősége van az I. könyv 6. szatirájának, amely a költő életére vonatkozó adatokat tartalmazza. Megtudjuk ebből a szatirából, hogyan jutott Horatius Maecenas kegyeibe Vergilius és Varius aján-

latával. Nem a szerencsének tudja be ezt a sorsfordulatot, hanem szerény érdemeinek. Nem volt szószólója előkelő származás, hírneves atya, csak a maga egyéni tisztessége és tisztasága, csak az, hogy szerették azok a barátai, akik Maecenashoz beajánlották. S hogy jelleme ily egyenes és természetes, ily szeretetreméltó lett, azt megint atyjának köszönheti, aki szegény ember létére Rómába vitte fiát, hogy ott kitaníttassa mindazokra az ismeretekre, amelyeket a szenátorok és lovagrendűek gyermekei tanulnak. Ő maga kísérte el az iskolába, ő maga őrködött nemcsak tanulmányain, hanem erkölcssein is, megóvta minden alacsony tettől, sőt gondolatától is. Nem szégyelli az apját. Nem védekezik azzal, hogy nem tehet róla, ki és mi volt a szülője. Ő bizony, ha szabad választása lett volna, akkor sem kívánt volna más apát. És meg van ő elégedve mostani szerény életmódjával is. Járkál, ahogy kedve tartja, kimegy a piacra, megkérdi, mi az ára a főzeléknek, a lisztnek, csavarog a fórumon. Hazamegy és elfogyasztja szerény ebédjét. Lefekszik aludni gond nélkül, izgalom nélkül, hogy jaj holnap korán kell felkelnie. Szeret későn kelni. Olvasgat vagy irkál, ahogy éppen kedve tartja. S több öröme telik kis életében, mintha quaestor lett volna az őse, az apja vagy a nagybátyja.

A költő lényének egész szeretetreméltósága kimosolyog ezekből a sorokból. De a költemény legmélyén érezhető a költő örökös izgalma és gondja, ma talán azt mondanók: gátlása; a rabszolgavér lázongása erkölcsi bilincsei ellen. Lám Maecenas ősi királyoktól származik, mégsem nézi le őt, a libertinus atya fiát, mint a legtöbben szokták. Mert ő belátja, hogy mindig voltak ősök nélküli emberek, akik tisztességben éltek és nagy tisztességbe emelkedtek. De a nagy tömeg másképpen gondolkodik, mert az balgán ítéli oda a hivatalokat, megbámulja a címeket és ősöket. Horatiust is folyton marják libertinus atya miatt, most azért, hogy Maecenas barátságával dicsekedhetik; egykor megint, mert mint katonai tribunus egy légio parancsnoka volt. De bármily dísz és oltalom számára Maecenas barátsága, valamennyire mégis a társadalmon kívül állónak érzi magát.

Horatius szatirái közül a legmulatságosabb és legfris-

sebb az I. könyv 9. szatirája, pompás közvetlenséggel felvázolt karikatúra, eleven, mozgalmas, nevetető, kitűnő tárgy egy felette bájos és szórakoztató vígjáték számára. Hőse egy szemtelenül tolakodó fűzfapoéta, aki a Sacra Vián gyanútlanul sétáló költőt megszólítja és nem bocsátja el. «Hogy' vagy drágám?» — «Köszönöm, a körülményekhez képest elég jól. Neked is minden jókat kívánok.» És tovább követi áldozatát. «Parancsolsz valamit?» — «Mi az, te nem ismersz? Én költő vagyok!» — «Úgy? Örülök a szerencsének.» Horatius szeretne szabadulni, hol meggyorsítja lépteit, hol megáll, a kísérő rabszolgafiúnak fülébe súg valamit, mialatt bokáig kiveri az izzadság kínjában. Eszébe jut a gorombaságáról hírhedt Bolanus, aki könnyű szerrel meg tudott volna szabadulni ettől a fecsegőtől.

— Szeretnél tőlem szabadulni, mi? . . . Szó sincs róla. Megyek amerre te mész. Hová tartasz?

— Ugyan kérlek, minek tennél olyan nagy kerülőt? Beteget megyek látogatni a Tiberisen túl.

— Nincs semmi dolgom és nem vagyok rest. Csak azért is elkísérlek.

A szegény Horatius lehorgasztja fülét és elhallgat. De bezzeg nem hallgat a fűzfapoéta. Magasztalja saját költői tehetségét, táncban, énekben ügyességét.

A szóáradat hirtelen megakad és Horatius közbeékel egy kérdést:

— Mondd, van neked anyád, rokonod, akinek drága az egészséged?

— Nincs nekem, eltemettem valamennyit.

— Milyen szerencséd van. Most már csak én vagyok hátra. Végezz hát velem is. Hadd teljesedjék be rajtam a szabin boszorkány jóslata, hogy engem sem a méreg, sem az ellenség kardja, sem az oldalnyilallás, sem a száraz betegség, sem a köszvény nem fog elpusztítani, hanem egy fecsegő fog véget vetni életemnek.

A tolakodó most Maecenasra tereli a beszédet.

— Hogy' állsz vele? Ritka ügyes fickó vagy. Jól kihasználtad a szerencsédet. Nagy segítőtársad volnék nála és beérném a másodrendű szereppel, ha egy kicsit ne-

kem is átengednéd. Kutya legyek, ha ki nem túrnánk mindenkit.

— Nem élünk mi ott úgy, ahogy te gondolod. Ott nem lehet ilyeneket cselekedni. Abban a házban mindenkinek megvan az őt megillető helye.

— Ugyan ne mondd. Alig lehet elhinni.

— Pedig ez így van.

— Hát akkor csak annál nagyobb gusztusom volna belépni kegyeltjei közé.

— Kérlek, csak akarnod kell. Amilyen legény vagy, eléred. S ő vele lehet beszélni. Csak az első bejutás nehéz hozzá.

— Bízd csak rám. Meg fogom vesztegetni cselédeit. Ha ma kidob, holnap visszamegyek. Meglesem a keresztúton, hazakísérem.

Mialatt ez így fecseg, Aristius jön velük szemben, aki ismerte ezt a fickót. Megáll:

— Honnan? Hová?

Horatius elkezd csipkedni, nyomkodni a karját, szemét forgatja, integet, hogy szabadítsa meg. De a gonosz úgy tesz, mintha semmit sem venne észre. Horatius máját elönti az epe:

— Nem mondtad a minap, hogy valami bizalmas megbeszélése van velem?

— Hogyne, hogyne, de majd máskor. Ma babonás nap van.

— De én nem vagyok babonás.

— Én annál inkább. Majd máskor beszélünk a dolgról. És máris megszökik s barátját a kés alatt hagyja.

Szerencsére a fecsegőnek egy perbeli ellenfele toppan eléjük és tanúnak kéri fel Horatiust a fűzapoéta ellen. Az idegen úr mindjárt nagy lárma közben magával is hurcolja a fecsegőt a törvényszékre. «Sic me servavit Apollo». Így mentette meg a költőt a költők istene.

VII.

Az Epistolák két könyve a legérettebb korban, sajátos képességeinek tetőpontján mutatja a költőt. Az első könyv első levele természetesen Maecenasnak van ajánlva. Hitvallás

tanulmányai és életelvei mellett, nyomatékos megisméltése mindannak, amit helyesnek és jónak ismert meg. A második levél Lolliushoz van intézve és a költő Homerossal való foglalkozásának hatását tükrözteti. Ez a hatás nem túlságosan mély, nem elindítója új és eredeti gondolatoknak, de olyan megnyerő formában, olyan epigrammatikus éllel jut költői kifejezésre, hogy a levél 71 sorának legalább a feléből szállóige lett. Egyetlenegy levélből a bölcs mondások, aforizmák, komoly és tréfás szólások buzgó gyűjtője kiszedhet egy csomó ilyen sort: «Quidquid delirant reges, plectuntur Achivi» (A királyok őrjöngenek és a népek isszák meg a levét), «Iliacos intra muros peccatur et extra» (Ilium falain kívül és belül egyaránt vétkeznek), «Nos numerus sumus et fruges consumere nati» (Számok vagyunk, arra születünk, hogy faljunk), «Dimidium facti qui coepit habet, sapere aude» (Aki hozzáfog valamihez, félig már el is végezte. Legyen bátorságod a teljes elszánáshoz), «Quod satis est cui contingit, nil amplius optet». (Akinek elegendő jutott, az ne kívánjon többet), «Sincerum est nisi vas, quodcunque infundis, acescit» (Ha nem tiszta az edény, akármit öntesz bele, megsavanyodik), «Invidus alterius macrescit rebus opimis» (Az irigy megsoványodik attól, hogy más hízik), «Ira furor brevis est» (A harag rövid ideig tartó téboly), «Quo semel est imbuta recens servabit odorem testa diu» (Amivel új korában az edényt bekenték, annak a szagát sokáig megtartja). Ahol ennyi a tetszetős formába öltöztetett bölcs mondás, amelyek mindegyike a maga külön életét éli, ott az egész mű összefüggő tartalmáról, vagy eszmei egységéről természetesen nem lehet beszélni. Ahány sor, annyi gyöngyszem; de hiányzik a zsinór, amely a sok értékes szemet nyakláncba egyesítse.

Külön hely illeti meg nemcsak a levelek, hanem Horatius egész költői munkája rendjében a II. könyv utolsó levelét, a Pisóknak dedikált *Ars poetica*t. Már terjedelmére is eltér ez a hatalmas tanító költemény társaitól; olyan hosszú (476 sor), mint egy epikai ének. De más a célja, ennek megfelelően más a tónusa, stílje, belső formája is e remekműnek, mint a többi Epistolának. Nincs ugyan zárt szerkezete,

nincs egységesre fogott, szoros logikával egybefont gondolatmenete; szabadon csapong egyik témáról a másikra, szinte ötletszerűen veti fel a problémákat. De egyfelől érezzük benne a felsőbbrendű eszmei egységet; itt a költészet elméletéről van szó, nem egyébről, és a költészet jelentőségéről, komolyságáról, szentségéről, azokról a nagy szellemi és még súlyosabb erkölcsi javakról, amelyeket a költészet ápol és őriz. Másfelől az *Ars Poetica* mégsem olyan laza szövésű, nyugtalan, rögtönzésnek ható *sermo pedestris*, mint a többi levél.

Már első áttekintésre az a benyomásunk, hogy Horatius sokkal erősebb az esztétikában, mint a filozófiában. A filozófiában odáig jutott, hogy végső beteljesedésképpen leszűrte: «*Nil admirari*», semmin se szabad csodálkozni. Holott az igazi nagy, vérbeli filozófus ellenkezőleg azt vallotta, hogy minden filozófia kezdete — a csodálkozás. Csodálkozunk azon, amit nap nap után, óráról órára, pillanatról pillanatra látunk, hallunk, tapasztalunk. Csodálkozunk, mert nem értjük a jelenségek okát. Csodálkozunk, nyugtalanodunk és igyekszünk rábukkanni az okok rejtelmére. Íme a filozófiának és minden tudományos kutatásnak első forrása. Aki semmin sem csodálkozik, annak minden közömbös. Az az életben meg marad kímélve sok kínos meglepetéstől és könnyebben viseli el a váratlanul támadó csapásokat, de a tudományban nem sokra fogja vinni.

Így hát ismét, és ezúttal utoljára megállapítottuk, hogy Horatius, akinek filozófiáját oly gyakran hallottuk magasztalni, egyáltalán nem filozófus. Esztétikusnak annál különb. Itt sem szabad elméleti esztétikára, ő általa felfedezett normákra, következetesen felépített rendszerre gondolni. Egészen másról van szó az *Ars poeticában*. Egy jó ízlésű, ép érzékű művész beszámol művészetének technikájáról, mesterségbeli részéről, figyeli a magáéval rokon művészeteket és igyekszik ezek körében is bizonyos tapasztalati úton levont szabályszerűségeket felfedezni. Inkább szabályszerűségeket, mint törvényszerűségeket. És még e szabályok érvénye tekintetében is liberális: «*Pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.*» Piktoroknak és költőknek megvan az egyenlő joguk, hogy bármit merhetnek. De csak bizonyos

határig. Az elhíhetőség határáig. A valóságosság határáig. Kígyót madárral, tigris báránnyal párosítani nekik sem szabad. De nem szabad a stílus túlzásainak, a stílustalanságnak hibájába sem esni. Aki túlzottan hajhássza a rövidséget, homályossá lesz. Aki könnyedségre törekszik, üressé válik, aki mindenáron nagyszerűt akar produkálni, dagályossá lesz. Ha a hibát kerülöd, bűnbe esel kellő művészi érzék híjján. Van aztán egy más veszedelem is. Némelyik művész úgy beleeszedül az aprólékos részletekbe, hogy szeme elől téveszti az egészet. Mint az egyszeri kézműves a Circus Aemilius táján, aki gyönyörűen tud körmöket formálni, vagy haját ábrázolni, de egy egységes alakot még sohasem hozott ki.

A tárgy megválasztása maga is elsősorúan fontos feladat. Gondoljuk meg, mivel tudunk megbirkózni, mi haladja meg erőnket. Aki képességéhez mérten választja meg tárgyát, az jól meg fogja szerkeszteni és stílszerűen előadni. Mert az előadásnak is megvannak a fogásai. Kitűnő lesz stílusod, ha ügyes kapcsolással az ismert szót újjá varázsolod. Ha szükségét érzed, akkor alkoss bátran magad új szavakat. Természetesen ebben a nyelvújításban mértékletességet és ízlést kell tanusítani. Mindig szabad volt és szabad lesz a kor bélyegét magukon hordó új szavakat alkotni. Gyönyörű gondolat. Horatius ezzel a tételével messzi előre nyúlt késő évszázadok nyelvészeti és esztétikai küzdelmeibe, amikor azt hirdette, hogy a korok változnak; a korok kifejezője a mindenkori nyelv; tehát a nyelveknek is módosulniok, gazdagodniok, fiatalodniok kell. Ami emberi, az halandó. Miért volna éppen a nyelvnek kiváltsága az örökös változatlanságra, megmérévedésre? Sok szó elavul, sok régi szó felujul, ha így akarja a nyelv élő gyakorlata, mert ezé a jog, az ítélet, a törvényhozás hatalma.

Még egy formai probléma: a versformáé. Az epika formája Homeros óta a hexameter. A kesergő és boldog szerelemé a distichon. A szatira részére Archilochos a jambust találta fel. S tőle átvette a tragédia és a komédia. Mert ez a legalkalmasabb a dialógusra, a drámai cselekmény előadására. Még beljebb hatol a stílus kérdéseibe a következő szakasz. Komikus tárgyat nem lehet tragikus tónusban előadni,

viszont Thyestes véres lakomáját nem illő vígjátéki stílusban, úgyszólván prózában tárgyalni. Mindazonáltal megtörténhetik, hogy a vígjáték is pathetikusan szól, pl. Terentiusnál, mikor a haragos Chremes tele szájjal civódik. Viszont Euripidesnél Telephus és Peleus egészen «gyalogjáró» hangon beszél, mikor szegény és száműzött létükre nem találják magukhoz illőnek a dagályos szólamokat és a pompázó hatóles szavakat.

Horatius többet követel a költői műtől a puszta szabályos szépségnél: bájt, amely magával ragadja a hallgatót. A nevetőkkel együtt nevet, a sírókkal együtt sír a közönség. Ha azt akarod, hogy sírjak, előbb magadnak kell zokognod. Akkor azután meghat a balsorsod.

Ha rosszul mondod el a szerepedet, akkor kinevetlek vagy elalszom. A Diderot által híressé lett és azóta is ezerszer vitatott színészi paradoxon jelenik meg Horatius e pár szavában. Csak ötletszerűen, bővebb lélektani okfejtés nélkül. Szomorú archoz szomorú szavak illenek, a haragoshoz fenyegetődzők, a játékoshoz léhák, a szigorúhoz komolyak. A természet maga formál bennünket sorsunk változatai szerint, gyönyörrel tölt el, haragra gerjeszt, gyásszal sujt, aggodalommal gyötör. És megint a természet hozza ki a lélek indulatait a nyelv segítségével. Ha a színész lélekállapotától elüt a beszédje, akkor ki fogják nevetni. Másképp beszél az isten és a hős, az öreg és a fiatal, a tisztos matrona és a serény dajka, az utazó kereskedő és a földműves, a colchisi és az asszíriai, a thebai vagy az argosi. A költői alkotásnak egy másik fontos tényezője a tárgyválasztás. Az író vagy meglévő anyagot dolgoz fel, vagy maga találja ki meséjét. Ha a hagyományhoz, mondához, regéhez nyúl, akkor nincs joga a jellemeket megváltoztatnia, akkor legyen az ő Achillese is haragos, kérlelhetetlen, törvény felett álló, fegyveres erejére hivatkozó; Medea szilaj és féktelen, Ixion hitszegő, Orestes szomorú. Ha önállóan gondolja ki meséjét, legyen gondja a jellemek következetes keresztülvitelére. Horatius azt tartja, hogy okosabb a készen talált tárgyakat feldolgozni; csakhogy aztán az író ne ragaszkodjék az eredeti betűszerinti szövegéhez, ne utánozza vakon és ne szóljon öblös hangon műve első

sorában ilyenképpen : «Priamos sírját zengem és a nevezetes háborút.» Ha ilyen nagyra tátja ki a száját, mit fog e szerénytelen kezdéshez méltót mondani? «Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.» (Íme a hegyek vajudnak és egy nevetséges egérke születik.)

De a vérbeli költő azt a hibát sem követi el, hogy a trójai háború elbeszélését Leda kettős tojásával, szóval Pollux és Helena, Castor és Clytaemnestra születésével kezdje (mi azt mondanók : Ádámmal és Évával), hanem rögtön *in medias res*, a dolgok kellős közepébe ragadja hallgatóját. Amitől nem vár hatást, azt elhagyja és úgy «hazudik», úgy keveri a hazugságot az igazsággal, hogy következetes maradjon önmagához.

A következő megjegyzések tisztán dramaturgiai természetűek. És nevezetes, hogy talán épp azért oly találók, mert Horatius sohasem próbálkozott a drámával. A cselekvény részben a színen játszódik le, részben a szereplők elbeszélése révén jut a nézők tudomására. Nagyobb hatása van annak, amit a színpadról látunk, mint annak, amit a színész elbeszél. De azért mégsem való minden a színpadra. Például Medea ne gyilkolja meg gyermekeit a néző szemeláttára. Atreus ne találja fel nyílt színen Thyestesnek gyermekei húsát, Procne ne változzék át madárrá, Cadmus kigyóvá ilyen módon. «Ha ilyet mutatsz, nem hiszem el és utálkozom tőle.»

Horatius erélyesen követeli a művésztől a gondosságot, a lelkiismeretességet, az ismételt csiszolást és tisztítást. Demokritossal együtt nem szereti azokat a poétákat, akik nem ápolják körmüket és szakállukat s kerülnek a fürdőt. Ezek persze azt hiszik, hogy a költő rangját és tisztességét az biztosítja nekik, ha gyógyíthatatlanul koszos fejüket sohasem bízzák borbélykésre. «Milyen balgatag vagyok én, aki tavasszal még belülről is megtisztálkodom az epétől! Ha ezt nem tenném, én volnék a legnagyobb poéta. Dehát annyi baj legyen! Így beérem a köszörűkő szerepével, aki a vasat ki tudja élesíteni, noha ő maga vágni nem tud.» Milyen elmés, kitűnő és találó meghatározása minden kritikus tisztének és egyúttal végzetének. «Én magam, úgymond, nem írok, de megtanítom a többit rá, mi az író tiszte és feladata, mi for-

málja és táplálja a költőt, mi okos, mi nem.» És itt elsősorban a görögökre hívja fel figyelmünket, a legkövetésreméltóbb példaképekre.

A költői műnek kétféle célja lehet, oktatni, vagy gyönyörködtetni. Vagy esetleg mind a két célt egyesíteni. «Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci, lectorem delectando pariterque monendo.» Az összes szavazatokat az nyeri meg, aki a hasznosat a kellemessel egyesíti s olvasóit gyönyörködteti és egyszersmind oktatja is.

Nagyon érdekes párhuzam a következő. A költészet olyan, mint a festőművészet. Vannak dolgok, amelyek inkább közelről ragadnak meg, mások meg, ha távolabbról látjuk őket. Van tárgy, amely a homályt szereti, más a teljes megvilágítást. Egyik csak egyszer tetszett, a másik tíz szemlélés után fog tetszeni. De egy nem fog tetszeni soha : «Mediocribus esse poetis non homines, non di, non concessere columnae.» Valaki lehet középszerű jogász, ügyvéd, tűrhető szónok. De hogy egy költő középszerű legyen, azt nem tűrik sem az emberek, sem az istenek, legkevésbé a — könyvkiadók.

Ha a költőnek kedveszegett, lehangolt órája van, ne nyúljon az íróeszközhöz. Minerva akarata ellenére, Minerva sugallata nélkül ne beszélj, ne tégy semmit. Ha valamit megírtál, bocsásd illetékes barátaid bírálata alá és kilenc évig hevertesd a fiókban. Kilenc év — kissé sok. Alig hisszük, hogy Horatius ezt a bölcs intelmet a maga részéről megfogadta. Az egész világirodalomban, amennyire ily irányú tájékoztatásunk terjed, nagyon kevés példát tudunk ilyen hosszú ideig tartó vesztegzárra a fiókban.

Még csak egy kérdést érintünk röviden, amelyet Horatius felvetett és amelyről Horatius óta mind e mai napig örökké vitáznak. Tehetség, vagy szorgalom? Horatius szerint mind a kettő egyformán fontos és egyformán szükséges : nem látom be, úgymond, mit ér a szorgalom gazdag költői ér nélkül és mit ér a tehetség tanulás nélkül. A kettő egymást megköveteli és kiegészíti.

Sorra vettük a Horatius fölvetette problémákat, minden önkényesen kieszelt tervszerűség nélkül. Még pedig azért, mert ilyen tervszerűség magában az *Ars poeticában* sincs.

Nem is volt, nem is lehetett célja, hogy módszeres poetikát, vagy épen esztétikát adjon. Az *Ars poetica* lényében mégis csak levél. Levél költői pályára készülő ifjakhoz, tele jóindulatú útmutatásokkal, hosszú tapasztalások és megfigyelések leszűrt eredményeivel, egy böles és elmés poéta csevegése a tulajdon mestersége fogásairól. Nagy értéket ennek a csevegésnek a csevegő személye, személyes szeretetreméltósága, bája és szellemessége biztosít.

Az *Ars poetica* minden időben népszerű volt, de mint tekintély soha sem szerepelt. Viszont népszerűsége nem egy bámulóját bírta a mű utánzására. Köztük olyanokat is, mint Boileau, aki sokszorosán felülmúlta mesterét, és Arany János, aki kétszer is visszatér a Horatius olvasásának ihletéből származó témához és mind a kétszer nemcsak elmés, hanem egyenesen geniális tanítókölteményeket alkotott.

VIII.

Magyar író nem foglalkozhatik Horatiusszal a nélkül, hogy kényszerű képzetkapcsolással Berzsenyink alakját ne idézné. Hogy Horatius hatott Berzsenyire, közhely. Párhuzamos trópusaikat, hasonlataikat, gondolattöredékeiket összeállítani hálás és kedvelt filológiai részletmunka. Valóban sok a közös vonás a latin és a magyar poétában. Mindketten mesterei az ódának. Hit, haza, emberiség eszméi és eszményei tüzelték őket. Fenséges gondolataik számára megtalálták a fenséges versformákat, az emelkedett és ünnepi nyelvet, az elragadó képeket és hasonlatokat. De az egyezések merőben külsőségesek és felszínesek, egybemerve a különbségekkel, sőt ellentétekkel. Horatius egy világbíró nemzet boldog fia, aki annál jobban meg tudja becsülni a közrend és béke áldását, mert maga is átélte, átszenvedte a polgárháború zűrzavarát. Berzsenyi egy társtalan, magára hagyott nép gyermeke, aki érzi kora mély súlyedtségét, a közállapotok vigasztalanságát, anyagi létünk rettentő szegénységét, művelődésünk megszégyenítő elmaradottságát. Horatius mosolygó életbölc, derűs lélek, tréfára és enyélésre hajló kedély; ragaszkodik barátaihoz, nemcsak a császárhoz és Maecenas-

hoz, hanem Vergiliushoz, Tibullushoz, Septimiushoz s mennyi máshoz is ; teljes odaadással élvezi a társasélet örömeit, a vízzel kevert sabinumi lórét, a szelíd és mértéktartó mulatozást. Berzsenyi magányos és komor természet, aki pályája delelőjén halálos sebet kap Kölcssey bírálatától, már gyermek-kora óta hajlamos a mélabúra és élete utolsó éveiben teljesen átengedi magát nehéz természetének, dermesztő rémlátásainak. Horatius költőlelkének van szárnya, de ez a szárny az énekesmadaré, nem emeli urát a fellegek közé. Berzsenyi géniusza szédítő magasba lebeg, ahonnan e földi dolgok törpének látszanak és semmivé enyésznek. Horatius oly isteneket és hősöket énekel meg, akikben nem hisz, akikről az elemi iskolában tanult és akik lelkében holt alakzatokból soha élő valóságokká nem izmosodtak. Berzsenyi *Foháskodása* buzgó leomlás az élő Isten előtt ; és annál is több, olyan valami, amire Horatius soha sem volt képes : sejtése a világot alkotó és leromboló kozmikus erőnek, sejtése a titkok titkának, beleolvadás a mindenség egyetemébe. Horatius ma, születése után kétezer évvel, még mindig ünnepezt, olvasott, dédelgetett klasszikus, akit a diákok könyv nélkül tanulnak, az antik műveltségű felnőttek citálnak, Lipcse és Oxford, Párizs és Boston egyetemlein kommentálnak. Berzsenyit tulajdon kis nemzete is alig ismeri és csaknem elfeledte.

De én jobban szeretem Berzsenyit, mint Horatiust.

SEBESTYÉN KÁROLY.

KÜLÖNLEGES SZEMPONTOK A KÖZLEKEDÉSPOLITIKÁBAN.

— Első közlemény. —

Bevezető megjegyzések.

A közlekedés és annak eredetét s nyilvánulásait tárgyaló közlekedéspolitika ma már, a gazdasági élet tényezőin kívül, többek között és nem utolsó sorban az állam védelmére hivatott köröket is élénken érdeklí. A technika szédítő iramú fejlődésével kapcsolatban a háború egyre inkább vesztett ember elleni küzdelmének jellegéből, átalakult előbb tömegeknek, majd fokozottabban gépeknek, szervezett társadalmaknak harcává és már a múlt század közepén megvívott francia-osztrák, porosz-osztrák, majd német-francia háborúkban egyre jobban kidomborodott a modern közlekedési eszközöknek sokszor döntő szerepe a hadviselés terén. A világháború végül megmutatta, hogy a közlekedési eszközök és egy ország közlekedési szervezete, tehát közvetve az általa folytatott közlekedési politika, annyira lényeges tényezők a hadviselés idején, hogy igen nagy részük van a háború kimenetelében.

A felvonulás és a csapatok eltolása, a hadrakelt sereg mindennemű anyaggal való ellátása, a hadtápterületen és az anyaországban fokozottan folytatott ipari termelés menetének zavartalansága, az élelmiszer-termelés és ellátás mindmégannyi olyan életbevágó tényezője háborús időknek, melyek sikeres megoldása csakis helyes, katonai szempontokkal már béke idején is számoló közlekedéspolitikától függ.

Sőt a vezérkarok haditerveik kidolgozásában ma már éppen úgy számolnak a saját, mint az ellenség közlekedési viszonyaival és helyzetével. A katonai írók ma már kivétel nélkül megegyeznek abban, hogy az orosz-japáni háború folytatása Oroszország számára teljességgel lehetetlen lett

volna a nagy szibíriai vasút nélkül, és hogy jobb orosz közlekedési viszonyok esetében a háború az oroszok szempontjából talán kedvezőbb kimenetelű lehetett volna. Ugyancsak számos szakértő a jelenlegi — egyébként modernül felszereltnek látszó — szovjet haderő átütőerejét és támadó háborúra való alkalmasságát nem értékeli nagyra, éppen a szovjetország közlekedési viszonyoknak távolról sem kielégítő volta miatt.

Ezek a hirtelenében kiragadott példák annak bizonyosságául szolgálhatnak, hogy ma nincs olyan helyzet háború előtt és alatt, melyben az ország védelmének szervezésekor a közlekedési tényezők számításán kívül volnának hagyhatók.

Ez alkalommal tisztára elméleti alapon a polgári közlekedéspolitikus szemével azokat az általános katonai közlekedéspolitikai alapelveket óhajtjuk ismertetni, melyek figyelembevételével lehet csak egy országban egyáltalán közlekedéspolitikát folytatni. A világháborúnak sokban sorsdöntő és formáló újításait már figyelembe vettük, különösen a korszerű útépítés és a légi közlekedéspolitika terén. A dolgok természetéből következik viszont, hogy némely körülmény taglalását nem érintettük, mivel ezek arra alkalmasnak nem látszóttak. Konkrét példák felhozását általában csak ott alkalmaztuk, ahol azok a tárgyalatokat a laikus számára is könnyebben érthetővé tették.

Befejezésül legyen szabad jegyzetként utalnunk a katonai közlekedéspolitikának bizony eléggé sovány irodalmára is.¹

¹ Megemlíthetők: R. Hennig: *Militärische Verkehrspolitik*. C. Heymanns. Berlin. 1917. *A korszerű honvédelem kérdései* (több fró). Budapest, 1933. Különbféle szakírók cikkei egyes vasútakról, utakról, részint katonai szaklapokban, részint gazdasági folyóiratokban, pl. a *Weltverkehr und Weltwirtschaft* című folyóiratban. Közlekedéspolitikai szakírók (pl. Sax, Wiedenfeld), valamint geográfusok (Ratzel) nagyobb összefoglaló munkáikban rendszerint röviden érintik a szóbanforgó közlekedési útvonal vagy a taglalt tárgykör stratégiai vonatkozásait is.

Az egyes közlekedési eszközök katonai vonatkozásai.

A vasutak. A korszerű közlekedési eszközök közül és főleg olyan államokban, hol az úthálózat fejlettsége nem áll a legmagasabb fokon, még napjainkban is kétségkívül a vasútnak van katonai szempontból a legnagyobb jelentősége.

A gyors, tömegszerű és rendszeres közlekedés lebonyolítására nagyobb és rövidebb távolságra egyaránt alkalmas, üzeme már békeidőkben is nagyszámú és szakértő személyzetet foglalkoztatott, függősége az államtól a legtöbb országban törvényileg biztosított. Mindezek a tulajdonságok a vasutat háború esetén a hadviselés szempontjából igen magas értékűvé teszik.

A vasút nevezetesen képes:

1. Nagyszámú embertömegnek és nagymennyiségű áruk-
nak gyors, pontos és aránylag biztos szállítására, megfelelő hálózat esetén a szóbanforgó terület bármely pontjára, vagyis legalább annak közelébe. A szállítás viszonylagos gyorsaságát a vasútnak már kiépített pályája biztosítja, mely függőleges és vízszintes akadályokat műtárgyai és alépítményei (hidak, alagutak, bevágások stb.) segítségével legkönnyebben hidal át, s így időt rabló ideiglenes építkezések (töltés, híd-építés) elkerülhetők és az utak által hegyek megkerülése vagy a függőleges irányú akadályoknak serpentinákkal való leküzdése gyakran alagút formájában történik, ami a közlekedés lebonyolítására szintén gyorsítólag hat.

A szállítás pontosságát a már békeidőkben begyakorlott személyzet és a szigorú forgalmi szabályzat biztosítja, mely tényezők egyéb közlekedési eszközöknél ilyen mérvben nem találhatók.

Nagyjából ugyanezen körülményeknek köszönhető a vasutakon való szállításnak aránylagos biztonsága is.

2. Az összes szárazföldi közlekedési eszközök közül a természeti akadályokat aránylag a legjobban és legkönnyebben képes leküzdeni. Ennek tulajdonítható, hogy bár a vasút később jelenik meg a vadonban, mint a mesgye

vagy csapás, ám a modern tömegszerű közlekedés céljait kielégítő műutat majdnem mindenhol megelőzi.

Így rendkívül értékes szolgálatokat tesz nagy távolságok, lakatlan, műveletlen területek és vidékek gyors leküzdése terén (szibíriai vasút), különösképpen pedig gyarmati harcok alkalmával, hol az aránylag gyenge fegyveres erőket nagy távolságra is képes — a gyarmati fehér katonaságra nézve oly lényeges — jó egészségi állapotban szállítani, mely nem volna fenntartható, ha a fehér erők fárasztó meneteléseket lennének kénytelenek végezni. Így a terjeszkedő gyarmatosítás — a terület gazdasági hasznosítása — leggyakrabban vasútvonalak építésével indult meg; így történt ez Észak- és Dél-Amerikában, Ausztráliában, nemkülönben Afrikában. Nem véletlen, hogy idegen világrészeken a fehér ember előnyomulása a vasutak mentén és azok nyomán haladt és halad ma is Afrika és az Amazonas őserdeiben.

Katonailag a vasútnak még számos értékes tulajdonsága van, melyek közül felemlítjük nagyszámú fogolytömegeknek a harcoló sereg közeléből való gyors eltávolítását, nemkülönben a sebesülteknek olyan hátrább eső területre való szállítását, hol megfelelőbb orvosi ellátáson kívül a gyógyulási folyamat számukra azzal is jobban biztosítható, hogy a front eltolódásai miatt ismételt elszállításukról nem szükséges gondoskodni. A vasút mindezen tulajdonságai nagyobb mértékben az 1870—71. évi francia-német háborúban váltak ismertté, hol először alkalmazták a vasutat pl. rendszeres sebesültszállításra is¹. Azóta már a modern sebesültszállító vonatok nagy számban teljesítenek minden hadseregnél szolgálatot.

A vasutaknak a hadviselésre gyakorolt talán leglényegesebb hatását azonban abban találhatjuk, hogy sohasem hitt mértékben gyorsították meg mind a felvonulást, mind a harc vonal különböző szakaszain a döntést.

Míg az ó-korban egyes hadseregek felvonulása — egy-

¹ Bourbaki seregének Les Verrieres-nél svájci területre való átlépésekor a súlyos sebesülteket a svájciak vasúton szállították Neuchâtelbe.

kori írók feljegyzései szerint — hónapokat vett igénybe, sőt még a hadmozdulatairól és gyorsaságáról híres Nagy Frigyes idejében is hetekig tartott, míg a hadüzenet után az ellenséges hadseregek zöme egymással érintkezést találhatott, addig a vasutak segítségével csak napok, sőt néhol órák kérdése százezres hadseregeknek párszáz kilométerre való eltolása.

Ez a gyorsaság teszi sokszor lehetővé két különböző fronton küzdő állam hadseregének olyképpen való átcsoportosítását, hogy az egyik frontról aránylag gyorsan lehet a veszélyeztetett másik frontra számottevő haderőket átdobni, mint ez nem egy esetben történt a központi hatalmak részéről a világháború folyamán.¹ Ennek tudható be az entente hatalmaknak később alkalmazott módszere, mely gyakran egyszerre történő orosz és angol-francia támadásokkal akarta lehetetlenné tenni az egyik vagy másik harcvonal tehermentesítését.

A vasút másik igen fontos hatása, hogy nagymértékben emelte a hadviselés tömegszerű megjelenési formáját, vagyis hogy a népháború jellege mind a fegyverben álló ember-tömeg, mind az ezáltal szükségelt utánpótlási és felszerelési cikkek tekintetében rohamosan kifejezésre jutott.

Bár háború idején a békés kereskedelem és termelés rendszerint megcsappan, ez a forgalomra éppen a nagymérvű hadicélokra történő igénybevétel révén egyaránt nem gyakorol csökkentő hatást, sőt a tapasztalat szerint éppen háborús időkben vannak a vasutak teljesítőképességük maximumáig igénybevéve, sokszor a polgári forgalom rovására is.

A vasutaknak fentebb vázolt katonai jelentősége már békeidőben is szükségessé teszi, hogy vasútépítkezéseknél figyelmen kívül ne hagyjanak bizonyos katonai szempontokat. Ezek a szempontok természetesen nem mindenütt

¹ Pl. a tannenbergi ütközet (1914. aug. 26—29) alkalmával a nyugati frontról szállítottak csapatok Németországon keresztül a keleti frontra. Lásd: Hermann Giehl cikkét a *Handbuch der Politik* II. kötetében. Dr. W. Rotschild. Berlin und Leipzig, 1920. 142. l.

azonosak és nem mindenütt ugyanolyan jelentőségűek. Földrajzi, népességi, gazdasági tényezők egész sora játszik közre politikai és természetrajzi adottságok állandó változásaival. Ezek felsorolása éppen ezen adottságok változó természetére való tekintettel szinte lehetetlen, elég ha e helyütt utalunk arra, hogy ma már minden államban elfogadott elv, hogy vasútépítkezések megindítása előtt tekintettel vannak az ország biztonságáért felelős tényezők véleményére és tanácsaira.

Vannak körülmények, melyek egyenesen indokolják egyes vasútvonalak építését, máshol pedig éppen az adottságok olyanok, hogy katonai szempontokból a vasutak létesítése nem látszik kívánatosnak. Ezen körülmények szétválasztása nem lehetséges, de durva általánosságban helytálló az a szabály, hogy olyan állam, mely a várható háborúban inkább a védekező szerepét fogja vállalni, helyesebben teszi, ha saját területén a határ felé nem építi ki vasúthálózatát túlságosan és így az ellenség előnyomulását megnehezíti, míg olyan állam, mely már a békében is számol azzal, hogy háború esetén mint támadó lép fel, abból a célból, hogy az ország belsejéből gyorsan és tömegesen dobhassa haderejét előbb a határra, majd aztán azon túl ellenséges területre, vasúthálózatának kiépítésére fog törekedni.¹

Mindezek a megszorítások természetesen erősen befolyásolják a békés termelés rendszerét, mert mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és idegenforgalom, tehát mindazok a tényezők, melyek egy ország lakosságának életforrásul szolgálnak, csak akkor érhetnek el magasabb fokot, ha fejlett közlekedési hálózat áll a különféle termelési ágak rendelkezésére. Ezen a ponton tehát a békés állam érdekei esetleg összeütközésbe kerülhetnek az állam biztonságának követelményeivel és csak az összes szempontok szakszerű mérlegelése döntheti el, hogy a felelős tényezők mely körülményre legyenek figyelemmel.

Mindezeket ismerve azonban nem lehet kifogás tárgyává

¹ Lásd egyébként: Hennig: *Militärische Verkehrspolitik*. Berlin. Carl Heymanns Verlag. 1917. 87. l.

tenni, ha olyan állam, mely egyébként háború esetén védekező szerepre óhajt szorítkozni, a határtól távolabb eső belső országrészekben kellőleg kiépíti vasúti hálózatát, mely ezáltal a védekező háború folytatását is nagymértékben elősegítheti és ellenséges támadások ellen viszonylag a legjobban védve van. Az ilyen módon létesített vasúti hálózat rendszeresen mindazon előnyt nyújtja a védekező félnek, melyet a «belső vonalat» elfoglaló fél rendszeresen élvez.

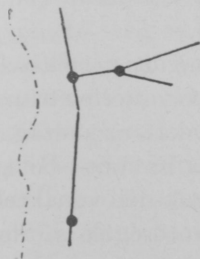
Ezeket az általánosabb természetű elveket kívül a vasutak létesítésénél egész sereg körülményre kell figyelemmel lenni katonai szempontból. Így legelső sorban áll a határ vonulatának kérdése.

Katonai szempontból általában nem mondható előnyösnek közvetlenül a határ mentén az azzal párhuzamosan futó vasútvonal. Ezt meglepetésszerű támadással egy vagy több ponton aránylag könnyű megszállni, miáltal sokszor egymásra egyik vagy másik szempontból rászorult vidékek közlekedés nélkül maradhatnak. A határhoz közeleső ilyen párhuzamos vonalakat már az ellenségeskedések első óráiban is tűz alatt tarthatják a határon túlról. Viszont a határral párhuzamos vonalak szerfelett előnyösek lehetnek mélyebben az ország belsejében a várható front mögött, ahol a frontra és határra merőleges vonalakat összekötve, a gyors eltolásokat és a csapatok mozgását a legnagyobb mértékben elősegíthetik.

Közvetlenül a határral szomszédos vidékeken előnyösebb a határra merőleges szárnyvonalaknak hátrább fekvő központokból csillagszerű elágazással való létesítése, mely lehetővé teszi a különféle frontszakaszokon elhelyezett csapatok ellátását még akkor is, ha a front egyes részein az ország belseje felé való eltolódás állana is elő. Az alanti két ábra illusztrálja az itt röviden vázoltakat.

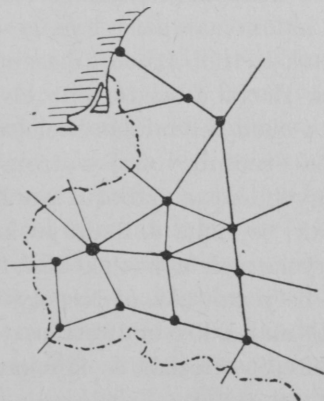
A háború előtti Oroszországnak nyugati felében történt vasútépítkezései iskolapéldái a stratégiai vasútépítkezéseknek. Nem tekintve a nyomtávnak a szabványostól való eltérését, — miről alant lesz szó — az egész vasúthálózatnak csillagalakú, a megerősített Varsóból kiágazó szerkezete arra engedett következtetni, hogy Oroszország már évekkel

a világháború kitörése előtt készült a fegyveres összetűzésre. Hennig, többször idézett kiváló munkájában¹ az orosz vasútépítkezésekben inkább defenzív célokat lát. («Bei einem militärisch gleichwertigen oder überlegenen Nachbarn hingegen strebt Russland eine tunliche Erschwerung des Grenzverkehrs, u. U. sogar seine völlige Unterbindung an.») A háború megmutatta, hogy Oroszország éppen ellenkezőleg támadóan lépett fel; igaz viszont, hogy az orosz «gőzhenger» megtorpanását számos katonai író éppen az elégtelen orosz vasúthálózatnak tulajdonítja.

1. számú ábra.

Katonailag kedvezőtlen határmenti vasúthálózat.

2. számú ábra.

Katonailag kedvezőbb szerkezetű határmenti vasúthálózat. (A háború előtti Orosz-Lengyelország vasúti hálózatának vázlata.)

Hasonlóképpen elkerülendő fontos vasútvonalaknak a tengerpart mentén történő létesítése, mivel ezek ellenséges flotta által tűz alatt tarthatók és nemcsak a felvonulást, hanem sokszor az egész állam közlekedését is megbéníthatják.²

¹ Lásd többek között Hennig: *Militärische Verkehrspolitik*. 74. és köv. l. Idézett munka szerzője rendkívül érdekes okfejtéssel magyarázza — e sorok írójától nem mindenben magáévá tett — felfogását a háború előtti orosz stratégiai vasútépítésekről.

² Ezen okból késlekedett sokáig a görög vasúthálózatnak az európaival való összekapcsolása. A török kormány nem óhajtotta

Olaszország kedvezőtlen stratégiai helyzetét — különösen az angol földközi-tengeri flottával szemben — első sorban az okozza, hogy legfontosabb vasútvonalai úgyszólván kizárólag a tenger mentén épültek. Így az Adria partvonalát követi a Brindisiből Riminiig terjedő vonal, mely egyenes folytatása a Bologna—Milano—torinói fővonalnak, továbbá a Nápoly—Róma—Genova—ventimigliai fővonal, mely Spezia hadikikötő legfontosabb hozzájáró vonala.

Számos író ennek a körülménynek tudja be Olaszország függőségét az angol flottától, s e miatt volt képtelen a háború idején a központi hatalmak oldalán harcba állani. Az olasz vasúti hálózatnak ezt a gyengeségét a háborúban a központi hatalmak is több ízben kihasználták Anconának az osztrák-magyar flotta által történt lövetésekor, melynek bevallott célja az olasz felvonulás késleltetése volt a fentebb említett Brindisi—riminii vonal szétrombolásával.¹

Egyébként a háború tanulságait maguk az olaszok is levonták, és noha a földrajzi körülmények szerfelett nehezek, igyekeznek a közlekedési főútvonalakat az ország belsejébe helyezni. (Az új Nápoly—Róma és Firenze—bolognai vonalak már a két említett partmenti észak-déli vonal tehermentesítését célozzák és így katonai jelentőségük szerfelett nagy.)

Végül meg kell emlékeznünk magasabb hegyvonulatoknak, mint katonailag értékes területeknek vasutakkal való átszeléséről. Katonai szakértők általában ellene vannak a természetadta védelmi vonalnak vasutak által való túlságos

a vasútvonalat az Egei-tenger mentén Szalonikiig vezetni, mert félt az angol vagy orosz hajók zárótüzétől. A bekapcsolás csak 1916-ban történt, miután a szóbanforgó terület a balkáni háború következtében már görög fennhatóság alá került. Hasonló okok miatt épült és épül a kisázsiai törzsvonal Bagdad felé, az eredeti elgondolástól eltérően, az ország belsejében. Lásd: Hennig: *Der neue Weltverkehr*. Carl Siegismund. Berlin, 1920. 126. l. és Hennig: *Militärische Verkehrspolitik*. 42. l.

¹ Az olasz hadüzenetet követő napon, 1915. május 24-én az osztrák-magyar flotta a Velencétől Barlettáig terjedő olasz partvidéket bombázta e célból. Lásd: Gabányi János tábornok: *A magyar nemzet története*. V. k. 575. l.

sűrű átszelésének. Így pl. mind a mai napig svájci katonai körök a leghevesebben ellenzik a Splügen-hágó körüli vasútvonal megnyitását. A Gotthard-vonal mellett, a hasonló nevű alagút két bejárójánál (Airolo és Göschenen) pedig rendkívül megerősített pontok gondoskodnak a vonal biztonságáról. Bár főleg az alagutak háború esetén könnyen használhatatlannak tehetők, a szakértők mindenhol lehetőség szerint kerülni igyekeznek a hegyek által nyújtott természetes védelemnek vasútvonalak építése révén való csökkentését. A dolog természetében rejlik, hogy hegyes vidékeken ezek a vonalak rendszerint a vízválasztóig követik a völgyet, melyet e ponton alagút segítségével hagynak el, hogy a vízválasztó hegyet vagy hegységet ezáltal leküzdve, a túlsó oldalon a másik folyamrendszerbe torkoló folyó völgyében haladjanak ismét a lapály felé. Ezen tünet különösen szépen figyelhető meg az Alpeseknél.¹ Ezek, a legkisebb természeti ellenállást jelentő útvonalak szolgálnak magától érthetődőleg háború esetén is előrenyomulási útvonalul. Éppen ezért találjuk a hágók és alagutak vidékét gyakran megerősítve.²

Hasonló természetű okok szólhatnak szélesebb folyamok, moesarak, sivatagok és egyéb természeti akadályoknak vasutak által való leküzdése ellen katonai szempontból.

Ami a vasúti hálózat kérdésének szerfelett fontos területét érinti, lényeges, hogy az már a békében lehetőleg úgy legyen fektetve, hogy a háború esetén követendő valószínű katonai célnak és fejleményeknek megfeleljen. Így nevezetesen nagy csapattesteknek eltolása, átcsoportosítása fennakadást ne szenvedjen, torlódást ne okozzon. Ha az egyik

¹ Pl. Az Arlberg-vonal az Inn és a Rosanna völgyében halad a vízválasztó Arlbergig, melyet alagúttal átszelve az Alfenz völgyében hagy el. — A Gotthard-vonal délről a Gotthard-alagutat a Ticino völgyében éri el és a Reuss folyását követve jut el a lapályosabb részre. — A Simplon-vonal Briggig a Rhöne folyását követi, hogy aztán a Simplon-alagút túlsó végénél a Toce völgyét érje el. — A Brenner-vonal a Brenner-hágóig a Sill mentén kapaszkodik fel és az Eisack (Adige) mentén le.

² Így a Gotthard-erődöket főleg Göschenennél, a Brennert védő régi osztrák erődöket Franzensfesténnél (most Fortezza) stb.

vonalat ellenséges bombázás (légitámadás) használhatatlanná tette, lehetőleg rögtön rendelkezésre álljon egy másik, kiegészítő vonal. Ezt párhuzamos vonalak létesítésével érhetjük el legkönnyebben. Így pl. ha Franciaországban a Párizs—Troyes—Belfort-vonal bármely oknál fogva használhatatlanná válnék, szerepét kitűnően pótolja a Párizs—Dijon—Belfort összeköttetés.

A sűrű hálózat tehát megkönnyíti a csapatmozdulatokat, különösen nagyszámú haderő felvonulásánál, vagy gyors átcsoportosításoknál rendkívüli előnyt biztosít. Ily sűrű hálózatnál természetesen elengedhetetlenül szükségesek a nagyobb rendező pályaudvarok a szerelvények könnyű átállítása céljából, melyről azonban a következőkben lesz még szó.

Ennél a pontnál szükséges a kettős vagy esetleg többvágányú vonalak kérdésének felemlítése. Kettős vágányú vonalak létesítése a várható felvonulási terület irányában elsőrendű állambiztonsági szükségesség. A háború állandó, rendkívül nagymértékű személy- és anyagtömegeknek mozgását jelenti a hadműveleti terület és a hadtápterület, továbbá a mögöttes terület között. Különösen a mozgósítás és felvonulás alkalmával a hadrakelt seregek gyors és zavartalan frontra való szállítása olyan döntő fontosságú körülmény lehet, melytől sokszor az egész háború sorsa eldőlhethet. Pár óra késlekedés később jelentékeny erkölcsi és anyagi veszteségeket vonhat maga után.

Felvonulás esetén a mögöttes területből a front irányába számolni kell többek között: 1. a csapatokat és harceszközöket szállító vonatokkal; 2. hadianyagot, élelmiszereket és nyersanyagokat szállító szerelvényekkel; továbbá 3. kórházvonatokkal. Ellenirányban az újabb szállítmányért üresen visszafutó szerelvényeken kívül a sebesültszállító kórházvonatok és a fogolyszállítmányok jönnek számításba. Ha mindez egyvágányú vonalon bonyolódik le, az okvetetlenül felmerülő késlekedési okokon kívül (ellenvonatnak kitérő-állomásokon való bevárása, esetleges ellenséges bombázás okozta kár kijavítása) könnyen végzetes torlódás is állhat be, melynek veszélyeire fentebb már rámutattunk. Minden esetben veszélyek kettős vágány esetén ha nem is tűnnek el,

de lényegesen csökkennek és a felvonulásra és utánszállításra mindenesetre gyorsítólag hatnak. Ott, ahol kettős vágány nincsen, legalább is kellőszámú és hosszúságú (hadállapotú szerelvényekre szabott) kiterőkkkel aránylag rövid időn belül nem túlságosan nagy költséggel lehet segíteni.

Különösen a világháború mutatta meg, mennyire szükséges kettős, sőt több vágányú vonalak létesítése. Az angol expedíciós hadseregnek Franciaországban történt aránylag gyors felvonulása nem csekély mértékben annak a körülménynek volt betudható, hogy az angol és francia vezérkarok már békében megállapodtak az angol hadsereg kihajózási kikötőiből (melyeknek első sorban Calais és Boulogne voltak kiszemelve) az ország belsejébe vezető vasútvonalaknak kettős, sőt több vágányúvá való kiépítésében. Maguk az angolok és később főleg az amerikaiak négy-, sőt hatvágányú vasútvonalakat is építettek a La Manche kikötők-ből a hadműveleti területekig. Az amerikaiak 1917—1918-ban «csak» 1400 km hosszúságú vasútvonalat építettek francia területen.¹

Különösen a sűrűbb forgalmú nyugati államok (Anglia, Franciaország, Hollandia, Belgium, Svájc és Németország) kellőleg el vannak látva kettős vágányú hálózattal, míg a dunai államok közül e téren Ausztria és Csehszlovákia vezet. Hazánkban kettősvágányú a Budapest—hegyeshalmi fővonal (ennek nagy hátránya azonban, hogy középső szakaszán, Komárom előtt a határt alkotó Duna partján fut), a Budapest—sátoraljaújhelyi, a Budapest—szobi, a Budapest—adonypusztaszabolcsi és a két Budapest—szajoli vonal.

E helyütt tartozunk kitérni a nyomtáv kérdésére is. Köztudomású, hogy főleg katonai okok készítették egyes államokat, így első sorban Oroszországot és Spanyolországot arra, hogy az ú. n. szabványos (standard) nyomtávú (1·435 méter) vasutak helyett, melyek ma általánosságban Európának jóformán összes fővonalain használatosak, szélesebb nyomtávú vasutakat építsenek. Eképpen a nyomtáv Oroszországban 1·524, Spanyolországban 1·674 méter. Ennek katonai

¹ Hennig: *Der neue Weltverkehr*. 115. l.

szempontból való előnyeit abban igyekeztek kimutatni, hogy az előnyomuló ellenséges haderő sem saját, sem az előle idejekorán elvont honi kocsiparkot előnyomulásában felhasználni nem fogja tudni. A sajátját természetesen azért nem, mert azok kisebb nyomtávra lévén építve, a szélesebb nyomtávú vágányokra nem helyezhetők.

Már békeidőben is felhozták ez ellen, hogy a békés személy- és áruforgalomra a határon való átrakodás késedelmes és költséges, azonban a «szélesebb nyomtáv» végérvényesen a világháború alatt mutatta ki, hogy kevés katonai elgondolásnak jutott még ennél csúfosabb bukás osztályrészül. Az előnyomuló német és osztrák-magyar csapatok ugyanis a szélesebb orosz nyomtávú vágányokat egyszerűen átszegezték és szerfelett rövid idő alatt saját kocsiparkjuk felhasználásával folytatták az előnyomulást. Mindez lehetetlen lett volna, ha a szabványosnál nem szélesebb, hanem keskenyebb nyomtávot választanak az oroszok katonai okokból, mint tették ezt pl. a japánok (1·067 méteres nyomtáv). Ugyanis, ha a keskenyebb nyomtávot választották volna, akkor vasútjaik összes alépítményei és műtárgyai (töltések, bevágások, hidak, rendezőpályaudvarok és kitérők vágányainak szélességben való egymáshoz fektetése) ehhez igazodtak volna és ezek átépítése ha nem is lett volna lehetetlen, de egy új vasútvonal építésének megfelelő időt vett volna igénybe, annál is inkább, mert az egész vágányhálózat felszedésén kellett volna kezdeni.

Ekképen bebizonyosodott, hogy a szélesebb nyomtáv nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.

A vasúti pálya létesítése sem közömbös katonai szempontokból. Mivel a hadrakelt sereg és szükségleti cikkeinek tömege ezen továbbíttatik, minden tulajdonsága elsőrendű fontosságú. Így első sorban nélkülözhetetlen a pálya jókarban tartása, mert háború esetén már nem igen nyílik rá mód, hogy a forgalom megnövekedése által fokozottan igénybe vett pályatest és vágányhálózat a forgalom intenzitásának és gyorságának csökkenése nélkül javíttassék. A pálya emelkedéseinek megállapításánál tekintettel kell lenni a háború esetén maximális teljesítőképességű vonatok kapaszkodási képességeire.

Az időjárás elleni védőeszközök (lavinafogók, hófúvás elleni palánkok) kellő alkalmazása és karbantartása sok kellemetlen meglepetéstől óvhatja meg különösen téli évszakokban a hadvezetőséget.

A jelző- és biztosító berendezések kifogástalan működése a vasutak biztonságának alapköve. Erre már békében is nagy gondot fordítanak, háború idején ezek fokozott ellenőrzése, merényletek meggátlása céljából, célszerűnek látszik, szintúgy a pályatest szorgos ellenőrzése és próbamozdonyok járatása egyéb biztonsági rendszabályokon kívül.

A pályaudvarok, állomások és megállók szerepe rendkívül lényeges. Kisebb állomásoknál általában elegendő egy-két olyan vágány fenntartása, mely más vonatok előzését vagy kitérését, esetleg huzamosabb ideig való tartózkodását teszi lehetővé. Előfordulhat ugyanis olyan helyzet, hogy egy már útban lévő szerelvényt útjában további rendelkezésig feltartóztatnak és ilyen alkalommal kitérő állomások hiányában vagy az egész forgalom megakadása következne be, vagy a már összeállított szerelvény szétbontása válnék szükségessé. Az állomásokon kellőszámú kezelőszemélyzet alkalmazása felvonulási időszakokban elsőrendű fontosságú, mely körülményre még alant lesz alkalmunk a személyzeti kérdés tárgyalásánál kitérni.

Nagyobb állomások létesítésénél tekintettel kell lenni arra, hogy az ott lefektetett vágányhálózat a normális gazdasági forgalom lebonyolításán kívül hirtelen fellépő forgalom-megduzzadásnak is meg tudjon felelni és ott torlódások elő ne állhassanak. Különösen fontos ez csatlakozó, mellékvonalak kiindulási pontjául szolgáló állomásoknál, melyeknél a mellékvonal veszteglő vonatai és a ki- és bejáró mozdonyok számos vágányt elfoglalnak, csakúgy mint a fő- és mellékvonal közötti tolatások. Fontos ilyen állomásoknál, hogy a mellékvonal elágazása ne közvetlenül kapcsolódjék a fővonalba. A katonai természetű okok megkövetelik, hogy már lehetőleg békében kijelöltessenek és annak megfelelően terveztessenek azon állomások vágányhálózatai, melyek mozgósítás esetén első sorban fognak nagyobb személyforgalmat lebonyolítani. Ezen állomások raktárépületeinél célszerű több tonna emelőképes-

ségű emelődarukat, rakodópadokat stb. létesíteni a nehéz hadi eszközök gyorsabb berakhatósága céljából.

Nagy városoknak ú. n. «fejpályaudvarai» természetüknél fogva kevésbé alkalmasak hosszabb vonatok gyors továbbítására és átrendezésére, éppen ezért célszerűbb a bevagonirozásokat vagy külön e célra létesített katonai pályaudvarokon vagy a rendezőpályaudvarokon eszközölni és ott már békeidőben erre alkalmas vágányhálózatot lefektetni.

Külön gondot igényel a vasutak műtárgyainak és alépítményeinek létesítése, amennyiben ezeknek állandó jókarban tartása és a rendesenél nagyobb megterhelésű vonatok kibírására történt építése elsőrendű katonai szükséglet.

A vágányhálózat létesítése rendkívül lényeges abból a szempontból, hogy nem tekintve annak feltétlen jókarban való tartásának a követelményeit, a vágánycsoportok helyes összekapcsolásától és a váltórendszerek helyes alkalmazásától függ első sorban a felfokozott forgalom zavartalan lebonyolítása, csakúgy, mint a háború idején fontos tüzelőanyagkímélés lehetősége és a megnövekedett forgalom okozta biztonsági koefficiens hanyatlásának ellensúlyozása. E végből a vágányrendszerek lefektetésénél első alapelv gyanánt alkalmazandó az, hogy a keresztezések száma lehetőleg lecsökkenendő és azok rövid távolságokon messék a keresztezendő vágányt. E helyütt ismét emlékeztetbe kell idéznünk a már fentebb említettek a kettős vágányokra vonatkozólag, melyek mind a tolatásoknál, mind az állomásokon való ki- és bejárásnál a helyzetet lényegesen könnyítik.

A guruló állomány szolgál a hadsereg és kellekeinek továbbítására. Minőségileg jókarban tartásán kívül katonai szempontok megkövetelik, hogy mind a mozdony-, mind a kocsipark kellő számban álljon rendelkezésre szükség esetén.

A katonai szállítás a harc vonalba való továbbítás céljából túlnyomórészt 100 tengelyes (50 db. kocsi à 2 tengely) vonatokon történik, melyek rendszerint egy gyalogszázaljat, egy lovasszázadot, illetve egy üteget szállítanak. Mai gőzmozdonyok már ennél nagyobb számú egységekből összeállított szerelvényt is képesek elvontatni, de 100 tengelynél hosszabb vonat összeállítása szervezési okokból sem előnyös.

Mozgósítás és háború esetén általánosságban a kéttengelyes (15 tonnás) teherkocsikat veszik igénybe a legénység szállítása végett, míg a nagyobb típusú (15—30 tonnás) és nyitott teherkocsik a hadfelszerelési cikkek szállítására használatosak. Egy fedett kis típusú teherkocsiban 38—46 embert helyeznek el. Háború esetén a teherkocsi-parknak mintegy 50%-ára lehet számítani, a többit a nélkülözhetetlen ipari és mezőgazdasági továbbtermelés céljaira kell fenntartani. Mivel egy hadosztály (15.000 ember) szállítására kb. 75 db. 100 tengelyes szerelvény kell, melyből mintegy 40 csapatszállító szerelvény, 35 pedig az u. n. seregvonat, mely 2—3 napra függetleníti a csapatot az utánpótlástól, csak a ténylegesen hadi célra rendelkezésre álló teherkocsi-park 60⁰/₀-a fordítható a legénység szállítására. Ezen szám adatok birtokában megközelítőleg meg lehet határozni, hogy egyes európai államok a rendelkezésre álló teherkocsi-park segítségével milyen embertömeget képesek az első órákban útnak indítani. (A hadrakelt sereget a háború tapasztalatai nyomán az összlakosság 12%-ára lehet becsülni.)¹

Állam	Lakosság száma	Hadrakelt sereg (lakosság 12%-a)	Összes teherkocsik
Németország	65.000.000	7.800.000	670.000
Franciaország	42.000.000	5.040.000	547.000
Olaszország	42.000.000	5.040.000	155.000
Lengyelország	33.000.000	4.000.000	158.000
Ausztria	6.700.000	800.000	34.000
Csehszlovákia	14.700.000	1.760.000	107.000
Jugoszlávia	14.000.000	1.700.000	59.000
Románia	18.000.000	2.160.000	50.000
Anglia	46.000.000	5.520.000	683.000

¹ A lakosság számát az *Annuaire Statistique de la Société des Nations* 1934. évf.-ből vettük, míg a teherkocsikra vonatkozó adatok az *Annuaire Statistique de la Pologne* 1934. évfolyamából vették. A százalékszámításoknál kerekítéseket használtunk. A teherkocsik számában a keskeny nyomtávú vasutak kocsijai is bevfoglaltatnak, noha ezek természetesen csak elenyésző arányban jönnek számításba, viszont maguk is csak csekély hányadát adják az összkocsi-állománynak, úgy, hogy lényeges eltérés a szám adatokban nem áll elő.

Állam	Csapatzállításra rendelkezésre álló teherkocsik száma	Az első szállít- mányal a frontra vihe- tők száma	Hadrakelt sereg %
Németország	200,000	8.400,000	107·7
Franciaország	164,000	6.888,000	136·7
Olaszország	46,000	1.932,000	38·3
Lengyelország	46,000	1.932,000	48·3
Ausztria	10,000	420,000	52·5
Csehszlovákia	32,000	1.344,000	76·4
Jugoszlávia	18,000	786,000	46·2
Románia	15,000	630,000	29·2
Anglia	200,000	8.400,000	152·2

Egy kocsi a fenti táblázat kiszámításánál 42 embert vettünk. Ezek szerint szembeötlő Németország, Franciaország és Anglia különösképen előnyös helyzete, míg az utódállamok közül Csehszlovákia áll a legkedvezőbb helyzetben. Minden számításnál természetesen tekintetbe veendő a felvonulás iránya (egy vagy több irányban történik-e), továbbá a vasuti hálózat és több más körülmény.

Németország, Franciaország és Anglia esetében, amint látjuk, a rendelkezésre álló kocsipark az egész hadrakelt seregnél nagyobb létszámú hadsereget is képes volna szállítani, mely kedvező körülmény a kocsifelesleggel lehetővé teszi vagy az illető állammal szövetséges és kedvezőtlenebb viszonyok között levő állam kiségitését, vagy pedig a kocsikban mutatkozó felesleg révén az ipari és mezőgazdasági termelés, továbbá a polgári forgalmi szükségletek zavartalanabb kielégítését.

E helyütt hangsúlyozni kívánjuk, hogy nem kizárólag a kocsilétszám az, amely egy haderő felvonulását ilyen szempontból kedvezőtlenül vagy kedvezően befolyásolja, mivel egy aránylag kedvező kocsilétszám előnye is tekintélyes mértékben csökkenhetnek a vasúti hálózat kedvezőtlen fekvése és vonalvezetése vagy a lokomotívok csökkent teljesítőképessége következtében. Ekképen döntő kihatással van a lokomotívállomány is a kocsik teljesítőképességére, mint ez az alanti táblázatból is kitűnik.¹

¹ Az adatok az *Archiv für Eisenbahnwesen* 1933—35. évfolyamaiból vétettek. Villamos lokomotívokat — mint olyanokat, melyek nem minden pályán és háború esetén rendszerint nem használhatók — számításainkba nem vettünk fel.

Állam	Az összes teherkocsi száma	Lokomotívok száma	Teherkocsi és lokomotívok aránya
Németország	670,000	21,900	30·6
Franciaország	547,000	20,140	27·2
Olaszország	155,000	5,250	29·5
Lengyelország	158,000	5,300	29·8
Ausztria	34,000	1,850	18·4
Csehszlovákia	107,000	4,200	25·5
Jugoszlávia	59,000	2,500	24·0
Románia	50,000	2,300	21·7
Magyarország	42,000	1,940	21·6
Anglia	683,000	22,100	30·9

Számításainknál előnyös, ha arra is tekintettel vagyunk, hogy a seregeket és hadfelszerelési cikkeket szállító szerelvények a normálnál rendszeren magasabb megterhelésűek és így — különösen erősebben emelkedő hegyi pályákon — néha két, sőt három gép vonóerejére is szükség lehet.

Az első időszak teljesítményei után a teherkocsi-park jórésze már az utánszállításra vagyis az utánpótlási cikkeknek a mögöttes országrészből a harcvonala-ra való továbbítására állítható be.

A vasutaknak háború esetén való zavartalan működését első sorban az biztosítja, hogy az üzemanyag tekintetében fennakadás ne állhasson elő. A világháború — különösen annak utolsó éveit — ékes tanúbizonyságot szolgáltatott arra vonatkozólag, hogy mit jelent egy állam életében a vasúti üzemanyag-hiány. Az ellenfél a jövő háborújában hihetőleg még fokozottabb mértékben arra fog törekedni, hogy az ellenfél szén- és petróleumtermelését vagy annak behozatali útvonalait zavarja, illetőleg lehetetlenné tegye. Erre nemcsak légítámadások, merényletek és elfoglalt területek bányáinak a terület esetleges kiürítése előtt való tönkretétele révén kínálkozik mód, hanem a jövő háborújában előreláthatólag majd fokozottan alkalmazott lázító propaganda révén a termelő munkáscsapatok keretében igyekezni fog sztrájkot és szabotázs-mozgalmakat szítani. Ezeknek rendészeti úton való elfojtásán kívül azonban célszerűnek látszik még békeidőben bizonyos mennyiségű üzemanyag felhalmozása, legalább is olyan mennyiségben, mely az első hetek fokozott igényeinek

zavartalan kielégítését lehetővé teszi. Mert nem lehet számításon kívül hagyni, hogy a közlekedési eszközök részére fenntartott mennyiségeken kívül a teljes erővel meginduló háborús ipar is nagymennyiségű üzemi nyersanyagot igényel.

A vasutak részére fenntartott üzemanyagot célszerű olyan kijelölt pályaudvarokon tárolni, honnan a bevonult csapatok berakása és útnak indítása, tehát a szerelvények összeállítása történik. Természetszerűleg gondoskodni kell arról is, hogy a célhoz ért szerelvények számára ott is kellő üzemanyag álljon a visszatéréshez rendelkezésre, egyébként az amúgyis túlterhelt felvonulási vonalat az üzemanyagszállító szerelvények ok nélkül terhelik meg és torlódások állhatnak elő.

Ezen kérdéscsoport keretébe tartozik az az újabb időkben a vasutaknál felmerült kérdés, mely üzemanyag-megtakarítás és egyéb szempontok kiemelésével az elektrifikálás kérdését tártja napirenden. A katonai szempontok semmivel sem indokolják a vasutak villamosításának szükségességét. Még a háború idején fellépő nyersanyag-hiány és pl. a szénnel való takarékoskodás sem indokolhatja a villamos vontatás katonai szükségességét. Mindenekelőtt a villamos vontatású vasutak elektromos centráléi és vezetékei a háború elsőrájában már ki lennének téve ellenséges repülőátadásoknak s ekképen az áramszolgáltatásnak előbb-utóbb lehetetlenné tétele után ismét csak át kellene térni a gőzüzemű vontatásra. Mindenütt, hol villamos vontatásra tértek át az államok, — éppen a háborús eseményekre való tekintettel — fenntartottak bizonyos olyan berendezéseket, melyek lehetővé teszik a gőzüzemre való legrövidebb időn belül való áttérést. Így a villamosított vonalak főbb állomásain «hideg» gőzmozdonyok állomásoznak és megfelelő szénkészletet is tárolnak, csakúgy, mint a gőzmozdonyok megfordításához szükséges fordítókörongokat sem szerelték le és a vágányhálózatban sem történtek olyan számottevő változások, melyek akadályozhatnák a gőzüzemre való áttérést.

Hegyes területű államokban (Svájc, Ausztria) még aránylag könnyebb katonai szempontból a villamosított vonalak helyzete, mert maguk a magas hegyek és az időjárás visz-

nyok, ú. m. erősebb felhőképződés, ködleppte völgyek stb., a légitámadást bizonyos fokig nehezítik, viszont sík területen már a háború első órájában szükségesnek fog mutatkozni a villamos vontatási erőről ismét áttérni a gőzerejű vontatásra. Háború esetén már csak azért is szükségesnek mutatkozik a magasfeszültségű elektromos áram kikapcsolása, még abban az esetben is, ha a centrálé ellenséges repülők akcióradiusától távolodik, mert annak működése merénylő kezek közrejátszásával is megbénítható, sőt e révén még szerencsétlenség is előidézhető. (Vezetékek elvágása, azok keresztbefektetése úton vagy vágányon stb.)

Legnagyobb fontosságú a vasút viszonya az államhoz háború esetén. Ennél a pontnál ütköznek össze leghevesebben az államvasúti elgondolás hívei a magánvasutak mellett érvelőkkel.¹ Az államvasút, az állam üzeme lévén, természetesen sokkal szorosabban tartozik ennek a befolyása és ellenőrzése alá már békeidőkben is, mint a részvénytársasági vagy egyéb alapokon működő magántársaságok. A háború alatt az Osztrák-Magyar Monarchiában az államvasutak mellett tekintélyes magántársaságok is működtek (Déli-vasút, Kassa-oderbergi vasút), melyek ellen katonai szempontból semmiféle kifogás sem merült fel. Hasonlóképpen a nagy francia és angol vasúttársaságok — bár szorosabb állami ellenőrzés alá kerültek a háború tartama alatt — éppen olyan kifogástalanul látták el szerepüket, mint a többi hadviselő állam államvasútai. Magánvasúti rendszer esetében egyébként az állam már eleve, a magántársaságoknak adott concessziókban, kikötheti háború esetére vonatkozó különleges rendelkezéseit, vagy háború bekövetkeztével élhet különleges szükségrendeletekkel, mivel a háború úgylis felborít számos

¹ A fontosabb európai államok közül magántársaságok vannak Franciaországban, ú. m. a Chemin de Fer du Nord, a Paris—Lyon—Méditerranée, a Paris—Orléans, a Midi és a Chemin de Fer du l'Est. Állami vonal ez országban viszont a l'État és állami kezelésben van az Alsace et Lorraine. Magántársaságok vannak Angliában is: Southern Railway, London Midland & Scottish, Great Western Railway stb. Az Egyesült Államokban kizárólag magánvállalatok működnek.

fennálló törvényt és formálja azok magyarázatát és hatóerejét.¹

Az egységesebb szervezetet és vezetést megkövetelő háborús közlekedésben mindenesetre hátrányosak lehetnek magánvasúti rendszer fennállása esetében az egyes társaságoknak egymástól különböző technikai berendezései, és a különböző üzletszabályzatok alapján begyakorolt személyzet összműködése is nehezebb lehet. Szükséges tehát ezen tényezők összeegyeztetése és zavartalan összműködésének biztosítása. Mindezen érvek helytállóak lehetnek, a világháború azonban távolról sem igazolta az államvasúti rendszernek többek között katonai okokkal is érvelő híveit.

Rendkívüli körülményt igényel a személyzet kérdése. A vasúti szolgálat általában megkívánja a férfi munkaerőknek alkalmazását és viszonylag körülhatárolt területen engedi csak meg a női személyzet beállítását. A legtöbb államban a háború alatt is csak igen körülhatárolt területen alkalmaztak nőket a vasúti szolgálatban. Így tehát főleg a háború legelső idejében, mikor a fokozott forgalom egyenesen megkívánja a szakképzett és begyakorolt, túlfeszített testi és idegmunkát jobban bíró férfierők alkalmazását, egyenesen honvédelmi érdek — legalább az első felvonulási időkben — a férfi vasúti személyzetnek helyén való meghagyása. Azonban minden államban jelentékeny azok száma, kik a vasút szolgálatába tartoznak, úgy, hogy ezeknek a főleg javakorukbeli és már hivatásuknál fogva is testileg alkalmas embereknek a hadiszolgálatban való nélkülözése jóformán lehetetlen.² Ezeknek a felvonulási idő után katonai szolgálatra való behívását aligha fogja egy állam is elmulasztani. A pótlás kérdésének megoldására több mód kínálkozik :

1. Már békeidőkben testileg az első vonalbeli szolgálatra nem alkalmasoknak, mint vasúti szolgálati tartalékosoknak vasúti szolgálatra kiképzése évenként tartott gyakor-

¹ Lásd : G. F. Nicolai : *Die Biologie des Krieges*. Orell Füssli. Zürich. 1919. 184. és köv. l.

² A Deutsche Reichsbahn legújabb adatok szerint 700,000 embert foglalkoztat, a MÁV. 30,415-öt, az Österreichische Bundesbahnen 55,770-et stb.

latokkal egyetemben. Ez a megoldás tudunkkal eddig még sehol sem használatos.

2. Csökkentett létszámmal való szolgálat-ellátás, mint ahogy a háborúban történt, aminek forgalombiztonságot és rendszerességet veszélyeztető hatásait nem kell bővebben indokolnunk, mivel ezek békében is fennálló okok alkalmával (járványok, sztrájkok) minden üzemnél és hivatalnál ismeretesek.

3. Női munkaerő beállítása, aminek hátrányai a kisebb testi alkalmasságon kívül a begyakorlatlanságban s a pontosság és rendszeresség iránt kevésbé fogékony női lélekben keresendők.

A vasúti szolgálat elsőrendű fontossága feltétlenül megkívánja a vasúti személyzetnek feltétlen nemzethűségét. A nemzet érdekeivel magát azonosítani nem tudó egyén nemcsak mint az ellenség számára értékes adatok szolgáltatója, hanem mint esetleges szakértő szabotáló vagy mérénylő nem ritkán sorsdöntő módon avatkozhatik be felvonulások, ütközetek kimenetelébe. Mindezek következtében a vasúti személyzet megválogatásánál a legszorgosabb körültekintés nemzetvédelmi érdek. Itt nemcsak a vezető és irányító közegekre, hanem a legegyszerűbb munkát végző alkalmazottra, ú. m. pályaőr, váltóőr, segédmunkás is gondolunk.

Legtöbb államban különleges törvények gondoskodnak a vasutaknak békében és háborúban való védelméről.¹

Mindez azonban nem mentesít előrelátó rendszabályok alkalmazásától, melyek közül felemlíthető, hogy oly államban, melynek esetleges nemzetiségei rokonszenveznek a várható ellenféllel, ezen nemzetiségek tagjait általában fontosabb vasúti szolgálatra nem osztják be, másrészt vasúti alkalmazottakat lehetőleg távol igyekeznek tartani szélsőséges politikai pártokhoz való tartozástól. Sokan az állam-

¹ Pl. nálunk az 1878 : V. t. c. 434—437. §. és az 1879 : XL. t. c. 111—114. §-a intézkedik ilyen természetű bűncselekményekről, nem tekintve azóta már hatályukat veszített ismételt különleges rendelkezéseket.

vasúti rendszerben ezek ellen az aggodalmak ellen is fokozott védelmet látnak, mondván, hogy az államvasutak alkalmazottai első sorban állami alkalmazottak lévén, fegyelmetesebb és így megbízhatóbb testületet alkotnak, mint magántársaságoknak esetleg az üzletmenettől függő fizetést élvező alkalmazottai.

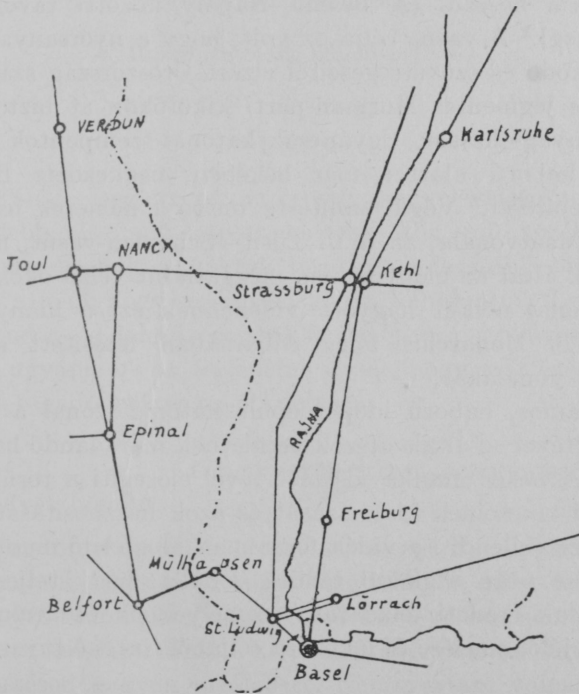
Röviden meg kell még emlékeznünk arról a körülményről, hogy a háború esetén a várható szövetséggel való együttműködés megkönnyítése végett már békében szüksége mutatkozik, hogy a vasútigazgatóságok bizonyos összműködésben állapodjanak meg, és hogy a guruló állomány tekintetében bizonyos azonos technikai körülmények álljanak fenn. (Azonos fékrendszerek felszerelése, jelzőberendezések, hajtási irány azonossága.) Mindezeknek a megállapodásoknak békében is számos előnye van, háború esetében pedig a kocsipark kölcsönös alkalmazását, személyzettel való kiegészítést, vonatoknak egyazon géppel való átfutását teszik lehetővé, mint ez a világháború alkalmával a német, osztrák és magyar vasutak között szokásos is volt. Ebbe a körbe tartozik a vasúti személyzetnek békeidején a várható szövetséges közlekedési berendezéseinek tanulmányozására történt kiküldése is.

*

Az itt elmondottak mind egy országnak, hogy úgy fejezzük ki magunkat, «kereskedelmi» vasúthálózatára vonatkoztak. Vannak azonban — és nem is olyan kis számmal — vasútvonalak, melyek kizárólag katonai célokból létesültek és már a békében is zártak a polgári és a kereskedelmi forgalom számára. Rendszerint egy fővonalból valamely megerősített zónához vagy nagyobb vasútnélküli, oly területnek háború esetén való ellátására épültek, hol békében kereskedelmi és forgalmi okok a vasútépítést nem indokolták, viszont háború esetében már meglevő vasútvonal jelenléte lényeges katonai követelmény.

A szakirodalom számos ilyen vasútvonalat ismer minden világrészben. Egyik legnevezetesebb és nyíltan is hadászati okokból épült a 3. ábrán feltüntetett Basel felett levő

Lörrach és St. Ludwig között létesített vonal. Ennek kedvéért még külön Rajna-híd is épült. A háború után, mivel St. Ludwig francia területre jutott, jelentőségét teljesen elvesztette. Ha a vázlatra egy pillantást vetünk, rögtön láthatjuk, hogy stratégiai szerepe az volt, hogy a jóformán egész Dél-Németországból felvonuló erőket a legrövidebb úton

3. számú ábra.

A Lörrach—St. Ludwigi stratégiai vonal helyrajza.

dobhassa a Belfort és Verdun erődök vonalának védelme alatt felvonuló, illetőleg ezekre támaszkodva előrenyomuló francia haderők elé vagy ellen. A világháborúban a felvonuló 7-ik német hadsereg (Heeringen) nagy előnyét látta e vasútvonalnak, épp úgy, mint a felső Rajnát fedező 55., 1., 2. sz. bajor népfelkelő osztagok (Gaede tábornok alatt).

Ezen már békében épült stratégiai vonalaktól merőben különböznek a háború alatt létesült, többnyire katonai mű-

szaki csapatok által hevenyészett katonai vonalak, melyek helyi hiányokat vannak hivatva pótolni és a világháború alatt minden hadszíntéren mindkét fél részéről néha meglepő hosszúságban és meglepő rövid idő alatt létesültek. Hogy csak néhányat említsünk, felsoroljuk az oroszok által épített Murman-vasutat, melyet három év alatt építettek, és mely 1334 km hosszú. (A Berlin—Nápoly közötti távolságnak felel meg).¹ A vasút célja az volt, hogy a nyersanyagokban szűkölködő és szövetségeseitől elzárt Oroszország számára a télen is jégmentes Murman-parti kikötőkön át biztosítsa a nyersanyag-ellátást. Ugyancsak katonai szempontok sietteték a háború alatt a már békében megkezdett Bagdad-vasút építését.² Végül említésre méltó a németek balti katonai vasútvonala, az ú. n. Tilsit—Schaulen-vasút, mely az oroszok által az előnyomulás meggátlását célzó okok miatt vasútvonal nélkül hagyott vidékeknek ezt a hiányát pótolta.³ A Monarchia főleg Albániában létesített számottevőbb vonalakat.

Számos, háború idején épült katonai vonal a harcok végetértével az általa átszelt területnek maradandó hasznára válik. A békés munka visszatértével elősegíti a terület természeti kincseinek kiaknázását és azok hasznosítását, nemkülönben fellendíti a vidék forgalmát. Megfelelő munkálatok elvégzése után átalakul rendes vonallá, hogy teljesíthesse a vasutak eredeti feladatát: személyeknek és áruknak az emberi jólét emelése és fokozása céljából történő fuvarozását.

IFJ. FELLNER FRIGYES.

¹ L. Hennig: *Der neue Weltverkehr*. 122. és köv. l.

² L. Hennig: I. m. 118. és köv. l.

³ L. Hennig: *Militärische Verkehrspolitik*. 53. és 75. l. A vonalat később meghosszabbították még Mittau irányába és a háború folyamán rendkívül megkönnyítette a Baltikumban működő német had-erők műveleteit.

A BENNET-CSALÁD.

(Pride and Prejudice.)

— Huszonkettedik közlemény.¹ —

LII.

Elizának meglett az az öröme, hogy levelére a lehető legrövidebb idő alatt kapott választ. Alig volt kezében az írás, máris szaladt a bokrok közé, ahol legalább bizonyos lehetett a felől, hogy senki sem fogja háborgatni. Leült az egyik padra és jóleső érzéssel fogott hozzá az olvasáshoz. A levél ugyanis olyan terjedelmes volt, hogy már ezért sem lehetett tagadó válasz az ő kérdésére.

Gracechurch-Street, szeptember 6-án.

Kedves hűgom,

éppen most kaptam leveledet, és ezt a mai délelőttöt csakis annak szentelem, hogy megírhassam rá a feleletet, mert úgyis tudom, hogy egy kurta kis levélben nem mondhatnám el mindazt, amit el kell neked mondanom. Bevallom, hogy kéréseid nagyon meglepett. Nem vártam volna tőled. De azért ne higgyed, hogy haragszom, mindössze is tudtodra kívánom adni, amit sohasem képzeltem volna el, hogy valaha is szükséged lehet effajta nyomozásra. Ha nem értenéd meg, mire gondolok, bocsásd meg tapintatlanságomat. Nagybátyád épp úgy meg van lepve, mint én, mert ő sohasem tette volna meg azt, amit tett, ha nem az a meggyőződése, hogy te is érdekelt fél vagy a dologban. De ha csak

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1934. évi 675., 676., 677., 678., 679., 680., 681., 682., 683., 684., 685. és 1935. évi 686., 687., 688., 689., 690., 691., 692., 693., 694. és 695. számában.

ugyan olyan naiv vagy és tudatlan, ahogy mondd, bővebben kell a dolgot kimagyaráznom.

Aznap, hogy hazaérkeztem Longbournból, nagybátyád igen váratlan vendéget kapott. Mr. Darcy kereste fel s órák hosszat tanácskoztak zárt ajtók mellett. Mikorra én megjöttem, a tárgyalás már befejeződött, s az én kíváncsiságom nem volt úgy kínpadra feszítve, mint ahogy leveled után ítélve a tiéd lehet. Mr. Darcy közölte Mr. Gardinerrel, hogy sikerült kinyomoznia Lydiát és Mr. Wickhamet, hogy találkozott és beszélt is mind a kettejükkel, húgoddal csak egyszer, de Mr. Wickhammal több ízben. Mindent összevetve, úgy látszik, Mr. Darcy már egy nappal mi utánunk eljött Derbyshire-ből, egyenesen Londonba, és azzal a föltett szándékkal, hogy fölkeresze a szökevények rejtekhelyét. Ezt a lépését azzal magyarázta mi előttünk, hogy neki része van abban, ha a világ nem volt tisztában Mr. Wickham jellemtelenségével s részben ő miatta bármely más leánnyal is megtörténhetett volna, hogy szerelmével és bizalmával ajándékozta meg ezt a haszontalan embert. Mr. Darcy igen nagy-lelkűen a saját rosszul alkalmazott büszkeségének tulajdonítja ezt a szerencsétlen ügyet. Saját bevallása szerint régebben méltóságán alulinak tartotta volna, hogy bárkinek is bepillantást engedjen az ő magánügyeibe vagy cselekedeteibe. Azt képzelte mindig, hogy jelleme és eljárása eléggé beszél önmagáért, s minthogy ez, sajnos, képzelődésnek bizonyult, most már kötelességének érzi, hogy kezébe vegye a dolgot s tőle telhetőleg jóvátegye a bajt, amelyet ő maga idézett fel túlságosan zárkózott magatartásával. Ha pedig egyéb oka is volna erre, — azt hiszem, akkor sem kellene szégyelnie magát. Napokat kellett Londonban töltenie, míg végre ki tudta nyomozni őket ; de ő legalább tudta, milyen irányban kutasson, amíg mi csak bizonytalanul tapogatóztunk ; és ez egy okkal több volt arra, hogy utánunk jöjjön Londonba.

Van itt valami Mrs. Younge nevű asszonyság, aki nemrégiben nevelőnője volt Miss Darcynak és akit, úgy látszik, a saját hibája miatt elküldtek állásából ; hogy miért, arról Mr. Darcy nem beszélt. Ez a nő aztán az Edward Streeten

kibérelt egy tágas házat és abból tartja fenn magát, hogy szobákat ad ki albérletbe. Mr. Darcy tudta, hogy ez a Mrs. Younge bizalmas viszonyban van Wickhammel s alig hogy Londonba érkezett, fölkereste és tőle szeretett volna közelebbi értesülést nyerni. De beletelt két-három nap is, amíg Mrs. Younge-nál elérte, amit akart. Azt hiszem, a derék hölgy kárpótlás és jutalom nélkül nem volt hajlandó elárulni barátját, mert annyi tény, hogy ismerte a szökevények búvóhelyét. Wickhamnek első dolga Londonban az volt, hogy jelentkezett Mrs. Younge-nál, aki szívesen be is fogadta volna őket házába, de éppen akkor foglalt volt minden szobája. Végül is kitűnő barátunk megszerezte a hölgytől a szükséges értesüléseket. Wickham és Lydia a * utcában vettek szállást. Mr. Darcy tehát találkozott Wickhammel s ragaszkodott ahhoz, hogy neki Lydiával is kell beszélnie. Saját bevallása szerint eredetileg az volt a célja, hogy Lydiát kiszabadítja szégyenteljes helyzetéből s föl is ajánlotta segítségét és támogatását, hogy Lydia mielőbb visszatérhessen családjához. Csakhogy Lydiának elhatározott szándéka volt, hogy nem tágit Wickham mellől. Nem törődött sem családjával, sem rokonságával és nem is tartott igényt segítségükre. Hallani sem akart arról, hogy elhagyja Wickhamet, akiről azt állította, hogy előbb vagy utóbb okvetlenül el fogja venni feleségül, viszont nem vetett súlyt arra, hogy az esküvő előbb vagy utóbb fog-e megtörténni. S minthogy Lydia makacsul ragaszkodott elhatározásához, Darcy szerint nem lehetett egyebet tenni, mint biztosítani és nyélbeütni a házasságot. Ez annyival is fontosabbnak látszott, mert Wickhammal való beszélgetéséből nagyon is hamar kitűnt, hogy Wickhamnek soha eszeágában sem volt feleségül venni Lydiát. Ő maga megvallotta, hogy az ezredet bizonyos becsületbeli adósságok miatt kellett elhagynia, amelyek már nagyon is körmére égtek s eléggé lelkiismeretlen volt ahhoz, hogy szökésüknek minden súlyos következményét egész egyszerűen Lydia könnyelmű és meggondolatlan viselkedésének tulajdonítsa. Wickham el volt szánva arra, hogy haladéktalanul lemond rangjáról, jövőjét és elhelyezkedését illetőleg pedig csak találgatásokra volt utalva. El kell mennie

valahova, de hogy hova, azt már nem tudta, ellenben bizonyosan tudta azt az egyet, hogy nincs miből megélnie.

Mr. Darcy megkérdezte tőle, miért nem esküdött meg rögtön Lydiával. Mr. Bennetről tudhatta ugyan, hogy nem valami nagyon gazdag ember, de azért mégis csak segített volna rajtuk s a törvényes házasság nagyot javított volna helyzetükön. De abból a válaszból, amelyet erre a kérdésre kapott, Mr. Darcy nem vehetett ki egyebet, mint hogy Wickham még mindig azt remélte, hogy Angliának valamelyik más vidékén olyan gazdag leányt vehet feleségül, akivel végleg megalapíthatja szerencséjét. De minthogy mégis csak szorongatott helyzetben volt, Darcy joggal remélhette, hogy Wickham nem fog ellentállni a kísértésnek, ha egy elfogadható megegyezés révén minden kellemetlenségtől szabadulhat.

Több ízben találkoztak, mert nagyon sok volt a megvitatni valójuk. Wickham természetesen többet kívánt, mint amennyit kaphatott, de végül is sikerült őt rábírnok, hogy követeléseit észszerűleg mérsékelje.

Miután ők ketten mindenre nézve megállapodtak, Mr. Darcy közölni óhajtotta az egész dolgot nagybátyáddal megérkezésem előtt való este el is jött hozzánk, a Gracechurch Streetre. De nem beszélhetett Mr. Gardinerrel és további kérdezősködésre megtudta, hogy édesapátok még nálunk van, de másnap reggel el fog utazni Londonból. Darcy Mr. Bennet nem tartotta olyan embernek, akivel ezt az ügyet megfelelő módon meg lehet tárgyalni és így örömet halasztotta el a dolgot másnapra, amikor tudta, hogy négy szemközt lehet majd nagybátyáddal. Nem is mondta meg a nevét az inasnak, s másnap délelőttig csak annyit tudtak róla, hogy egy úriember üzleti ügyben kereste Mr. Gardinert.

Szombaton Mr. Darcy újra eljött. Édesapátok már útban volt hazafelé; nagybátyádat ellenben otthon találta, s amint már említettem, nagyon hosszasan tárgyaltak egymással.

Vasárnap megint összejöttek, s akkor már én is láttam Mr. Darcyt; de a dolog csak hétfőn jött rendbe végleg, s

rögtön gyorspostát küldtek Longbourne-ba. De vendégünk nagyon makacsnak mutatkozott. Azt hiszem, Lizzy, hogy Mr. Darcynak egyetlen igazi hibája az, hogy nagyon makacs. Időnkint mindenfélét mondtak róla, de én azt hiszem, hogy ez az ő igazi baja. Először is mindent ő maga akart végezni s mindent ő vállalt magára. Nem azért mondom, mintha köszönetet várnék érte, s ezért ne is szólj róla senkinek, de hidd el, édes Lizzym, hogy nagybátyád a legnagyobb készséggel rendbehozta volna az egész dolgot.

Nagyon sokáig vitatkoztak is ezen, amit sem a szóbanforgó úr, sem a szóbanforgó ügy nem érdemelt meg az ő részükről. De utóvégre is nagybátyád kénytelen volt minden ponton engedni s nemhogy hasznára vagy segítségére lehetett volna unokahúgának, épp ellenkezőleg, vállalnia kellett a látszatot, hogy ebben az ügyben ő a nagylelkű rokon, amibe igazán nem szívesen ment bele. Meg vagyok győződve, hogy ma reggeli leveleddel nagy örömet szereztél neki, mert ez a levél olyan magyarázatot kíván, amely megszabadítja őt a rája erőszakolt pávatollaktól s arra hárítja a dicséretet, akit ez megillet. De nagyon kérlek, Lizzy, hogy ezt ne közöld senkivel, legfeljebb Jane-nel.

Ha nem tévedek, arról már van kellő tudomásod, hogy mi történt a fiatal pár érdekében. Először is kifizették Mr. Wickham adósságait, amelyek jelentékenyen többet tesznek ki ezer fontnál. További ezer fontot Lydia kapott nászajándékkul, meg azért, hogy Wickham megvásárolhassa tisztí rangját. Darcy kötötte magát ahhoz, hogy ezeket az összegeket a sajátjából fizeti, még pedig abból az okból, amelyet már említettem levelemben. Az ő felfogása szerint csakis az ő tartózkodása és hallgatása s az ő helytelen viselkedése okozta, hogy Wickham jellemét ennyire félremagyarázhatták s hogy ennél fogva ezt az embert minden társaság befogadta, sőt kitüntette. Nem mondom, hogy ebben a felfogásban nincs egy szemernyi igazság, de azért nem hiszem, hogy Mr. Darcynak vagy akárki másnak a tapintata volt oka annak, ami történt. De akármilyen meggyőzően beszélt is Mr. Darcy, egészen bizonyos lehetsz a felől, drága Lizzym, hogy nagybátyád sohasem fogadta volna el ezt a megoldást,

ha mindkettőnknek nem az volna a véleményünk, hogy Mr. Darcynak egészen más érdeke is volt ebben az ügyben.

Miután minden szépen rendbejött, Mr. Darcy visszatuzott barátaihoz, akik még Pemberleyben várták. De megbeszéltük vele, hogy az esküvő napjára visszajön Londonba s az összes anyagi műveleteket is akkor fogják lezárni.

Azt hiszem, édes Lizzym, most már mindent elmondtam. Minden valószínűség szerint nagy meglepetés lesz rád nézve, de remélem, nem lesz kellemetlen meglepetés. Lydia eljött hozzánk, és Wickhamnek szabad ki-bejárása volt nálunk. Pontosan olyannak találtam, mint Hertfordshireben, amikor megismerkedtem vele. De nem is mondanám el, milyen rosszul hatott rám Lydia viselkedése az egész idő alatt, ha Jane-nek mult szerdai leveléből nem olvastam volna ki, hogy otthon nálatok szakasztott oly neveletlenül viselkedett s így, ha fölemlítem is, ezzel nem okozok nektek új fájdalmat.

Én ismételten beszéltem vele, a legkomolyabb hangon próbáltam vele megértetni, hogy romlott leány módjára cselekedett és hogy milyen szerencsétlenséget zúdított egész családjára. Hogy véletlenül hallott-e valamit abból, amit mondtam, igazán nem tudom, mert egyáltalában nem figyelt rám. Néha már kijöttem a béketúrésból, de aztán eszembe jutott két másik unokahúgom s az ő kedvükért elnézést gyakoroltam vele szemben.

Mr. Darcy pontosan visszaérkezett Londonba, ahogy előre megígérte, s mint Lydia előadásából megtudhattad, jelen volt esküvőjükön. Másnap minálunk ebédelt s szerdán vagy csütörtökön szándékozott újra elutazni Londonból. Nagyon megharagszol reám, édes Lizzym, ha most fölhasználom az alkalmat s megmondom neked, amihez eddigelé sohasem volt elég bátorságom, hogy mennyire szeretem Mr. Darcyt? Irántunk való viselkedése minden tekintetben oly finom volt és kellemes, mint amikor Derbyshire-ben megismerkedtünk vele. Nekem nagyon tetszik az egész ember és nézeteivel is egyetértek; nem hiányzik belőle semmi egyéb, mint valamivel több élénkség — és meg vagyok győződve, ha okosan házasodik, a felesége ez irányban jó hatás-

sal lesz reája. Egy kis ravaszságot is vettem észre nála ; alig említette a te nevedet. De ez, úgy látszik, divat mostanában.

Kérlek, bocsáss meg, ha nagyon is indiszkrét voltam ; legalább is ne büntess meg azzal, hogy nem fogsz meghívni P.-be. Én addig nem leszek teljesen boldog, amíg körül nem kocsikázhatok a parkban. Egy alacsony phaëton, egy pár szép ponny-ló, ez minden, amit óhajtok.

De most már nem írhatok tovább. A gyerekek már fél-óra óta türelmetlenkednek miattam.

Igaz szeretettel
hűséges nénéd.

A levél tartalma olyannyira megzavarta és fölkaparta Eliza érzelmeit, hogy nehéz lett volna meghatározni, az öröm vagy pedig a bánat került-e nála túlsúlyba. A sok kusza és határozatlan sejtelen, amely mind abból a bizonytalan érzésből támadt, vajjon Mr. Darcynak mennyi része lehet Lydia házasságában, — szóval egész elképzelése, amelyet egyrészt valószínűtlennek tartott, mert hiszen Darcy részéről túlzás volna ennyi jószágot várni, de amelytől mégis rettegett, mert hátha igaznak fog bizonyulni, — minden, minden bevált az utolsó betűig, s ráadásul még azt is kellett éreznie, hogy hálával tartozik a fiatal embernek. Darcy elhatározott szándékkal ment utánuk Londonba, magára vállalta ennek a nyomozásnak minden kínos és kellemetlen fáradoalmát. Kénytelen volt kéréssel fordulni egy olyan asszonyhoz, akit bizonyosan útált és megvetett, — ismételten találkozni és tárgyalni kellett azzal az emberrel, akit évek óta került, akinek még csak a nevét sem ejtette ki soha s akit most végül meg is kellett vásárolnia. S megtette mindezt egy szökött leány javáért, aki őt nem is érdekelte s akit nem is becsülhetett. Elizának azt súgta szíve, hogy Darcy mindezt csakis ő érette tette. De ez a reménysege csakhamar elszállott. Minden hiúsága mellett is nehéz volt elhíttetnie önmagával, hogy egy férfi szerelemből ilyen áldozatot hozzon egy nőért, aki őt határozottan visszautasította, s épp ily nehéz volt elképzelni, hogy Darcy képes legyen leküzdeni jogos és természetes undorát Wickhammel szemben s rokonságba lép-

hessen ezzel az emberrel. Hogy ő Wickham sógora legyen?! Nem is kellett nagyon büszkének lenni ahhoz, hogy valaki visszaborzadjon az ilyen rokonai kapcsolattól. Igaz, hogy Darcy sokat tett értük, s Eliza szégyenkezve vallotta be magának, hogy mennyit köszönhetnek neki. De viszont Darcy az ő közbenjárását úgy magyarázta meg, hogy azt minden nagyobb nehézség nélkül el lehetett hinni. Az igazán feltehető volt, hogy Darcy belátta, milyen hibákat követett el a múltban. Most bőkezűnek mutatkozott, de hát erre megvolt a módja. És ha Eliza nem akarta is önmagát tenni első helyre s elsősorban nem önmagában látta Darcy eljárásának indító okát, talán mégis joggal hihette, hogy a férfi még nem feledte el egykori szerelmét s ez az érzése is hozzájárult ahhoz, hogy kivegye részét abból az ügyből, amely nagyon is befolyásolta Eliza lelki békességét és egyensúlyát. Fájdalmas érzés volt ez, véghetetlenül fájdalmas, — lekötelve lenni olyasvalaki iránt, akinek a jóságát soha semmivel sem lehetett viszonzni. Darcy végül is megmentette Lydiát, visszaadta jóhírét, — még azt sem engedte meg, hogy ebben a mentési munkálatban mások is részt vegyenek. Eliza őszintén megbánta, ami rosszat valaha is gondolt Darcyról és szidta önmagát minden csípős megjegyzéséért, amit valaha elejtett Darcy előtt. Úgy érezte, hogy nagyon meg van alázva. Másrészt azonban büszke volt Darcyra, — büszke volt arra, hogy amikor emberségről és becsületről volt szó, a férfinak a jobbik énje maradt felül a küzdelemben. Újból és újból elolvasta azokat a dicsérő szavakat, amelyeket nagynénje írt a fiatalemberről. A dicséret eléggé szűkszavú volt, de azért mégis örült neki. Még az is némi örömet szerzett neki (bár ebbe az örömbé némi keserűség is vegyült), hogy nagynénje és nagybátyja mind a ketten egyformán és szilárdul meg voltak győződve arról, hogy Mr. Darcy között és közte valami vonzalomnak és megértésnek kellett lennie.

Lépteket hallott, amelyek kizavarták gondolataiból és Eliza gyorsan fölkelt a padról. De mielőtt még átvághatott volna egy másik ösvényre, szembetalálta magát Wickhammel.

— Attól tartok, kedves húgom, hogy megzavartam

magányos sétájában — mondotta Wickham, amikor hozzája csatlakozott.

— Ebben nem is téved, — felelte Eliza mosolyogva — amiből azonban nem következik az, hogy nem szívesen látom.

— Nagyon sajnálnám, ha alkalmatlan volnék. Eddig is jóbarátok voltunk; ezentúl még jobb barátok leszünk.

— Hát hogyan. A többiek is kijönnek?

— Nem tudom. Mrs. Bennet és Lydia átkocsiztak Merytonba. A bácsinktól és a nénitől úgy értesültem, kedves húgom, hogy maga időközben járt Pemberleyben.

Eliza igent bólintott.

— Szinte irigylem ezért a gyönyörűségért, bár azt hiszem, hogy engem nagyon megviselne, mert különben Newcastle-be menet útba ejthetném Pemberleyt. Persze, látta az öreg kulcsárnét is, mi? Szegény, jó öreg Reynolds. Engem mindig nagyon szeretett. Persze, maga előtt nem említette a nevemet.

— De igen.

— És mit mondott rólam?

— Hogy beállott a hadseregbe — ő szegény — és hogy attól tartott, hogy nem jól ütött ki a dolog. Hiszen tudja, amíg valaminek a híre olyan messzire eljut, mi marad meg az igazságból.

— Hát persze — felelte Wickham, az ajkát harapdálva.

Eliza már azt remélte, hogy sikerült a fiatalembert elnémítania. De Wickham csakhamar újra megszólalt:

— Nagy meglepetésemre a múlt hónapban találkoztam Darcyval Londonban. Több ízben voltunk együtt. Igazán kíváncsi vagyok, mi dolga lehetett Londonban.

— Talán megtette az előkészületeket Miss de Bourghral való házasságához. Csak valami különös ok vihette őt Londonba mostanában, amikor egyáltalában nincs szezon.

— Ez kétségtelen. — Találkozott vele, amikor Lombtonban voltak. Ha jól emlékszem, Gardinerék olyanformán beszéltek, mintha együtt lettek volna vele.

— Igen. Bemutatott bennünket a húgának.

— És hogy' tetszett magának Miss Darcy ?

— Nekem nagyon tetszett.

— Én is úgy hallottam, hogy hihetetlenül sokat nyert az utolsó egy-két év alatt. Amikor utoljára láttam, nem volt nagyon biztató jelenség. Nagyon örülök, hogy annyira tetszik magának. Reméljük, ki fog fejlődni.

— Én egészen bizonyosra veszem. Már túlesett a legválságosabb koron.

— Érintették útjokban Kympton falut ?

— Erre igazán nem emlékszem.

— Csak azért hoztam szóba, mert az ottani lelkészi állást kellett volna elfoglalom. Igazán elragadó hely. És a paplak gyönyörű. Minden tekintetben megfelelt volna nekem.

— És maga szívesen prédikált volna a falubelieknek ?

— Remekül beváltam volna. Először is hivatali kötelességemnek tarottam volna, aztán meg ha az ember belejön a prédikálásba, az igazán nem megerőltető dolog. Az ember tulajdonkép ne sajnálja soha azt, ami nem teljesülhetett, de azért mégis nagyon nekem való lett volna ! A nyugodt, csendes élet, a visszavonultság teljesen megfelel az én felfogásomnak az emberi boldogságról. De hát a sors másképpen akarta. Amíg Kentben voltak, Darcy sohasem hozta szóba maga előtt ezt a kérdést ?

— Nem, de valaki, akinek a szavában éppúgy meg lehet bízni, azt mondotta, hogy az az állás csak föltételesen volt odaígerve magának, a jelenlegi tulajdonos rendelkezése szerint.

— Úgy ? Ezt hallotta valakitől ? Hát igen, van benne valami. Emlékezhetik rá, hogy én kezdettől fogva így mondtam.

— Sőt azt is hallottam, hogy volt idő, amikor a prédikálást maga egyáltalában nem tartotta oly kívánatosnak, mint ahogy most feltünteti, akkoriban határozottan kijelentette, hogy eszéágában sincs a papi pályára lépni s az egész kérdést ez alapon oldották meg, közös és kölcsönös megegyéssel.

— Úgy ? Ezt is hallotta ? Hát ez sem egészen alaptalan.

Emlékezzék csak vissza, mit mondtam magának, amikor legelőször beszéltünk erről a tárgyról.

Már majdnem a ház kapuja elé értek, mert Eliza nagyon sietett, hogy lerázhassa a nyakáról Wickhamet és minthogy a húga miatt nem akart vele összetűzni, jóindulatú mosolylyal mindössze csak ennyit mondott néki válaszul :

— Ej, ej, Mr. Wickham, hiszen most már közeli rokonok vagyunk. Nem fogunk összeveszni azon, ami elmúlt. A jövőt illetőleg pedig mindenkor egy véleményen leszünk.

Kezét nyujtotta feléje. Wickham gavallérosan és őszinte melegséggel csókolt kezét neki, ámbár azt sem tudta, hogy milyen képet vágjon a sétához. Aztán mind a ketten beléptek a házba.

Austen Jane után, angoltól

HEVESI SÁNDOR.

KÖLTEMÉNYEK.

A fekete rózsza.

Apám ember volt, aki épít
Mindenhol mindent, mindig szépít.

Házat és asszonyt felvirágoz,
S hű marad álmodó magához.

Szerette a földet és a kertet,
Virág növésén elmerengett.

Egyszer olvasta, hogy a rózsza
Feketét nyit tölgyfába oltva.

Próbálta százszor, nem fogamzott . . .
Nem remélt tőle semmi hasznot,

De álmodta, hitte, akarta, —
Így esik féreg mindig a magyarba.

Csak azért is, mert lehetetlen,
Mert tagadják, — mindenki ellen,

Maradt örök nagy délibábja,
Álmodott fekete rózsaszála . . .

Ez lett aztán nekem is átkom :
Kedvem mindig abban találok,

Ami álom és lehetetlen
S mindent ahogy van, annál szebben

Próbáltam szűrni, színbe, szóba, —
Átkom, álmom a fekete rózsza.

Szeptember.

Gyümölccsel, borral terhes drága hónap :
Könnyek között mosolygó búcsuzó derű,
Napsugáron szűrve tiszta mézed,
Alján parányi íz : a józan keserű.

A nyár elillant. Sok száz illatából
Gyümölcsbe, borba friss zamat jutott ;
Virágaidnak millió színetől
Búcsuzni kell mégis — Te nagyon jól tudod.

Te szültél engem, hű fiad maradtam,
Nekem szeptember volt mindig a világ,
Én színben, tűzben mindig úgy ragyogtam
Mint a színpompás őszi dáliák.

Ínyem megrezdült százezer ízetre,
Szemembe fürdött hűvös kék eged,
Mindig halálra kész nagy búcsuzásban
Siettem örülni, mindennek, — veled.

Siettem, égtem, sugaras deleddel,
De alkonyatkor minden örömöd fölött
Ott borongott hamvas kék színével,
Tompító palástként a szeptemberi köd.

DUTKA ÁKOS.

SZEMLE.

Järventaus Arvi magyar tárgyú regényei.

A Petőfi-Társaság ez év szept. 29-i ülésén egy távollakó, de származásra és érzésre rokon északi nép fia tiszta magyar kiejtéssel adta elő székfoglalóját. Az előadó megjelenése és hangjának meleg csengése elárulta, hogy e szereplését fontosnak tartó ember áll előttünk, akinek egész lénye el van telve hivatása komolyságának hitével. Järventaus Arvi, a Finnországban is becsült regényíró volt ez. Gyakran megtörtént, hogy egy-egy író más nemzet életéből vagy történetéből merített tárgyat, de Järventaus ritka átérzéssel és megértéssel olvadt bele nemzeti életünk nagy eseményeibe. Nem mint külső szemlélő rajzolja a magyar élet jelenségeit, hanem szinte mintha maga is a nemzet tagja volna. S erre az ősi rokonságban való hite képesíti. S ezt a hitét prózai és verses műveiben több-kevesebb allegorikus elképzeléssel ki is fejezi.

Székfoglalója a finn és a magyar irodalom szellemi rokonságáról szól. Találónan mutatott rá a két irodalom közti néhány szellemi kapcsolatra.

«A költészet ugyan bizonyos szempontból tekintve nemzetközi. Nem ismer országhatárokat. A finn és a magyar költészet között mégis rokonvonásokat sejtek. Mind a magyarok, mind a finnek olyan nemzetek szomszédságába kerültek, amelyeknek velük semmiféle faji, nyelvi közösségük sincs. Ez az elszigeteltség természetesen kihat a költészetre, annak szellemére is. Azt merném állítani, hogy ez a körülmény sokkal élesebben váltja ki a népek és a nép életének különös sajátosságait, mint azoknál a nemzeteknél, amelyek könnyen érintkezhetnek egymással. Minthogy az idegenek nem értenek egyet velünk, sem tetteinkkel, a magunk erejéből kell boldogulnunk. Minden külső hatástól mentesen azért hathatunk egymásra. Ebben látom a magyar és a finn költészet egyik közös vonását. De ez távolról sem az egyetlen. Az elszigetelt földrajzi helyzet és az idegen számára ismeretlen nyelv a nemzetben sajátosságos dacos ellenérzést fejlesztett ki: miért ne lennénk éppen olyan kiválóak, mint más, talán még kiválóbbak is?! Ez az önérzet is kifejezésre jut a finn és

a magyar költészetben. Arany *Toldija* ilyen szempontból a magyar fõlháborodás pompás megnyilatkozása. Micsoda erõ! Ahogy Toldi Miklós felkapja a malomkõvet és agyonsujtja vele az ingerkedõ katonát! Ugyanaz a jelenség, mint mikor Kivi *Hét testvér*ében Jukoláék Jánosa kiáltja: «Fõl a dorongokkal, fiúk! Most aztán renghet Jukoláék háza, amikor koponyák hasadnak!» Ezeknek a hõsöknek aligha találhatjuk párját más népek költészetében.

A két nemzet egyéb viszonyaiban is van sok közös vonás, amely kifejezésre jutott irodalmukban és költészetükben. Petõfi úgy dalol szabadságról és szerelemrõl, mint Leino Eino. Forróbb ég alatt születve több a szín és lángolóbbak az érzések Petõfi verseiben, viszont Leino Einóban több van az északi ember keménységébõl és nyersségébõl. De humorukban gyakran találkoznak, bár Petõfi humora sokszor keserû, szarkasztikus; Leino Eino humora szelídebb, mosolygós.

Jókai Mór és Topelius Zakariás egyformán szelídek és lángolók. Mind a ketten nemzetük multját, történetét tanulmányozzák és sorsát kutatják. Csakhogy Topelius áttetszõ, mint a finnországi nyári éjtszakák, Jókai meg sötétebb és színesebb, mint a puszták ege.

Egy másik költõpár: Mikszáth Kálmán és Kauppi-Heikki. Mikszáth ugyan mûvészibb, de humor dolgában a finn megegyezik magyar író társával. Mikszáth nemes ember volt és a nemesség világát ismerte. Kauppi-Heikki szegény zsellér, aki kitartásával és szorgalmával emelkedett néptanítói sorba. De a humor aranyos világában királyi palástot hord, akárcsak Mikszáth.

A két ország költészetének szellemi közösségére vall az a körülmény, hogy Finnországban szívesen olvassák a magyar írókat, kivéve a nagyvárosi élet túlságosan modern rajzait. Herczeg Ferenc *Pogányokja*, Gárdonyi: *Egri csillagokja* és *Láthatatlan embere*, Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* regénye, Pekár Gyulának *Magyar* címû allegorikus színmûve lelkes és hálás közönségre találtak. Szellemi rokonságra vall az is, hogy Runeberg *Hazánk* c. költeménye, a finnnek nemzeti himnusza, Vörösmarty hatása alatt született meg, noha Runeberg nem tudott magyarul és csak német fordításban ismerte a *Szózatot*.

Igen érdekesen beszélt Järventaus a saját költõi benyomásairól: «Magamról is néhány szót. Azért nyúltam regényeimben magyar történelmi tárgyakhoz, mert tágabb, néprokonsági értelemben vett nemzeti alapon állok. Két magyar tárgyú történelmi regényt írtam eddigelé, a *Honfoglalást* és a mohácsi vést meg annak okait feltáró *Füstölgõ ország* címût. Most egy harmadik, Rákóczi korát tárgyaló

történelmi regényen dolgozom. Ezekben látom a magyar élet útjainak nagy határköveit, mérföldjelzőit. Ezért választottam éppen ezeket az eseményeket feldolgozásra . . . Hogyan jutottam magyar regénytárgyaimhoz? Erre a kérdésre nem könnyű a felelet. Talán a finn-magyar költészet szellemi rokonságában kereshetjük tulajdonképpeni magyarozatát. Még iskolásfiú koromban került kezembe néhány magyar mű finn fordításban. Ezek egészen szokatlanul megkaptak. A világ, amelyet elem vetítettek, ismerősnek tetszett, de másképp, mint pl. a svéd vagy német könyveké. Ezekből a magyar könyvekből a vér, az én vérem hangja szólalt meg számomra. Egynek éreztem magam a magyarsággal. De csak sokkal később kerültem először szép Magyarországra : 1928 nyarán, a harmadik finn-ugor kongresszus alkalmával. Akkor ígézett meg véglegesen ez az ország és ez a nép. Minden, amit valaha olvastam róla, egyszerre ismerős és elevenen állt előttem. A magyar nyelv csengése is oly ismerős volt, pedig egy szavát sem értettem.

Tudom, hogy amihez hozzákezdtem, sok nehézséggel és nagy felelősséggel jár. A magam módján látom a dolgokat és szeretnék elkerülni minden célzatosságot. Azt hiszem, dicsekvés nélkül állíthatom, hogy Rákóczi korát és a rá vonatkozó forrásmunkákat alaposan ismerem. Ez nem elég : Rákóczi lelkét keresem. Ezért jöttem most Magyarországra. Hogy mennyire sikerült Rákóczi lelkének, a kuruc szellemnek megihletnie, majd kiderül otthon, amikor csöndben engedhetem át magamat a kapott ébresztő hatások feldolgozásának».

Bizonyára érdekelni fogja olvasóinkat a kiváló finn író élete és működése, főképp magyar tárgyú munkái.

Järventaus élethivatására nézve evangélikus lelkész, jelenleg a Helszinki közelében fekvő Kerava nevű községben. 1883-ban született Oulu (Uleaborg)-ban, Finnország legészakibb kikötővárosában, a Bottni-öböl partján. Atyja szegény kovácsmester volt, aki fiát nagy anyagi áldozat árán taníttatta ki pappá. 1908-tól fogva tizenegy évig működött a lappok között, utóbb mint Lappi (a finnországi lappföld) esperese. Részt vett az 1918-i finn szabadságharcban mint tábori lelkész és számos kitüntetésben részesült. Hazánkban most járt harmadszor, ezelőtt 1928-ban és 1930 őszén tartózkodott itt hosszabb ideig. Rajongó s, hogy úgy mondjuk, magyarosan tüzes természet ; nem ismeri a meghunyászkodást és alkalmazkodást (s e miatt nagyszámú családjával nem egyszer volt kiteve nélkülözésnek).

Järventaus a legtermékenyebb finn írók közé tartozik, aki két évtized alatt húsz kötet elbeszélő művet írt s az alkotás könnyedségében emlékeztet az 1926-ban elhunyt nagyhírű költőre és íróra, Eino

Leino-ra, aki többször írt nemzetünkhöz lobogó hevű költeményt. Järventaus szintén költeménnyel nyitotta meg magyar tárgyú művei sorát. Ezt a verset az 1928-i kongresszusról visszatérőben írta s azért nevezetes, mivel megtaláljuk benne első ránk vonatkozó regényének magvát és hangulatát (*Üdvözet a magyar néphez*. Ford. Bán A. Turán, 1931). Úgy látszik, ekkor villant föl lelkében a magyar néppel való ősi összetartozásának érzése, amit e versben így fejez ki:

Látott villanni kardokat	A finn testvér ezt látta és
A multak messzeségén:	Hév könny fakadt szeméből,
Árpád s vitézi vívnak ott	Megremegett kemény szive
Győzelmi vágyban égvén;	Egy bűvös ihletéstől:
Látá: lován testvér-magyar	Lelkében ott száguldoz ő
Száguldva ront előre,	A magyarok sorába',
S hallá az ősi dalt, amit	S rá is derül Árpád vezér
Átvett a puszta tőle.	Szemének egy sugára...

1931-ben jelent meg először 263 lapra terjedő regénye, a *Honfoglalás* (Maahantulo). Ez a romantikus irányú történeti regény három részben rajzolja meg a magyarok bejövételének mozzanatait, főleg két hős: a magyar Szemény és a Bizáncból odakerült finn eredetű Tárkány életének és szerelmi történetének keretében. Itt továbbfejleszti ötletét, hogy a finneket bekapcsolja a magyarok történetébe. Tárkány neve ugyanis eredetileg Tarkka volt, ami finn nyelven pontosat, okosat jelent. Benne a szerző az egész finn népet példázza. Nagy érdeme Järventausnak, hogy a helyszínen, hazánkban szerzett tapasztalatok és benyomások alapján ecseteli a honfoglalók életét, ügyesen szövi be a mythologiai, népköltési és néprajzi hagyományokat. Ezzel keltett hazájában, különösen az ifjúság körében oly érdeklődést, hogy a regény rövidesen második kiadást ért. Főerőssége a szerkezet kerekdedségében s a jellemelek következetes rajzában van. Maga a fővezér, Árpád, mint Attila Gárdonyi *Láthatatlan emberében*, háttérben áll, de néha mégis megjelenik magas méltóságának és emberi nagyságának fényében; főjellemvonása az igazságszeretet s innen ered vállalkozásának sikere.

A regény szerint a magyarok és a finnek ősei Ázsiából jöttek. Ebben a kérdésben tehát a szerző nem követi a finn-ugor tudomány tanítását, mely szerint a finn-ugor őshaza Európa keletén, az Uraltól délre terült el.

A regény színes képei, főleg az alföldi tájak széles ecsetelése bizonyos tekintetben eszünkbe juttatják Feszty körképét, amely valószínűleg erős hatással volt az író képzeletére.

E regény sikerétől buzdítva a jeles író tovább folytatta magyar

tanulmányait. Mélyebben belemerült a magyar történelembe, latin és német nyelvű forrásmunkák és magyar szakemberek, főleg Gyalokay Jenő kalauzolása mellett; meglátogatta az események színhelyét s így szerzett benyomásai és hangulatai alapján alkotta meg második magyar tárgyú történeti regényét, az 1932-ben napvilágot látott *Füstölő ország* (Savuava maa) címűt, mely a mohácsi vész előzményeit és bekövetkezését tárja az olvasó elé. E 464 lapra terjedő művében a szerző helyes tapintattal szintén költött személyeket választ főszereplőkül. Főhőse Tárkány András nemes íródeák, az elébb említett Tárkány vezér leszármazottja. Ily módon az író szellemesen oldja meg a kérdést, hogy a saját felfogását, érzéseit, nézeteit egy finn eredetű magyar lelkébe vetítve fejezhesse ki. Ez íródiák sorsának keretében felvonulnak a kor kimagasló egyéniségei, megjelennek mozgó eszméi és eseményei. Erős vonásokkal festi a szerencsétlen, ingatag ifjú királyt, az önző, erőszakos oligarchákat, a nyomorban sínylő föld népét, a gondtalanul élő nemességet, amelynek csak kevés tagja őrizte meg az ősi magyar erényeket, amelyek egykor hazát és hatalmat adtak a honfoglalóknak. A mohácsi ütközet kudarcra s a rákövetkező pusztulás Järventaus szerint természetes folyamánya volt az ősi magyar típus megromlásának, elernyedésének.

Järventaus második magyar tárgyú regénye előnyösen különbözik az elsőől. Az első minden ízében romantikus s gyümölcse a Finnországban régente divatos romantikus magyar-szemléletnek; ez újabb regény reális alapon áll s a történeti eseményeket oknyomozó, sőt bíráló szemmel tekinti. Valósággal megrázó hatást tesz az olvasóra a romlott magyarság veszedelmes könnyelműsége, mely a meredek szélén szemhúnyva táncolóra emlékeztet. Érezzük az író lelkének fájalmát, melyet a régi szép, hatalmas Magyarország tragikus bukásán érez.

A magyar sors további munkára ösztökéli a finn testvért. Most a harmadik mérőföldkőhöz ért: a nyugati veszedelem elleni küzdelem rajzához. Kíváncsian várjuk, micsoda új színeket hoz nekünk az Ezernyi tó országából tragikus sorsú Fejedelmünk képéhez.

Bán Aladár.

Mickiewicz Ádám.

Száz éve annak, hogy a legnagyobb lengyel költőnek, Mickiewicz Ádámnak mesterműve, a *Pan Tadeusz* napvilágot látott. Mickiewicz Ádám két nagy kortársával, Slowackival és Krasińskivel együtt alkotja a lengyel költészetnek azt a triászát, mely a Vörösmarty—Petőfi—Arany nagy magyar költő-háromsághoz hasonlítható leg-

inkább. A XIX. század első felében a csapások özöne hullott a lengyel nemzetre s mintegy kárpótlásul legnagyobb költőiket adta nekik a Teremtő, hogy ezek tartsák ébren az idegen zsarnok nyomásától félholtra sanyargatott nemzet hitét és reményét. Éppen úgy, mint ahogy Magyarország, nagy szabadságharcának korszakában, midőn a nemzet léte forgott kockán, halhatatlan dalnokokat kapott a Gondviseléstől, hogy nemzeti géniuszát megóvhassa a végenyészettől.

Mickiewicz Ádám legragyogóbb képviselője a lengyel romantikus költészet korszakának. A vilnai egyetemi hallgatók sorából került ki legnagyobbbrészt az az új költői gárda, amely a filomaták titkos hazafias szövetségébe állott össze és szembehelyezkedve a XVIII. század ál-klasszicizmusával, a balladák és legendák felé fordult, a népmondákból merített mint forrásból és új felvirágozásra vitte a lengyel költészetet. A tiszta és nagy jellemeknek e romantikus gárdájába tartozott a rabigába görnyedt Lengyelország legnagyobb költője, Mickiewicz Ádám is, aki Vilna közelében látta meg a napvilágot 1798-ban, ugyanabban az évben, melyben az utolsó lengyel király, Poniatowszky Szaniszló, Pétervárott befejezte viszontagságos életét.

Mickiewicz Ádám 1822-ben és 1823-ban adta ki Vlnában első két költeménykötetét, melyek fordulópontot alkotnak a lengyel irodalomban. Az egyik kötet balladákat és románcokat tartalmaz, közöttük Schiller *Keztyűjének* lengyel műfordítását is, ami egyszerűsmind jele annak a nagy tiszteletnek, melyet Schiller munkássága Lengyelországban gerjesztett. A másik kötet *Dziady* (Ősök) nevet visel és a viszonzatlan szerelem kétségbeesett kítőreseinek mesteri nyilvánításait tartalmazza. A költő ebben a mesterművében saját sebzett lelkéből merít, mert tudvalevőleg olyan leányba szeretett bele, aki másnak volt menyasszonya és másnak lett azután neje is.

Az orosz hatóságok a filomatákat hazafias izgatás címén Oroszország belsejébe, a Krimbe internálták és ezen internáltságában írta Mickiewicz *Wallenrod Konrád* című nagy költői munkáját, melyben a német lovagrend történetéből merített mesének leple alatt adott szabad kifejezést hazafias érzésének. Ez a mű viharos lelkesedést keltett Lengyelországban és oly mérvben hatott közre a nemzeti érzés felkorbácsolásában, hogy mintegy előkészítőjévé lett az 1830-ik év novemberében kitört felkelésnek. A felkelést leverték. A különben veretlen lengyel hadsereg, amely csupán vezérének ügyetlensége folytán kényszerült elhagyni a lengyel fővárost, átlépte az ország nyugati határát és keresztülmenve Németországon, ahol a nép min-

denütt tüntetőleg üdvözölte, Franciaországba vonult, amelynek területén az elűzöttek vendégszerető otthonra találtak. A hadsereggel együtt hagyta el hazáját Mickiewicz is és vele együtt a kiváló lengyel hazafiak egész tömege, csupa olyan egyéniségek, akik Lengyelország színe-javából valók voltak, annak legnemesebb rétegeit képviselték: költők, írók, politikusok, tudósok, akiknek az volt a célja, hogy távol hazájuktól, melyben a győzelmes ellenség minden lengyel nemzeti életnyilvánulást könyörtelenül elfojtott, új küzdelemre készüljenek és azt egyelőre tollal folytassák. Ily módon keletkezett barátságos idegen földön, Franciaországban, a lengyel irodalomnak egészen új, egészen különleges ága, melyben a költészetnek volt legnagyobb szerepe.

Csodálatos és az emberi szellem történetében egyedül álló ez az *emigráns-költészet*. Elszakítva a hazai talajtól, idegen világba átültetve, hazaszeretettől emésztve, szegénységgel, gyakran nyomorral küzködve, egyetlen eszmére irányították ezek a hazájukért rajongó lengyel költők gondolataikat: hazájuk függetlenségének visszaszerzésére. Céljuk egy és ugyanaz volt, azonban a feléje vezető utak sokszerűek voltak. Ebből a sokszerűségből küzdelmes ellentétek keletkeztek, az ellenkező nézetek viharosan összeütköztek, de azért ezt az egész belső harcot a legmélyebb és legnemesebb érzelm glóriája ragyogta be. Ennek a glóriás hazaszeretetnek teremtő ereje a nagy száműzöttek lelkéből a lírai költészet legszebb remekeit váltotta ki.

Kezdődik ez az irodalom a már említett *Dziady* folytatólagos harmadik részével. Ennek a fantasztikus drámának két első részébe Mickiewicz, amint már említém, saját szerelmének történetét vitte bele, a harmadik részben pedig azokat az üldözéseket és szenvedéseket festi mesterien, melyeket a lengyel ifjúságnak az orosz uralomtól el kellett szenvednie. Ennek a drámának lírai fejezetei a költői sugalmazottság legmagasabb csúcsait érik el és Lengyelország nemzeti irodalmának legértékesebb kincsei közé tartoznak. Két évvel ennek a műnek megjelenése után, 1834-ben egy egészen másnemű és más hangulatú könyvet bocsátott közre Mickiewicz, a legnagyobb verses eposzt, *Tadeusz úr* (Pan Tadeusz) vagy az *utolsó bevonulás Litvániába* címmel. Csak a hazája után epedő, kiapadhatatlan vágyakozás hozhatta a költő szemléletének oly közvetlen közelségébe a régen nem látott hazai tájakat és tehette oly szinte kézzelfoghatóan érzékelhetővé a színek, alakok és hangok fantasztikusan reális pompáját, amint azt a *Pan Tadeusz* az olvasó szemei elé varázsolja. Két nemesi család viszálykodásának háttérében pereg le drámája a költői mű hőisének, aki közvetlenül Napoleonnak Oroszországba való

vonulása előtt Litvániában lengyel fölkelést igyekeznek szítani. Hasonlíthatatlanul jellemző és élethű galériája vonul fel a típusoknak, melyek főleg a lengyel falusi nemesség köréből vannak véve, jóízű humor ömlik át az egész művön, mely mögött forró hazafiúi érzés buzog, és semmi sem tudja megzavarni ennek a halhatatlan mesterműnek napsugaras vidámságát, mert Miczkiewicz a lengyel-francia csapatoknak Litvániába való bevonulásával befejezi a munkát és leereszti a függőnyt, mielőtt a nagy hadsereg tragikus sorsa bekövetkezett volna. A költészet legeredetibb és egyszersmind legragyogóbb nyilvánulásainak sorába tartozik a litván föld nyújtotta esodás természeti szépségeknek Mickiewicz tollából fakadó varázslatos leírása.

Abban a szomorú korszakban, midőn Lengyelország politikailag nem volt többé, hajdan oly hangos gyűléstermei bezárultak és a halál csöndje borult rájuk, midőn a hajdan oly híres vitéz lengyel csapatok idegen zászló alatt voltak kénytelenek harcolni, — a haldokló haza ragyogó ellentéte gyanánt termett francia földön a dicsőséges emigráns-költészet, melyről maga Mickiewicz mond gyönyörű hasonlatot híres művében, *Wallenrod Konrád*ban, a fülemüléhez hasonlítván azt, amely menekül az égő házból, egy darabig megpihen a háztetőn, de amint ez is összeomlik, az erdőbe siet, hogy ott telitorokkal keseregje el gyászdalát. Ez a dal, amely a száműzött költők lelkéből felhangzott, s behatolt a tetszhalott Lengyelország népének minden rétegébe, lakába és kunyhójába, hatalmas visszhangot keltve nemcsak a lengyel hazában, hanem Európa-szerte mindenütt, mert ez a lengyel költészet a legmagasabban fejlett európai testvérköltészetek mellett is azokkal egyenrangúnak bizonyult.

Midőn a ma dicsőséges új életre virult Lengyelországot száz évvel ezelőtt, 1831-ben kitörölték az államok, a nemzetek sorából, ez a tragédia Magyarországon, melyet századok kötelékei és emlékei fűztek a lengyel nemzethez, a legnagyobb rokonszenvet és a legmelegebb együttérzést váltotta ki. Jellemzője a helyzetnek, hogy harminchét vármegye, tehát az akkori vármegyék négyötöd része lelkes feliratokban fordult Ferenc királyhoz azzal a kéréssel, hogy «emelje ki az élet és halál közt ingadozó lengyel nemzetet az északi óriás mindent összezúzó vasmarkából». De nemcsak a vármegyék közgyűlési termei voltak hangosak a lengyel nemzet megmentésének követelésétől, hanem az 1832. év decemberére összehívott országgyűlésen is folyton sürgették az elnyomott lengyel nemzet felszabadítását. Legfényesebben nyilvánult a magyar nemzet rokonszenve a lengyelek iránt az alsó táblának 1833. évi november 23-án tartott

ülésében, amelyen órák hosszát szebbnél szebb, tartalmasabbnál tartalmasabb szónoklatok hangoztak el. A magyar nemzet tiltakozott a lengyel nemzet szabadsága ellen irányzott merénylet ellen és tiltakozásában a népek önrendelkezési jogának szentségére mutatott reá.

A világháború immár jóvátette ezt a merényletet, Lengyelország visszanyerte szabadságát, önálló nemzeti létét és ma egyik dicsőségesen viruló állama Európának. De amíg a világháborút befejező békekötések orvosolták a lengyel népjogokon ejtett merényletet, újabb merényletet követtek el a magyar integritáson és a magyar nemzet önrendelkezési jogán. Meghallgatásunk nélkül darabokra szaggatták ezt az Istentől is egységesnek teremtett gyönyörű hazát a Kárpátok és az Adria között. Csak egy csonkot hagytak meg Magyarországból, hasonlóan ahhoz, de még sokkal nagyobb mértékben, mint amidőn Lengyelország második felosztása bekövetkezett. Vajjon megadja-e a sors a mi igazságos ügyünknek is azt az elégtételt, amelyben Lengyelországot részesítette? Én rendületlenül hiszem, hogy így lesz, mert noha egyetlenegy fegyverünk van, de az mindennél erősebb : az igazság. És valamint a lengyel hazafiak nem csüggedtek hazájuk legkétségbeesettebb helyzetében sem, úgy hiszünk mi is megingathatatlanul a mi feltámadásunkban.

Magyarországot és Lengyelországot a történelmi mult sok közös kapcsa köti össze, úgy hogy lengyelek és magyarok összetartozóknak érzik magukat örömben és bánatban egyaránt. S amint meghat bennünket az a mély tisztelet, szeretet és kegyelet, mellyel minden lengyel hazafi a lengyel történelem legendás alakja, a magyar származású Báthory István lengyel király emlékének adózik, úgy szöknek a hála könnyűi szemünkbe, amidőn azokra a dicső lengyelekre gondolunk, akik 1848—49-i szabadságharcunk idejében fegyverrel sorakoztak a mi igazságunk védelmére, akik között Bem generális, amint mi mondjuk : Bem apó volt a legnagyobb.

Gyermekkorom legkorábbi emléke gyanánt ma is fülemben cseng a dal : Búsul a lengyel hona állapotján. A függetlenségétől és önálló államiságától megfosztott Lengyelországgal való együttérzésünk tanúságaként minden magyar család tűzhelyén oly áhíttal énekelték ezt a szent dalt a mult időkben, mint amily meleg öröme hangolja a jelenben minden magyar ember lelkét Lengyelország mostani diadalmas újjászületése és felvirágzása.

Lukács György.

IRODALOM.

Egy fontos akadémiai gyűjteményről.

Lukinich Imre : *A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése.* Budapest (M. T. Akadémia kiadása), 1935. 8-r., 121 l.

Ahogy a költészetnek és a művészeteknek, úgy a történetírásnak is vannak örökéletű alkotásai, amelyeket gyönyörűséggel és okulással forgathat minden időben a hivatásos történetíró és a művelt olvasó egyaránt. De még az ily mesterművek sem kerülhetik el azt a sorsot, hogy adataikat, felfogásukat, megállapításait időről-időre az újabb és még újabb történetírók — divatos szóval élve — átértékeljék, vagyis koruk szelleméhez, történet szemléletéhez igazítsák. Az individualisztikus beidegzettségű történetírók az egyént, a politikai, vallási, gazdasági, szellemi stb. szabadságot, a kivívásukért folytatott harcokat és eredményeiket emelik ki, a kollektivistikus beidegzettségűek viszont a tömeget, a rendet, fegyelmet, tekintélyt, a politikai, vallási, gazdasági, társadalmi megkötöttséget, az alsóbb néprétegek sorsát is felkaroló fejedelmi abszolutizmus előnyeit. Így tehát minden korszak szükségképpen hozza magával a közben elért kutatási eredmények figyelembevételével a történeti kútfők : oklevelek, hivatalos jelentések, egyéni följegyzések újabb és újabb áttanulmányozását és feldolgozását.

Ennek a történeti forrásanyagnak igen becses részét teszik mindenütt azok a jelentések, melyeket egy-egy idegen állam magas műveltségű és koruk külpolitikai állapotáról tájékozott követői bizonyos ország viszonyairól, államférfiairól stb. kormányaik számára készítenek és amelyek a hazai adatokkal összevetve, esetleges ellenvagy rokonszenvük ellenére is, olykor szinte megbecsülhetetlen adalékokat szolgáltatnak. E jelentéseknek eredetiben való megszerzése úgyszólván lehetetlen. Nincs tehát hátra más megoldás, mint róluk hű másolatok készítése, amelyek összegyűjtve módot nyújtanak a hivatott történetíróknak arra, hogy a külföldi levéltárak fölkeresése nélkül, jóformán otthonukban végezhesék áttanulmányozásukat.

A magyar történetnek is nagyértékű forrásait őrzik külföldi levéltárak. Ilyenek, nem is szólva a magyar anyagban páratlanul gazdag bécsi levéltárról, a római, velencei, nápolyi, a berlini, lipesei, müncheni, brüsszeli, hágai, párizsi, simancasi, londoni, szentpétervári, moszkvai, varsói, konstantinápolyi stb. levéltárak.

Akadémiánk néhány évvel megalakulása után már a 3. nagygyűlésén programjába vette a hazai és külföldi levéltárak magyar vonatkozású történeti anyagának felkutatását, másoltatását és a fontosabb másolatok közreadását. Az azóta eltelt 100 év alatt a történettudományi osztály tagadhatatlanul derekas munkát végzett, bár a rendelkezésére álló összeg csekélysége miatt rendszeres és tervszerű búvárkodás és gyűjtés helyett meg kellett elégednie az önként jelentkező alkalmi kutatókkal és másolókkal. Az Akadémiának hatvan-hetven év alatt így létrejött másolat- és kéziratgyűjteményéről 1890—1901 közt Óváry Lipót adta ki az első tájékoztatót. Ez azonban nem volt teljes, de meg egy emberöltő is telt el megjelenése óta. Őszinte hálára kötelezte tehát Lukinich Imre, Akadémiánk történeti bizottságának előadója történetíróinkat azzal, hogy nem kis fáradsággal újra rendezte a másolat- és kéziratgyűjteményt és erről egyidejűleg részletes ismertetést is bocsátott közre.

Lukinich kettős munkája után az a feladat háramlik most a történeti bizottságra, hogy az ismertetés s az eddig végzett gyűjtés tanulságai alapján új munkatervet dolgozzon ki, amely rendszert visz a kutatásokba akként, hogy egyfelől megállapítja a fölkeresendő levéltárak sorrendjét, másfelől az erre a célra egységes irányelvek szerint kiképzendő fiatal szakerők — állami ösztöndíjasok — által az Akadémia erkölcsi és anyagi támogatásával végzendő gyűjtés, regeszták készítése és másolások során, úgyszintén az esetleges kiadásoknál követendő szempontokat.

Nagy Miklós.

Rutén irodalom.

Bonkáló Sándor: *A kárpátalji rutén irodalom és művelődés*. A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványai. 1. sorozat, 2. szám. Pécs, 1935. 80 l. 8°.

Az orosz és a kisorosz irodalom régi jeles kutatója úttörő munkát végzett jelen kis könyvével. A kárpátalji rutének szellemi életéről eddig jóformán semmi sem jelent meg magyar nyelven. A Heinrich-

féle egyetemes irodalomtörténet tudomást sem vett róluk, ami egyik kiáltó bizonyítéka annak, mily helytelen volt Asbóth eljárása, hogy t. i. a szláv irodalmak történetét csupa idegennel íratta meg. A külföldi ukrán és orosz irodalomtörténetek is csak mellékesen és hiányosan emlékeznek meg ruténjeink irodalmáról. Sokszor nehéz is eldönteni, mi tartozik ez irodalom körébe, hiszen a kárpátalji ruténeknek mind a mai napig nincsen egységes irodalmi nyelvük és gyakran nem is saját nyelvükön írnak, hanem ukránul, vagy oroszul.

Szerzőnk a kárpátalji irodalmat négy korszakra osztja, ú. m. : 1. a nyelvemlékek kora (XIII—XVI. század), 2. a nemzeti irodalom kora (XVII—XVIII. század), 3. a hanyatlás kora (XIX. század és a XX. század eleje), 4. a keresés (!) kora (1918 óta).

Az első korszak termékei miscskönyvek és más szertartási könyvek. Ezek azonban nem a Kárpátalján keletkeztek, hanem az ó-hazából kerültek ide. Többnyire orosz szerkesztésű egyházi szláv nyelven vannak írva. A második korszakban a ruténség nyugati kapcsolatai lépnek előtérbe. A breszt-litovszki egyházi únió (1595) hatása alatt gróf Druget György kezdeményezésére 1646-ban létrejött az ungvári únió. A máramarosi és beregi rutének Erdélyhez tartozván, az úniót ekkor még nem ismerik el, és megmaradva keleti egyházukban, a reformáció hatása alá kerülnek. A török hódoltság következtében sok magyar menekül a Ruténföldre, ami nem marad nyom nélkül sem a ruténség vérösszetételében, sem kultúrájában. A magyar hatást fokozzák a kuruc-labanc háborúk. Bonkáló a protestantizmus hatásának tulajdonítja azt, hogy divatba jött a rutének közt a prédikálás, bár maga elismeri, hogy az első prédikációs könyvek lengyel eredetűek. Igen érdekesen fejti ki az apokrif irodalom óriási hatását a rutén kultúrára. Készültek hitvitázó iratok is, szerfelett primitív okfejtéssel. Itt igen kézzelfogható a magyar protestáns prédikátorok hatása. Egyik rutén pap, Oroszvégegy Mihály, pl. egészen a prédikátorok fegyvereivel támadja meg Sámbar Mátyást. A szépprózát Barlam és Jozafát, valamint Nagy Sándor ismert történetének átültetései képviselik, a költészetet mintegy 300 vallásos ének. Nemzetivé ezt az irodalmat nyelve teszi. E korszak írói rendszeren saját falujuk nyelvjárásán írnak.

A harmadik korszakot hanyatlás korának csak nyelvi alapon lehet nevezni. Egyébként, bármennyire szegényes is ez az irodalom, az előbbi kor irodalmához képest emelkedést jelent. Az únió után egyre nőtt a latinos műveltség a papok között. A tiszta népnyelvet egyházi szláv és orosz szavakkal rontva latin szerkezetekbe szorított-

ták. Kollár János pánszláv theoriája csak egységes keleti szlávtságot ismert. Ennek hatása alatt Dobránszky Adolf (1817—1901) az orosz nyelvet akarta a kárpátalji ruténség irodalmi nyelvévé tenni. Az 1864-ben alapított rutén kultúregylet, a Szent Bazil Társulat is ruszsofíl irányba terelte a rutén kultúrát. A ruténség első jelentékenyebb költője Duchnovics Sándor (1803—1865), bár eredetileg tiszta népryelven írt, az oroszos irányzatba olvadt bele. A későbbi költők és novellisták is ez iránynak hódoltak, ami azt eredményezte, hogy ez az irodalom az átlagos műveltségű rutén olvasóközönség számára érthetlenné vált. Ennek visszahatásaként Csopey László szótárával és tankönyveivel a népryelvhez tért vissza. A népies irányzat legjelentékenyebb képviselője Volosin Ágoston (szül. 1874).

A trianoni béke külön tartománnyá tette a Ruténföldet. Kissé erőszakoltan, intenzív irodalmi élet indult meg, de az irodalmi nyelv kérdése eldöntetlen maradt. A konzervatív elemek nyelve az orosz, a haladóké az ukrán és a kárpátalji rutén. De bármely nyelven írjanak is rutén testvéreink, a magyar hatás mindig megérezik munkáikon. A népryelven irogatók közül pl. Grendzsa-Donszky Vaszilj (szül. 1897) költői elbeszéléseit Vörösmarty, Markus Sándor (szül. 1891) novelláit Mikszáth, Tömörkény és Móra hatása alatt írja. Az orosz irányzat hívei közül Karabeles Andrej (szül. 1906) Puskin és Lermontov mellett Petőfi után indul és Mécs Lászlót fordítgatja. A Ruténföld legtöbbet játszott népszínművének, Szilvay Szion (1876—1932) *Maruszja* című darabjának, mind zenéje, mind szövege magyar forrásokra megy vissza.

Bonkáló nagyon jól ismeri tárgyát és a kárpátalji rutén irodalmat minden elfogultságtól mentesen mutatja be olvasóinak. Nagyon tisztában van e kis irodalom értékének relativitásával és nem is igyekszik a dolgot szépíteni. Trianon következtében a magyar érdeklődés egyre fokozódó mértékben fordul elszakított idegen ajkú testvéreink viszonyai felé. Ennek az «irredenta» irodalomnak legértékesebb fajtája az, amit Bonkáló jelen könyve is nyújt. Nem nagyhangú frázisokat kapunk itt és nem is mindenáron való magyarkodást, hanem szöveget, komoly tudományt, elszakított testvéreink irodalmának, kultúrájának, törekvéseinek megértését, megbecsülését, értékeiknek vállveregetés nélkül való elismerését.

Bajza József.

Négy új magyar regény.

Babay József: *Rózsafabot*. Singer és Wolfner, 1935. 8-r., 207 l. — Kodolányi János: *Feketevíz*. Athenaeum, 1935. 8-r., 255 l. — Matolcsy Andor: *Valaki jön . . .* Singer és Wolfner, 1935. 8-r., 214 l. — Sárközi György: *Viola*. Athenaeum, 1935. 8-r., 223 l.

Az olvasóközönség tekintélyes rétegének bizonyára kedves olvasmánya lesz Babay József kis regénye; aki szeret meghatódni, szereti az érzelmes történetet s a boldog, kibékítő befejezést: az ne Courths-Mahler és Marlitt füzetein érzékenykedjék, hanem inkább Babay könyvecskéjét vegye kezébe. Nyugodt lehet, ha nem is grófkisasszonyról van szó, aki némi szelíd bonyodalom után férjhez megy, Babay kisvárosi vak leánya sem marad messze az ilyes művek leányideálja mögött. És ami a nyereség-rovatba írandó: irodalmibb értékű, mint vizenyős német és angol rokonai.

Valahova Délsomogyba vezet bennünket az író, — kár, hogy a Dunántúl finom tájhangulata olyan kevés szerepet kap írásában — egy határmenti kisvárosba. Csendes, rendes emberek éldegélnek ott, Babay népsége, a szegény kisiparos-osztály. Szinte nábob köztük a becsületes Berek bácsi, a fűszeres. Van egy börtönviselt unokaöccse, Viktor, akiről csak sejtjük, hogy ártatlanul szenvedett, de sohasem tudjuk meg, miért. Viktor, a himlőhelyes, csúfarcú fiatalember, «szabályszerű» idillikus jelenet keretében megismerkedik egy rendkívüli szépségű és finomságú vak leánnyal, Katalinnal. Vak Katalin áll a regény központjában. Ha hitelt adhatunk az írónak, ilyen gyönyörű, finomlelkű teremtés nincs hetedhétországon. Mindenki szereti ezt a lenge tüneményt — természetesen Viktor is azonnal hálás szerelemmel gondol rá, hiszen a vak leány az egyetlen, aki nem ijed meg himlőhelyes csúfságától, hanem kivirágzott első szerelmével ajándékozza meg. Katalin nemcsak szép, hanem bámulatos intelligenciája is van; szinte nem is tudjuk elképzelni, hogyan virágzott ki ennek a szegénysorsú, kora gyermekségétől vak leánynak értelme, finomkodó beszédmodora a somogyi faluban. Az olcsó regények mesebeli grófkisasszony-típusára gondolunk: ez áll a családfa élén. A vak leány csodálatosan kifinomodott tapintóösztonét, lelki látását s annak leírását már nyugodtabban fogadjuk. De nemcsak a hűséges rózsafabot, hanem szelíd, titkos kéz is vezeti Katalint — s itt a misztikum határán a lány alakja igazán bájos lesz és a színes regényeknél messzebb távlatokba mutató. Csendesen száll a

szelíd mese muzsikája : több — ilyenkor kötelező — bonyodalom után a fiatalok boldogan egymáséi lesznek, miután Katalin látását visszaadta egy sikerült operáció. De nem ez a szórakoztató irodalomban kötelező banális befejezés érdekli az olvasót, hanem ismét a misztikum végső akkordja, midőn Katalin rádöbben, hogy vakságában Krisztus szelíd keze vezette oly csodálatos biztossággal. Itt ünnepi csend támad a regényben és az olvasó lelkében egyaránt.

Kár volt Babaynak sokat bíznia a regény cselekvényére. Az ő ereje a környezetrajzban van, egyszerű emberek mindennapi életének festésében, az élet csendes áramlásának érzékeltetésében. Banális meséje sodorta a szentimentális regények olcsó műfajába. Feladta a változatok rajzolásának lehetőségét ; pedig itt kezdődik a művész gazdagság-igénye, és csak így tud eljutni a műalkotásig. A regénynek az élet ezer — reális vagy valóságfeletti — apróságából kell felépülnie : így épül fel minden igazi regény cselekvénye. A társadalom és a cselekvő ember mindennapos rezzenéseit művészi képbe foglalni : ez a művész feladata, s nem érzékeny vagy «mulattató» mesére felaggatni az anekdóta vagy az idill színes rongyait. Nemcsak Babaynak, hanem a magyar regénynek általában szervi baja ez a magas feladattól való meghátrálás. Vannak ízlésbeli és vannak tehetségben (vagy tehetségtelenségben?) rejlő okai : de a tény megállapítható, szívóssággal üldözi a magyar regényt.

*

Komorabb, súlyosabb, nagyobb művészi igyekezettel és gondal készült dunántúli regény Kodolányi Jánosé. Egy gyermek lelkén keresztül egyéni és társadalmi problémákat óhajt feltárni, sebekre figyelmeztetni és megoldást adni. Nem csupán szórakoztatni akar, hanem hatni és elgondolkoztatni. De nem áll fel a szószékre, hanem ábrázol, s a mű egész valójában, nem pedig szavaiban lesz annak a gondolatnak a hordozója, hogy az úri társadalom romlottsága miatt a paraszti lélek egyszerű jósága a követendő érték.

Valóban kifogás alá eshetik Kodolányi társadalomszemléletének egyoldalúsága, helyesebben irányzatossága. Mert milyen falu az, ahol az úri társadalom csupa félművelt, esett, szerencsétlen emberből áll? Szavuk hazugság, nyájasságuk gyűlölség, igyekezetük gáncsvetés, figyelmük pletykálkodás. Ezzel szemben könnyű rámutatni a fel-

tűnő ellentétre: a parasztok durva beszéde mögött meleg szív dobog, egyszerűségük nem hazugságot takar, az emberiség csillaga fénylik barázdás homlokukon. A tárgyilagos szemléletet követelő olvasó valóban csodálkozik a jó és rossz egyoldalú halmozásán: azon a régi egyszerű, de igaz véleményen van, hogy minden társadalmi osztályban egyaránt vannak jók is, rosszak is. Kodolányi mindenestre azzal próbálja enyhíteni egyoldalúságát, hogy a gyermek látószöge szerint irányított képet ad. Laci látja *így* a falut, hangsúlyozza ábrázolásmódjával, de a kisfiú élményeinek irányításáért mégis az író felelős. A kis erdészfiú előtt parasztpajtásai csakhamar felfedik első sorban az urak «bolondosságait». Azonban legkeserűbb csalódás éri azért, mert tanúja és szenvedő részese apja és mostohaanyja szeretet nélkül való életének. A boldogtalan «úri» légkörben természetesen ébred fel benne a megértés, melegség, simogatás utáni vágy; mindezt parasztpajtásának, Dezsőnek otthonában megtalálja: olyan jó és egyszerű ott mindenki, mint a harapás kenyér. Az exaltált lelkű, túlságosan érzékeny és koraérett kisfiúnak mi választása marad az író szerint? El, el, a hazug, kőszívű világból, menekülni a messzeségbe, eltűnni karácsonyféltkor a fekete éjszakában. A «jó paraszt» és a «rossz úr» problémáját egyéni módon így oldotta meg a kisfiú. Állásfoglalásának gyökerei természetesen nem társadalmiak vagy szociálisak, hanem szubjektívek, erkölcsi énjében gyökerezők. Kodolányi egyoldalú társadalomszemléletének művészi szempontból ez a mentőkörülménye: társadalomképe lélektani kategória, a gyermek élményekből összeszövődött láthatára. Valószínűleg ezért nem bontja ki epikus szélességgel anyagát: hiszen a hatás, nem pedig a matéria fontos neki. Ezért lesz a *Feketevíz* a «falu regénye» helyett egy érzékeny gyermeklélek szomorú sorsának elbeszélése. Pedig szívesen vettük volna, ha többet időzik az író a falu társadalmának rajzánál; van ereje hozzá, különösen a gyermeklélek bemutatásához: a regény legizesebb lapjai azok, melyeken Laci parasztpajtásai jelennek meg és beszélnek jóízű ormánsági tájszólásukon. Friss, vadízú szél csap fel ezekből a sorokból és gyermekorsókából; csak akkor válik fülledtté a levegő, midőn a gyermekek nemi élményeit feszegeti, néha felesleges módon. Különösen Lacinál erőltetett ez a probléma, nem azért, mert megvan, hanem mesterkéltisége, «nagyos» tudatossága miatt. Egy elemista gyermek nem ilyen stílusban intézi mondanivalóját húgához: «Ragadj bele a butaságba, menj férjhez és lesd a gólyát a háztetőn. Buta liba».

Valami elsiertett vázlatosság, itt-ott kedvetlen elnagyolás érzik

a könyvön. Kár. Mert Kodolányi tehetségével igazán többet lehetne érzékeltetni a magyar falu levegőjéből; a gazdag változatokat ő sem használta ki.

*

Egy öreg, szegény és finom gróf álldogál a Petőfi Sándor-utca sarkán. Egyszerre hozzá lép egy izmos, magas fiatal úr, természetesen a fia, Péter gróf. Mit is kérhetne a kisportolt testű fiatal gróf ügyefogyottan ácsorgó papájától? Pénzt, pénzt, valami becsületbeli tartozás kiegyenlítésére. Szegény öreg gróf! De várjunk egy kicsit: jóval később értesülünk csak a fiatal grófnak irodalomban és életben annyira elkoptatott pénzszerzési akciójáról. Egyelőre megtudjuk, hogy az öreg gróf egykor — amint ez illik — mérhetetlenül gazdag volt, két fiát, Iván és Péter urat Angliában neveltette pazarló módon. De ne higgye senki, hogy pazarlás úsztatta el a dáriusi vagyont. Szegény szakállas gróf, igaz, kissé ügyetlenül, de épp oly polgári módon ment tönkre az összeomlás idején, mint egy tőzsdebizományos. Matolcsy (hiszen róla van szó) retrospektív elbeszélő modora nem ismer határt: tovább robogunk a még messzebb mult felé, amikor is egy tejfelesszájú jogászgyerekkel, egy kétcopfos budai szőke szépséggel és nagy adag ócska romantikával ismerkedünk meg. Értzi ezt a szerző, nem is véti el az ironizáló modort, hogy állandóan figyelmeztessen: nyájas olvasó, ne gondold ám, hogy komolyan veszem ezt az ősbudai giccsot, hiszen látod, hogy majdnem úgy tudok ironizálni, mint Herczeg Ferenc... Talán mondanunk sem kell, hogy a fiatal szőke jogászgyerek a mi öreg és finom grófunk, s éppen egy édes idillnek vagyunk élvezői, — de jaj! ilyen a végzet — kiderülvén jogászbarátunk grófi mivolta, — a szelíd kétcopfos kalandnak örökre végének kell szakadni. Azaz tévedtünk, mert immár ismét öreg és szegény grófunk — egyszer volt, hol nem volt — találkozik régi ideáljával, aki történetesen özvegy, már nem visel copfot, viszont van egy bérpalotája, finom szivarja és illatos feketéje. Így az idill — előírásos őszi napsugár! — öregesen és ízlésesen folytatódik. De most már nem is ez a fontos, hanem Péter gróf esete: jóképű pesti «jampec» lévén, elcsábít egy kis pesti lányt, afféle egyszerű, vidám Zebikét. A stílusos kalandnak szomorú vége lesz: Zebike meghal, mert nincs pénze jobb orvos kését megfizetni. Fiatal grófunkat nem igen háborgatja a lelkiismeret, annál inkább az ötezer pengő, amit Zebike barátnője energikusan követel a finom gavallértól, hogy Zebike egyedül maradt édesanyját fűszerüzlethez juttassa. Fiatal grófunk

elveszti a talajt lába alól; ebben a pillanatban találkozik a Petőfi Sándor-utca sarkán az öreg és szegény epitheton ornans-t viselő gróffal. Holnap reggelig pénz, vagy jön a revolver, — állítja fel irodalomból és a lokálok romantikájából jól ismert tételét Péter úr. Az eddig csupa irodalmi utánérzésből született cselekvény itt kezd bonyolódni és — várjunk csak! — még talán emberivé is mélyülni. Az öreg gróf elindul pénzt szerezni. Felbotorkál régi ügyvéd ismerőséhez. Vár az előszobában. Az ajtónyílásnál bekukkant az irodába. Oh, borzalmas dolog, ott látja másik fiát, a takarékos, szemüveges, okos Iván grófot körmölni: alkalmazottja az ügyvédnek. Ilyen fájdalmat és szégyent (milyen hamis helyzet!) egy öreg — bár szegény — grófi szív sem bírhat el. Szinte öntudatlanul botorkál le s akarat nélkül eltűri, hogy az inas egy zöldtáblájú könyvecskét nyomjon a kezébe: hiszen uraságod az asztalon felejtette! A könyvecske csekkfüzet, s mint kiderül, Iván grófé, a takarékos fiúé, aki már Angliában gyűjtötte a pénzt. A kapu előtt várakozó Péter gróf rácsap a könyvre és eltűnik. Miközben szegény öreg grófunkra a lopást követő irreális hangulat szakad, titokban izgalmas nyomozás indul a rendőrségen a tolvaj után. Elméletileg órák alatt kiderül a tényállás, — Iván gróf egy lokálból előhúztatja fivéréét. Jön a nagy jelenet: a két testvér találkozik. Meg kell adnunk: a haszontalan és elcsépelet körítés után felfrissülünk. Az emberi szívből kicsapó láng áttör az arisztokratákkal foglalkozó irodalom naív ironiáján. Iván megtudja az igazságot: apa adta — vagyis lopta — a csekkönyvet Péternek. Ebben a pillanatban a két — «kicsit jampec, kicsit stréber» — fiú iszonyú lelki örvénybe lát: minnek kellett szegény kopott apjuk belsejében lejátszódnia, hogy ide jutott. Csodálatos, — önmaguk aljasságára és önzésére ébrednek mindketten (kinek mire kell!), nem apjuk tolvaj voltára. «Szegény apa», «szerencsétlen ember» — ezek az első szavaik, midőn felnéznek a kábulatból. Friss viharként tör elő ez a négy szó a két fiú belsejéből: megmentette őket öreg, szenvedő apjuk büntette. Az emberiség, a becsület ajándékát, — a legnagyobb ajándékot — megkapta a két fiú az öreg gróftól, aki most már az emberi élet csúcsára jutott fel pelikán-módra áldozatos életével. A grófi rangon túl nemcsak ő, hanem fiai is megkapták immár a legnagyobb méltóságot: az emberit. Hiszen Péter grófnak még az is eszébe jut most már: apát a megmaradt pénzen Badenbe kell küldeni pihenni... Hogy mi történik az öreg gróffal? Lázás bolyongásában eljut a gőzfürdőbe (még nem tud tolvajlása szerencsés végéről), ott egy furcsa mesemondó ember,

Varju bácsi szép mesét mond az öreg zöldszakállú királyról, aki önnön életének feláldozásával feloldja a varázs alól két szép fiának veszendő szívét. Szegény öreg gróf elvégezte földi küldetését, — a mese közben meglátja, hogy «Valaki jön» — és a mese szimbólumnyelvén elmondott szavak tovább csengenek bennünk a könyv elolvasása után is.

Matolcsy kezdő író. Sok modorosság van benne, iróniája sokszor erőltetett és nem saját tulajdonú, mintha a fiatal Herczeg Ferenc-től tanulta volna. Kompozícióját néha felesleges részletekkel terheli, társadalomszemléletében erőszakosan ragaszkodik a sablonokhoz, stílusában a változatlan hang egyeduralmához. De egy bizonyos: van tehetsége az elbeszéléshez és — amint a váratlanul kiszélesedő s elmélyülő mesebefejezés bizonyítja — van pillantása az emberiség, a lélek mélyén munkáló vitális erők áramlása felé.

*

Sárközi György művészi fejlődését érdemes figyelemmel kíséreni. Fínom, széles kifejezési készségű versekkel kezdte s a kritika mint a fiatal nemzedék tehetséges lírikusát emlegette, a Babits-utódok között. Sárközi ugyancsak meglepte olvasóit az 1931-ben kiadott *Mint oldott kéve* című történeti regényével. A kritika egyenetlenségei ellenére is örömmel fogadta az epikus Sárkőzit s felfedezte regényében is a művészt, ezt a napjaink írómesterember áradatában oly ritkán feltűnő áldozópapját az ősrégi oltárnak. Novelláskötetével már ezeken a lapokon is foglalkoztunk; az elbeszélésekből változatlanul tekintett ránk a művészarc, s ha nem is minden esetben eredményei, de szándékai feltétlenül megleptek.

Sárközi új regénye tehát eddigi fellépésének nemessége miatt fokozott figyelmet érdemel. Más lelkiállapotban nyitja ki könyvét a kritikus, mint a legtöbb íróét. Nem előítélet ez az érzés, hanem várakozás, sőt bizonyos mértékben teljesedés is: öröm, hogy ritkán megszólaló (talán ezért *is*) művész írását olvashatja. Mi árulja el ezt a művészi lélekformát? Mindenekelőtt a feltétlen műgond. Nagyon kevés olyan magyar regényt olvastunk az utóbbi években, amely esetleg kiváló tulajdonságai ellenére is ne hagyott volna még önmagunk előtt is titkolni akart kellemetlen utóérzést lelkünkben. Nem a kritikus fanyarsága, «steril» szárazsága és soha-még-nem-elégedése volt ez a mű utáni elborulás, hanem a tiszta művészet utáni kielégítetlen, de el nem fojtható nosztalgiaja a benne élő «örök

emberinek» Regényeinkből az a műgond hiányzik, mely témát és stílust egyensúlyban tart, gondolatot és szót egyformán mérlegel a műalkotás egészében, nem propagál, és nem csupán mulattat, hanem művészi módon teremt; minden lelki és testi mozzanatnak fontos szerepet szán, a szórendnek épp úgy megtalálja lélektani és nyelvi szabályszerűségét, mint a leírt gesztusoknak és cselekedeteknek lélektani igazságát. Ami negatívum a magyar átlagregénynél, Sárközi munkájában pozitívumként jelentkezik. Bár műgondján ott a tudatosság nyoma, az erőltettség épp oly messze áll tehetségétől, mint a pongyolaság. Nem érzik egy pillanatra sem, hogy műve feletti uralmát fásultságból vagy tehetetlenség miatt elvesztette volna: a kismesterség remeklési ösztöne — úgy látszik — alkati tulajdona.

Sárközi témája igénytelen, mondanivalója sem meglepő; ábrázolásmódja nem tér le a lélektani realizmus jól bevált útjáról: az ember testi-lelki valójának együttes szemléletétől. Jelentéktelen embereket kap fel, megmutatja életük folyását és széthulló sorsuk örömtelen áramlását, beleívelését a halálba, összeomlásba vagy végleges reménytelenségbe. A pesti kispolgári család sorsának regénybe vetítése bizony nem vonzó művészi feladat, nem ad ugródeszkát az író művészi vágyainak, vagy színt és csillogást a témának. Itt a tragikum nem nehéz léptekkel jön, tulajdonképpen nem is tudnak róla, csak sorsról, rossz üzletről vagy «leégésről». Csak megremeget számukban az olesó cigaretta, vagy kopott ruhájukon eggyel több gyűrődés támad; a szenvedés pátoszatát nem ismerik. Sárközi szürkét szürkére fest; ez a hátránya természetszerűen következik témájából. Színezése azonban így hiteles és művészi. Közel fekszik ezen a területen a naturalizmus veszedelme; sőt indulásának külsőségeket nagyon is szétteregető módja naturalisztikus regényt ígér, de csak addig, amíg nem kerülnek elének az emberek. Külsőségekben, testi alkatban és taglejtésekben őket is bőven megismerjük; de ez már a test-lélek ember egységéből hajt ki. Egy pesti kispolgári család (magántisztviselő az apa) tagjainak széthulló sorsáról van szó, a család egységének bomlásáról, amit a háborúval kezdődő könyörtelen idő könnyű kézzel végez el az arra alkalmasak lélek-szövetén. A család napi gondokkal és reményekkel tengődve éli nyárspolgárian egyszerű életét. S mire vége a nagy számadásnak, az apát és a család anyagi alapját megrendíti az inflációs időkben űzött és rosszul végződött részvény-láz; az idősebbik fiút egy szerelmi kaland kényszeríti lélek nélkül kötött házasságba, amiből már a kezdet kezdetén

menekül egy új szerelmi viszonyba; a kisebbik fiút a «fix állás» helyett a «művészet» kalandja, a nyomorgó vándorszínész-sors kapja el; az anya, minden mozzanat szenvedője és pörlekedője, a halál révébe ér. Pénz, szerelem, művészet, halál: mindegyik áldozatot követel magának. Csak aki mindig áldozat volt, az örök «te csak hallgass», a vénkisasszonyságba fonnyadt Viola marad «kaland» nélkül, de mégis egyetlen pontként a nagy összeomlásban. Csúnya, félnék lány volt, már kora gyermekségétől elhivatott erre a színtelen és örömtelen sorsra, predesztinált lélek és külső, akinek «csekélyebb értékűségi» érzelmeit csak erősítették a folytonos letorkolások, lemosolygások. Ő, a család hamupipőkéje, — akinek egyetlenegyszer csodálatos nyereségként megadatott a ragyogás öröme és szépsége — keserű elégtétellel állapíthatja meg, hogy benne maradt az egységben, melyet immár egyedül képvisel. Sárközi művészi módon mutatja be a halk, finom repedésekkel kezdődő folyamatot, lépésről lépésre érzékelteti. A kritika nem érzékeltetheti példákkal ezeket a látszólag jelentéktelen, lánc-szemekként összefűződő eseményeket, csak utal Viola életének rajzára, ahogy a származás, külső és nevelés eredőjeként előálló leánysors áthajlik az életalkonyatba. Ahogy feljut élete ragyogó csúcsára — milyen szerény ragyogás egy hűvösvölgyi vacsora keretében! — s azután félnék, de tépő vágyaktól kínozva ráfanyalodik élete egyetlen kaland-lehetőségére (férjhezmenés), s ahogy a sors a lehetőséget nem engedi valósággá érlelődni, s ahogy Viola együgyű, de tiszta lelke már előbb kiábrándulva menekül ettől a lehetőségtől, igazi művészi munka, a műgond diadala.

Sárközi remélhetőleg nem áll meg ezen a fejlődési fokon. Van előtte további út: ha az író nagyobb feladatra vállalkozik, s a jelentéktelen témában, szürke anyagon immár megmutatott képességeit nagy és széles arányokban bontja ki. Ezért érezzük Sárközi regényét formai kiválóságai ellenére is készületnek s a művészi munkára (az «igazira»!) annyira hivatott lelki alkata közbeneső nyilatkozásának, aminek — reméljük — nemcsak multja van, hanem jövője is lesz.

Haraszthy Gyula.

A Pázmáneum alapítása.

Galla Ferenc: *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék.* (Gründung des Pazmaneums und der Heilige Stuhl.) Vác, 1935. 8-r. 98 l. (Olaszországi Magyar Oklevéltár. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet).

A bécsi magyar papnevelő intézet, a Pázmáneum alapításának pusztá ténye VIII. Orbán pápa két brevéje alapján (1624. május 10 és 1625. június 13) egészen világos, úgy hogy magában véve nem nyújt problémát a kutatásnak. Galla Ferenc ebben a tanulmányban nem is rég ismert adatokat óhajt föleleveníteni vagy új fogalmazásban fölhigítani, hanem az alapításnak és a kiváltságok megszerzésének bonyolult körülményeit és nehézségeit tisztázza, még pedig eddig ismeretlen adatok alapján.

Az említett brevék ugyanis csak végső eredményei annak a két hosszadalmas tárgyalásnak, amelyeket Pázmány bíboros a bécsi apostoli nuncius közvetítésével a Szentszékkel, illetőleg a Szentszék illetékes kormányzószervével, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide nevű bíborosi bizottsággal folytatott. Azok az adatok, amelyeknek alapján Galla Ferenc a tárgyalások menetét és az alapítás körülményeit tisztázta és megrajzolta, eddig azért voltak teljesen ismeretlenek, mert a congregatio levéltára a legújabb időkig úgyszólván teljesen zárva volt a kutatók előtt.

Galla Ferenc műve nemcsak azért érdekel bennünket, mert a budapesti Pázmány Péter Egyetem háromszázéves jubileuma révén a nagy magyar bíboros személye és működése különösképpen időszerű, hanem azért is, mert az új adatok világosan mutatják, hogy Pázmány egyházi működése mennyire hajthatatlan magyar érzésben gyökeredzik. Megmutatják ezek az adatok, hogy a magyar katolicizmus milyen hősi küzdelmet folytatott a magyarság és az európai műveltség fenntartásáért ebben a szétdarabolt és nagy részében idegen járom alatt sínylődő országban. Caraffa bécsi nunciusnak az alapítandó papnevelő ügyében küldött felterjesztései szüntelenül hangsúlyozzák a magyar nép elhagyatottságát, a hivatott papi vezetők hiányát, s ha meggondoljuk, hogy leveleiben Pázmány érvei kopogtatnak a római Curia kapuján: szinte belelátunk a fáradhatatlan és harcoss bíboros lelkébe, amelyben eszményi egységbe forrt a magyarság és a katolicizmus gondolata.

Talán a tárgyalások levéltári adatainak feltárásán és közlésén

kívül még nagyobb érdeme Galla Ferenc könyvének, hogy bepillantást nyújt a pápai udvar életébe, az egyház látható fejének s a bíborosoknak működésébe, az egyházi hivatalok szervezetébe és munkájába. Szinte megelevenedik előttünk a XVII. század Rómája, a katolikus restauráció roppant arányú erőfeszítése, a nunciások és bíborosok munkája; megismerjük a pápai udvar kimagasló személyiségeit, a ragyogó történelmi nevek viselőit: ennek a hősi kornak egész szellemi vezérkarát. Galla egyszerű előadása teszi-e, vagy a poros polcokról új életre támasztott akták közvetlensége: oly frissen hat a kép, amelyet a pápai udvar tevékenységéről fest, hogy szinte magunk is benne élünk a korban és látjuk azt az aprólékos gondosságot, azt a páratlanul nagyszerű szervező szellemet, amellyel a pápák és a bíborosi kollégiumok a világ ügyeit intézik, egységes elvek szerint, hajthatatlan következetességgel, meg nem fogyatkozó szeretettel. Olyan kép ez az ellenreformáció vezérkarának Rómájáról, hogy méltó lehetne egy Pastor tollára is.

De ennél az érdekes és színes képnél is jobban mutatják a tudós alapos tárgyismeretét azok a bőszéges jegyzetek, amelyeket könyvéhez csatolt. Óriási anyagon kellett átküzdenie magát, míg ezt a tanulmányt megírta, s mikor jegyzetein keresztül belenézünk műhelyébe, tisztelettel állunk meg mértéktartása, tudományos fegyelmezettsége előtt.

Végül rá kell mutatnom jegyzeteinek arra az értékes anyagára, amelyet a magyar királyok püspök-kinevezési jogáról támadt vitában ezentúl minden kutatónak figyelembe kell vennie, annál inkább, mert ezek az adatok nem elméletek és jogi nézetek, hanem magának a jogforrásnak, tehát a legilletékesebb tényezőnek mindig következetes állásfoglalásai.

Révay József.

A KALEVALA KELETKEZÉSE.

Van-e még egy mű a világirodalomban, mely a *Kalevala* keletkezésének sokat vitatott, szövevényes problémájával a maga nemében felvehetné a versenyt? Népköltészeti anyagból formált irodalmi alkotás, melynek az a hit adott világhírnevet, hogy mindenestől fogva a nép szüleménye; eposz, mely nagy nemzeti várakozásokat egy csapásra kielégít és a politikai elnyomatás korában felébreszti, tettekre serkenti a finnek nemzeti önérzetét; jellemzően korhoz kötött tünetmény, mely száz év óta állandó erőkezlete művészi megnyilatkozásoknak, forrása nyelvi és tárgyi érdeklődésnek, próbaköve folklorista kutatásnak. Melyik tudományszak tárgykörébe tartozik: a folklore-éba, vagy az irodalomtörténetébe? Kétségkívül mind a kettő egyenlő joggal tarthat rá igényt. Mint ősi finn népekekből összeállított mű nyilvánvalóan a népköltészet-tudomány vizsgálati körébe tartozik, de az eposz létrejöttét és hatását az irodalomtörténet van hivatva számontartani.

Ismeretes, hogy nemsokára megjelenése után rendkívüli visszhangot keltett a külföldi irodalomban. Grimm Jakabtól Hunfalvy Pálig, H. Steindhalig és D. Comparettiig a tudósok egész sora foglalkozott vele. Őket a mű első sorban mint eposz érdekelte; feleletet, igazolást kerestek benne a homerosi kérdéssel kapcsolatban elfoglalt álláspontjukhoz. Így a *Kalevalát* sokan az *Iliasszal*, összeállítóját, Lönnrot Illést Homerosszal hozták párhuzamba. Úgy gondolták, hogy valamely titokzatos népszellem munkált ez eposzok kialakításán. Ez a vélemény ma természetesen nem tartható fenn. Nemcsak mert ez az eposzokat kialakító szellem már régen hitelét veszttette, hanem a *Kalevala* már csak azért

sem szolgálhat irányadóul a homerosi kérdés eldöntéséhez, mivelhogy mint eposz maga is a homerosi kérdés irodalmának hatása alatt jött létre.

A XIX. század vége felé Lönnrot hagyatékából napvilágra kerültek a *Kalevala* előmunkálatai: kéziratban maradt első próbálkozásai az énekeknek valamely összefüggő egészbe szerkesztésére. Ezek az előmunkálatok adtak ösztönzést alapos forráskritikai összehasonlítások elvégzésére. A századforduló körül a forráskritikai tanulmányok központjában a *Kalevala* hitelességének kérdése állott; azonban ez a kérdés ma már szintén elvesztette időszerűségét. Amióta a világirodalomban példátlan terjedelmű, mintegy 30 hatalmas kötetre menő népdal-kiadványsorozatban megjelentek nyomtatásban az összes felkutatható régi finn énekek, a *Kalevalára*, mint énekkiadványra nincs többé szükség. Hogy itt is, ott is találunk benne máshová tartozó népi szövegekből közbeiktatott idegen toldalék-sorokat, az nem változtat úgy sem azon az általános benyomásunkon, hogy az eposzban mindazt, ami azt eposzá, az énekvariánsok véletlen halmazából *Kalevalává* teszi, Lönnrot személyes beavatkozása eredményének kell tekintenünk.

Ezen a ponton szeretném megjelölni, mi módon oldható meg a *Kalevala* keletkezésének problémája. Bármily alapvető fontosságú is megismernünk az előmunkálatok és eposzi kidolgozások viszonyát a felhasznált és csaknem hiánytalanul megőrzött énekvariánsokhoz, forráskritika egymagában az észlelt tények benső kapcsolatát még nem értetheti meg. A jövő kutatás számára az a tétel lehet egyedüli kiindulás, hogy a *Kalevala* keletkezése Lönnrot-probléma. Előttünk áll egy körülbelül két évtizedre terjedő fejlődés, az 1830-as évek elejétől kezdve az 1840-es évek legvégéig. Először különálló ciklusokban próbálja egyesíteni az egy személyhez kapcsolódó énekeket, azután egymásba fűzi a ciklusokat és megalkotja az ú. n. Ős-Kalevalát, majd azután ezt veszi alapul az eposz első kiadásának, a Régi-Kalevalának összeállításához, végre másfél évtized múlva létrejön ennek közel kétszeres terjedelmében az eposz második kiadása: az Új-

Kalevala. Önmagában is valószínűnek látszik, hogy ily hosszú idő alatt változhatott a nézete munkájának céljáról s más oly elvi kérdésekről, melyek befolyásolhatták az eposz kialakítását. De visszafelé is meg kell hosszabbítani a fejlődést Lönnrot ifjúkorába. Minden jel szerint a turkui egyetemen végzett tanulmányai idején szívta magába azokat az eszméket, melyek benne programmá érlelődtek. Mik voltak ezek az eszmék és törekvések s minő összefüggés van közöttük és az eposznak fentebb említett fokozatos kialakulása között, ebben áll az az irodalom- és szellemtörténeti kérdés, amelyre az alábbiakban próbálok feleletet adni.

A legáltalánosabb és legalapvetőbb feltétel a *Kalevala* keletkezéséhez az a felfogás volt, amelyet itt röviden romantikus axiómának lehetne nevezni. E szerint minden olyan népnek, mely bizonyos szellemi képességeknek már ősidőkben birtokába jutott, volt naiv eposza, illetőleg annak valamely kezdeti formája. Ez a felfogás elterjedt Európában mindenütt, ahová csak a romantika sugarai eljutottak. Elterjedését mindenekelőtt a német romantikusoknak köszönheti. 1812-ben már teljesen kialakult formában jelentkezik pl. Schlegel Frigyes bécsi előadásában, aki csaknem minden európai nép irodalmát ősi epikával vezeti be. A magyar irodalomra is alkalmazza elméletét olyanformán, hogy középkori krónikáinkban prózába átírt epikus énekeket vél felismerni, a Pannoniai-énekben pedig az ősi magyar hősköltészet egy elszakadt töredékét látja. Hogy Közép-Európában milyen népszerűségnek örvendett ez a gondolat, arra legutóbb Eckhardt Sándor mutatott rá (*Az összehasonlító irodalomtörténet Középeurópában*. Minerva, 1931.). Annyira a kor lelkéből fakadt a bennerejlő transcendentális multszemlélet, hogy nem nehéz e szemlélet lényegére ráakadni a hagyományok más területein. Bizonyára nem véletlen, hogy az őshaza képzetei körülbelül egyidőben merülnek fel a tudományos gondolkozás számára az őseposz és általában az ősköltészet képzeteivel s hogy éppen az összehasonlító nyelvtudomány módszerének kiépítésében oly nagyérdemű Grimm-testvérek azok, akik az axióma érvényét kiterjesztik a prózai mesékre, illetőleg a mythológiára is, úgy vélekedve,

hogy az európai népek mesekincsének közös vonásaiban az elveszett indogermán mythologia tükröződik vissza.

Ismerve az axiomának ezt a nagy elterjedtségét, nincs benne semmi feltűnő, hogy az — német vagy svéd közvetítéssel-e: nem dönthetjük el — Finnországban is meghonosodott. Nemcsak a *Kalevala* bírálói vallják a harmincas, negyvenes években, hanem találkozunk vele már az 1820-as évek táján a turkui egyetem körül csoportosuló fiatal írók programmirataiban is. Nevezetesen G. J. Linsén és A. J. Sjögren tanulmányaiban olvassuk, hogy a finn költészet epikus kora már régen elmúlt, de esetleg fel lehet még fedezni egyes töredékeit. Rasmus Rask dán nyelvésznek levélbeni célzása a Schröter-féle énekgyűjteményre, hogy nemsokára talán egy új finn Edda fog megjelenni, továbbá K. N. Keckmannak az a megjegyzése a Topelius-féle kiadványban megjelenendő énekekről, hogy esetleg egy Aristarchus valami egészset szerkeszthetne belőlük: szintén idetartoznak. Aristarchus, Edda, epikus korszak: nem oly kifejezések, amelyeket a népdalgyűjtés akkori eredményei indokolttá tettek volna. Nagyon kevés epikus vers látott napvilágot az első gyűjteményekben. Külföldről meghonosított és otthoni viszonyokhoz alkalmazott gondolatok lappanganak mögöttük, akárcsak A. J. Arvidsson-nak a Schröter-féle gyűjtemény bírálatában hangoztatott azon véleménye mögött, hogy a finn költészet eredetileg természeti mythos volt s abból töredezett szét és keveredett el keresztyén elemekkel.

E felfogás megerősödésében természetesen részük volt a gyűjtéseknek is. Z. Topelius 1822—31 között kiadott füzeteinek éppen az adja meg történeti jelentőségét, hogy hosszabb elbeszélő énekek bennük jelenvén meg először nyomtatásban, úgy voltak felfoghatók, mint döntő bizonyítékai az ősi finn elbeszélő költészet fennmaradásának. Az ő irányításain indul el Lönnrot 1828-ban első gyűjtőútjára, kétségkívül azzal az erős hittel, hogy fel fogja fedezni az előtte már sokat emlegetett, de alapjában véve még felkutatlan régi finn hősköltészet fennmaradt töredékeit. Erre mutat az a nagy várakozás is, mellyel kortársai sorozatos gyűjtőútjai elé néztek s amely arra indította őket, hogy,

úgy látszik, éppen Lönnrot támogatására, 1831-ben megalapították a Finn Irodalmi Társaságot s annak első ténykedéseként ösztöndíjat szavaztak meg neki.

Régiség, hanyatlás, egység: ez a három szó jelölheti meg az axioma lényegét. Régiség azt jelenti, hogy történelem előtti ködös-homályos időkben volt a népköltészet virágkora; hanyatlás: hogy ennek a virágzó népköltészetnek ma már csak töredékeit találhatjuk meg; egység: hogy mindaz, ami ma csak töredékekben maradt fenn, a virágkor idején tökéletes egészbe, egységbe tartozott. Ahol ezek az elképzelések elevenen éltek, s ahol a gyűjtés ugyanakkor nagyszámú régi elbeszélő éneket fedezett fel a nép ajkán, ott könnyen megfogható e feltételezett ősi eposz felkutatásának és helyreállításának gondolata. Egy ilyen naiv eposz felfedezése különösen akkor lett időszerűvé, amikor az axiómával kapcsolatba került a nemzeti gondolat s amikor szinte megrögzött hitté vált kivált a kisebb, ismeretlenebb népek körében, hogy ha nemzeti eposzt tudnak felmutatni, akkor az irodalom és a nép, amely azt létrehozta, egyszerre közfigyelem tárgya lesz s előkelő helyet fog elfoglalni a világ-irodalomban.

A *Kalevala* keletkezésének másik feltételét, történeti előzményét, a finn mythologiai irodalomban jelölhetjük meg. A finn eposz nem lehetett el egységesen átgondolt mythologiai háttér nélkül. Lönnrot munkáját rendkívül megkönynyítette, hogy az előtte járt nemzedékektől tudományosan kiépített mythologiai rendszert vehetett át. Ennyiben tartalmi természetű a kapcsolat a mythologiai irodalom és a *Kalevala* között. Másrészt fejlődéstörténetiek a kapcsolatok. Kimutatható, hogy a XVIII. század tudománya és a XIX. század költészete egyazon fejlődés korábbi és későbbi fázisa. Mindkét kor foglalkozott a népköltéssel, csak különbözőképpen. A XVIII. századi historia literaria szellemében — benne állván valamely nagy tudományos rendszer szemléleti koncepciójában — mindenekelőtt azt tekintik értékesnek, ami az énekekből kivonható és rendszerezhető adat: a történet-tudomány, a mythologia, vagy akár a stilisztika számára hasznosítható ismeret; ennél fogva a népköltészeti gyűjtések

többnyire meg is akadnak a könnyebben hozzáférhető ráolvasások feljegyzésénél; ezzel szemben a XIX. században a költészet öncélúsága lép előtérbe, elfelejtve sokszor a szövegi kiadások mögött meghúzódó tudományos felfogásokat és eredményeket.

A szélsőséges ellentétek között vannak átmenetek. Már a XVIII. században mutatkoznak kezdemények a költészet jogainak igazibb méltánylására. Ilyen az, mikor K. Ganander azzal az indokolással bocsátja útnak betűrendbe szedett mythologiai munkáját, hogy a régi finn költészet élvezéséhez segédkönyvet nyújtson, kommentárt, minthogy az antik költőket sem értjük meg mythologiai kommentárok nélkül. Művének összehasonlítása K. E. Lencqvist-ével másfajta tanulsággal is jár. Nemcsak kritikátlan adatbőségével, hanem abban is eltérni látszik az utóbbi által képviselt merev leíró rendszertől, hogy az énekekből kivonatolt és idézetekkel bőségesen megtoldott adatokat nem egyszer folyamatos elbeszéléssé kerekíti ki. Ha nem tévedek, innen indul meg az a folyamat, mely hovatovább a mythologia minden adatát feloldja egyetlen összefüggő elbeszélésben.

Az ilyen irányú fejlődést a XIX. század elején fejledezni kezdő finn irodalom szükségletei is előmozdították. Ekkor merül fel az irodalomnak az az igénye, — kétségkívül jórészt külföldi eszmék hatása alatt — hogy a népköltészeti kutatások eredményeit a maga számára költőileg értékesítse. Mikor A. J. Sjörgeen 1814-ben Herdert olvasva azt írja naplójába, hogy bárcsak a finn mythologia is szóhoz jutna a költészetben, s mikor K. A. Gottlund 1817-ben egy könyvismertetésében annak a kívánságának ad kifejezést, hogy a régi finn énekek anyagából egy eposz, vagy dráma állíttassék össze: valójában egyikük sem a *Kalevalához* hasonló naiv eposzra, hanem Gottlund nyilván az ő későbbi *Runolájának* (1840) megfelelő műeposzra, Sjörgeen pedig szintén valamely a népköltészeti hagyományok felhasználásával készült tetszőleges művészi alkotásra gondol; szavaikban első jelentkezését figyelhetjük meg a finn népköltészettel kapcsolatos irodalmi programmnak.

Ehhez az irodalmi programhoz s a mythologiai iro-

adalomtól képviselt tudományos célkitűzésekhez vegyük hozzá harmadik az első népdal-közlésekben mutatkozó népdalgyűjtő- és kiadó törekvést s már is megjelölhetjük bennük azt a három irányt, melynek összetalálkozásából a *Kalevala* született. Addig is, mintegy előzetesen, történt egy kísérlet ennek a háromféle érdeknek összeegyeztetésére. Ezt a fejlődéstörténetileg nagyfontosságú helyet tölti be R. von Becker 1820-ban megjelent *Väinämöinen* c. közleménye. Mythologiai a célkitűzése ennek a kis cikknek, hogy Väinämöinen kilétéről felvilágosítson. Bevezetéssel kezdődik s a közölt énektörédekeket rövid prózai szakaszok, magyarázatok kapcsolják össze. Másfelől a népdalkiadványokkal is tartja a rokonságot, hiszen szövegközlések teszik ki legnagyobb részét; szövegbeli valóságukban hozza nyilvánosságra az összegyűjtött verseket. Végül bizonyos művészi szempont is érvényesül a tárgyválasztásban: abban, hogy Becker figyelme éppen a Väinämöinenről szóló énekekre korlátozódott, melyeket a többieknél sajátságosabbnak tartott.

Väinämöinen volt az első a finn eposz hősei közül, aki kilépett a tudós tolmácsolások lapjairól. Róla adott ki latin nyelvű doktori értekezést a turkui egyetemen végzett bölcsészeti tanulmányainak befejezésekor, 1827-ben Becker tanítványa: Lönnrot Illés. Átvette mesterének reális történeti gondolkozását, át az adatait, gyűjtéseit; magáévá tette a mythologiai irodalom eredményeit, még mielőtt a finn népköltézzettel közvetlen érintkezés folytán valóságosabban megismerkedett volna. De a doktori értekezés kényszerű megkötöttségei között is, elméletet írva, mégis messze elhagyta maga mögött a korábbi mythologiai munkákat s egy lépéssel, Beckeren is túlhaladva, tovább vitte a fejlődést. Tárnya Beckerével azonos; oda utal az életrajzi rend is. Azonban ahogyan a Väinämöinenre vonatkozó adatokat egymással összehasonlítja, fogalmi körök szerint elrendezi s egyetlen szerves egészbe illesztve előadja, lényegében a *Kalevala* felé igyekszik öntudatlanul, mert ugyanazt a módszert követi elméletben, amelyet ott a költői gyakorlatban alkalmazott, amikor összehasonlította, elrendezte és egybefűzte

a kiadandó változatokat. Tartalmi tekintetben talán nincs sok köze a disszertációnak az eposzhoz; mindenesetre erős túlzás volna azt valami előzetes tervezetnek, vázlatnak tekinteni ehhez. Nem látszik szükségesnek annak a feltevése, mintha már a disszertáció írásakor — mint Anttila gondolja kitűnő új Lönnrot-életrajzában¹ — epikus egység képe, axioma-kép lebegett volna a szerző szeme előtt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az eposzi kompozíció kialakulása következménye volt a legszebb és legteljesebb énekváltozatok felfedezésének. Lönnrot további fejlődése is azt mutatja, hogy lassanként eszmélt rá az énekek között levő benső összefüggésre. Nézetem szerint a disszertáció felépítésében nem kell egyebet látnunk, mint örökségét és bizonyos szűkebb körre, egyetlen tárgyra korlátozott továbbfejlesztését a mythologiai irodalom ellentmondások közt is rendszert kereső szemléletének. Mindamellett mint szintetikus elmélyedésének és elméleti felkészültségének jele közvetlenül gyűjtő-útjaira indulása előtt ez a töredékesen fennmaradt kis dolgozat kétségkívül a legfontosabb mozzanatok egyike Lönnrot fejlődésében.

A doktori értekezést az választja el a *Kalevala* előmunkálataitól, ami a mythológiát elkülöníti az epikus költészettől; megjegyzendő azonban, hogy ez a két fogalom ebben a korban már igen közel esik egymáshoz. H. G. Porthan, a finn népköltészet első tüzetes ismertetője, még külön beszélt ősvallásról és történeti énekköltészetéről s ez utóbbi maradványait csak a reformáció koráig hitte visszavezethetőnek; most az a nézet válik uralkodóvá, hogy a régi finn költészetnek a mythologia a tárgya. Nem kellett sok hozzá, hogy a kettő egymással azonosíttassék.

Az elméleti tanulmányokból Lönnrotot a gyűjtés egyszerre ellenkező végletbe ragadta. Talán a legnagyobb fordulat akkor állott be életében, mikor elmélet-íróból népdalgyűjtővé és publikálóvá lett. Véletlen alkalom, a turkui tűzvész miatt az egyetemi előadások szünetelése, indította útnak Kelet-Finnországba. Ismeretes az a buzgalom, amellyel

¹ Aarne Anttila: *Elias Lönnrot*. Elämä ja toiminta. I. Helsinki, 1931.

egymást követő gyűjtései során keresztül-kasul bejárta Karjalát. Az első években mindent gyűjtött, ami csak elébe került: ráolvasásokat, lírai dalokat és aránylag csekélyebb számmal elbeszélő verseket. Nem tudott gyűjtése közben válogatni, bizonyára azért nem, mivel oly közvetlenül hatása alatt állott friss benyomásainak. Hatott rá az elmélettel szemben maga a költészet egyéni változatosságával, eredeti színeivel és illatával. Hazaérve azonnal hozzákezdett a gyűjtött népdalok kiadásához. 1828—31-ig *Kantele* címmel négy füzetben adta közre gyűjtése értékesebb részét. Tope-liust követte bennük, ugyanúgy, amint doktori értekezésében Porthan, Lencqvist, Ganander és Becker utódjának bizonyult. Meg kellett tennie mindazon utakat, melyeket előzői jártak. Amabban megalapozta elméleti nézeteit, ezekben az énekváltozatok egyöntetű közlésére nézve szerzett gyakorlatot. Nem adta ki az énekeket nyelvjárási alakjukban, hanem úgy, hogy azokat az egész nép megérthesse. Ha több változata volt egy-egy ráolvasásból, a változatokat közös teljesebb variánssá összesítette. Így akarta elkerülni azt, hogy ugyanazon verseket csekély eltérésekkel többször kelljen kiadni.

Ez a helyzet körülbelül 1832-ig, orvosi tanulmányai befejezéséig. A következő év elején Kajaani-ba kerülván orvosnak, munkálatai szempontjából kedvező körülmények közé jutott. Ekkor kapta meg az Irodalmi Társaság felszólítását egy nagyobb ének-kiadvány szerkesztésére. Egyszerre az elbeszélő énekek felé fordult minden érdeklődésével. Az 1833-ik év nyaratól az év végéig tartó félesztendő döntő fontosságú a *Kalevala* keletkezésére nézve. Mintha csak ott akarná folytatni, ahol Becker s elméletben ő maga is évekkel előbb elhagyta, elkezd ciklusokba rendezni a gyűjtött változatokat, más-más ciklusba foglalva össze a Lemminkäinen, a Väinämöinen és az Ilmarinen személyéhez kapcsolódó énekeket. Nem valami előre elkészített terv szerint dolgozott. Levelezése azt mutatja, hogy ellenkezőleg, maga sem ismerte fel a módszer újszerűségét. Azt hitte: ugyanazt teszi az epikus énekekkel, amit a *Kantele* füzeteiben a ráolvasásokkal tett. Pedig nagy a különbség az egyazon vers változatainak egye-

sítése és a különböző énekek variánsainak egymás közötti összekapcsolása között. A *Kantele* csupán az énekek egyöntetű, összesített közlési módjára nézve jelent előzményt, de nincs köze az eposzi kompozícióhoz, melynek felismeréséhez az volt az előfeltétel, hogy az énekek tartalmi kapcsolatainál fogva Lönnrot az énekszövegeket is valamilyen nagyobb egész egységében képzelje el.

Nyárra elkészült a Lemminkäinen-, ősszel a Väinämöinen-ciklussal. Ez utóbbi összeállítása közben vette észre, hogy Ilmarinenről nem készíthet külön ciklust, minthogy az többnyire Väinämöinnel együtt szerepel és ezért a róla szóló verseket már majdnem mind felhasználta a Väinämöinen-ciklusban. Úgy látszik ez is oka lehetett annak a máskülönben meglepő ténynek, hogy az év vége felé alig néhány hét leforgása alatt mind a három ciklust közös szerkezetbe: az Ős-Kalevalába egyesítette, sőt felvette ebbe a külön csoportba különített, emezektől független lakodalmi verseket is.

Az a szintetikus törekvés, mely a mythologiai irodalom örökségekép már a disszertációban is jelentkezett, s amelyet utóbb egy időre elhallgattatott az énekgyűjtés és közlés buzgalma, — átlépve a tudomány köréből a költészet világába — költői formában ebben a műben valósult meg először. Lönnrot az Ős-Kalevalában megtalálta az egységet az énekek között és megvetette az alapját későbbi nagyarányú kompozícióinak. A ciklusokban is kereste már a kompozíciót, de azokban más elvek szerint kísérletezett: az énekesek előadásában talált énekkapcsolatoktól vezettette magát. A Lemminkäinen-ciklusnak kiadott változatok adták meg a gondolatmenetét; a terjedelmesebb Väinämöinen-ciklust Ontrei Malinen elsőrangú Sampo-variánsának, Vaassila Kieleväinen útmutatásainak és verses közléseinek, továbbá Becker idézett közleményének felhasználásával szerkesztette össze. Az anyag hasonlóságához viszonyítva szembetűnően egyénibb módon fogott az Ős-Kalevala összeállításához. Ennek a felépítését nem életrajzi szempontok, hanem eseményekhez köthető tárgyi kapcsolatok határozták meg. Itt tehát már fel szabadította magát az énekesek tekintélye alól, szétválasz-

totta a véletlennek tetsző asszociációkat s mintegy fölébe helyezkedve az énekesek előadásának, maga állapította meg az énekmotivumok legmegfelelőbb helyét. Innen ered pl. az a különbség, hogy míg a Väinämöinen-ciklusban az említett Sampo-variáns megbontatlanul a ciklus első nagyobb részét alkotja, az Ős-Kalevalában ugyanez, eredeti terjedelmének természetesen sokszorosává bővítve, három részre osztva helyezkedik el és az egész elbeszélés-kompozíció gerincévé válik.

Mivel magyarázhatjuk meg a ciklusok és az Ős-Kalevala összeállítás között mutatkozó különbséget? Azt hiszem, erre a kérdésre egyetlen szóval lehet felelni: az axiómával. Éveken át folytatott gyűjtésének eredményei s az énekek sajtó alá rendezésének már a *Kantele*-füzetektől fogva folytonos gyakorlata az Ős-Kalevala keletkezésének idejére teremtették meg a feltételeit annak, hogy Lönnrot ne csak megláthassa a távoli mult homályán szemei előtt kibontakozó finn őseposz körvonalait, hanem néhány más szempontú kísérlet után sikeresen el is végezhesse ennek az egységnek a rekonstruálását.

Rekonstruálásról beszélve természetesen nem kell a szónak mai értelmet adni. Egyszerűen csak olyan szerkezetet értünk rekonstrukción, amelyről abban a korban — összhangban a népköltészet régiségéről és fennmaradásáról vallott felfogásokkal — elhihették, hogy ősi és eredeti. Ilyen értelmezéssel rekonstruálási törekvés nyilvánul már a ciklusok összeállításában is: olyan, amelyet akkor végzünk, amikor egy törött tárgy darabjait a törés helyénél próbáljuk összeilleszteni. De magasabbrendű és lényegre hatolóbb a rekonstruálás az Ős-Kalevalában. E megállapításnak nem mond ellene a benne felhasznált néhány ráolvasás és más idegen elem, melyek oly szorosan símulnak az elbeszélés vázához, hogy Lönnrot ezeket is bizonyára az ősi epikához tartozónak fogta fel. Hogy szövege népiesség dolgában milyen közel áll a népdal-feljegyzésekhez, arra nézve Niemi vizsgálatainak eredményét idézhetjük, aki mindössze az Ős-Kalevalát alkotó verssorok 5—6%-nak nem tudta kimutatni a népi forrását.¹

¹ A. R. Niemi: *Kalevalan kokoonpano*. Helsinki, 1898.

Valamely eposzt helyreállítani tudományos feladat. Különösen az volt Lönnroté, aki saját és kortársai kijelentéseiből következtetve nemcsak a finn epikus költészetet, hanem azzal együtt, vagy talán első sorban a finn mythológiát akarta rekonstruálni. Mindenesetre határozottan tartalmi szempontból értékelte munkájának jelentőségét. Beszámolójában, melyet az Ős-Kalevala elkészülte után az Irodalmi Társaság elnökéhez intézett, azt írja, hogy valami az *Eddá*-nak megfelelő művet akart létrehozni a finn mythológiából. Mikor pedig utóbb nevet akar neki adni, a többi között felmerül benne a gondolat, hogy így nevezi el: Finn mythologia versekben (Suomen Mythologia runoilla toimitettu). A Társaság tagjaiból alakult bizottság, mely a kéziratot kiadás végett megvizsgálta, szintén tárgyi értékeit emelte ki, hangoztatva, hogy belőle a legteljesebb képet kapni a finn nép őseiről, Väinämöinenről és társairól, akikről a finn mythológiában van szó. Az Ős-Kalevala nyilvánvalóan a mythologiai irodalomnak is folytatását jelenti annak ellenére, hogy tisztán verses szövegekből áll és semmi sem emlékeztet már benne a mythologiai irányú érdeklődésnek XVIII. századi tudományos előzményeire.

Bár a Társaság bizottsága a művet kiadásra ajánlotta, Lönnrot mégis visszakérte a kéziratot és tovább folytatta az abbahagyott munkát. Elhatározásának indítékára ugyancsak levelezésében bukkanunk rá, ahol először ekkor — az Ős-Kalevala összeállítását után — említi az *Edda* és Homeros nevét (1833. XII. 3., 1834. II. 6.). S érthető, hogy idáig nem emlegette őket. Láttuk, milyen lassú és szerves fejlődés során jött rá az összeállítás igazi módjára, amellyel az összes epikus énekeket összekötheti egymással. Az axiomában adva levő hit és szemlélet tulajdonképpen csak az utolsó mozzanatában döntötte el az összeállítás sikerét. Abban sem valamely határozott külföldi példa, hanem általában egy termékeny romantikus gondolat hatása érvényesült. Amikor utóbb, idézett nyilatkozatában, az *Eddára* hivatkozik, mintha annak példája lebegett volna előtte már az Ős-Kalevala elkészítése közben, tulajdonképpen csak a kész eredményről mondja el utólagos véleményét, de állítását a multa nézve a konkrét tények

nem erősítik meg. Valóban más szemmel is nézhetett az énekekre, miután az összefüggést megtalálta köztük. Az Ős-Kalevala mellől, mint egy magaslati pontról, távoli perspektívák nyíltak meg előtte antik és középkori epikus alkotások felé, melyek önkéntelenül kínálkoztak összehasonlításul saját munkájához és ösztönözték, hősi tárgyakkal és nagyarányú cselekvényekkel, annak folytatására. Természetesen újabb s az eddigieknél még bővebb énekkorásokat kellett felfedeznie ahhoz, hogy műve terjedelmét Homeroséhoz hasonlítóvá növelhesse. Szerencsés körülmények folytán ekkor ismerkedett meg, 1834 tavaszán, Arhippa Perttunennel, a legnagyobb finn énekesssel, akitől oly értékes változatokkal meggazdagodva tért haza, hogy habozás nélkül új és nagyobb kompozíció: eposz kidolgozását tűzhetze ki maga elé célul. Ugyanez év őszi eposzként emlegeti a készülő Régi-Kalevalát; úgy látszik, ekkorra vált benne tudatossá új célkitűzése. Azonban kétségtelen, hogy már előbb, a külföldi példákhoz és az Arhippától feljegyzett énekszövegeknek együttes hatása alatt, eposzi törekvés nyilvánul meg munkájában, ez a szó fejezvé ki annak lényegét mindaddig, amíg a mű meg nem jelenik 1835-ben és 1836-ban két részben, az Irodalmi Társaság kiadványainak egy *Kultala* című népkönyv után második köteteként.

Sokat mond már a név is: *Kalevala*. Idáig minden összeállításnak a címében valamely hősnek a neve szerepelt. A két ciklust Lemminkäinenről és Väinämöinenről nevezte el; az Ős-Kalevala nevéül ebben állapotott meg: Énekgyűjtemény Väinämöinenről (Runokokous Väinämöisestä). Ez is mutatja, hogy tartalmi, személyi érdekek játszottak főszerepet összeállításukban. Az Ős-Kalevala még nem eposz, hanem rekonstrukció, elbeszélő motívumok, képek egymásmellé sorolása. Az eposz tartalmi lényege együtt van benne, ellenben az eposzi előadás, távlat, teljesség és telítettség hiányzik. Mennyivel eposzibb a «Kultalá»-ra emlékeztető neve a Régi-Kalevalának. Ebben is személynév foglaltatik ugyan, de nem Kaleva áll az érdeklődés előterében, akit Lönnrot az eposzban szereplő hősök ősapjának fog fel, hanem Kaleva országa: Kaleva-la—Finnország. A személyekről, a

mythológiáról eltolódott a hangsúly arra, ami ezek mögött van, s ami egységes képbe képes összefoglalni egyénekre és népekre jellemző vonásokat, jelentéktelen és országos érdekű eseményeket. Ennek megfelelően az eposzban az ősök viselt dolgainak előadása mellett pl. az ősi finn családi élet rajza, a lakodalmi, vadászati stb. szokások bővebb ecsetelése is helyet foglalhatott. A *Kalevala* nagyarányú kép a nemzeti multból, amelyben a jelen nemzedéke erényeit és hibáit mintegy tükörben szemlélhette s ősi időkbe visszahelyezve tisztább fényben láthatta viszont.

Az eposz második kiadása, az 1849-ben megjelent Új-Kalevala, ugyanez irányban jelent további, nevezetes haladást. A Régi-Kalevala óta eltelt 14 év alatt hatalmasan meggyarapodott a gyűjtött népdal-anyag, de módosult némileg az irodalom igénye és csiszolódott, tisztult az énekek kiadójának ízlése és felfogása is. Külföldön már ekkor kezdett hanyatlani a naiv eposz napja. Az első kiadás bemutatkozása volt a finn epikának, a második végleges és teljes fogalmazásban akart róla összefoglalást adni. A kajaani-i orvos világhírré tett szert. Befejezve népköltészeti gyűjtéseit és egyelőre kiadványainak sorát is lezárva, — melyek közül magasan kiemelkedik jelentőségre a Kalevalának 1840/41-ben megjelent lírai párja : a *Kanteletar* — a negyvenes évek végén úgy áll előttünk, mint aki bejárta már a finn népköltészet egész területét s bizonyos tárgyilagos távolságból tudatosan válogat a legjobb változatok között.

Hasonlítsuk össze a mű három összeállítását, az Ős-, a Régi- és az Új-Kalevalát egymással s nem lesz nehéz kimutatnunk a fejlődés e legfontosabb állomásain a Lönnrot munkájában jelentkező elvi jelentőségű főbb különbségeket.

E különbségek már külső összehasonlításra szembe-tűnőek. Az Ős-Kalevala 16, a Régi 32, az Új-Kalevala 50 énekből áll ; a verssorok száma az elsőben 5000-re rugott, a másodikban 12,000-re, a harmadikban 22,000-re emelkedett számuk. Látnivaló, hogy az eposz végső alakjában körülbelül úgy viszonylik az első kiadás terjedelméhez, mint ez az utóbbi az Ős-Kalevalához. Mégis a terjedelem növekedésével nincs arányban a tartalom változása ; feltűnőbben

csak az epizódok gyarapodtak. Lemminkäinen első és második kalandja, a lakodalmi versek csoportja, Kullervo története, meg az Aino és Joukahainen-epizód az Ős-Kalevalában csak 1—1 énekre terjed s ezek ott ennél fogva nem is számítanak epizódoknak; ezzel szemben a Régiben ugyanezek 2—3, az Újban 5—6 éneket tesznek ki; az utóbbiban együttvéve 27-et: több mint a felét az egész elbeszélésnek.

Az összeállítások nagy megnövekedése általában nem új meg új epikai motívumok, énekek feljegyzésének és felhasználásának volt a következménye, hanem egyrészt a már felvett motívumok egyre részletezőbb kidolgozásának, másrészt pedig annak, hogy az igazi, elsődleges epikai motívumok mellett — amilyenekből az Ős-Kalevala legnagyobbbrészt áll — Lönnrot a Régi-Kalevalától kezdve másodlagos epikai elemeket is kezdett méltatni arra, hogy közbeiktassa az elbeszélés hézagai közé. Így nevezhetők azok a szövegszakaszok, melyek bizonyos műfogásokkal, pl. egy ismertebb személy nevéhez való kapcsolással, vagy párbeszédes formából elbeszélővé való átalakítással tétettek az előbbiekhöz epikai szempontból hasonló értékűvé, ideszámítva a legnevezetesebb többletet: az önállóan értékesített vagy elbeszélő keretbe foglalt ráolvasásokat is. Ráolvasások teszik a Régi-Kalevalának mintegy 20 s az Újnak kb. 16%-át; az Ős-Kalevalában csak 2% körül mozog az egészhez viszonyított arányuk. Lönnrot, mikor az eposzban helyet juttatott nekik, Porthan-nak a ráolvasások elsőségét vitató felfogásával ellentétben epikus eredetűeknek gondolta őket s később is a költészet és mágia egykori szoros kapcsolatának hangoztatásával védekezett a felhasználásukat bíráló megjegyzések ellen.

Ugyanolyan mértékben, mint a Régire a ráolvasások felvétele, jellemző az Új-Kalevalára a lírai elemek nagy térfoglalása. Kivált a lakodalmi versek csoportjában igen sok a *Kanteletarban* is már közzétett dalrészlet, bizonyosságául a fejlődés folytonosságának, mely a *Kanteletaron* keresztül vezetett az eposz második kiadásához s bizonyosságául annak, hogy e kiadás összeállítása az eddigieknél szabadabb módszerek szerint történt. Amikor csak azért, mert némileg beleilleszkedik a lakodalmi versek hangulatába, egy egész lírai éne-

ket változatlanul Väinämöinen ajkára lehet adni (Új-Kal. 25 : 429—452 = Kant. I. 4.), kétségtelen, hogy egy hajdani eposz rekonstruálásának a szándéka nem foroghat többé szóban.

Itt világosodik meg előttünk az egyik főkülönbség a három kompozíció között. Ha az Ős-Kalevala — mint megállapítottuk — összeállításának módszerével, szövegének szözerinti hűségével a rekonstruálás szándékáról tanúskodik, s a Régi-Kalevala is, legalább annyiban, hogy benne maradt a régi finn epikus költészet eredeti szellemében, feltehetőleg rekonstrukciója akart lenni akár egy eposznak, akár általában csak a finn hősköltészetnek : az Új-Kalevalában efféle helyreállító törekvéseknek már nem találni nyomát. A Régi még epikus szintezis, bár az Ős-Kalevalánál tágabb körű és lazább egységű, mivel benne helyet foglalnak másodlagos epikai elemek is : az Új kilépett az ősi epika köréből s az ősi mellett újabb, az elbeszélő mellett lírai költészetet is olvasztott magába. Jellemző, hogy az eposz alcíme : «Régi karjalai énekek a finn nép őskorából» — itt elmaradt, minthogy sem az őskorra utalás, sem a karjalai jelző — amióta a legszebb Kullervo-énekeket Inkeriben fedezték fel — a tartalomnak nem felelhetett meg többé. Így lett a címe pusztán *Kalevala*, minden megszorítás nélkül ; a mű pedig az egész finn verses költészet : az epika, a ráolvasások, a lírai költészet nagyarányú összefoglalása oly mértékben, amint ezt a meglazított epikus keretek csak engedték ; betetőződése Lönnrot énekgyűjtő és publikáló munkásságának.

Ennyiben tehát összefoglalás az Új-Kalevala, más-különben azonban nem annyira szintetikus, mint analitikus törekvés nyilvánul összeállításában : Lönnrotnak inkább a részletekre, mint az egészre volt gondja. Különösen az elején és végén található fontos szerkezeti változtatások épp úgy magyarázhatók esztetikai szempontokkal is, mint az eposz ebbeli formájának minden előzmény-változatánál egyöntetűbb és költőibb stílusa. Az Ős-Kalevalában nagyjában egynemű balladai hangnem uralkodik, a Régiben stílusbeli kétféleség tükröződik, az Újban a különböző eredetű részletek többé-kevésbé egybeolvadtak keverék-egységgé. Már

csak a finn vers parallelizmusának kihasználásával, a párhuzamos változatok sorainak egymás mellé sorakoztatása által is sokat nyert az előadás élénkségben, líraiságban; de ugyanennyit köszönhet azoknak az apró lírai virágoknak: közmondásszerű népi szentenciáknak, imádságos felfohászkodásoknak, reflexióknak stb., amelyekkel Lönnrot telehintette a szélesen kanyarodó elbeszélés útját s biztosította a hangulat egységét. Ha egymásután olvassuk előbb az Ősi-, azután a Régi-, majd az Új-Kalevalát, az az érzésünk, mintha a bennük elmondott történet egyre létezerűbbé válnék s mindinkább közelebb lépne hozzánk, olvasóihoz.

Az Új-Kalevala anyagán és stílusán kívül a szellemén is észrevehetni némely változásokat. Lönnrot teljes beleilleszkedése az énekek előadóinak szerepébe s lélektani elmélyedése a kidolgozás munkájában elkerülhetetlenné tették, hogy az analitikus részletmunka egyebek közt az eposz hőseinek jellemzésében valamilyes eltolódásokra ne vezessen. Példárá az első ének, mely az Ős-Kalevalában nem eposzi előhanggal s nem a teremtésnek és Väinämöinen születésének elmondásával vezeti be a cselekményt, hanem ötletszerűen Väinämöinennek a lapp Joukahainennal való háborúskodásával veszi fel az elbeszélés fonalát s csak akkor fordítja a szót a tengerben hánykolódó Väinämöinnel kapcsolatban a világ teremtésére, miután a lapp megsebesítette a tengeren utazó híres finn énekest. A motívum ebben a formában azonos a Väinämöinen-ciklusnak kissé rövidebb szövegezésével és pontosan megfelel a legtöbb népi változat előadásának. Lényege nem változott a Régi-Kalevalában sem. De Lönnrot figyelmét nem kerülhette el a bevezetés hiánya s ezért eposzhoz illően előhangot helyezett eléje, az elbeszélés élére pedig egy Ganandernél és Schröternél kiadott töredéket iktatott Väinämöinen apjának születéséről, melyben apja nevét Väinämöinenével helyettesítette. Az Új-Kalevalában mindezek a részletek újraértelmezve kerülnek elénk. A teremtés motívuma elszakadt a lappal való háborúság motívumától; nem Väinämöinen szerepel a világ teremtőjeként, hanem egy új személy: Väinämöinen anyja, az égi szűz, aki fiának születése előtt, vajudása közben akaratán kívül teremt meg

a világot a térdére rakott s onnan ellökött madártojás darabjaiból; s ami a legfontosabb: az eposz első éneke mythikus távolságokba vesző egyetemes érdekű nagyszerű eposzi nyitányra nőtt meg, mely a földművelés kezdeteit elbeszélő második énekkel együtt hatalmas háttérben szemlélteti a finneknek a keresztyénség felvételéig vitt ősi történetét.

Az első éneknek ez a kibontakozása a népi változatok megkööttségéből mint példa a két kiadás különbségeinek érzetetésére talán szélsőségesnek volna mondható. Hogy éppen erre hívtuk fel a figyelmet, az más okból is történt. Ez ugyanis egyúttal rávilágít arra a több adatból kitetsző tényre, hogy Lönnrot az újabb kidolgozásban — a nélkül, hogy azért a csodálatos elemet észrevehetően csökkentette volna — a mythologiai hősöket lehetőség szerint realizálni, emberibb színben feltüntetni törekedett. Ezért engedi át Väinämöinen világtéremtő szerepét a félmythologiai személynek jellemzett, de egészen háttérben maradó anyjának. Mikor a nap és hold eltűnik az emberek szeme elől, ezért nem megy fel Väinämöinen és Ilmarinen az égbe, hanem Ukko, az ég istene gyújt ott tüzet helyettük (UK 47, vö. RK 26). S ugyanezért Pohjola asszonya helyett, a második kiadásban, Ukkóhoz intézett könyörgésének következményeként, egy alvilági boszorkány hozza világra a Kaleva népe ellen küldendő betegségek, bajok kilencféle fajtáját (UK 45, vö. RK 26). Ezáltal is enyhült valamelyest az a szembetűnő ellentét, amely most is fennáll Pohjola asszonyának nyájas vendégfogadó háziasszonyként és emberfeletti szárnyas harcos lényül szerepeltetése között.

Az ellentétek kiküszöbölésének vágya, mely viszont a dolgok közelebbi szemléletéből fakadt, kétségkívül egyik fő indítéka volt e módosításoknak. De csak a fentiekből is látjuk, hogy egyidejűleg a hősök képességeinek földi határok közé korlátozásával, többnyire Ukko, vagy Isten felsőbb központi hatalmának képe erősödik egy-egy vonással. Összegezve megfigyeléseinket, nem látszik valószínűtlennek az a vélemény, hogy Lönnrot nemcsak a mythologia isteneit igyekszik történeti színben tüntetni fel, hanem magát a mythologiai rendszert is már-már határozottan a monotheiz-

mus felé hajlítja át. Ebbe az irányba egyaránt utalhatta őt a külföldi irodalomban népszerű Creuzer-féle újplatonista elmélet s a finn pietizmus mozgalma, melynek az 1830-as évek végétől kezdve ő is hatása alatt állott.

Van azonban még egy ezeknél egyszerűbb s velük egyébként össze is egyeztethető magyarázat. Ismerve Lönnrotnak már doktori értekezéséből kiérezhető, majd különös nyomatékka a Régi-Kalevala előszavában kifejtett reális mythologiai nézeteit Väinämöinennek, Ilmarinennek stb. nem annyira isteni, mint inkább emberi voltáról, nem maradhat fenn kétség a felől, hogy utóbb az Új-Kalevalában voltaképpen ezt az ő saját felfogását valósította meg. Korábban óvatos összeállítási módszere akadályozta meg abban, hogy felfogását gyakorlatban kellőképp érvényesítse. Azonkívül köthette őt az az ott többször felemlgetett célja, hogy a finn mythologiai kutatásokat segítse és kijavítsa a Lencqvist, Ganander, Porthan óta eléggé a köztudatba átment, de hibákban még mindig bővelkedő mythologia tévedéseit. Másként 1849-ben. Akkorára, mint láttuk, módszere szabaddá vált, a tudományos érdekeknek sok tekintetben esztétikai szempontok léptek a helyére. Egyidejűleg a rekonstruálási cél tünedezésével az azzal kapcsolatos mythologiai érdek is háttérbe szorult. Ha más egyéb nem mutatná ezt, mutatja az Új-Kalevala előszava, amelyben nemhogy a mythologia kiigazításáról nincs szó, hanem történeti és nyelvészeti kérdések mellett még csak általában mythológiáról sem történik említés.

Mindent összefoglalva, a Régi- és az Új-Kalevala között mutatkozó szerkezeti, anyagi, stílusbeli és jellemzést illető különbségekből egyaránt Lönnrot munkamódszerének szabaddá válását állapíthatjuk meg. Nemcsak szabadon válogatott két évtized alatt összegyűlt népköltészeti gyűjtésében, mindent felhasználva, ami csak felhasználható volt a tágra engedett epikus keretek között, hanem felfogásban is merőben új célokat követett: az elméleti szempontokat jobbra félrehagyva, nem rekonstruálni akart, hanem művészi képet adni a finn költészetről.

Ezzel a fordulattal hozható kapcsolatba ugyancsak a

Régi- és az Új-Kalevala előszavában olvasható két érdekes visszaemlékezése azokra, akiknek a hatása alatt állott munkássága kezdetén. Az előbbiben Ganander mythológiájára és saját doktori értekezésére hivatkozik, azzal, hogy az abban kiadott versek olvasása közben gondolt volna hosszabb elbeszélések összeállítására s ennek megírásakor győződött volna meg gondolatának kivihető voltáról; az utóbbiban Beckert és Topeliust nevezi meg összeállítás és gyűjtés tekintetében példaadó előzői gyanánt. A két vallomásban ellentmondás van s az irodalomtörténet többnyire az előbbit elfogadhatatlannak tartja. Csakugyan valószínűnek is látszik, hogy gyűjtései előtt epikus tervekkel nem foglalkozott. Mégis talán jellemző lehet ez a nyilatkozat arra a korra, amelyben iratott s az ellentmondás oka az, hogy különböző időpontban, a retrospectiónak mintegy más-más szöge alatt tekintett vissza a munkásságát megindító körülményekre. Amikor Ganandert és a saját értekezését emlegeti, még korántsem szabadult fel oly mértékben, mint később az Új-Kalevala születésekor, az elméleti elgondolások közvetlen befolyása alól. Innen gondolom megmagyarázhatónak, hogy a Régi-Kalevala előzményeként mythologiai munkákra emlékezik vissza, míg az Új-Kalevala álláspontjáról azok felett már eltekintve fontosabbnak látja a Beckertől és Topeliustól nyert kezdeti ösztönzéseket.

Bármint álljon e kérdés, Lönnrot gondolkozása egészben véve azt az irányt követte, amelyet kortársai. Az 1830-as évekből az 1840-es évekbe átmenőleg fordulat megy végbe a finn olvasóközönség körében a népdalok inkább tudományos értékelésétől költői és nemzeti megbecsülésük felé. A Régi-Kalevala nagy sikerét az axioma-hit váratlan valóráválásán érzett csodálkozás, tehát elvi megfontolást feltételező okok döntötték el; általánosabban ismertté és kedveltté az Új-Kalevala lett. Amazt igazi romantikus lelkesedés fogadta, mely pl. az 1845. évi nemzeti felbuzdulás idején a finn nyelvért folytatott küzdelmek zászlajára iratta fel a Kalevala nevét; a tudományos irodalomra is az hatott termékenyítőbben. Castrén Mátyás, a finn-ugor tudományok megalapítója s 1853-ban megjelent

mythologiai előadásaiival annak a hagyományos mythologiai érdeklődésnek finn-ugor körre kiszélesítője, melynek ő a Kalevalával vette fel a fejlődése fonalát, belőle merített hitet és ösztönzést, hogy Szibériában keresse a finn-ugor népek őshazáját és ősköltészeti maradványait. Emez nagyjelentőségűvé lett az irodalom és a művészetek állandó ihletőjeként az egész finn szellemi életre. Másfelől hatása már a kezdődő realizmus korszakába esvén, kétséget támasztott az eposz népi eredete felől és fokról-fokra megdőntötte az axioma hitelét.

Mellőzve az eposz behatóbb ismertetését, mint amely túlvezetne a szorosan vett «keletkezés» problémáján : ennyiben jellemezhetjük a XVIII. században megindult s az Új-Kalevalában költői szempontból kiteljesedett fejlődés utolsó állomásait. A fejlődés irányát tekintve két szakaszra osztható. Az Ős-Kalevaláig túlnyomó részben szintetikus törekvést figyelhettünk meg, onnan kezdve a kompozíció lényegének változatlan megtartásával belülről való analitikus részletmunka foglalja el az egész kompozíció egybeszerkesztésére irányuló szintézis helyét. Utaltunk már arra, hogy e szintézist az axioma mennyiben segítette elő ; most felmerül a kérdés, hogy a Régi- és különösen az Új-Kalevala összeállításában tapasztalt analízis szabadabb módszereit miféle körülmények magyarázhatják? Talán a Régi-Kalevala rendkívüli hatása növelte volna Lönnrotnak már ekkor a közönség ízlésével is számoló költői becsvágyát? Bizonyára ezzel válnék érthetővé az a nagy gond, mellyel több mint két évig dolgozott az új kiadás sajtó alá rendezésén. Számolni kell továbbá a gyűjtött változatok felszaporodásának következményeivel. Ellentmondó vallomásaikból nem tudván kiválasztani az eredetit, szükségképpen fel kellett hagynia a rekonstruálás-sal. De lehetséges egy harmadik szempont is. Lönnrot saját felfogása munkájáról és a finn énekköltészetről mindenestre a legmegbízhatóbb kiindulása lehet a kérdés megfajtásának, mely véleményem szerint abban az újabb kérdésben van adva, hogy Lönnrot ebben a korban milyen állást foglalt el az axioma-felfogással szemben.

A *Kantele* egyik füzetében (1829) véleményt nyilvánított

az énekek régiségéről. Ezek évszázadokkal régiebbek lehetnek, — úgymond — mint gondolnók, mert hiszen hogyan terjedhettek volna úgy el s hogyan válhatott volna éneklésük az egész nép szokásává, ha már valamikor régi időkben e dalokat az ősök nem énekelték volna. A Régi-Kalevala előszavában már olyan megjegyzéseket olvasunk, melyek csak részben fedik az axioma felfogását, sok tekintetben azonban ellenkeznek azzal. Hangsúlyozza ugyan az énekek régiségét, említi (Arhippa Perttunen szavaival) újabbkori hanyatlásukat, de mintha csak éppen az axiómával akarna vitába szállni, kijelenti, hogy nem lehetnek egy ember szerzeményei, hanem a bennük elmondott események sorrendjében más-más időben születtek. A *Kanteletar* bevezetése, a népköltészetről való felfogásának ez a legnagyobb arányú összefoglalása azt mutatja, hogy időközben — bizonyára a lírai dalok más elvű összeállításának részbeni hatására — még jobban távolodott felfogása az axiómától. Kialakulóban van az az új álláspontja, melyet röviden a fejlődés álláspontjának lehetne nevezni. E szerint a népköltészet önként fejlődik és változik. Nem költi senki, hanem születik. S szervesen éli tovább a maga életét, akárcsak a termőföldbe hullott mag, amely kihajt, megnő, s egy bizonyos idő multával elpusztul. A *Kanteletarban*, úgy látszik, főként a lírai költészetre vonatkoztatta ezt az új felfogást; később a fejlődés álláspontját kiterjesztette az elbeszélő költészetre is a 40-es évek végén írt előszó-fogalmazványában, az Új-Kalevalát magyarázó svédnyelvű *Megjegyzései*-ben (1849) s az Új-Kalevala előszavában; de a szélsőségektől óvakodó, enyhébb fogalmazásban. Az említett előszó-fogalmazványban olvassuk azt a sokatmondó megjegyzést, hogy ha valaki két-három évszázaddal korábban fogott volna az énekek összegyűjtéséhez, fele annyit sem talált volna és sem mennyiségre, sem minőségre nem tudott volna összeszedni annyit, hogy összeállíthassa belőle a mostani Kalevalát. Ámbár — teszi hozzá — korábban magam is éppen ellenkező véleményen voltam. Mostani elgondolása szerint (amint ezt az Új-Kalevala előszavában is kifejti) már csak egy kis mag származik az énekköltészet őskorából; a többi

későbbi fejlemény, amiből nyilván következik, hogy az énekköltészet virágkora nem a legrégebbi multba, hanem hozzánk közeleső századokba teendő.

Régiség helyett újkori virágzás, hanyatlás helyett fejlődés, szétöredezett egység helyett később alakult kapcsolatok rendszere: ezek teszik a fejlődés álláspontjának lényegét. Az Új-Kalevalához magyarázatképpen írt svédnyelvű tanulmánya egyenest el is utasítja már a rekonstruálás programját. Érthető ez, mert hiszen rekonstruálni csak ott lehet, ahol valami hajdani egésznek képe él a helyreállító lelkében; Lönnrotnak azonban megingott axioma-hite, eltűnt szeme előtt a kép, melyet öntudatlanul követett, elhomályosultak az énekekben felismert, eredetinek vélt összefüggések. A fejlődés álláspontjának megfelelő program nem is lehetett helyreállítás többé, hanem a megkezdett fejlődésnek folytatása, befejezése. Amikor az Új-Kalevalát kiadásra készítette elő, nem valami tanult restaurátornak, hanem népi énekesnek képzelte magát, ugyanolyan énekesnek, mint Arhippa Perttunen, vagy mások a finn hősköltészet halhatatlan fenntartói közül. Látván, hogy azok milyen különbözőkép adják elő ugyanazt az éneket s ahol emlékezetük cserben hagyja őket, milyen önkényes módon segítenek magukon: magát is feljogosítottak érezte arra, hogy ugyanolyan módszer szerint járjon el: hogy mindazon idegen elemeket beleszője az elbeszélés anyagába, amelyeket helyel-közzel azok is az epikához kapcsoltak; hogy saját munkájában folytassa és befejezze az elbeszélő költészetnek képzelt további fejlődését. Amint az axioma, véleményem szerint, feltétel az Ős-Kalevala keletkezéséhez, éppen olyan feltétel az Új-Kalevala keletkezéséhez az axioma ellentéte: a fejlődés álláspontja.

Eredetét nem kereshetjük máshol, mint az axiómáét: a külföldi irodalomban. A két felfogás ugyanis nemcsak ellentéte egymásnak, hanem az utóbbi az előbbiből keletkezett. Adatokat sorolhatnánk fel arra, hogy Lönnrot ifjúságától fogva ismerte Homerost, figyelemmel kísérte a homerosi kérdés állását, melyről Gottlund *Otavája* is már megemlékezett (1828), sőt hosszabb részleteket fordított

belőle már a Régi-Kalevalát megelőző évben. *Muistelmia* címmel megjelent történeti kompendiumában (1836—37) mintegy 800 sort közölt fordításából, ugyanott két helyen is említve az újabb véleményeket. A *Kanteletar* bevezetése olyanformán szól a homerosi eposzokról, mint pusztá népdalgyűjteményekről. Többet mond két nevezetes nyilatkozata a negyvenes évek végéről: fentebb már említett előszó-fogalmazványában és svédnyelvű tanulmányában. Az első átmenet nélkül rátér a *Kalevaláról* a homerosi eposzok analogiájára azzal, hogy alighanem azok is évszázadokon át szájhagyományként változtak, növekedtek és «szépültek», míg végre előállt valaki, aki összegyűjtötte és összekötötte egymással. A második ott mutat rá a kapcsolatra a *Kalevala* és Homeros között, mikor megrója a tudósokat, amiért oly sokat vitatkoznak a homerosi kérdésen. Ez a vita sohasem keletkezhetett volna, — írja — ha lett volna annyi tapasztalatuk az énekhagyomány kezelése tekintetében, mint neki. Mert akkor valamennyien megegyeznének abban, hogy az eseményeket először egy azokkal egyidős skald énekelte meg, s hogy ez a rövidebb ének később a szóbeli hagyományozódás útján hosszabbodott meg s maradt fenn számos változatban.

Látnivaló, hogy már Lönnrot egyazon törvényszerűség folyományának fogta fel a görög és a finn eposz keletkezését. Joggal feltételezhetni tehát a kapcsolatot a homerosi eposzokról való elméletek, különösen a Lachmann-féle dal-elmélet és a fejlődés álláspontja között. Ezek szerint háromszor állott Homerosnak közvetett vagy közvetlen hatása alatt. Először az axiomával kapcsolatban — közvetve, mint-hogy az a felfogás bizonyára nem Homerostól függetlenül, hanem éppen analogiájára jött létre. Másodszor az Ős-Kalevala elkészülte után, mikor saját szavai szerint tőle vette az eposzi mintát. Végül az Új-Kalevalát megelőző években, midőn egyszersmind talán a nagyszámú variánsok összeolvasztásával járó nehézségektől is befolyásoltatva, mindenesetre azonban a külföldi homerosi irodalomtól függően a fejlődés álláspontja kialakult benne.

Vizsgálataink tehát igazolják, amit a bevezető fejtegetésekben valószínűnek mondottunk. Igenis változtak Lönnrot

nézetei munkájának céljáról s oly elvi kérdésekről, melyek befolyásolhatták a *Kalevala* kialakítását. Az axioma és a fejlődés álláspontja, két ellentétes felfogás, mely mindkettő végeredményben Homeros nevével foglalható össze, igen szerencsésen irányította az eposz kifejlődését. Az óvatos tudományos kezdet népies alapot vetett számára; az elmélet béklyóitól felszabadult folytatás és befejezés átalakította művészi egésszé és a finn énekköltészet gazdagságát visszatükröző képpé. Ha axioma nincs, a *Kalevala* aligha keletkezett volna. Ez volt az a gondolat, mely testet öltött benne s mely sohasem valósulhatott meg máskor, csak akkor, a romantika korában, tudomány és költészet csodálatos találkozásában. Függsét a romantika eszméitől mi sem bizonyítja inkább, mint az a tény, hogy sem manapság nem vállalkozik rá senki, hogy akár a finn, akár más tudományos alapossággal végzett népdalgyűjtések anyagából valamely eposzt «helyreállítson», sem a romantikát megelőző korokból nincs tudomásunk olyan époszról, mely azzal az áldozatos céllal iratott volna, hogy feledtesse a szerző egyéni munkáját és szinte az utolsó szóig a népet beszéltesse helyette. Az axioma álom volt s a *Kalevala* ennek az álomnak és az álomból való felébredésnek gyümölcse.

Bármilyen nagy jelentőséget tulajdonítunk is azoknak az eszméknek, melyek körüllebegtek a finn eposz bölcsőjét, mégis csak a háttérben szerepelnek azok, előbb mint merő lehetőségek, kívánságok, utóbb mint konkrét tárgyra irányuló elvek. Közelebb lépve egyre határozottabban egy egyéniség körvonalai bontakoznak ki a *Kalevala* keletkezését irányító gondolatok mögött. Egy rendkívüli fogékonyságú egyénisége, mely épp úgy átélte, felfogta a kor eszméit és szükségleteit, mint ahogyan a népköltészet szellemébe tökéletesen bele tudott olvadni s ki tudta érezni a beleérthető összefüggéseket. Tanult fej, de paraszti nép szülötte; Sammattiba, Nyugat-Finnországba való, de a keleti Karjala voltaképpeni felfedezője az irodalom és a tudomány számára. Összekötő személy Turku és Karjala: egyetemi tanultság és szinte érintetlennek látszó népi kultúra között. Tudós és költő egy személyben, de egyik sem oly kizárólagossággal, hogy

ne lehetne mindenekfölött a nyelvi kérdésekkel küzdő finn irodalom s a nemzeti nyelven művelt tudományok szükségleteinek őre és eszköze. Ő választatott ki arra, hogy a romantika kritikátlan, termékeny szélcsendjében a naív eposz létezésének gondolatát felfogja és programmul tegye meg saját munkássága számára. Példátlan ügyszeretetével és szerénységével ő egyedül volt képes olyan nagyszerű kompromisszumot létesíteni egy irodalmi mű és tudományos célokra használható népköltési kiadvány között, mely egyszerre megfelelehetett mind a két feladatnak ; a tudományosnak is, meg az irodalminak is addig, míg az alapos, szervezett gyűjtések fel nem tárták a finn népköltészetet a maga teljességében.

Amikor az egyetemen mythológiával foglalkozik s kevéssel később az énekek forrásvidékeit járja, voltaképpen két különböző területen veszi fel a fejlődés fonalát. Gyökereket ereszt a tudós hagyományokba és az élő népköltészetbe s a mythologia és a gyűjtés gyökérszálain keresztül válik tulajdonává az elmélet, amely rávezeti a kompozícióra, és az anyag, amelyből majd a *Kalevala* készül. A két ellentétes szempont, az anyagé és az elméleté, eleitől, már a XVIII. századtól fogva szemben áll egymással és mintegy versenyez az elsőségért. A mythologiai érdek uralkodik a költészet felett az első népdalközlések megjelenéséig. Azokban tör utat magának az anyagi érdek, a költészet szempontja. Így a disszertáció s a *Kantele* sem egyéb, mint ez ellentéteknek első jelentkezése Lönnrot fejlődésében. Azután a két szempont egyesül. A ciklusokban az énekesek előadásmódja szabja meg a motívumok sorrendjét, tehát még az anyagé a döntő szó a két érdek egyesülésében, de az Ős-Kalevalában felülkerekedik az elméleti törekvés és megveti az alapját az eposz költői épületének. A mythologiai elmélet összefüggést tételez fel, a gyűjtött énekanyag azonban ellenmondásokra irányítja a figyelmet. Innenfogva ismét a népdalközlésre irányuló törekvés lép előtérbe. Az összefüggéseket megtalálva, az ellenmondások kiküszöbölésére és a részletek kidolgozására, bővítésére irányul az eposz összeállítójának figyelme. Hovatovább az anyag válik uralkodóvá

az elmélet felett. A mythologiai érdek észrevehetően háttérbe szorul, hogy helyet adhasson az egész finn népköltészet mennél teljesebb befogadásának. Az Új-Kalevalában már anyag-uralom van az Ős-Kalevala elmélet-uralmával szemben. A szintetikus törekvés feloldódott analitikus részletmunkában. Lönnrot saját fejlődésében végrehajtotta az átmenetet az elmélettől az anyag érdeke felé, kivívta végül is a költészet győzelmét.

Ez volt az az út, melyen a finn énekek *Kalevalá*vá kapcsolódtak össze. Nem önmaguktól, automatikusan kapcsolódtak össze eposzá, hogy Lönnrotra már csak feljegyzésük és letisztázásuk várt volna, mint valamikor hitték; nem is Lönnrot és egyes kiváló énekesek együttesen osztoznak az eposz-összeállítás érdemében, mint mostanában is gondolnák némelyek; hanem Lönnrot maga fedezte fel a kapcsolatot közöttük s az esetleges népi asszociációk is csak az ő központi közvetítő személyén át válhattak az eposz számára terméke nyekké. Ő pedig miután az eposz-gondolat megfogalmazott benne, nagyjából ugyanazon mozzanatokon keresztül, mint amilyenek a művészi alkotó munka menetére is jellemzők, — a tartalmi összefüggések felismerésétől a mű formai kidolgozásáig, a szintézistől az analízisig — irodalmi úton, évtizedekre menő fokozatos munkával valósította meg Kalevala-élményét.

Látjuk, hogy keletkezése szempontjából a *Kalevala* párhuzamba állítható valamely irodalmi alkotás megszületésével. Különbség: hogy annak végleges kiformalása az irodalmi műveknél lassabban és nehezebben ment végbe, úgyhogy az eposz megvalósulását fokról-fokra, úgyszólván elemeire szétbontva figyelhetjük meg. Más kép, a műköltői alkotásokétól merőben különböző, tárul elénk, ha nem a mű keletkezését, hanem pusztán a folyamat eredményét nézzük. Az eposz szövege tisztán népi szöveg; a legmerészebb betoldások is csak átalakítások, kompilációk. A változatok ismerete nélkül, csupán a stílus alapján képtelenek volnánk népi és mesterséges kapcsolatok közt különbséget tenni. Az anyag és szellem két tényezője közül, mely minden alkotáshoz megkívántatik, az anyagot Lönnrot mindenestől a

népköltészettől vette. Minden változtatását az a hit sugalta, hogy a keletkezett új értelmezés megfelelt az eredeti elgondolásnak, vagy később esetleg önmagától kifejlődhetett volna. Nem akart az énekekből egyebet szerkeszteni, mint amire azok maguk adtak neki ösztönzést. Népiessége nem felemelkedés: a népköltészetnek irodalmivá nemesítése, se nem leszállás műköltő módjára a nép színvonalára, hogy magára öltse külsőségeiben a népköltészet kifejezési formáit, hanem bennemaradás, bennealkotás a népköltészet gondolatvilágában. Ebben az immanens népiességében áll a finn eposz legnagyobb értéke és ujsága. Verseinek ritmusából, képeinek lenyüggőző bőségéből ezeréves énekkultúra mélyiségei visszhangoznak felénk. Népi eposzt akarván szerkeszteni, Lönnrotnak irodalmi eszközökhöz kellett folyamodnia, de egyéni munkájának eredményeképp is a legnépiesebb eposzt alkotta meg a világirodalom minden eposzai közül. E tekintetben milyen távol áll tőle a Kalevala példájára készült észti eposz, a *Kalevipoeg* is, melynek összeállítója, Fr. R. Kreutzwald prózai mondákat is verses formába ültetett át s dolgozott be eredeti verses szövegei közé!

Túl a romantika eszméin, melyek szellemi légkört teremtettek a *Kalevala* születése számára s túl Lönnroton is, az eposz világrahozóján, így jutunk el oda, hogy végül a finn népben — abban, amely a régi énekeket költötte és fenntartotta — ismerjük fel a mű legigazibb szerzőjét. Ha a *Kalevala* csak eposzi keret volna, talán azt mondhatnók, hogy Lönnrot teremtette meg, de minthogy több eposznál: összesűrített foglalata egy nép elbeszélő költészetének, a szerzőség érdeme is az egész népre hárul vissza. Nemcsak az énekeket az költötte s az őrizte meg, melyek pillangó módra átalakulva eposzi szárnyakkal szálltak fel kiadójuk kezéből, hanem költői hagyományainak rendkívüliségével közvetve az ösztönzött mythologiai kutatásokra, népdalgyűjtésekre és népdalkiadványok kibocsátására is. Lönnrotnak a *Kalevalával* kapcsolatos munkásságában nincs egy mozzanat 1827-től 1849-ig, melyet nem a népköltészet sugalmazott volna. Az abban meglátott értékek bírták a gyűjtés lankadatlan folytatására, a kiadandó énekgyűjtemény kompozíciójának foly-

tonos bővítésére és változtatására. Kollektív munka volt az övé, melyben ő magát szerényen csak eszköznek tekintette s valóban az is volt népének és korának szolgálatában. De éppen ez a kollektivitás teszi a *Kalevala* keletkezésének problémáját páratlan érdekességűvé. Nem egy ember akarta, hanem egy egész korszak az eposzt, nem egy ember teremtette a művet, hanem csak összegyűjtötte és kiadta azt, ami már előbb is a nagy közösség ősi tulajdona volt. Átvette a multtól és átadta a jövőnek. Száz esztendő viszontagsága a *Kalevala* fényét nem homályosította el. Értékeit ma csak világosabban látjuk és becsüljük. Tudjuk, hogy Lönnrot bölcsen járt el akkor, mikor olyan eposzt szerkesztett, amilyen a *Kalevala* lett. Nem tagadjuk el a részességet az eposz megteremtésében s nem is vetjük szemére a kompozíció érdekében tett általában óvatos, kénytelen beavatkozásait. Vesszük, amint van : mint történetileg korhoz kötött alkotást, amilyen talán csak egyszer keletkezhetett, de amelynek időtlen jelentőséget adhat az, hogy egységes kompozícióba tömörítve mindenkor utólérhetetlen hűséggel együtt találjuk benne a finn népköltészet egész szépségét és gazdagságát.

KROMPECHER BERTALAN.

PÁZMÁNY SZEMÉLYISÉGE.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

V.

Pázmány az *európai nagypolitikában*. Politikai képzelete. Népszövetségi terve és az örök béke. Indítéka a magyarság érdeke. Politika és machiavellizmus.

Pázmányt hazájának sorsa indítja arra, hogy magas hivatalát és az udvarnál élvezett jelentős tanácsadó helyzetét felhasználva, a nyugateurópai béke helyreállításán fáradozzék. A Barberini bíborshoz 1629 nyarán intézett spanyolnyelvű emlékiratában (II., 55. sk. lk.) a helyzetet igen sötétnek látja. A fejedelmek Európát közös harcterré változtatják, mert idegen ügyekben szeretnek bíraskodni dicsőségi viszketegből vagy a tulajdonjog tiszteletének hiányából. «Noha mindnyájan óhajtják a békét, — mondja Pázmány, mintha csak a világ mai helyzetét írná le — mégis mindnyájan a háborúba sietnek . . ., melyben az erők minden haszon nélkül merülnek ki, alkalmat szolgáltatván arra, hogy a hit közös ellenségei a keresztény vallás kárára irányuló szándékait előbbre vigyék.» Azok a fejedelmek, akik fegyvert ragadnak, becsületbeli dolognak tartják a maguk részéről a békét föl nem ajánlani. Ezért a béke megteremtésére érdektelen, köztisztelőben álló tekintélyre van szükség, amilyen a pápáé.

Mintha csak a XX. század eleji világháborúról szólna a történetfilozófus Pázmány, annyira a háborúskodó örök ember természetét írja le : a harmincéves háborút a népek ugyanazokból a lelki indítékokból alig tudták abbahagyni, mint majdnem három század multán a világháborút. S ha akkor Pázmány a keresztény vallás közös ellenségének, a nevető harmadiknak, a töröknek hasznára célzott : a nemrég

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1935. évi 696. számában.

lezajlott világháború ugyancsak a keresztény civilizáció elleniségének, a bolsevizmusnak malmára hajtja a vizet. A mai természetlen leszerelési konferenciák jutnak eszünkbe, amelyek fokozatosan fölszerelési konferenciákká alakultak át, amikor Pázmánynak e sorait olvassuk: «Ennek a kornak vagy álnoksága, vagy szerencsétlensége az, hogy sem az eszközök, sem a lépések nincsenek arányban az elérendő céllal: *ugyanazokkal az eszközökkel, amelyekkel a békét akarják előmozdítani, a háború tüzét szítják.*»

Pázmány meglepő bátorsággal egyenest VIII. Orbán pápának tesz szemrehányást Barberini bíboros előtt, hogy mint pártok feletti tekintély, nem tesz semmit a béke helyreállítására, nehogy, mint a népek szeretett atyja, érdekelt félnek látszassék. «De nem szeretet az, amely megtűri, hogy saját szemei előtt érje kár azt, akit szeret s még a kisujját sem mozdítja meg, hogy annak elejét vegye.» A pápa szinte tüntet pártatlanságával, de közben fegyverkezik, amire a fejedelmek mind vakmerőbbekké válnak. A franciák megszállták Svájcot. De a pápa csak akkor fegyverkezett, amikor a németek megszállták a graubündeni hágókat. A franciák nem épp úgy veszélyeztetik Itáliát, mint a németek? Kár a pápának világi fegyverekhez nyúlni, mert nem ezek kölcsönöznek neki erőt, hanem a pápai-egyházi tekintély. A pápának, mint a nemzetek közös atyjának, mint lelki hatalomnak kötelessége fiainak vitás ügyeit elintézni. Mindezt, nem is éppen síma diplomáciai nyelven, azért fejti ki Pázmány, mert jól tudja, hogy a pápa Richelieu politikai igézete alatt áll, aki a német fejedelmeket és a svéd királyt II. Ferdinánd ellen való háborúba akarja bonyolítani.

De Pázmány diplomáciai képzelete itt nem áll meg: a pápa kibékítő köteles szerepét, mint alapgondolatot továbbszövi s egy népszövetségi tervezetté szélesíti ki. Egyébként józan valóságérzéke helyébe itt szinte az utópiának racionalisztikus gondolkodásmódja lép. Hisz három századdal ezelőtt az emberiség még kevésbé volt megérve a népszövetségi gondolatra, mint ma. Pázmány általában nem a képzelet stilizált világában, hanem a vaskos valóságban élt, melynek talaján mindkét lábával állott. A józan valóság iránt köteles

lojalitás hatotta át. Csak egyszer tévedt az Utópia tartományába, mikor a népszövetségi ideológia süppedékes talajára lépett.

A császár, amikor 1631-ben Gusztáv Adolf a Rajnánál szorongatja, a pápához fordul. De ez nem helyez kilátásba sem diplomáciai, sem pénzbeli segítséget. Ekkor merül fel az a gondolat, hogy a pápát talán Pázmány tudná sugalmazni, akinek nemzetközi tekintélye és az ellenreformációban szerzett érdeme Rómában különösen megbecsülés tárgya. A császár tehát az esztergomi érseket, mint követét küldi Rómába. Az udvar azt az utasítást adja először Pázmánynak, hogy iparkodjék a pápát megnyerni egy német-spanyol katolikus szövetség számára. A kardinális azonban minél többet töpreng ezen a terven, annál kivihetlenebbnek látja. Mozgalmas szellemét egy nagyobb szabású, a jelen helyzetben messze túlmenő megoldás gondolata ragadja meg, amely hite szerint az örök béke alapja lehet. Az örökös európai háborúk egyik legfőbb okát a császárhoz írt levelében (II. 245.) abban pillantja meg, hogy a katolikus fejedelmek is félnek a spanyol és az osztrák trón, a *Domus Austriaca* túlerejétől. Ezt a félelmet kellene megszüntetni oly módon, hogy a pápa, a császár s a német hercegek, a spanyol és a francia király, a velencei doge, a szavojai herceg, a toszkánai nagyfejedelem, a bajor és a lotharingiai herceg és még más fejedelmek védő- és támadó-szövetséget kötnének egymással az eretnenség kiirtására s a törököknek Európából való kiűzésére. A fejedelmek esküvel köteleznék magukat arra, hogy a szövetség tagjainak birtokát egyikük sem támadja meg. S ha ez mégis megtörténnék, akkor az összes szövetségi tagok együttesen lennének kötelesek a támadó fél megbüntetésében résztvenni. Ha viszály törne ki a tagok között, ezeket tárgyalások alapján eleve el kellene hárítani. «Azt hiszem, — ilyen himnusszal fejezi be Pázmány népszövetségi tervezetét, melynek kétes értékű elméleti szankciói nagyon hasonlók a mai népszövetségéhez — a katolikus uralkodók ennél dicőbb szövetséget (*gloriosius foedus*) nem köthetnek. És biztosan remélem, hogy ha minden egyes szövetségi tag teljesíti kötelességét, a szövetségből csodás sikerek támadnak.»

Ezeknek a nagy sikereknek reményéről azonban nem tudja meggyőzni Pázmány a pápát Rómában. A hozzá intézett emlékiratban (1632. április 6.) s élfőszóval hiába fejti ki, hogy ha a protestáns fejedelmek a római szentbirodalom s a katolikus vallás ellen összeesküdtek, akkor valamennyi katolikus fejedelemnek a pápa elnöklete alatt szoros szövetségbe kell tömörülnie. (II. 260.) Mert rögtön a pápa elé görbült a probléma kérdőjele: nem fogja-e így Európa népeinek katolikus és protestáns szövetsége a háborút állandósítani? A szövetség nem lesz-e az örök béke helyett az örök háború forrása? Továbbá: vajjon a katolikus fejedelmek szövetségének tagjai valóban meg fogják-e együttesen fenýíteni azt a tagot, aki nem engedelmeskedik s a másikat megtámadja? Et quid — kérdezte a pápa — si quis foederatorum alterum invadat? (II. 318.) A pápa reális politikai érzéke idegenkedett Pázmány utópiájától, amelynek végső indítéka egy európai katolikus ligának a török kiverésére s Magyarországnak felszabadítására való megalkotása volt. A tervezet egy igaz magyar álmodozása: az utókor számára Pázmány hazafias érzésének megható történeti dokumentuma. Személyiségének egyik legvonzóbb vonása: nyílt őszintesége ebből a mérész diplomáciai tervből is elötör: nem leplezi, hogy célja a katolicizmus diadala s a Habsburg-ház megerősítése. Egyesek lelkétől távol áll az egyetemes humanizmusnak az a fitogtatása, amely manapság az erkölcsi idealizmus szépen hangzó szavaiban önző hatalmi érdekeket, a világháborúban szerzett zsákmány örök megtartásának akarátát iparkodik elleplezni.

Pázmány államférfíui személyiségébe nem fonódik bele a barokk-kornak szófínomkodó, de álnok machiavellizmusa. A becsületes nyíltságot tartja a legjobb politikának. Ezért idegenkedik Bethlentől, akinek nem hisz (Bethlenii fidei non fidendum II. 594.), mert «nem tartja meg ígéreteit s *Machiavelli ragion de Stato*-ja szerint semmi kötelezettség nem tartja vissza, ha alkalma van a maga ügyének előmozdítására.» De ha távol áll is Pázmány a politikai és diplomáciai kétlelkűségtől, az államraisonnak az erkölcsöt zárjelbe tevő érvényesítésétől, nagy valóságérzéke, mélyreható ember- és tárgy-

ismerete elsőrendű gyakorlati államférfivá avatja. Elcsodálkozunk rengeteg politikai levele láttára, micsoda megbízható és gyors hírszolgálatral rendelkezett mind a nyugati, mind a keleti diplomáciai és hadi színtérről. Hírei nyomán azonnal tettekre lép: rögtön tanácsot küld a királynak, bírálja a nádor eljárását, békére inti az erdélyi fejedelmet, a törökre vigyáz, katonaságról gondoskodik. Különösen Bethlennek minden mozdulatát személyesen ellenőrzi (*periculosas et occultas machinationes Bethlenii*). Mindjárt tudja, hogy egy francia követ Bécsen át Erdélybe megy, hogy Bethlennek a német fejedelmekkel való szövetkezését előkészítse. Fürgén van gondja rá, hogy a horvát bán az Erdélyből Velencébe küldött Hatvany Istvánt szemmeltartsa, a császárnak sztabuli követe pedig Bethlennek odaküldött emberét figyelemmel kísérje. Mindjárt megtudja, hogy Bethlen politikai célból egy Habsburg-főhercegnővel szeretne házasságot kötni. Gyorsan értesül Bethlen hadikészülődéseiről s azonnal tanácsokat küld a királynak az ellentétes stratégiai akciókra, a végvárak felszerelésére, a királyi bandériumok összeállítására, a vezér kiszemelésére. Mikor Bethlen elveszi brandenburgi Katalint, Pázmány politikai intuíciója megérzi, hogy az új rokonság a fejedelmet támadásra készíti: «Az Bethlen elméjét ismervén, az új sógorságnak szele is accedálván, és az menyegző színe alatt az sok hamis biztatások és practikák előtttem forogván, én majd bizonyosan hiszem, hogy Bethlen is próbál valamit». (I., 494.)

Nemcsak jó egyéni, de kitűnő tömegpszichológus is: előre tudja, hogy a nép bizonyos helyzetekben hogyan fog viselkedni. Óva int például a hajdúknak nagy költséggel való kiteleltetése ellen a táborban, mert «kikelettel ezek mint az fürjfiak eloszolnak, és ha Bethlen megindul, elsőben is ezek állanak melléje, mert örökségek, feleségek, atyjokfiak nagyobb része az Bethlen birodalmában vagyon». (I., 496.)

Pázmányt nagyon bántja, ha Bethlen fondorkodásaival szemben naívnak és hiszékenynek tűnik fel a politikában: mindent fenékgig átlátó eszének tekintélyét önmaga előtt is féltve őrzi. A császári tanácshoz 1626-ban előterjesztett véleményében (I., 540.) egyenest kijelenti, hogy ha Bethlen azt

látja, hogy ők a fejedelem ravasz ígéreteiben bíznak, akkor joggal tarthatja őket ostoba fatuskóknak (*truncos nos judicabit*). «Az, — folytatja — hogy Bethlen napról-napra vakmerőbb a hazudozásban, igazában a mi bűnünk, mert amikor gyakran egész nyilvánvalóan hazudott, magunkat mindig tettetve, úgy válaszoltunk, mintha mindent elhinnénk neki és mintha semmit sem tudnánk a törökökkel való tárgyalásairól és egyéb huncutkodásairól.»

VI.

Pázmány emberismerete és emberszeretete. A barokk kor állameszméje és uralkodói eszménye Pázmány fogalmazásában. Politikájának és egyházkormányzatának népbarátság szelleme: látja a jobbágság nemzetfenntartó szerepét. Jogtörténeti tudása és közjogi érzéke. Nemzetének nagy lélekbűvára.

Pázmány politikai sikereinek egyik alapja mély *emberismerete*, amelyre úgy tett szert, hogy fiatal korától kezdve küzdenie kellett az emberek ösztöneivel, becsvágyával, irigységével és féltékenységével. Ezért egyáltalában nem idealizálja az emberi természetet: józan realizmusa úgy bánik az emberekkel, ahogyan ezt lelki valóságuk megköveteli. Államférfiúi nagyságának egyik jegye, hogy keresztül tudott nézni a lelkeken s ezek tulajdonságait a maga céljai szerint fel tudta használni. A politika nála a veleszületett tapintat és lelki bánásmód területe. Leveleinek megmaradt nagy serege élénk bizonyossága annak, hogy ösztönszerű lelki beleérző képessége, a mások lelkébe való finom transzpozíciója, a legkisebb lelki fodrozódások érzékeny megragadása, az észszerű indítékok gyors felfogása korának legkiválóbb magyar politikai taktikusává avatja. Erre a nagy pszichotechnikai érzékre mint eszközre szüksége is volt, mert hisz legfőbb politikai célja, a béke, mindig közvetítést, az indulatok csendesítését, a jobbra-balra való szuggesztíót és érvelést követelte meg tőle. Ellenfeleire is mély benyomást tett, mert érezték benne a meggyőződés feltétlen erkölcsi erejét s komolyságát és hazafias szándékainak tisztaságát. Nem állásának zordon magassági pátozával, hanem keresetlen közvetlenségének és fölé-

nyes egyéni tehetségének erejével hatott. Nála a politika, mint társadalmi akaratformálás, valóban a kiegyezés művésze volt. Ha valaha, éppen abban az időben a magyar állam a külső és belső erőknek nagyon is labilis rendszere volt: Pázmánynak az egyensúlyhelyzetért kellett napról-napra küzdenie. Egyensúlyban iparkodott tartani a királyt és az erdélyi fejedelmet, a királyt és a törököt, Erdélyt és a törököt, a katolikus és protestáns rendeket, a bécsi hatalmat és a magyar alkotmányt, a császárt és a pápát. S a folytonos kiegyeztetés, békéltetés közepett sohasem ingott meg erkölcsi erejében és méltóságában: Pázmány személyiségében a taktikai ügyesség a politika terén sem ment át a kétszínűségbe és ravaszságba, az óvatosság a fortélyosságba, az emberekre gyakorolt szuggesztió a szándékos becsapásba, a jogosult becsvágy az önző hatalomba és gőgbe, a nemzetéhez való hűség a sovíniszta nagyralátásba, hivatalának tekintélye a személyes imperializmusba, úgy ahogyan gyakran nagy egyházi kortársánál, Richelieunél.

Pázmánynak, mint a barokk kor államférfiának, amikor a politika nem a népképviselőkben, hanem a fejedelmi udvarokban játszódtott le, az állami hatalomnak azokat a képviselőit kellett alaposan kiismernie s lelki valóságukat ehhez mértén befolyásolnia, akiktől az országok sorsa függött: az uralkodókat, a pápát s bíbornokait, a minisztereket és kancellárokat, az ország nagyjait és a generálisokat: ezek lelki mi-voltával kellett tisztában lennie. Jól ismerte vágyaikat, indulataikat, lelki reakció-módjaikat s ezért sikeresen befolyásolni is tudta őket.

Még gráci tanár korából, amikor a későbbi II. Ferdinánd császár, még mint főherceg, palotáját a jezsuita rendházzal és egyetemmel földalatti folyosó útján egybekapcsolta, ismerte Pázmány az udvari légkört: a jezsuita kollégium tagjai gyakorta voltak az udvar vendégei. (Kastner Jenő: *Pázmány P. gráci évei*. Katol. Szemle. 1935. 14. l.) Ez a jezsuita barokk előkelőség és udvari szellem a gráci lelki éghajlat alatt Pázmány személyiségébe mélyen beivódott. Írásaiban szereti a fejedelmi tekintélyeket a régi és modern korból idézni, életüket példaképpen odaállítani, cseleked-

teikből hasonlatokat faragni. Pázmány előtt is a barokk korszak uralkodó-eszménye lebeg: a fejedelem, az állami hatalom feltétlen birtokosa, legyen egyben az egyház védelmezője, mint ahogy a *Dei gratia* fejedelemhez illik. Egyik prédikációjában (Pünkösöd után XXII. vasárnap II. préd.) tüzetesen megrajzolja ezt a vallásos uralkodói eszményt s a mögötte rejtőző államfelfogást. Az állami életnek s a fejedelem létének legfőbb rációját abban látja, hogy «az emberek bátorságos békességben éljenek és a gonoszak vakmerősége büntetések félelmével meggátoltassék». Az uralkodókat az Isten azért állítja a népek fölé, hogy a társadalomban rend legyen s az ő képében bosszút álljanak a gonosztevőkön: ezért hatalmuk szimboluma a kard. A fejedelmek *Isten szolgái*, az ő földi helytartói. De ezért egyben *világoskodó lámpások* is, mert kötelesek, hogy «minden tökéletességek tüköri legyenek és jó példájokkal a szent erkölcsökre utat mutassanak». A Szentírásban *Nap* (Sol) is a nevük, mert «mint a nap fényesebb a többi csillagoknál, úgy a fejedelem erkölce dicsőségesb legyen egyebekénél». (XIV. Lajosra ugyancsak nem ilyen értelemben illik a «napkirály» jelző.) A fejedelemnek nagy méltóságában is meg kell őriznie az alázatosságot, mert csak ez zabolázza hatalmát. Tisztában kell lennie képességének korlátaival; ne akarjon mindentudó lenni. «Noha azért gazdagsággal és hatalommal fellyebbaló egyebeknél a fejedelem: de tudománnyal, bölcseséggel, okossággal, szentséggel sokan fellyülhaladgyák őtet. És miképpen minden királyok testi betegségüket orvosokra bizzák: úgy a törvényes dolgokat törvénytudók, a hadviseléseket kapitányok által kell végbe vinni, mert mindezekre nem eliséségesek a királyok.» Ezek könnyen hajlanak a kevélységre, pedig «Isten ki szokta szaggatni szárnyokat a fennrepülőeknek». A fejedelem legyen jó pásztor, aki nem éhezteni, nem fárasztja agyon, nem nyúzza-fosztja juhait. «A jó pásztor megnyiri, de meg nem nyúzza a juhokat. Gyapjú helyében gyapjú nő: bőr helyében bőr nem újul». Az uralkodónak nem szabad mód nélkül tékozolni az ország jövedelmét, hogy pompára és játéokra költse. Ennek a gondolatnak megvilágítására Pázmány Nero és Heliogabalus császárok antik

példáit idézgeti, de átall saját korának pompakedvelő barokk fejedelmeire célozni. Az uralkodó legyen egyenes és őszinte, soha hamis színbe ne öltözzék: «Efféle álorcákat az emberek szeme eleibe adhatnak a fejedelmek a hamisság rejtegetésére, de Istent meg nem csallják, kinek hátulütő pálcaja fejek felett forog.»

A barokk korszak uralkodó-ideáljából logikusan vezet le Pázmány az alattvalók kötelességeit: a fejedelmek Isten helyett és nevében uralkodnak, tehát «a fejedelmeknek és uraknak ne úgy engedgyünk, mint embernek, hanem mint Istennek, mivel keresztyén engedelemmel nem egyébért engedünk nékik, hanem Isten akarattyáért és parancsolattyáért, aki elünkbe rendelte őket». Nem lepheti meg ezen politikai felfogás ismeretében a modern embert sem, ha Pázmány sok-sok levelében uralkodóját a kor szokása szerint mint a németrómai szentbirodalom fejét így szólítja meg: *Sacratissima Caesarea Regiaque Majestas!* Az alattvalói engedelmisség és hűség azért nem akadályozza meg a magyar érseket, hogy uralkodóját ne figyelmeztesse hatalmának a magyar alkotmányban rejlő s esküvel biztosított korlátaira. A rendi magyar alkotmány alapján állva, tiszteletben tartja és tartatja fölfelé és lefelé a nemesi rendnek jogait.

Érdemes egybevetni Pázmánynak ezt a prédikációját Bossuet-nak «A Szentírás szerint való politika» című beszédével, melynek alapgondolata szintén az, hogy a fejedelem nem önmagáért, hanem a népért, a közérdekért van. A fejedelem elé Pázmány is, Bossuet is majdnem ugyanazokat az erkölcsi és politikai elveket szabják. De míg Bossuet előtt a barokk kor abszolút uralkodójának eszménye lebeg, akinek csak belső vallás erkölcsi korlátja van, azaz keresztyén lelkiismerete, addig Pázmány még egy külső korlátot is ismer: az ország alkotmányát.

De milyen a nagy érseknek felfogása a népről. milyen az érzülete a jobbagyság iránt, melynek ekkor még nincsenek alkotmányos jogai? Alkotásainak túlnyomó részével kétségkívül a magyar nemesi középosztályt akarta emelni a művelődésen keresztül vallásos és politikai erejében. Azonban lelke mélyén szerette a köznépet is, mint a magyarság zömét s

tisztában volt ennek nemzetfenntartó jelentőségével. Bizonyosága ennek az a nagy buzgalom, amelyet a nép lelki gondozására fordít: a falvakat is papokkal iparkodik ellátni, vagy legalább is vándorlelkészeket küld (elsősorban jezsuitákat) faluról falura az addig elhanyagolt nép pasztorációjára. Figyelme erősen kiterjed a hódoltsági területekre is: a római propaganda congregatiót is kéri vándormisszionáriusok küldésére. A királyt arra sugallja, hogy a portához küldendő követségének adja utasításba annak sürgetését a szultánnál, hogy a törökök ne gördítsenek akadályt a hódoltsági területen a katolikus papság tevékenysége elé a bécsi egyezés értelmében s a nemrég elfogott franciskánusokat bocsássák szabadon.

De a nép anyagi helyzete is nagyon szíven fekszik: a Bethlenhez és Rákóczihoz írt s békességre intő leveleiben szinte refrain-szerűen tér vissza az a motivuma, hogy a háborúk következtében a nép vagyona egészen elpusztul, nyomorúsága hihetetlen mértékben növekszik. A fölkelő hadak s a német katonaság elszállásolása téli idő alatt egészen kifosztja a népet: «Az quartirozás úgy elfogyatja a szegénységet (= szegény népet), hogy magok is éhhel, hideggel halók lesznek, és a hadakat sem tarthatják.» (II. 146.) Pázmány népbarát politikája a törökökkel kötendő egyezménybe annak bevételét is javasolja, hogy az adószedést hagyják a törökök a hódoltsági területen is a falu bíraira, mert ha az egyezés ellenére maguk szállnak ki, ezt zsarolásra használják ki a kóbor török katonák. (II. 454.) Pázmány személyiségének népszerű vonására meghatóan jellemző, hogy ezernyi gondja közepett is hány levelet ír szegény jobbágyok ügyében, hogy igazságukat önzetlenül diadalra juttassa. Thurzó György özvegyét kéri, hogy egy szegény emberre, Sarnóczayra ne nehezteljen, «legyen irgalmassággal hozzá s holmi dibdábját adassa meg a nyavalyásnak». (I. 114.) A pozsonyi királyi kamarát levélben rá akarja venni, hogy büntesse meg a csataiakat, mert ezek «egy szegény jobbágyunknak vonták el szekerét és lovait». (I. 140.) Körmöc város tanácsát erélyesen inti, hogy a néhány jobbágytól minapában a városi hatóság által elkobzott tallérok hátralévő részét is adassa vissza nekik, mert ezek a parasztok a török hódoltságba

tartoznak és életük megmentésére kénytelenek a tallérokat beváltani. (I. 334.) Milyen boldog, amikor gróf Pálffy Pál egy kis énekes fiút («discantista gyermeket») küld hozzá! Örömmel jelzi köszönő levelében, hogy a húsvéti ünnepek alatt a fiúval próbát fog tenni s ha alkalmas, Nagyszombatban tovább taníttatja: «és legyen ott módja az tanulásban.» (II. 477.) A tehetséges köznépi fiúk művelődése is szívéen feküdt.

Pázmány politikai személyiségét elemezve, szemünkbe szökik még nagy jogtörténeti tudása és közjogi érzéke. A magyar trónöröklésről 1625-ben írt emlékirata a magyar trónöröklés rendjének mintaszerű történeti kifejtése. Alkotmányos érzülete mind II., mind III. Ferdinánd királlyá választásánál minden bécsi nyomás ellenére kitartott a «választás» (electio) kifejezés mellett s ragaszkodott ahhoz, hogy a király a nemzet jogait és szabadságait biztosító hitlevelet adjon ki s a koronázáskor alkotmánybiztosító esküt tegyen. Viszont azonban, amikor Bethlen királlyá választatik, Werbőczy Tripartituma nyomán a szent korona elméletéből kiindulva védi meg a legitimitás elvét. Az állami hatalom a törvényesen megkoronázott király kezében van ugyan, de törvényeket csak a *populus* (főpapok, főnemesek, nemesek) hozzájárulásával hozhat. A Bethlent királlyá választó országgyűlésen azonban a főpapi rend nem volt jelen; egyébként is II. Ferdinánd személyében Magyarországnak törvényesen megválasztott és megkoronázott királya van. Az országgyűlés, mely Bethlent királlyá választotta, nem volt törvényesen összehíva, a választás nem ősi szokás szerint ment végbe, hanem erős fegyveres megfélemlítés közepett. (*Vindiciae Ecclesiasticae*. Pázmány Összes Művei. Latin sorozat. VI. köt. 541—550. lk.). — A magyar király *rex apostolicus* címének Szent Istvántól való történeti igazolása Bonfinius, a Tripartitum, II. Endre decretuma, a *Vita Sancti Stephani* krónika alapján Pázmány jogi és történeti műveltségének fényes tanúsága. Nem vesz részt 1627-ben a nemesi insurrekcióban, amiért azzal vádolják, hogy kivonja magát az ország védelméből. Pázmány azonban kifejti, hogy a törvények szerint csakis a király rendelheti el a

nemesi fölkelést, nem pedig a nádor. Ha a király hirdeti ki a fölkelést, ő is azonnal részt vesz benne. Ilyen féltékenyen őrködött Pázmány a törvények megtartásán. (I. 653.)

Ha Pázmány politikai tevékenységét, ennek céljait és eszközeit szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy az ő szemében a politika elsősorban a nemzeti lélek gondozása, a magyarság kollektív tudatának pasztorációja: valóban *cura animarum*. Pázmány politikai hivatása lényegében ugyanazon szellemű, mint főpapi küldetése: ahogyan minden nagy nemzeti reformátor Zrinyin keresztül Széchenyiig, a nagy érsek is, ezeket megelőzve, a nemzeti fejlődés első föltételének a belső erkölcsi megtisztulást, a nemzeti közlélek komoly, semmit el nem palástoló diagnózisát, magára eszmélő *önismeretét* tartja. Mint nemzetének nagy lélekbúvára, aki a magyar lelket, ennek észjárását és vérmérsékletét apróra ismeri, szóval és tollal iparkodik a maga ismeretére rázni, önkritikára bírni, a tökéletesedés útjára vezetni. Tudja, hogy ez a *bellicosa gens* számára hosszú út, de hittel hisz a fokozatos művelődésnek, a szellem lassú csiszolódásának és öneszméletre jutásának erejében. Ezért sóvárog mindig a béke után: egész politikája mindig békepolitika, hogy megvalósíthassa álmát: a magasabb magyar műveltséget, mint a nemzeti lét leglényegesebb és legállandóbb biztosítékát. Így Pázmány politikájának legfőbb forrása a pozitív, alkotó kultúrpolitika lehetőségének biztosítása.

VII.

Őszintesége és egyenessége a politikában. Fokozott önérzete és méltóságtudata. Összeütközései az egyházban és a politikában. Becsvágya. Jogtudata: jogait megvédi a pápával, királlyal, nádorral szemben. Nemcsak a szellemi, hanem a gazdasági javak iránt is van érzéke. Természetszeretete.

Pázmány személyiségének egyik legfőbb erkölcsi vonása feltétlen nyíltsága és őszintesége: minden kétszínűség, véleménypalástolás, kettős viselkedés távol áll tőle, ami pedig a politikusnak rendszerint eredendő bűne vagy később megszokott lelki kelléke. Nézeteit mindig nyíltan és becsületesen

nyilvánítja s ugyanezt másoktól is megköveteli. Semmi sem háborítja fel annyira erkölcsi valóját, mint a kétszínűség, az intrika, az «álorca». A kettős értelmű szavakat, a gyávaság e virágait, szíve mélyéből gyűlöli. A gondolat szabad és őszinte nyilvánítása szemében elemi erkölcsi kötelesség: «Rabságnál is nagyobb volna, — üzeni a vele összehorgoló Esterházy Miklós nádornak — ha *libera opinio* és *vox* nem volna közöttünk». (II. 707.)

Egyenest meg is mondja véleményét, mint láttuk, a hatalmasoknak: a császárnak, a pápának, a fejedelmeknek. Thurzó Szaniszló nádornak azt a panaszát, hogy országos dolgokat elhallgat előtte, kereken visszautasítja: «Kegyelmed abba bizonyos legyen, hogy ha mi olyat értenék, amiről azt ítélném, hogy kegyelmednél nyilván nem volna, el nem mulatnám, hogy kigyelmednek megírnám». (I. 391.) Batthyány Ádámról azt hallja, hogy csak tettetésből mutatja magát katolikusnak, mert érdekei így kívánják. Azonnal tudakozódik Batthyánynál, vajjon igaz-e a vád, «mert nem hogy Isten előtt, de világi mód szerént is, sem tisztességet, sem böcsületet nem érdemelne, aki az hittel így játszódnék». (II. 110.) Sehogysem tudta Pázmány elviselni kora másik nagy magyarjának, a heves és rátarti Esterházy nádornak intrikáit, aki a viszálykodás közepett a kardinálist nem átalotta «vörös vitéznek» gúnyolni. A civakodás oka a mellett, hogy az érsek a maga hatáskörét túlságosan kiterjesztette, éppen Pázmány őszintesége volt, amely sokszor arra indította, hogy a nádor véleményével szembehelyezkedjék, már pedig a nádor nem igen tűrt ellenvéleményt. Egyszer Esterházy azzal vádolja az érseket, hogy véleményéhez hozzájárult s a király tanácsában mégis megellenezte. Pázmány a félreértést igazolja. Később a nádor a dolgot mégis fölmelegíti és fölhányja. Pázmány levelében ezért erősen megrójjá: «Sem keresztyénhez, sem böcsületes úri emberhez nem illik, az egyszer eltemettett és békeséges barátsággal elnyomott dolgot újabban gyűlölségnek matériájává tenni.» «Én hízelkedni nem tudok, hazudni pedig tudva nem akarok . . . A Tanácsban is nem háta megé szólottam kegyelmednek, hanem szemtől szemben . . . tudván a kegyelmed természetét,

mely nehéz néven veszi, ha ki per omnia azt nem mondja, amit kegyelmed . . . Én soha arra nem kötöm magamat, hogy valamit kegyelmed javál, azt mind helyén hagyjam.» (II. 426—8.) Pázmány «magyarul és kerek szóval» fejt ki a nádor előtt, miért viseltetik ez «halálos idegenséggel» iránta. Vádolja a nádort, hogy őt a király előtt óraszám iparkodik befeketíteni, pedig ő sohasem szól a nádorról a királynak. Ne kívánja tőle Esterházy, hogy mindig ugyanazt gondolja, amit ő: «Ha kegyelmed abban helyezteti a barátságot, hogy mindenben a kegyelmed tetszésével egyezzek és az ellen ne szóljak, mikor nem tetszik, le kell tenni a barátságról való gondolkodást. Mert én nem köthetem magamat, kiváltképpen Uram előtt, kinek juramento köteles vagyok, hogy félelemre és barátságra való tekintet nélkül, amit ítélek azt mondom.» (II. 441.) Az is bántja az érseket, hogy Esterházy minden kósza pletykának, «akármí piaci híreknek» felül, pedig a nagyállású embernek nem illik mindjárt mindent elhinni és beugrani: «mert az nagy embereknek nem kell hamar hinni; és amit elhisznek is, nem kell mindjárt kiönteni.» (II. 458.) Sokan csak azért hordoznak híreket a nádorhoz, hogy vizályt keltsenek: «Mert ne higgye Palatinus Uram azt, hogy mind jóakarói, akik reá mosolyognak; sem azt, hogy az ő kegyelme dolgában is kedvetlenségszerzők nem volnának.» Felháborodva tiltakozik az egyeneslelkű Pázmány a nádor vádjá ellen, mintha ellene «cifrával» (chiffrevel, titkos jegyekkel) írt volna leveleket az udvarba: «Nincs is az udvarnál senkivel cifráim». Ez méltatlan volna őszinte természetéhez. Egész vizályuk forrása az, hogy ő a királynak nyíltan mindig megmondja és megírja, amit Isten és lelke szerint helyesnek ítél, ha ellenkezik is a nádor nézetével. A palatinus gondolja meg: «nem okos emberhez való, hogy azt kívánja, hogy mindennek tessék, ami neki tetszik. Nem is lehetséges az.» (II. 707.) Cívódásuk oka kétségkívül az is volt, hogy Pázmány a nádori hatalmat intézményesen háttérbe szorítani törekedett.

Pázmány feltétlen őszinteségének és nyíltságának lelki forrása rendkívül fejlett *önérzete*: hatalmas tehetség feszül lényében s ennek lelki vetülete nagy függetlenségérzése és

erős önérzete. Tudja, hogy kicsoda, s ezért bátor; sértést, félreállítást, személyi méltóságának érintését nem tűri. Már mint gráci tanár panaszt emel Aquaviva jezsuita generálisnál külföldi rendtársainak fennhéjázása ellen, akik az osztrák és magyar rendtagokkal lenéző módon bánnak. (I. 14.) Mélyen sérti önérzetét, hogy két teológiai tételét a kegyelemre vonatkozóan a rend római hittudósai megcenzurálták, míg másoknak egyenest hitellenes tételeit nem kifogásolták. Már két évvel azelőtt is két tételét cenzúra alá vetették s amikor védőiratot írt, ezt Grácban visszatartották. (I. 16.) Még mint fiatal hitvitázó jezsuita igen önérzetes és bátorhangú levelet intéz a protestáns Thurzó György nádorhoz, aki «istenkáromló könyve» miatt megidézi. Bűntelennek érzi magát, mert amit írt, bizonyítékokkal igazolta is. Nem hajlandó hitvitázó irata miatt világi fórum előtt megjelenni, mert ez a hit kérdésében nem illetékes. (I. 38.) De, úgy látszik, egyházi elüljárósága is 1609-ben megsokallja Pázmány harcias rohamozó modorát. Aquaviva generális Rómából óvatosságra inti, mert attól fél, hogy okot ad a protestánsoknak a Jézus-Társaság üldözésére. Különösen felháborítja a protestánsokat «Az Nagy Calvinus Jánosnak Hiszen-Egy-Istene» című iratával, amely ellen a protestáns rendek az 1609. évi országgyűlésen erősen kifakadnak: «egy istentelen jezsuita, Pázmány Péter, istenkáromló könyvet szerkesztett a kálvinisták ellen». Némelyik közülük az alsó táblán követelni kezdi a jezsuiták száműzését az országból. Pázmány kénytelen magát ellenfelei dühével szemben egy időre biztonságba helyezni. Pázmánynak ezt a visszavonulását a jezsuita generális is helyesli. (I. 767.)

Pázmány önérzetes, magát nem hagyó természetének jelentős tanúsága az a rendfőnökéhez 1616. februárjában Rómába írt levele, amelyben visszautasítja néhány rendtársának ellene szórt rágalmait s nekik hitelt adó elüljárójának kíméletlen bánásmódját, aki nem akarja többé Magyarországra engedni s Olmücebe rendeli. A pápához ez ügyben írt levelét elsikkasztották s neki veszett híret költötték. Tiltakozik Pázmány ilyen eljárás ellen: indítsanak vizsgálatot s tisztázzák a vádat. Ha ez így folytatódik, kilép a jezsuita-

rendből; már úgysis van a pápától engedélye arra, hogy a szigorúbb Sommascha-rendbe lépjen. Ezt az engedélyt igénybe fogja venni. Pázmány erős önérzete — a köteles alázatosság határát túllépve — azzal fenyegetődzik, hogyha rendi ellenségei továbbra sem nyugszanak, mindent nyomtatásban is a világ elé tár s ártatlanságát a nyilvánosság előtt bebizonyítja. A rendben ellene folyó áskálódás annál rosszabbul esik neki, minél inkább tapasztalja, hogy a világ legkiválóbb uralkodói oly kitüntető véleményt táplálnak róla (honestissimo summorum orbis Monarchorum iudicio de me in tanta calamitate sublevarer. I. 53). Ekkor még tiltakozik Pázmány azon vád ellen, mintha magas egyházi állásra törne. A generális iparkodik válaszában Pázmányt megnyugtadni, hogy nem hiszi el a rágalmakat; a vádolt rendtagokat menteti. Azt sem gondolja, hogy Pázmány püspök szeretne lenni; biztos benne, hogy ezt Pázmány hivatásszeretete és szerzetesi fogadalmának tudata (vocationis suae memoremque voti) nem engedi meg. De ha Pázmány mégis el akarja hagyni a rendet, ő nem akadályozhatja meg. (I. 74.) Pázmány két hónap múlva elhagyta a jezsuita rendet s a Sommascha-rendbe lépett, bár ennek öltönyét sohasem vette föl. A király 1616. április 25-én túróci préposttá nevezte ki s így az ország főpapjai sorába emelte, hangoztatva, hogy a pápa Pázmányt a Jézus-Társaság kötelezettségeitől fölmentette. A jezsuita rendből való kilépésének oka valószínűleg az volt, hogy ne egyenest a rendből neveztessek ki túróci préposttá, majd rövidesen esztergomi érsekké, mert a protestáns rendek különösen felháborodtak volna, ha egy aktív jezsuita foglalta volna el az érseki széket. (L. Hanuy F. jegyzeteit I. 773—777.) Másrészt a jezsuita rend elvszerűen örködött azon, hogy tagjai ne emelkedjenek magas egyházi méltóságokra.

Pázmányt fokozott önérzete, méltóságának öntudata sokszor összeütközésbe hajtja az ország nagyjaival. Tiltakozik a királynál az ellen, hogy Thurzó Szaniszló nádor a primásnak a felszólalásban való elsőségét az ország és megyegyűlésen kétségbevonja. (I. 399.) Azonnal lemond a királyi tanácsban viselt consiliariusi tisztéről, amikor egyszer Es-

terházy nádor a hozzá tanácsülésre menő Pázmányt egy éppen nála lévő török miatt rögtön nem fogadja, hanem az előszobában szolgák és alantas törökök között várakoztatja. Pázmány megsértődve távozik s a királynál panaszt emel. (I. 643.) Külön emlékiratot szerkeszt az esztergomi érseknek egyházi és világi kiváltságairól és jogairól, amikor észreveszi, hogy Esterházy nádor ezeket nem veszi figyelembe. Méltóságának és jogainak önérzetes tudatában állapítja meg, hogy az esztergomi érsek nemcsak metropolita, hanem az ország primása, aki a királyt koronázza ; az ország hercegeit s nagyjait megelőzi ; nyilvános gyűléseken jobbról az első helyen ül ; a magyar királyok adoptív atyja, ezért nem Reverendissimus Pater, hanem Dominus ; Zsigmond császár és király óta a római szent birodalom hercege, ezért a *Celsitudo* cím illeti meg ; a legfőbb kancellár, aki az aranybullát és a kettős pecsétet őrzi. Ezeknek a jogoknak sértetlenül való megőrzésére esküje kötelezi. (II. 526.)

Pázmány önérzetét különösen növeli császári követi megbízatása Rómába. A barokk kor pompakedvelése és hatalmi érzése fogja el, amikor 1632. március 28-án Róma város első kapujától fényes menettel vonul be az örök városba, majd két nap múlva a Porta populi-tól lóháton ülő bíbornokoktól kísérve közeledik a pápai palotához, ahol az ünnepélyes bíbornoki kalapot veszi át. Önérzete azonban csakhamar súlyos sebet kap, úgy hogy a pápával is szembe kell szállnia : a pápa megtagadja tőle a követi címet, bár *de facto* nem gátolja meg a követi tisztség gyakorlásában. De miért támaszt a pápa nehézséget a követi cím miatt, amikor a követi működést tényleg megengedi a bíbornoknak? Pázmány előbb Barberini bíboros, majd maga a pápa előtt szóval és írásban kifejti, hogy a császár követségi megbízása nem összeférhetetlen a bíbornoki méltósággal. Miért vetik fel éppen most ezt a gyűlöletes kérdést, amikor ezzel Magyarország primását önérzetében sértik s a nagy világ előtt megszegyenítik? Tiltakozik az ellen, hogy tőle a császári követ címe megtagadtassék, magát továbbra is annak fogja tekinteni, míg császári ura másképp nem intézkedik. Erről valamennyi bíbornokot levélben értesíti. (II. 268.,

273., 307.) Jóideig tárgyal a pápával és titkárával a császárnak adandó segítségről, a katolikus fejedelmek ligájáról, de amikor többszörös tárgyalás után éles esze észreveszi, hogy sikerre nincs kilátás, még a nyári hőség előtt kellemetlen benyomással elhagyja Rómát. A magyar kardinális fényes tehetsége sem tudta a francia kardinálisnak, Richelieunek befolyását a pápai udvarban ellensúlyozni.

Mihelyt a király 1616 augusztusában elhatározza, hogy Pázmányt érsekké nevezi ki, a bécsi udvari kamara Pázmánytól az érseki javadalmak rovására engedményeket kér. Pázmány méltóságának tudatában megsértve érzi magát, tárgyalásba nem bocsátkozik, mert — mint írja — a simónia bűne nélkül az érsekség elnyerése előtt ilyesmire nézve nem szabad egyezkednie. S mekkora méltósággal viseli pár év múlva, amikor Bethlen Pozsonnyal együtt egész Felső-Magyarországot elfoglalja, a magát Bécsben szerényen megvonó Pázmány a rá tornyosuló anyagi bajokat! «Én egy talpalatnyi földet, egy pénz jövedelmet szeptembertől fogva nem bírok, — írja Bécsből Thurzó Szaniszlónak 1620 márciusában — itt vagyok egynehány püspökkel együtt; soha bizony, miolta itt vagyunk, senkinek közülünk egy falat kenyeret (nem hogy egyebet) senki sem adott, mindenömöt odavesztöttem.» (I. 226.) De azért nem esik kétségbe, marad az, aki: a most csak szellemi hatalmára szorítókozó önérzetes Pázmány.

Mint érsek semmiféle jogát nem engedi veszendőbe. A királyhoz intézett egész sereg levélben érvényesíti a pisetum-jövedelemmel jutalmazott pénzverés-ellenőrző jogát. Hányszor küld a királynak újveretű körmöci pénzeket annak kézzelfogható bizonyosságára, hogy mily hanyagul verik a pénzeket. Arra kéri a királyt, utasítsa a körmöci kamarát, hogy a régebbi pénzek mintájára szabályos és egyenlő formájú pénzek veretessenek. (I. 498.) Ha a kamara ezt a kérést továbbra sem teljesíti, Pázmány azzal fenyegetődzik, hogy ősi jogánál fogva jelentést tesz az országgyűlésnek. (I. 658.) Amikor a kir. kamara újabb anyagi terhet akar róni az érsekségre, kemény szavakkal védi meg Pázmány egyháza jogait. «Kész vagyok — írja a királynak (I. 536) — inkább életemet és állásomat feláldozni, mintsem köteles-

ségemet megszegve, megengedni, hogy elődeim öröksége, a szent királyok adománya akár kicsinyben, akár nagyban bármiként megcsontassék.»

A maga jószágaiban ugyancsak rendet tart, mint jó, gondos gazda: nemcsak a szellemi, hanem a gazdasági értékek iránt is nagy a fogékonysága. Sajátkezű írásokban irányítja gazdatisztjeit a gazdaság legapróbb részleteiben. «Az Nona és Decima beszédére — utasítja érsekújvári gazdatisztjét (I. 286.) — szorgalmatos gondja legyen. Minden faluból az bíró és egy eskütt jelen legyen az bárányok, kepek, méhek, bor számoláskor, ők is rovást tartsanak mindenekről... Gondja legyen jó idején, hogy a hol az jószágban hordót és abroncsot csinálnak, annyi hordó készíttessék, mennyi szükséges.» Pontokba foglalt utasításokat ad, majdnem egész szabályzatot, az érseki udvar prefektusának a cselédségre s házirendre nézve. Ezekből a rendszerető, pontos és szigorú gazda képe domborodik elénk. A személyzet létszámcsökkentése nem a mi korunk találmánya: Pázmány már megköveteli udvari prefektusától, hogy «superfluas personas ne szenvedjen, hogy senki se tartson az udvarban lézengő inasokat.» Az egyházfejedelem állásához mérten a külsőségekre is sokat ad: «Mind úton, mind otthon legalább két drabant álljon az külső ajtómnál. Ebédkor is az csatlósok és egyéb drabantok közül is legyenek mindenkor négyen vagy többen is az ebédház ajtajánál és vigyázzanak, hogy az ezüst marhában kár ne essék. És idegent kérdetlen be ne botsásanak, hanem várakoztassák, míg praefectusnak vagy komorniknak hirt nem adnak.» Még az asztali kiszolgálás rendjét is tüzetesen szabályozza: «Az étkefogók, mikor az első fogást leteszik, alá ne menjenek, hanem az asztalnok másod vagy harmadmagával menjen alá, adassa az étket, és mikor feladják, úgy küldjön az több étkefogokért, hogy az asztal környül legyenek az többi, az kik szolgáljanak. Az pohárszékhez senki ne ártsa magát, és az pohárnok hire nélkül se unciát, se pohárt ne merjen elvenni, se más embernek az pohárszékürl gazdálkodni. Az drabantok vigyázzanak, hogy a kőfalt, garádicsot, oszlopokat szövétnekekkel meg ne rútsák az inasok.» (I. 304.)

Nemcsak utasításokat ad gazdatisztjeinek, hanem maga is dolgozgat kertjében. A halála előtti évben első őszi gyümölcsstermeléséből őszi barackokat küld Dietrichstein olmüci püspöknek. Büszkén írja neki, hogy a fát, amelyen a barackok termettek, ő maga oltotta be török területről szerzett ágakkal (*arbor, quae fructificavit, mea manu concerta est*), úgy hogy ebből a gyümölcsből most már az érseki kertben sok terem. Írásainak hasonlataiból, természeti leírásai-ból kitűnik, hogy szereti a természetet, állatokat, főkép a madarakat. «Hallám, — írja Dallos győri püspöknek — hogy oda kegyelmeitek felé ilyen korban könnyen szerit tehetik az darvaknak, kérem kegyelmedet, szereztessen énnekem egynehányat az posoni házamhoz, igen jó néven veszem kegyelmedtől.» (I. 631.)

VIII.

Pázmány mint az *akarat hőse*. Bátorsága, koncentrálttsága és szívósága. Szervező talentuma. Vulkanikus magyar lelki alkata s önuralma.

Az értékek, eszmények, célok csak értelmi indítékok, sápadt képzetek maradnak, ha nincs akarat és cselekvés, mely a valóságba híven és állhatatosan, minden akadállyal szembeszállva átültesse őket. Az igazi személyiség érték-tudata egyben feltétlen kötelességtudat, amelynek természetes eszköze az erős és szívós *akarat*. Pázmány rendkívüli tehetségű egyház- és államférfi volt, akinek személyiségében az eszménynek: a katolicizmus és a magyarság megújulásának értéktartalma egybeesett egész lényének akaratirányával. Az értelem világos okoskodása és átlátása benne erős érzelmekkel: vallásos és hazafias érzéssel, szeretettel és gyűlölettel, önérzettel és becsvágygal, fokozott jog- és kötelességérzéssel párosult. De robusztus lényében a lelki primátus mégis az akaraté, amelynek hatalmas ütőereje és tántoríthatatlan, a célok irányában egyenest feszülő szívós energiája minden elébe tornyosuló akadályt legyőz. Mint minden nagyszabású alkotó államférfi, Pázmány is akaratzseni. Nem egyoldalúan elvont elmejárású *homo con-*

templativus, bár befelé élő egyházi ember s a skolasztika finom megkülönböztetéseibe merülő filozófia-professzor is, hanem *homo activus*, akinek veleszületett, folyton tevékenységre ágaskodó szelleme a kérdések megoldásában villámszerűen a legközvetlenebb és leggyorsabb utat választja: a cselekvést. Alkotó génusz, aki áttüzesedve eszményeitől, ezek szolgálatában folyton cselekvésre törekszik, maradandó alkotásokban éli ki magát. Egész ember volt s nem gyenge törtember: tudta, mit akar s egészen akarta, amit akart.

Pázmány akaraterejének mértéke azoknak az akadályoknak nagysága, amelyeket le kellett győznie: a protestantizmus politikai ereje, a katolicizmusnak parlagszerű állapota, a jezsuitákkal szemben tanúsított állandó ellen-szenv, a papság hiánya, az örökös háborús bizonytalanság, a művelődésben való teljes elmaradottság, alkalmassegítőtársak nélkülözése. De Pázmányt az akadályok nem rettentik vissza, sőt emelik: akkor van igazán elemében, ha nehézségek tornyosulnak elé s rajtuk próbálhatja ki energiáját. Megvolt benne az akarat hőseinek *bátorsága*, mely nem riad vissza semmiféle személyi vagy tárgyi ellenállástól: tanúságra rettenthetetlen hitvitázó harca, amelyben magát az ellenfél legélesebb támadásainak tette ki, később sok-sok politikai küzdelme. De megvolt benne az akaratzenének másik jegye is: egész lényét, minden lelki erejét akarata tárgyára tudta *koncentrálni* s nem engedte figyelmét egyéb terelni. Céljaira abszolút módon szegződött rá, a lényében rejlő energia egészen a céljaihoz mért cselekvésekben oldódott fel. Ha végigpillantunk művelődéspolitikai alkotásain a Pázmáneumtól kezdve a kollegiumokon és konviktusokon keresztül egészen az egyetem alapításáig: a szívós, végső célra egységesen összpontosított akarat kitartásának és egyenletes visszatérésének remek pszichológiai látványa tárul elénk. Alkotásainak titka nem az akaratnak exploziv ütőere, szenvedélyes fellobbanásból bátran neki vágó aktusa, hanem szívós, rendszeres kitartása, mely a cselekvések hosszú, de egyirányú tervszerű sorozatában nyilvánul: kitűzött céljától a történeti feltételek ereje egy-egy időre eltolhatta, de ő mindig állhatatosan visszatért hozzá. Rendszeres gondol-

kodásmódja és szívós akarata egymás erejét kölcsönösen erősítették, sőt akkumuláltak: erőtől duzzadó lelki alkatában a szellemi elevenségnek és a hajthatatlan akaratnak maximuma lakozott. Örökös feszültségben és tevékenységben élt. Munkabírása egyenest csodálatba ejtő: kora magyarságának valóságos szellemi *perpetuum mobile*-ja volt. Tanúság rá hihetetlenül kiterjedt levelezése.

Pázmány egyházi és politikai reformatori sikereinek főkulcsát abban pillanthatjuk meg, hogy *szervező talentum* volt. Mi ennek a titka? A következetes és átfogó módon való gondolkodás és ehhez mért szívós cselekvés. A szervező munkát elsősorban az akarat motora hajtja: Pázmány a katolikus életnek és a magyar művelődésnek klasszikus szervezője, mert reális célokat következetesen tudott kitűzni s hozzájuk az eszközöket hihetetlen szívóssággal megszerzeni. Szervező képességének nyitja akaratszívósságán kívül az a tehetsége is, hogy embereit éles szemmel tudta kiválasztani, az irányelveket eléjük szabni s őket a magáéhoz hasonló, vele egészen összhangban lévő akaratra sugalmazni. Ennek pedig tágas útja volt az ő szellemétől megtöltött iskolázás: művelődéspolitikai alkotásai Pázmány szellemének sugalmazó műhelyei és további folytatói. Az sem véletlen, hogy szervező munkáját az ő szellemében oly kiváló közvetlen utódok folytatták, mint Lósy és Lippay: tanítványai voltak az igazgatásban és a politikában. Még Pázmány teszi meg Széchenyi Györgyöt, a pázmánitát esztergomi kanonokká, aki a század végén nemcsak a primási székben méltó utódja Pázmánynak, hanem a szervezésben és bőkezűségben is hű tanítványa.

Pázmány eredeti lelki alkata a vérmes magyarnak vulkanikus vérmérséklete: *natura cholericus*, mint ahogyan 1600-ban jezsuita elüljárójának jellemlapja megállapítja. Hatalmas és fokozatos lelki munkájába kerülhetett, míg magát megfékezni, hevességét mérsékelni tudta. Ezt mindenestre a Jézus-társaság fegyelmének köszönhetette. Loyolai Szent Ignácnak, az akarat legnagyobb héroszának *exercitia spiritalia*-ja a legkitűnőbb iskola volt a heves fiatal jezsuita akaratának rendszeres és állhatatos nevelése számára. Ez

segítette Pázmányt ahhoz, hogy korlátlanul kiömlő egyéniségét értékektől vezetett személyiséggé munkálja ki, ösztönös vágyait és viselkedésmódját a magasabb vallási és erkölcsi értékek értelmében céltudatosan fékezze és átformálja. Bár életének későbbi szakaszában is föllobbant a hatalmi embertípust képviselő ősmagyar vad természete, de a kellő pillanatban mégis korlátok közé tudta szorítani: a maga egészében az ész souverainitását uraló, racionális akaratérőnek hőse.

Ahogy Pázmány maga a tervszerű, szilárd és szívós akarat embere, ugyanezt követeli meg másoktól is. Sokszor panaszkodik a szeszélyes, csélcsap, dibdáb, habozó, megbízhatatlan emberek ellen, akiket prédikációiban nem győz kigúnyolni és korholni. Ebben még a királynál sem áll meg. Esterházy nádorhoz írt egyik levelében (II. 146.) keserűen hánynya föl, hogy a király határozatlan. Vezérlő akarat nélkül pedig nem lehet az ország ügyét jól intézni: «Őfelsége mindent in suspenso hagy. És ha az órában vagy a malomban az első kerék nem forog, úgy keveset froghatnak a több kerekék.»

IX.

Pázmány *életbölcseége*: történeti érzéke és konzervatizmusa; előrelátása és tudatos jövőformálása; óvatossága és tervszerűsége. Politikai pszichológiája. Fölényes magasságból nézi az emberi gyarlóságokat. Az életkorok tipikus lelki szerkezetét jól ismeri: a fiatal-ság barátja s az öregek oltalmazója. Humora.

Az akaratnak és önfékezésnek akkora mesterében, mint Pázmányban, aki az élet küzdelmeiben oly sokat forgolódott s nemcsak a mások, hanem a maga lelkének is éber gondozója volt, mély *életbölcseég* érlelődött ki és halmozódott fel. Magától is, másoktól is sokszor kérdezte: *tu quis es?* ki vagy te? (Advent III. vasárnap II. prédikáció). A keresztény valláserkölcsei magáraeszméltetésnek oly finom sugalmazású kalauzát, mint amilyen a *Krisztus követése*, Pázmány még fiatal korában nemcsak átélte, hanem nagyszerű magyarsággal nemzetének nyelvére át is ültette, hogy vele honfitársait a keresztény életbölcseésre ihlesse.

Az életbölcseiséget, amely személyiségének egyik kiemelkedő vonása, az emberekkel való társas érintkezésben és kormányzásukban nemcsak nagy hatással gyakorolta, hanem «A keresztyéni prudentia, okosság miben áll» c. prédikációjában (Összes művei. VII köt. II. rész 278. sk. lk.) elméleti reflexió tárgyává is avatta. Mert a bölcsesség, vagy okosság az életben az első sarkalatos erény, «mely, mint kormány a hajót, vezető a vakot, útmutató kalauz a jövőjárót, hadnagy az alattvalókat, vezérli és igazgattya a többi jóságokat (= erényeket). Célt és határt mutat, melyre igazítsuk dolgainkat; mi végre fordítsuk igyekezetünket. Eleit, útólyját minden dolgoknak megfontolván, üdőt, helyt, módot, mértéket szab minden jóságos cselekedetekben. Ez mértékli a bátorságot, hogy vakmerőség ne légyen; az alázatosságot, hogy maga-hagyott félelemre ne jusson; az igazságot, hogy kegyetlenségre ne forduljon; az irgalmaságot, hogy lágyságra ne olvadgyon.»

Az életbölcseiség vagy okosság jegyeit Pázmány Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás nyomán három normában állapítja meg. Az első: a *memoria praeteritorum*, «a lett és mult dolgok emlékezése, mert azok fontolása szemessé teszi az embert a jelenvalókra.» Pázmány, a történetfilozófus, jól látja, hogy az életbölcseiség egyik leglényegesebb eleme a történeti kultúra: aki a multat ismeri, az a jelent tárgyilagossabban szemléli és értékeli. A mult ismerete nélkül könnyen támad bennünk az a balítélet, hogy egyedül csak az lehetséges, ami most van s csakis úgy, ahogyan van. Aki azonban a multba mélyed, az előtt felsorakozik az emberi életformák szinte határtalan sokfélesége, a történeti életnek lehető helyzetekben gazdag változatossága; az egyszerűs mind látja az emberi életformák folytonos visszatérését és azonosságát az idők folyamában. «Mert igaz a Bölcs mondása, — idézi Pázmány a Szentírás történetbölcseleljének, a Prédikátornak könyvét — hogy a mi volt, az léssen ennek utánna, és nincs oly új történet, mely azelőtt nem lett volna. Azért az igaz okosság kívánnya, hogy ne magunk kárán, hanem másokon tanúllunk.»

Az életbölcseiség második követelménye: «*providentia*

et cautela, előrenézés, mert a jövődő veszedelmek távoztatásában és reménylett jók megszerzésében áll nagy részre az okos gondviselés.» A harmadik követelmény: «a *circumspectio*, a jelenvaló cselekedetekben mindenfelé tekintés, mert az okos embernek szemesnek kell lenni, hogy színes tettetéssel meg ne csalassék... Ne hirtelenkedgyünk cselekedetünkben, hanem lelki szemünkkel és gondolatunkkal jól megkimélljük, körül-állól dolgaival egyetemben, a mit akarunk mivelní és úgy kezgyünk akármihez, ha látjuk, hogy eggyez a tekilletesség regulájával.» Magának Pázmány-nak életbölcseése a gyakorlatban e három követelmény fölényes megvalósulása. Egész működését az egészséges hisztorizmus hatja át: egyháza és nemzete multjának ismerete alapján szerkeszti meg a jövő eszményeit. Történeti érzékének helyes mértéke jövőtformáló lendületét nem gátolja, sőt éppen segíti. A multról való tudat és az aktív alkotó erő Pázmány működésében mindig egyensúlyban van: történeti konzervatizmusának és új eszmékre való törekvésének helyes aránya a szerves fejlődés maradandó irányát biztosította. A fejlődésnek tudatossága világosan lakozott fényes elméjében: a providentia, mint az okosság második kelléke, a folytonos előrelátás Pázmány sikereinek fő biztosítóka volt.

De a *circumspectio*, az életbölcseesség harmadik normája is termékeny talajra talál Pázmány okos lelkében. Mint államférfi, fokozott energiája és nyers őszintesége mellett, a körülmények gondos mérlegelése alapján mindig tisztában van azzal a határral, ameddig eszményeinek megvalósítása érdekében a politika küzdőterén elmehet a siker kockázata nélkül. A húrt a protestánsokkal is mindig csak addig feszíti, amíg világos és tiszta hangot ad, a nélkül, hogy elpattanna. Tanuság rá Bethlennel és Rákóczival való levelezése. Mennyi feltétel figyelembe vételét, mennyi tárgyi és személyi körülmény mérlegelését követeli meg tőle a békének barátságos módon vagy fenyegetés útján való biztosítása!

A II. Mátyás királyhoz írt egyik levele (1618. február.) valóságos kis politikai pszichológia: milyen lelki tulajdon-

ságokkal legyenek felruházva azok a politikusok, akiket II. Mátyás mint királyi biztosokat az országgyűlésre küld? Ne fegyvercsörtetéssel, hanem szelid modorban, nyájas szavakkal tárgyaljanak. Nem szabad a rendeket elkeseríteniök, hanem éppen háborgó lelküket lecsendesíteniök; nem szabad velük szemben fenyegetődniök s bennük félelmet kelteniök, hanem éppen a császári kegy nyájasságával kell őket megnyerniök, gyökeresen kitépve lelkükből a bizalmatlanságot. Csakis olyanokat szabad öfelsége személye képviselőjében biztosokul küldeni, akik a magyar törvényekben jártasak, jogi tárgyalásokban már résztvettek s az ellenzék kívánságait jól ismerik. (I. 145.)

Bármily szigorú hitvitázó is, életbölcseége a gondolkodás bizonyos fokú szabadságát nemes liberalizmussal megengedi. Amidőn Balásfy boszniai püspök és Káldi Márton jezsuita atya között éles viszály tör ki az írás útján végezhető gyónásról, a vitázásban ugyancsak forróvérű Pázmány Káldyhoz írt levelében szelíd és megértő hangot üt meg: «A vita tüze és heve néha elveszi az emberek esztét és gyakran eretnekséget emlegetnek ott, ahol semmi eretnekség sincsen». (I. 143.)

Pázmány mély életbölcseségének jele az is, hogy milyen magas őrtoronnyból tudja nézni az emberek apró-cseprő kellemtlenkedéseit, kósza híreit, rágalmait, pletykáit, túszerűségeit, amelyekben pedig neki mozgalmas egyházi és politikai életében ugyancsak része volt. Föléjük tud emelkedni: nem sokat hederít rájuk. Mintha csak ma írná klasszikus sorait az államférfiakat érő szitkokról és rágalmakról: «A nagy hegyeket és a magas tornyokat lehetetlen, hogy szelek ne éréjk; a felső helyen ülő gondviselők ellen lehetetlen, hogy sok szók és zúgolódások ne támadgyanak. Aki ezeken megindul, aki minden szót haragra méltónak ítél, magának sem lehet nyugodalma, egyebeket sem tarthat békességben. Mint az atya apró gyermekeinek esztelen kiáltozásait vagy hagymázos szitkozódásait, úgy hallja és füle mellől bocsássza a fejedelmi ember a rágalmazó szókat». Maga Pázmány így cselekszik. Thurzó György nádornak, mikor ez pletykák alapján szemrehányásokat tesz neki, fölényesen válaszol: «Aki forgott ez

világban és tudja, quantum est in rebus inane, neveti efféle dolgokat, és én is bizony nevetem. De azt szégyenlem, mikor az idegenek nemzetségünket nevetik, hogy efféle gaz hireknek, mint valami derekas dolgoknak helyt ád». (I. 60.) Bethlen Gábort is inti, ne higgyen könnyen a rágalmazó szónak: «Felséged okos fejedelem lévén, meggondolhatja, hogy ily nagyon elterjedt tartományokban nehéz mindenek kezét és nyelvét kötve tartani. Nem is gondol az oroszlánny az ebugatással. Sőt a nagy fejedelmek soha nagy szólás nélkül nem lehetnek» (I. 333.). Rákóczi Györgyöt is figyelmezteti, ne üljön föl mindjárt az intrikáknak és hamis besúgásoknak: «Hogy az emberek sokat szólnak, és pro suo affectu, ki egyget, ki mást kíván, nem csuda, mert az úgy volt, és úgy lészen világ végéig, mert lehetetlen, hogy az ember bédugja szájokat, vagy akarokat pórázra fogja az embereknek, hanem elég, si nocere non possunt». (II. 660.)

Életbölcseége mindig eleve számol az emberek ösztönös önzésével, rosszakaratával, ártó szándékával: ezért lelke mélyén ritkán háborodik fel ellenük. Bántja, hogy a Győrben felállítandó jezsuita kollegium ellen a győri káptalan fondorkodik, de aztán megnyugszik az emberi természetben, melynek fonákságát jó bánásmóddal akarja helyreütni. «Az ördögnek nagy mestersége ez, — írja Dallos Miklós győri püspöknek — hogy az egyházi emberektől kell impedimentomának lenni az religio promotiójának. De nem kell ebbe egy csöppnyére is megütközni, hanem csak az ember módjával indítsa az dolgot, ugyan progrediálni kell». (I. 630.)

Nem esik ínyére Pázmánynak a társadalmi-politikai életnek már akkor fejét felütő nagy kórsága: a protekció. Maga az érsek is sokszor ajánl különféle állásokra egyeseket a királynál és másoknál, de mindig előbb alaposan szemügyre veszi közvetve vagy közvetlenül hozzájutott pártfogoltjait, hogy jó tulajdonságaikat igazolhassa a megfelelő helyen. A püspöki kinevezéseknél kérve kéri a királyt, hogy «zsaroló ajánlatoknak ne engedjen helyt». (I. 338.)

Életbölcseége szereti figyelembe venni az életkorok tipikus lelki szerkezetét, hogy az ifjaknak megbocsásson, az

öregek gyengeségeit pedig elnézze. Ő, aki annyit foglalkozott az ifjúság nevelésével, jól ismeri az ifjúkor erjedő-forrongó lelkét: kíméletlen vakmerőségét, nagyralátását, dagadó önérzetét és becsvágyát, melyet az élet tapasztalatai még nem fékeztek óvatossá, fölfelé törő lelki dinamikáját, mely sérti az öregek nyugalalmát. A Pázmáneum kormányzója erősen panaszkodik a pázmániták részéről tapasztalt kellemetlenségek miatt. «A világ ügyei — így nyugtatja meg Pázmány — bajok nélkül nem vihetők, különösen, ha az ifjúsággal van dolgunk. De még sem illik emiatt mindjárt kétségbeesni: sokkal jobb megnyugodnunk. Mert amint a beteget, akkép kell az ifjakat gyógyítani». (II. 425.) Rákóczi Györgyöt inti, hogy ne vegye komolyan a fiatal kassai kapitány hetykeségét: «Kegyelmet is kérem, távoztasson minden offenziókat, és ha szinte az ifjúságnak állapotjából valamit olyat cselekednék Homonnay uram, ne tulajdonétsa kegyelmet gonosz akaratnak, hanem ifjúságnak». (II. 714.) Pázmány okossága már tisztában van azzal, hogy az ifjak nevelését individualizálni kell: hajlamaikat kötelesek vagyunk figyelembe venni, hogy a bennük szunnyadó sajátzerű erők kibontakozhassanak. Amikor látja, hogy a serdülő Zrínyi Miklós «ifjú egészségét veszti s rút színbe vagy» a sok tanulástól, azt ajánlja a kancellár útján a királynak, hogy «ha examinálná és általtája (a Zrínyi-fiú) mondaná, hogy nem akar tanulni, nem kellene erőltetni». «De lehetetlen, — írja Pázmány az ifjú iránt való jóindulattal — hogy tanuljon. Én a philosophiát nem az ő fejének valónak ismerem. És ha tanulni kellene is, jobb volna a rhetoricába lenni». (II. 513.) Pázmány éles szeme észreveszi, hogy tizennégy éves korban a filozófia még túlságosan súlyos tanulmány az ifjú számára, ha tehetséges is. Pázmány a pubescens Zrínyi fejét féltette a filozófiától: a költő és hadvezér később mégis a nemzet nagy történet- és államfilozófusává emelkedett, aki méltó módon folytatta Pázmánynak a nemzetet önismeretre rázó etikáját.

Pázmány szeme élesen látja az öregkor tipikus lelki vonásait is, melyeket élte alkonyán jómagán, a «vénenberen» is megfigyel: a szenvedély helyébe az értelem nyugodt fontolása lép, a test gyengülésével a lélek is veszít támadó

erejéből, a fiatalság plasztikus és terveket kovácsoló képzeletét felváltja a sok élettapasztalat fogalmi csapadéka, az absztrakció és kritika, az inkább már elemző, mint teremtő gondolkodás, a nem impresszionista, hanem elvszerűen látó, filozofáló életstílus. Magát túlkorán öregnek gondolja. Korán hitte, hogy befejeződött már a biográfiája s megkezdődött a nekrológiája. Éveit valóban dupla számokkal számíthatta, mert éjt-napot egybevetve dolgozott. Tíz évvel halála előtt, ötvenhat éves korában, a bécsi nunciushoz írt levelében már egészen megtört öregembernek mondja magát (aetate jam et laboribus fractus), akinek vége nem messze van. (I. 628.) Ugyanekkor a király előtt is úgy emlegeti öregségét, mint akinek már alig van valami az életből hátra. (I. 643.) Bethlen Gáborhoz intézett leveleiben is többször utal élte fogytára: «Remélem, hogy az Űr Isten megelégedik immár az én zárandoksággommal, és hamar haza szólít, kiért örökké áldott legyen az ő szent neve.» (1629. ápril. 3.). Gyakran kedves önhumorról emlékszik meg öreges betegeskedéséről: «Még szinte oly praesumptuosus nem vagyok, — írja Dallos győri püspöknek — hogy a kegyelmetek köszvényes compániájában méltónak állítsam magamat, de nagy dolog azért, ha vagy öcse vagy bácsa nem volt az kegyelmetek vendégének». (I. 631.) A humor iránt való nagyszerű érzéke még halála előtt pár nappal is kitör, amikor gr. Pálffy Pál feleségét levelének utóiratában arra kéri, «hogy ő kegyelme csináltassa meg nekem egy apotékában ezt az egynihány pillulát és küldje alá: Recipe pillulas tres, pro sene 68 annorum, ut viginti annis junior fiat (végy három pillulát egy 68 éves aggastyánnak, hogy húsz évvel megfiatalodjék.) Valamit kíván a patikáros, megfizetem». (II. 756.)

Élete hasonló volt a szibilla-könyvekhez: minél kevesebb maradt belőle, annál drágább lett; számunkra legdicsőbb alkotását, az egyetemet, halála előtt nem sokkal alapította. Teremtő ereje a korról nem csökkent, hanem még csak növekedett.

X.

Pázmány és Richelieu : egyetem és akadémia. Pázmány és Bossuet.
Pázmány történeti személyisége és jelentősége.

A magyar szellem őseje és nagysága szinte sűrítve jelentkezett Pázmányban faja hibáinak viszonylag legkisebb keverékével. Nagy ember volt, mert több ember lakozott benne : lángoló hevű pap, bölcs államférfi, alkotó szellemű művelődéspolitikus, minden téren szervező talentum, lélekformáló szónok, éleseszű filozófus, ösztönös nyelvművész. Műveiből szellemének hol rengő lépteit, hol könnyed szárnyalását érezzük. Szelleme nagy hullámokat vetett korában s ezek máig élő alkotásain keresztül belezajlanak jelenünk folyamába is. Mint minden igazi nagy államférfi, Pázmány is két korszakban élt : a maga korában, amelynek mint jelennek szörnyű elmaradottságát fájdó szívvel szemlélte ; s az utódok korában, mint jövőben, amelynek helyes és kívánatos körvonalait előre megszerkesztette s ezekhez, mint eszményhez, iparkodott a fejlődés útját előkészíteni.

Pázmány történeti jelentősége akkor szökik főképp szemünkbe, ha a magyar kultúrának a mohácsi vész utáni lassú kibontakozását vesszük gondolóra. A törökkel és némettel vívott örökös önvédelmi harc s ennek következtében ránk sujtó nyomorúság közepett természetes, hogy bármilyen kulturális fogékonyság lakozott is a magyarságban, a közép-korhoz és a renaissance-hoz képest, amikor műveltsége Nyugattal egészen *pari passu* haladt, most századokkal elmaradt mögötte. Amikor nálunk az irodalom még csak hitvitázásban és bibliafordításban merül ki a XVI. század utolsó éveiben, akkor már Londonban Shakespeare-t játsszák, az olasz opera megindult, Tasso már meg is halt. Amikor Pázmány az ország romlásának okairól 1603-ban egy protestáns prédikátorral hevesen vitatkozik, Galilei már megkezdi a páduai egyetemen a modern fizika alapvetését s a holland Keletindiai Társaság már megindítja Nyugat-Európa meggazdagodását. Káldi György még bibliafordítását csiszolja, amikor az újkori gondolkodás nagy angol kezdeményezőjét,

verulami Bacont, már temetik (1626.). Mi még zsoldárfordításoknál és egyházi énekeskönyveknél tartunk (Szenci Molnár Albert, Geleji Katona István), amikor Corneille *Cidjét* már előadják, Calderon drámái nagy sikereket aratnak, Lope de Vega s Opitz Márton haldoklik. A XVII. század közepén a mi Apáczai Cseri Jánosunk naivan filozófál, Descartes-ot jól-rosszul kivonatolja s száraz lexikont ró össze, ugyanakkor Pascal már ragyogó stílusban támadja az emberi megismerés gyengeségeit. Amikor ezidőtájt Zrinyink komoran kesereg az ország siralmas állapotán s a török kiverésén töri a fejét, Párizsban már virágozni kezdenek az emberi lét és társadalom értékéről derűsen csevegő irodalmi szalónok, Bossuet javában dörgi klasszikus nyelvű szónoklatait, Boileau esztétizál, Rochefoucaud már elegánsan szövi életfilozófiáját. Nálunk Gyöngyösi még lapos eposzokat szerkesztget, amikor Molière dicsősége tetőpontján áll. Mi Budát ostromoljuk s az ország másfélszázad óta török rabigában sínylődő fővárosát vívjuk vissza, amikor Bayle már tudományos folyóiratot indít meg, Leibniz, Locke és Newton a tudományt és a világfelfogást új utakra tereli. A magyar Csíksomlyón még miszterium-drámákat írnak, amikor Voltaire filozófáló drámái megjelennek. Faludi Ferenc a nemes és udvari ember modoráról elmélkedik, amikor már Montesquieu *A törvények szellemével* megrázza Európa rendi alkotmányait. A magyar nemes retorikai műveltsége még egyoldalúan Cicerón táplálkozik, amikor Winckelmann *Az ókori művészetek történetével* az antik világ értékelésében forradalmat csinál. Kazinczy még csak fejlődésében elmaradt nyelvünket csiszolgatja, amikor a németeknél Goethe és Schiller fejlődésük tetőpontján áll. A magyar filozófia latin nyelven még a Wolff-féle rendszer zsargonjában dadog, amikor Kant kritikái már sorban megjelentek. (L. *Kultúra és nemzet* c. munkámat.)

A magyar művelődés e lassú, de mégis haladó fejlődésének igen jelentékeny kovásza volt Pázmány egyeteme s egyéb sok iskolája. Abban, hogy mégis emelkedtünk, nem csekély része van az ő alkotásainak.

Előttünk áll e kor két nagy bíborosának szikár alakja: az egyiké a szabadon fejlődő Nyugat fényes gócpontjában,

Párizsban, a másiké erre Kelet felé a szegényes városkában, Nagyszombatban. Richelieu a francia hegemoniát akarja megalapítani Európában, Pázmány a töröktől letiport nemzetének létéért kénytelen küzdeni. Richelieu a Habsburg-ház spanyol és német hatalmának meggyengítésére, Pázmány a török majdani kiűzésének reményében a német császár megerősítésére törekszik. Richelieu egy táborba egyesíti a Habsburg-ház valamennyi ellenségét, katolikust és protestánst egyaránt; Pázmány a katolikus hatalmakat akarja nagy ligába tömöríteni, tekintet nélkül arra, hogy Habsburg-vagy Bourbon-szint viselnek-e. Richelieu a magyarságot, Bethlen Gábort és Rákóczi Györgyöt bevonja a nagy Habsburg-ellenes szövetségbe, Pázmány a maga nemzetét visszatartani iparkodik minden Habsburg-ellenes szövetkezéstől. Richelieu fondorkodó államférfi, aki semmiféle eszköztől sem riad vissza célja, hazája nagysága érdekében; Pázmány egyenes és őszinte politikus, aki az országlás művészetében is szem előtt tartja az erkölcs törvényeit. Richelieu folyton újabb és újabb háborún, Pázmány a békén, sőt örök békén töri a fejét.

A francia és a magyar bíboros, kiknek diplomáciai küzdelme a pápai udvarban dől el a magyar vereségével, egy pontban azonos szelleműek: a műveltség erejébe vetett hittől áthatott kultúrpolitikában. Párizsban réges-régen virágzik az egyetem, amely a XIII. század elejétől kezdve az európai egyetemek őstípusa. Itt már Richelieu 1635-ben akadémiát alapíthat, hogy izlést, fegyelmet és irányítást vigyen be a fellendült francia irodalomba, úgy ahogy a francia államszerkezetbe bevitte a kormányzat rendszeres és szilárd formáját. Elsősorban a testületi szervezettség erejével a francia nyelvet akarja kiműveltetni, amely ekkor már a többi európai nyelvnél sokkalta tökéletesebb s mint modern kifejezési eszköz Európa-szerte a latinnak nemzetközi nyomába lép. A franciák ekkor már magas művelődési fokra jutnak, mert senki sem zavarja nyugodt fejlődésüket: nem háborgatja őket sem tatár, sem török. Ha háborúskodnak, többnyire maguk kezdik. A magyarság a középkorban viszonylag békésen fejlődik: neki is van többször egyeteme. A mohácsi

vész minden művelődésnek jóidőre véget vet; Pázmány-nak egy század multán elülről kell kezdenie a kultúra útjának építését. Ugyanabban az évben, mikor már Richelieu akadémiát, Pázmány még csak egyetemet alapít. Amannak a francia király oklevele szerint az a célja, hogy «a francia nyelvet képezzé tegye az összes tudományok és művészetek tárgyalására»; emennek feladata a tudományoknak, első-sorban a hittudománynak, művelése és tanítása. Minthogy pedig a hittudomány és bölcsészet nyelve, de az egész magyar közéleté és közigazgatásé is a latin volt, Pázmány még a nemzeti nyelv intézményszerű művelésére nem gondolhatott. Azonban a nemzeti nyelv fejlesztésére egymagában gyakorolt hatása felért egy egész akadémiáéval: kifejező erejével, a magyar nyelv plaszticitásának és formagazdagságának kihasználásával mindmáig utánzásra méltó fényes példát adott. A magyar testületi nyelvművelés még kétszáz évig várat magára Széchenyi Akadémiájáig.

Alig kerülhető el Pázmány szellemi szerkezetének megvilágítása közben a XVII. század nagy francia szónokával, Bossuet-vel való összehasonlítása, mert Bossuet a francia szónoklat, hittudomány és nyelvművészet történetében hasonló szerepet játszik, mint Pázmány nálunk. Ismét tragikus vonás szökik szemünkbe: nálunk nincs nemzeti király s udvar, amely jelen lenne, mint XIV. Lajos és környezete, a nagy magyar szónok beszédein. Ilyen királyi fejlesztő szuggesztíója és erejét felfokozó indítéka a magyar főpapnak nincsen. Pázmány hallgatósága, amelynek lelki szükségletei megihletik, csak a félművelt nemesség és a műveletlen nép. Annál nagyobb érdeme, hogy fejedelmi fény hijján is királyi beszédek mond.

Nagy a különbség Bossuet és Pázmány között: Bossuet ereje a festés, Pázmányé az érvelés; Bossuet költő, Pázmány tanító; az előbbi szintétikus, az utóbbi elemző szónok; Bossuet hatalmas lírai pátozával megindít, Pázmány éles eszével meggyőz; amaz finom művész, emez elmegerjesztő dialektikus; Bossuet szószékétől a hívó mély esztétikai benyomásokkal távozik, Pázmány templomából az önbírálatra való sugalmazással, gondolatfájással megy el; Bossuet reto-

rikája a hallgatót jólesően kielégíti, Pázmány beszéde önmagával való elégedetlenséget ébreszt benne ; Bossuet nagy költő, a nélkül, hogy a költői képzelet szabadságával visszaélne, Pázmány nagy logikus, a nélkül, hogy mesterkélt logikai műfogásai volnának.

*

Pázmány írói és teremtő szellemének csúcsa a maga korában a legmagasabbra emelkedett : irodalmi munkáit s marandó alkotásait szemlélve, ma is a legnagyobb tisztelettel és csodálattal tekintünk fel erre a szellemi hegyoromra. Magas hőfokú személyiség volt, kinek szuggesztív értékisugárzása nemcsak környezetét, mint a viaszt megolvasztotta, hanem három századnak történeti *actio in distans*ával ma is a legmélyebben hat nemzetére.

Szent Ágoston szerint, kit Pázmány annyira szeretett idézni, a boldog élet az igazságon érzett öröm : *beata vita est gaudium de veritate*. Pázmány egész életében vallásának és nemzetének igazságát kereste, amelynek abszolút értékéről lelke minden szálával meg volt győződve. Ezért küzdött és alkotott, örült és szenvedett, gondolkodott és akart, szónokolt és cselekedett. Neve joggal történetünk egyik jelentős korszakának fejezetcíme.

Hatalmas személyiségéből ma is termékeny történetformáló energiák sugároznak felénk : az ő fényes példája mutatja meg legjobban, hogyan kell akkor, amikor a nemzet történeti láthatára a legsötétebben beborul, sorsának céltudatos jobbrafordításán csüggedetlenül gondolkodni és önzetlenül cselekedni.

KORNIS GYULA.

KÜLÖNLEGES SZEMPONTOK A KÖZLEKEKEDÉSPOLITIKÁBAN.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

Az utak. A vasutakon kívül a korszerű hadviselésben a legfontosabb szerep az utakat illeti. Jelentőségük a gépkocsi elterjedtével ismét növekedett és manapság egy rendszeres úthálózat a hadászati szempontokat tekintve a vasúthálózattal majdnem egyenrangú fontosságú. Az utak ugyanis, hasonlóan a vasutakhoz, módot nyújtanak nagy tömegeknek aránylag akadálytalan mozgatására és mozgására és ebből a szempontból pótolhatják, vagy legalább is kiegészítik a vasút szerepét és feladatait. Mivel utak építése könnyebb és olcsóbb, mint a vasutaké, azonfelül a vasúti hálózat által befogott területek között is rendszeresen kiterjedt úthálózatot találunk, a forgalomnak kisebb területekre való szétoztásánál is elsőrendű fontosságúak. Mindezekon felül olyan területeken, hol a vasútvonalak építése elé technikai vagy pénzügyi természetű nehézségek tornyosulnak, utak építése még mindig lehetséges, vagy legalább is gazdaságos lehet.

Az ó-korban a legnagyobb birodalmak, így a perzsáké és a római birodalom, ismertek voltak útépitési tevékenységükről, mely utak első sorban katonai célokat szolgáltak és a római légiók gyors menetsebessége nem utolsó mértékben az utaknak volt köszönhető. A középkorban aránylag leromlott az európai utak állapota és a lovasságnak jutott fokozott szerep következtében jelentőségük hanyatlott. Azonban mikor a kerekeken gördülő hadieszközök (ágyúk, utánpótlások szállítására való eszközök) megjelentek, ismét felmerült a szükségesség, hogy a föld és a kerék közötti surló-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1935. évi 696. számában.

dást lehetőleg csökkentve, a haladási sebesség meggyorsíttassék, és ennél a pontnál kezdődik a katonai szükségessége a símafelületű vagy hengerelt utak létesítésének. Ahogy a polgári közlekedésben a középkori, lovon való utazást felváltotta a szekér, majd a postakocsi, vagyis a kerekeken gördülő közlekedési eszköz, mely fejlesztőleg hatott az útépitésre, úgy tette az ágyú és egyéb súlyosabb hadiszerek feltalálása — melyek csak vontatással voltak továbbíthatók — katonai szempontból szükségessé az útépitést.

Katonai szempontból az útnak első sorban teljesítőképesnek kell lennie, vagyis a fokozott forgalmi igényeknek meg kell felelnie. Így mindenekelőtt az út állapotának olyanak kell lennie, hogy fokozott és állandó forgalom mellett se romoljék el hamar, rajta buckák, gödrök ne támadjanak és nehezebb hadi eszközök és járművek (tankok, ágyúk, tehergépkocsik) sűrű áthaladását is kibírják. Természetesen nem minden útburkolat képes ezen követelményeknek megfelelni, így első sorban a makadám-utak hamar romlanak el, célszerű tehát olyan útvonalakat, melyek háború esetén katonai felvonulás és utánszállítás céljait fogják szolgálni, állandóbb jellegű útburkolattal (cement, beton) ellátni.

Az utaknak ellenség által való megrongálása aránylag sokkal rövidebb idő alatt hozható rendbe, mint a vasúté, miért is javítóanyagok útmenti tárolása előrelátásra vall.

Az utak hídjait, töltéseit már békeidőben úgy kell építeni, hogy azok terhelhetősége megfeleljen a használatos legnehezebb harceszköznek. Sőt célszerűségi okok a mellett szólnak, hogy a mellékutak (megyei utak, egyes dülő- és bekötőutak) ilyen műépítményeit is ezen szempontok szerint előnyös építeni, mivel a fő útvonal használhatóságának megszűnése esetén a forgalom kiségitésképpen még mindig ezekre lesz terelhető. Leggyakrabban pénzügyi okok miatt nem valósítható meg ez az elgondolás, mely pedig az úthálózat teljesítőképességét lényegesen emelné.

Mivel, amint ez a fentiekből is kitűnik, az utak szerepe első sorban a vasutak tehermentesítésére és kiségitésére szorítkozik, szükséges, hogy a vasúti forgalom által nyújtott egyik lényeges előnyt, a gyorsaságot valamilyen formában

az utakra is átvigyük. Mivel az utak építése legtöbb államban és helyen olyan, hogy a forgalom gyorsaságát nem engedi teljes mértékben érvényesülni (lakott helyeken való keresztülhaladás, vasúti keresztezések, hol az úton lebonyolódó forgalom van a várakozásra utasítva stb.), világos, hogy minden lehető el kell követni e hátrányok kiküszöbölésével az úton való haladás sebességének növelésére.¹ Az utóbbi időkből számos állam, így első sorban Anglia és Olaszország, a legutóbbi időkből pedig a Német Birodalom jelentékeny intézkedésekkel szép előrehaladást tett e téren.

Angliában nevezetesen — itt azonban inkább polgári közlekedési okokból — mindenekelőtt a nagy autó-útvonalak mentén a lakott helyek megkerülését úgynevezett kerülőutak (bypass, byroad) építésével érték el, aminek következtében a sebesség csökkentése szükségtelen és a forgalombiztonsági koefficiens is megnövekedett. A kerülőutak közvetlenül a lakott hely előtt letérnek a főútvonaltól és a helység mellett haladva el, a túlsó végen ismét betorkolnak a főútvonalba.

Olaszországban, főleg Lombardiában és a tenger mellett ú. n. autostrádák létesültek, melyek főbb jellemvonása az állandó, szilárd burkolaton kívül a kanyarok nagy sugara és a keresztezéseknek szintkülönbségek alkalmazásával történő kikapcsolása, amely körülmény mind a sebesség növekedése, mind a forgalom biztonságának emelése szempontjából eszményi megoldásnak mondható. Az autostrádák a kisebb lakott helyeket elkerülik és alárendeltebb útvonalak nem torokollanak beléjük. Hasonló szempontok szerint készülnek Németországban az ú. n. Reichsautobahnen. Az utak kellő szélessége magától értődő követelmény.

Katonai jelentőségre utak első sorban oly helyeken jönnek manapság számításba, hol vagy természeti nehézségek (nagy hegyvonulatok), vagy gazdasági adottságok hiánya

¹ A *Zeitung des Vereins Mitteleuropäischer Eisenbahnverwaltungen* 1935. évi 36-ik sz.-ban foglalt adatok szerint a Reichsbahnnál 183, a Schweizerische B. Bahnnál 247, a MÁV.-nál 137, az Österreichische B. Bahnnál 243 útkeresztezés esett 100 km. vasúti pályahosszra.

(sivatagok) gátolják meg a vasútépítést. Így a Simplon-hágón át vezető Simplon-út és különösképpen a nemrég megnyílt Glockner-Strasse nagy katonai értékűek, az utóbbi dél-északi irányban mozgó motorizált csapatok előrehaladása szempontjából valósággal hézagpótló jelentőségű, mivel addig nem volt Ausztriában a Brennertől a Phyrn-hágóig dél-észak irányú útösszeköttetés. Az ilyen fontos átkelőutaknak szerpentinákban való vezetése, noha a rajtuk való közlekedés sebességére csökkentő hatással van, hegyi szakaszokon részint el nem kerülhető, részint az út megvédhetőségét tetemesen emeli.

Utak mellett fák ültetése menetelő csapatok számára nyár idején árnyékot és légítámadás előli rejtőzést biztosít; ebben az előnyben viszont az előnyomuló ellenség is részesedhetik.

Végül legyen szabad utalnunk arra a tényre, hogy csakis megfelelő és teljesítőképes úthálózattal rendelkező állam lesz képes a gépkocsi nyújtotta előnyökből komoly hasznot húzni.

A *gépkocsi*. A gépkocsi (automobil) katonai előnye mindenekelőtt abban nyilvánul, hogy kellő úthálózat mellett a vasutakat nemcsak nagymértékben tehermentesítheti, hanem azok feladatait ott, ahol vasutak nincsenek, megközelítőleg tökéletesen el tudja látni. Így tökéletesen pótolja a vasutat a gyorsaságban és biztonságban, úgyhogy voltaképpen csak a tömegszerű szállítás követelményeinek nem tud annyira megfelelni, viszont az automobilizmus elterjedésével erre is kilátás nyílik. A világháború alkalmával a marne-i csatában a párizsi bérautókon odaszállított csapatok döntőleg vették ki részüket a küzdelemből. A francia Gallieni tábornok ezzel csak Moltke mondását alkalmazta, mely szerint «bizonyos hadi helyzetekben sohasem állhat elég közlekedési eszköz rendelkezésre» (In einer bestimmten Kriegslage kaum jemals zuviel Transportmittel offenstehen können). A gépkocsik szerepe különösen jelentős: 1. Vasutak által kellőleg el nem látott területeken. 2. Kisebb csapatoknak és hadianyagoknak gyors továbbításánál vagy ezeknek központokból történő szétosztásánál.

Mindennél ékeesebben beszél a gépkocsi hadászati értékének a világháború óta történt felismeréséről a korszerű hadseregeknél történt és történő motorizálás, mely kiterjed egyrészt harceszközkénti (páncélgépkocsi, harckocsi), másrészt szállítóeszközkénti mennél messzebb menő kihasználásra és alkalmazásra. A haderők mozgási sebességét a gépkocsi szerfelett növelte, mely körülmény szembeötlően az olasz haderőknek 1934. júliusában a Brennernél és Tarvisnál történt felvonulásán mutatkozott először.

Az európai államok szempontjából az automobilizmust tekintve mint hátrányos körülményt kell felemlítenünk, hogy a gépkocsiknak üzemben tartásához olyan üzem- és nyersanyagok kellenek, melyek behozatala jórészt csak tengerentúlról lehetséges. A nagy gyarmatos államok aránylag még kedvezőbb helyzetben vannak, noha szállítmányaikat az ellenséges flotta veszélyeztetheti, de a tengeri kijáráttal és petróleum-mezőkkel nem rendelkező államok tisztára békeidején tárolt készleteikre támaszkodhatnak, melyek nem utolsó mértékben a hadirepülés céljaira is szükségesek. Erre a tisztára anyaggazdálkodási mozzanatra csak mint a kérdéssel szorosban kapcsolatban állóra történt utalás; újabb találmányok, mint pl. a szintétikus benzín előállítás, gummi-pótló anyagok stb. a jövő helyzetet lényegesen befolyásolhatják.

Mindezek ismeretében mégis elmondhatjuk, hogy minden államnak fontos katonai érdeke automobilizmusának fejlesztése. Az automobilnak mint közlekedési eszköznek a polgári életben is nagy elterjedtsége, nemkülönben mint sportnak népszerűsége a szakképzett gépkocsivezetők kérdését is egyben megoldja és mentesíti az államot mindazon szempontok figyelembevételétől, melyekről a vasutakról szóló fejtegetéseinknél a személyzeti kérdés tárgyalásakor említést tettünk. Fokozza e körülmény jelentőségét, hogy a gépkocsi vezetéséhez szükséges szakképzettség megszerzése összehasonlíthatatlanul könnyebb és rövidebb idő alatt valósítható meg, mint a vasúti üzem ellátásának megismerése.

A gépkocsi-statisztikákat tekintve azt látjuk, hogy az európai államok ezen a téren a legtarkább képet mutat-

ják, mivel az automobilizmus nem minden államban terjedt el hasonló intenzitással és az államok közötti különbségek ezen a téren nem egyenlítődték ki annyira, mint a vasútnál. Európa a motorizáltságot tekintve ma megközelítőleg azonos képet ad, mint aminőt a mult század hetvenes éveiben a vasúti helyzet adott. Hasonlóan a vasútnál mutatkozott fejlődési folyamathoz, jelen esetben ugyancsak a nyugati államok azok, melyek e téren vezetnek és a fejlődés Európában nyugat-keleti irányra mutat.

Legyen szabad az alanti táblázat segítségével némely európai állam gépkocsi-állományát ismertetnünk.¹

Állam	Összes gépkocsi száma	Ebből teherkocsi	1,000 lakosra esik az összes gépkocsikból
Németország	616,000	145,000	9.4
Franciaország	1.845,000	458,000	44.0
Olaszország	323,000	82,000	7.7
Lengyelország	261,000	55,000	8.0
Ausztria	35,000	15,000	5.2
Csehszlovákia	100,000	31,000	6.8
Jugoszlávia	14,000	3,000	1.0
Románia.....	30,000	6,000	1.7
Magyarország	16,000	5,000	1.6
Anglia	1.622,000	373,000	35.0

A fejenkénti gépkocsiarány szempontjából messze az élen halad Franciaország és Anglia; mindkettő olyan állam, hol a fejlett iparon és a lakosságnak aránylag magas élet-színvonalán kívül a petróleum és gummi bőségesen áll rendelkezésre és úthálózat dolgában is vezető helyet foglalnak el Európa államai között. Különösen a nagyszámú francia tehergépkocsi jelenthet háború esetén a vasutak számára szívesen látott segítséget. Általában a teherkocsik viszonylag nagy száma katonai szempontból kedvező körülmény, mert ezek jönnek hadászati szempontokból első sorban számításba. A dolgok természetéből folyik viszont, hogy a jellegzetes ipari

¹ Adat: *Petit Annuaire Statistique de la Pologne*. 1934. A Lengyelországra vonatkozó adatok a hadsereg gépkocsijai nélkül tüntetik fel a gépkocsik számát. A Jugoszláviára vonatkozó adatot a *Magyar Statisztikai Szemle* 1934. évf. 10-ik sz.-ból vettük.

államok rendelkeznek különösen nagyszámú tehergépkocsi-parkkal. Ebből a körülményből viszont az következik, hogy a háború esetén teljesítőképességét szintén a maximumra fokozó ipar ezen segédeszközeiről nem szívesen mondhat le. Ez az adottság ismét annak a példája, hogy bár gazdasági tevékenység és katonai érdekek között gyakran lehet ellentét, egyik a másik nélkül bajosan képzelhető el, és különösen az újabb időkben a gazdasági körülmények fokozott mértékben hatnak ki a hadászati politikára is. Ezekre a szempontokra tehát már békeidőben tekintettel kell lenni.

Jövőben háború alkalmával az állam, miként régebben a lovakkal tették, — előreláthatólag még fokozottabb mérvben — igénybe fogja venni az országban található gépkocsikat. A személyszállításra berendezettek aránylag könnyen alakíthatók át betegszállító kocsikká, míg a tehergépkocsik legénység szállításán kívül egész sereg egyéb hadicélra is felhasználhatók (pl. mozgó légelhárító tűzérség céljaira, stb.). Ezen körülmény szükségessé teszi, hogy már békeidőben is bizonyos jegyzék álljon a gépkocsikról rendelkezésre, sőt célszerűségi szempontok a mellett szólnak, hogy főleg teherkocsiknál bizonyos szabványosítás is alkalmaztassék, melynek előnye a pótalkatrészeknek könnyebb beszerzésén kívül egész sereg egyéb kedvező helyzetben (gépkocsioszlopok képzése) mutatkozhatik.

E helyütt említjük meg, hogy mezőgazdasági traktorok vontató célokra háború esetén is előnnyel alkalmazhatók.

A csővezetékek és energiaátvitel. A cső- és villamos távvezetékek katonai jelentősége meglehetősen csekély. Mint energiaforrást szállító berendezések ellenséges támadások célpontjául szolgálhatnak. A nyersolajat szállító csővezetékek a hadiflották támpontjainál juthatnak jelentőségre, pl. a moszuli petróleummezőkről Haifába vezető csővezeték a haifai angol flotta-támpont részére megkönnyíti az üzemanyag-pótlást. A cső- és távvezetékek azonban háború esetén könnyen ki vannak téve támadásnak és merényleteknek.

A tengeri hajók. A kereskedelmi tengerhajózás katonai jelentőségére nagyobb arányban csak a világháború szolgált példával. Az entente-hatalmak kb. 32.400,000 Br. tonna

kereskedelmi hajóterével szemben a központi hatalmak mintegy 6.200.000 Br. tonna hajótérrel rendelkeztek.¹ A kereskedelmi flotta egységei háború esetén egyaránt alkalmazhatók mint könnyű segédcirkálók, csapat- és nyersanyagszállító egységek, aknakeresők vagy helyezők, kórház- és őrhajók. A világháborúban főleg az angolok állították be kereskedelmi hajóikat ezen célokra.

Ekképen a kereskedelmi flotta bizonyos mértékig mint a hadiflotta kiegészítője szerepel és azzal a tengerészeti vezérek rendszeresen számolnak is, annál is inkább, mert háború esetén a forgalom csökkenvén, a kereskedelmi hajótér jelentékeny része felszabadul. A hadi- és kereskedelmi flotta viszonyáról az egyes államokban alant közlünk adatokat:

Állam ²	A hadiflotta állománya Br. Reg. tonnában	A kereskedelmi flotta állománya Br. Reg. t.-ban	A kereskedelmi flotta aránya a hadiflottához
Anglia	1.207,000	21.800,000	18·1
Franciaország	697,000	3.500,000	5·0
Németország	400,000 ³	3.900,000	9·7
Olaszország	526,000	3.150,000	6·0
Japan	892,000	4.260,000	4·8
Egyesült Áll.	1.288,000	13.360,000	10·4
Hollandia	62,000	2.760,000	44·5
Spanyolország	130,000	1.032,000	7·9
Norvégia	23,000	4.080,000	177·4
Dánia	17,000	1.170,000	68·8
Svédország	98,000	1.670,000	17·0

A fenti számadatokból csupán arra következtethetünk, hogy a segédcirkálókul és kisegítő egységekül alkalmazható kereskedelmi hajótér szerfelett kedvező. Mivel azonban háború esetén a kereskedelmi flotta jórésze a hadi helyzettől függően vagy tétlenségre van kárhozthatva, vagy csupán csapatszállításokra, nyersanyagfuvarozásra használható, a segédcirkálókul való alkalmazás általában korlátok közé van szorítva. Meglehető nagy kereskedelmi flotta gyors és töme-

¹ L. *Petit Annuaire Statistique de la Pologne*. 1934. Az egyes államok hajóterére vonatkozó adatok innen vétettek és összeadás útján felfelé kerekítve számítottak ki.

² A hadiflotta adatait az *Annuaire Militaire* 1935. évf. vettük.

³ Az angol-német flottaegyezmény szerint.

ges csapatszállításokra képesít, tehát a birtokos állam ten-
gerentúli támadóerejét növeli. A világháborúban az angol
gyarmati katonaság, majd később a 4.300.000¹ főnyi észak-
amerikai hadseregnek Európába való átszállítása az angol
és amerikai nagy kereskedelmi hajópark nélkül nem lett volna
keresztülvihető. Az entente hatalmaknak nyersanyagokkal
és élelmiszerekkel való bőséges ellátása is ennek volt köszön-
hető. Ekképen a kereskedelmi tengerészet katonai értékét
első sorban a nagy személy- és árutömegeknek nagy távol-
ságokra, aránylag lassan, de állandóan és rendszeresen való
eltolási lehetőségében kell látnunk.

Ez a teljesítőképeség csak fokozódik és biztonságosabb
lesz, ha a hadiflotta egyes egységeinek védelme alatt tehetik
meg útjaikat a kereskedelmi hajók.

Mindezen szolgálat ellátása megköveteli, hogy a keres-
kedelmi hajókat már békeidőben is úgy építsék, illetőleg sze-
reljék fel, hogy aránylag rövid időn belül felhasználhatók
legyenek hadászati célokra. Így mindenekelőtt a vonalhajó-
zási társaságok egységei azok, melyek megfelelő gyorsaság
kifejtésére képesek, üzemanyagok tárolási helye annyira
kibővíthető, hogy a szokott útvonaluknál nagyobb út meg-
tételére is képesek lehetnek. Könnyű ágyúk elhelyezésére
megfelelő helyek tartandók fenn, és egyéb technikai berendezé-
sek, ú. m. szikratávíró, a legtöbb hajónál sokkal nagyobb tel-
jesítőképeségűek, mint azt a békebeli szolgálat megkíváná.

A kereskedelmi tengerészetnél és első sorban a vonal-
hajózási társaságoknál szolgálatot teljesítő személyzet szá-
mos államban (így pl. Angliában és Norvégiában) a hadi-
tengerészetből kerül ki.² Különösen a tisztikar számára biz-
tosít ez megfelelő, a gyakorlatot nem nélkülöző utánpótlást.
A kereskedelmi flotta egységeinek tengeri hadgyakorlatokba
történő bevonása nem utolsó sorban ezen elgondolásokat
szolgálja, mint ezt a legutóbbi időkben több állam részéről
történt intézkedések igazolják.

¹ Az Északamerikai Egyesült Államok statisztikai hivatalának
adatai.

² L. ifj. dr. Fellner Frigyes: *A kereskedelmi tengerhajózás és
problémái*. Budapest, 1933. Közgazdasági Könyvtár XV. kötet. 120 l.

Természetes, hogy a vonalhajózási társaságok nem lennének képesek gazdaságos üzletvitelük feláldozása nélkül mind ezen követelményeknek megfelelni, úgy, hogy az egyes államok által nyújtott szubvenciók és segélyek többek között katonai célokat is szolgálnak. A kapott szubvenciók ellenében az egyes hajóstársaságok kötelezik magukat arra, hogy hajóikon nemcsak a szükséges átalakításokat és berendezéseket végeztetik el, melyek az egységeket a gyors hadiszolgálatra való alakításra képesítik, hanem egyben egységeiknek háború esetén segédcirkálóul, anyagszállító, csapat-szállító- és kórházhajóul való átengedésére is kötelezettséget vállalnak.

A kereskedelmi flottának hadászati jelentősége egyben szükségessé teszi, hogy a kereskedelmi célokat szolgáló kikötőket is bizonyos olyan szempontok szerint létesítsék és olyan berendezésekkel lássák el, melyek a várható háború esetén kiosztott szerepük ellátását megkönnyíthetik. Így pl. a világháború alatt a francia kereskedelmi La Manche-kikötők, ú. m. Dieppe, Calais, Boulogne, szolgáltak az angol «Expeditionary Force» kihajózási helyéül és kétségtelen, hogy ha ezek a kikötők nem rendelkeztek volna ilyen nagytömegű, hirtelen beálló forgalomnövekedés leküzdésére szolgáló megfelelő berendezésekkel, az angol haderő nem érkezhett volna meg idejében a nyugateurópai harcterekre és nélküle következett volna be — előreláthatólag a németek javára — a döntés.¹

Így tehát a kereskedelmi kikötőknek mindenekelőtt a kihajózást megkönnyítő berendezésekkel, u. m. kellő rakpart vagy horgonyzóhely-tér, daruk és raktárak kellő száma, megfelelő vágányhálózat a kihajózott haderőknek rögtöni továbbvitelére stb. kell rendelkeznie. Nagyobb forgalmú kereskedelmi kikötőknél mindezek a berendezések nagyjából úgyis megvannak, viszont tekintettel kell lenni arra is, hogy nem mindig a nagyforgalmú kereskedelmi kikötők azok, melyek katonai szempontból, mint csapat-kihajózó

¹ L. *Handbuch der Politik*. II. Band. Dr. Walter Rotschild. Berlin und Leipzig. 1920. 127. l.

pontok jönnek számításba. Ezen körülmények azonban már annyira a helyi adottságoktól függenek, hogy konkrét példák felemlítésére nem vállalkozhatunk és megelégszünk e körülményekre történő utalással.

A tengeri csatornák. A tengeri hadviselés szempontjából elsőrendű jelentőséghez jutottak a tengeri csatornák, melyek nélkül korszerű tengeri hadviselés jóformán el sem képzelhető.¹ A tengeri csatornák közül a Panama-csatorna megépítése jórészt, a Vilmos császár-csatornái pedig kizárólag katonai szempontból történt és csak másodsorban szolgál a kereskedelmi forgalom lebonyolítására. A szuezi csatorna pedig, bár kereskedelmi okokból létesült, az angol világbirodalom stratégiai sarokpontja.²

A tengeri csatornák leglényegesebb tulajdonsága, hogy különböző tengereket kötvén össze, a távolságokat lényegesen (nem ritkán 30—50%-ig) csökkentik. Ezzel lehetővé teszik, különösen olyan hatalmak számára, melyeknek érdekei megkövetelik, hogy tengeri haderejükkel egyszerre több tengeren lehessenek jelen, a különböző tengereken állomásozó flották gyors összevonását és így a hatalmi súlypontnak hirtelen megnövelését egyik vagy másik tengeren. A csatornák által elért útrövidülés révén pedig a veszélyeztetett pontokra gyorsabban küldhetők ki a tengeri és ezen a réven esetleg csapatszállító hajókkal a szárazföldi haderők.

A csatornáknak flotta-összpontosítást elősegítő tulajdonságaira két jellegzetes példát találunk. Az egyik a német Vilmos császár-csatorna, mely lehetővé tette a Keleti- és Északi-tengeren állomásozó német flottának egyik vagy másik oldalon való összpontosítását. Nélküle ez csak az Öresundon át lett volna lehetséges, hol a német elhaladó flotta mindig a dán vagy svéd jóindulatra lett volna utalva. A csatorna

¹ L. Hennig: *Militärische Verkehrspolitik*. 112. és köv. l. 65. és 66. l.

² L. többek között: F. V. de Fellner: *Communications in the Far East*. P. S. King and Son Ltd., London 1934. 303. és köv. l., továbbá ifj. dr. Fellner Frigyes: *Távolkelet közlekedésügye*, Budapest, 1932. 212. és köv. l., azonfelül ifj. dr. Fellner Frigyes: *Az angol világpolitika és a mai Egyiptom*. Pesti Hírlap, 1928. évf. április 29-i sz.

megépítésével a német flotta ütőereje megsokszorozódott. Hasonló jelentősége van a Panama-csatornának az Egyesült Államok számára, mivel az atlanti- és csendes-óceáni amerikai flották összpontosítása két-három nap alatt lehetséges, míg a csatorna átépítése előtt legalább három hetet vett volna ez a művelet igénybe. Eképpen mindkét part védelme és biztonsága lényegesen fokozódott a meglepetésszerű támadások ellen, mivel ezek a két világtenger bármely szembeeső partjáról elinduló ellenséges hajórajok megérkezte előtt az egyesített amerikai flottával találhatják magukat szemben. A szuezi csatorna hadászati jelentősége első sorban az európai gyarmatos államok, és ezek közül is különösképpen Anglia szempontjából domborodik ki. Segítségével a veszélyeztetett gyarmati pontokra gyorsabban juthatnak el az anyaország védő tengeri haderői és segélycsapatai.

Mindezek a tulajdonságok szükségessé teszik, hogy a tengeri csatornák mentén elterülő vidék lehetőleg azon állam birtokába kerüljön, amely háború esetén abból első sorban óhajt hasznot húzni. A Vilmos császár-csatorna helyzete ebből a szempontból a legkedvezőbb, mivel mindvégig német területet szel át és a hozzá legközelebb eső idegen hatalom — Dánia — háború esetén mint katonai ellenfél nem jelenthet komoly veszélyt, kivéve nagyobb idegen haderőnek dán partokon történő kihajózása esetén. A Panama-csatorna menti területeket az Egyesült Államok birtokolják és erősebb védműveket is létesítettek rajta. Nehezebb a helyzete Angliának, mint a szuezi csatorna legközvetlenebb haszonélvezőjének. A csatorna nemzetközi ellenőrzés alatt független állam területét szeli át, azonban mindkét bejárati pontja fölött már az angolok az urak, akik komoly összeütközés esetén a csatorna felett rögtön átvehetik a tényleges ellenőrzés szerepét, mint tették ezt a világháború alatt is.¹ Látható

¹ A Földközi-tenger felől Gibraltár, Malta, Ciprus és Haifa megerősített flottatámponatok, az Indiai-óceán felől Aden és Perim erősségei említhetők fel. A szudáni és mezopotámiai szárazföldi haderők pedig bármikor felhasználhatók a csatorna irányába történő előnyomulásra.

tehát, hogy a tengeri csatornák csak akkor képesek hadászati hivatásuknak megfelelni, ha a szárazföld felől kellőleg biztosítva vannak. Mindezekre még alkalmunk lesz kitérni a világútvonalak katonai ellenőrzéséről szóló rész tárgyalásakor.

Az egyre növekvő átlagos hajónagyság bizonyos nehézségeket jelent a hajók áthaladása szempontjából. Mind a Panama-, mind a Szuez-csatornán a legnagyobb típusú hadi- és kereskedelmi hajók már csak a legnagyobb nehézségek árán képesek áthatolni. Mindezekon kívül az ilyen nagyobb egységek okozta rombolások a partmenti gátaknál csuszamlásokra és elhomokosodásokra vezethet, úgyhogy a tengeri csatornák gyors rendbehozatalára alkalmas eszközök és munkaerők állandó karbantartása nemcsak technikai és kereskedelmi követelmény és érdek, hanem elsőrendű hadászati szükségesség is. A Panama-csatorna ismételt beomlása ékes példa ezekre.

*A belvízi csatornák és útvonalak.*¹ A belvízi csatornák és a folyamok katonai szerepe első sorban arra szorítkozik, hogy utánpótlási anyagokban, azonfelül sebesültszállításoknál a vasúti és országúti forgalmat nagymértékben képesek tehermentesíteni. Mivel a folyamon és belvízi csatornákon való szállítás gyorsaság tekintetében a keréken való fuvarozással nem versenyezhet, a tömegszerűsége van a hangsúly. Teljesítőképes folyam- és csatornahálózat kiváló szolgáltatásokat tehet a harcban álló sereg ellátása terén, de mint felvonulási közlekedési pálya jóformán számításba sem jöhet. Teljesítőképesége Európa jórészében természeti tényezőktől is függ, mivel belvizeink a téli hónapokban befagynak és használhatatlanokká válnak, csakugy mint áradás és sekély vízállás esetén. A különböző folyamok és csatornák, ha összefüggő hálózatot alkotnak, mint pl. Francia-

¹ L. Hennig: *Militärische Verkehrspolitik*. Carl Heymanns. Berlin, 1917. 18. és köv. old. A munka szerzője rendkívül érdekes szakvéleményeket közöl a belvízi folyam- és csatornahálózat hadászati szerepéről és értékéről. A világháború azonban nem igazolta teljes mértékben e teoretikus szempontból kétségtelenül értékes véleményeket.

országban, Belgiumban és Hollandiában, csak akkor tudják előnyeiket még fokozottabban nyújtani, ha irányuk a hadviselés irányával egyező és ha kotrások révén megközelítőleg azonos mélységben tartatnak, mivel különben nem közlekedhetnek rajtuk egyforma megterhelésű hajók és uszályok. Ugyanezen okok szólnak megközelítőleg azonos szélesség és a hidak keresztülvezetésénél azonos méretek mellett.

Mivel belvízi útvonalak létesítése (csatornák ásása, folyamszabályozás) meglehetősen nagy költséggel jár és katonai értékük nem túlságosan magas, stratégiai okokból történő víziút-építkezésekkel csak igen kivételesen találkozunk és e felett annál inkább csodálkozunk kell, mert háború esetén a polgári forgalom számára, ugyancsak a vasutak tehermentesítése céljából, a belvízi hálózat értékes szolgáltatokat tehet.

A légi közlekedés. A közlekedési eszközök közül a légi közlekedési eszközök azok, melyek különleges tulajdonságaiknál fogva katonai értéküket tekintve gazdasági jelentőségüket is meghaladják.

A repülőgépek és léghajók katonai jelentőségével ma már mindenki annyira tisztában van, hogy annak méltatása itt feleslegesnek látszik. A polgári közlekedés szempontjából csupán annak megemlítése fontos, hogy ez igen sok tekintetben értékes kiegészítője háború esetén a hadászati aviatikának.¹ Mindenekelőtt a polgári légiforgalom céljait szolgáló gépek háború esetén aránylag könnyen alakíthatók át kiegészítő harci gépekké, sőt teljes értékű felderítő, vadász- és bombavető gépekké is, amennyiben hatósugaruk meglehetősen nagy szokott lenni, s az utasok és poggyászok részére fenntartott súlyteher helyébe bombarakomány, gépfegyverek stb. könnyen felszerelhetők. Mindez aránylag igen rövid időn belül megtörténhetik. Ekképpen a polgári

¹ Az 1935. évi *Annuaire Militaire* egyes államok katonai gépeinek számát a következőkben adja meg: Franciaország 2286 drb., Lengyelország 700 drb., Anglia 1434 drb., (azóta lényegesen nagyobb lehet az állomány), Csehszlovákia 546 drb., Jugoszlávia 831 drb., Románia 779 drb., Olaszország 1388 drb.

légi közlekedés gépei mint tartalék- és kiegészítő egységek jönnek első sorban számításba. A kisebb hatósugarú, elavultabb gépek betegszállításra, frontmögötti szolgálatra alkalmazhatók.

Eképpen egyetlen állam számára sem közömbös a polgári repülőgépek szerkezete és azok teljesítőképessége. A polgári repülőgépflootta állományáról, éppen a fenti okok miatt rendkívül nehéz számszerű pontos adatokat kapni. A *Magyar Katonai Szemle* 1933. évi 1. számában közölt adatok szerint Franciaországban 287, Angliában 32, Németországban 177, Olaszországban 76, Csehszlovákiában 32, Lengyelországban 31 kereskedelmi gép állott a legnagyobb légiforgalmi vállalatok szolgálatában. E számokban a magángépek nem foglaltatnak bent. A polgári repülés céljaira gyártott és tartalékolt repülőgép-alkatrészek, ú. m. motorok, légesavarok stb. háború esetén azonnal alkalmazhatók hadigépek összeállítására.

Mindezekre való tekintettel, a haditengerészethez hasonlóan, az egyes államok szívesen alkalmaznak a polgári légi közlekedés ellátására kiszolgált hadipilótákat, vagy, fordítva, a polgári légi közlekedésben alkalmazott pilótákat katonai kiképzésben is részesítik. Erre annál inkább is szükség van, mivel az összes harceszközök közül a repülőgép az, melynél a személyzeti utánplótás az alkalmas anyag viszonylagos ritkasága következtében a legkörülményesebb, viszont az emberanyag-veszteség szerfelett nagy.

A polgári repülőterek és kiegészítő repülőterek háború esetén értékesen egészíthetik ki a hadi célokra szolgáló repülőtereket, különösen ha a hadi légierők eltolása, vagy szövetséges, nagyszámú légierők leszállása szükségessé teszi a hadi repülőterek tehermentesítését.

Ezen körülmények indokolják többek között ilyen területek megszerzésére, továbbá honi motor- és repülőgépgyárak felállítására irányuló támogatási készséget a különféle államok kormányai részéről, aminek a napisajtó híradásaiból is tanúi lehetünk.

Távíró, telefon, rádió. A hírszolgálati berendezések katonai jelentősége abban mutatkozik, hogy rendeletek, utasí-

tások, felvilágosítások és jelentések összehasonlíthatatlanul gyorsabban történhetnek, mint ha ezeket személyek (küldöncök) közvetítenék. Ezáltal az adott helyzetekhez való alkalmazkodás könnyebb és döntések gyorsabban vihetők keresztül. Jólehet a hadrakelt seregnek külön híradó csapatok állanak rendelkezésére, a mögöttes országrész és a harcban álló sereg főbb parancsnokságai közötti összeköttetés mégis a polgári hírszolgálatra hárul. A hadrakelt sereg híradó osztagai ugyanis rendszeren csak a közvetlen harcvonal körzetében létesítenek hírközvetítő berendezéseket, pótolnak esetleg fennálló hiányokat, ám sohasem pótolhatják a polgári hírszolgálati berendezéseket és azok szerepkörét.

Fejtegetéseink e szakaszában kizárólag a gyorsan és elektromos áram segítségével továbbítható hírek csoportjára térünk ki, tehát mellőzzük a levélpostát, mivel ez a korszerű hadviselés terén úgyszólván csak alárendelt szerepkörű és inkább hivatali, nem sürgős természetű intézkedések ellátására használják. Igazi jelentőségre a korszerű hadviselésnél csak a távíró, a telefon és legújabb időkben a rádió emelkedett.

A hírszolgálati berendezéseknek a hadviselés céljaira történő igénybevétele sokkal régibb keletű dolog, mintsem az első pillanatra látszik. Gondoljunk csak a régi germánok füstjelzéseire, a bennszülött afrikai törzsek dob- és az ókori népek tűzjelzéseire. Már sokkal előrehaladottabb berendezés az optikus távíró, mely többek között Napoleon hadjárataiban is szerepelt és az osztrákok átkelését az Inn-folyón sokkal hamarabb juttatta a franciák tudomására, semmint az az osztrákoknak kedves lett volna. A regensburgi csata kimenetele első sorban a gyors hírszolgálat eredménye volt.¹

Fokozottabban követeli meg a modern hadviselés jól kiépített távíróhálózat létesítését, melynek kellő védelmére ellenséges rombolások ellen a légvezetékeknek földalatti kábelekké történő fektetése nyújt módot. Míg a belföldi távíróvezetékek aránylag biztonságosak ellenséges rombolásoktól, a tenger alatti kábelvonalak háború esetén úgyszólván védtelenek. A világháborúban a német kábel-

¹ L. Hennig: *Militärische Verkehrspolitik.* 57. 1.

vonalak szétrombolása a központi hatalmak elszigetelését nagy mértékben elősegítette és megnehezítette ellenpropagandájuk kifejtését. A hírszolgálat megzavarása mint hadászati eszköz bizonyítja legjobban a hírszolgálati berendezések magas katonai értékét.

A távíró előnyéül felhozzák, hogy megközelítőleg azonos gyorsaság mellett a maradandó írásbeli utasítás értékét is nyújtja, szemben a telefontal, mely, bár gyorsabb összeköttetés létesítésén kívül módot nyújt azonnali bővebb utasítások és magyarázatok megadására; nélkülözi az írásbeli utasítások biztonságának tulajdonságát. Különféle rendszabályokkal (gyorsírásra való felvétel, diktaphon alkalmazása stb.) némileg csökkenteni lehet e hátrányt, viszont a telefon alkalmasabb téves utasítások adására és a közölteknek kihallgatására, mint a távíró, hol még rejtjeles táviratok leadása is biztosítja a titkosságot. Újabbban néhol alkalmazzák a rejtjeles telefonbeszélgetéseket is.

A katonai hírszolgálatban nagy szerepe van a rejtjelek (chiffre) alkalmazásának, mely a titkosság legbiztosabb szavatolója és újabb időkben a titkos írások helyett használatos. Mivel szorosan nem tartozik tárgyunkhoz és rendkívül messzire is vezetne, a számtalan módszert itt fel nem sorolhatjuk, csupán annak megemlítésére szorítkozunk, hogy a korszerű rejtjel-rendszerek megállapításához rendkívül hosszú idő kell, azok felépítése igen bonyolult és megfejtésük csak a rejtjelkulcs alkalmazásával történhetik, sőt ma már ismereteseek külön ú. n. dechiffrirozó gépek is, melyek rendkívül költségesek voltak szintén biztosíték arra, hogy avatatlan kezekbe nem jut a rejtjeles távirat tartalma, mivel ilyen gépek beszerzése rendkívül költséges és minden gép csak külön rejtjel-rendszernek alkalmazható. A titkosság további szavatolója a chiffre-rendszernek mennél kevesebb számú egyén által való ismerete, továbbá a rendszer gyakori változtatása.

Katonai szempontból háború esetén szükségessége mutatkozik annak, hogy a hírforgalom ellenőriztessék. Ennek okai kézenfekvők lévén, ezekre bővebben nem utalunk. A cenzura bevezetése rendszerint a levél-, távíró- és telefon-

titok megsértésével járván, a legtöbb államban az ezekről intézkedő törvények hatályon kívül való helyezését követeli meg. Részint az ellenőrzéssel járó időveszteség, részint a személyzethiány és forgalmi okok háború idején a postai és hírforgalom gyorsaságát csökkentik vagy korlátozzák. Különösen kellemetlenül éreztethetik hatásukat ezek a körülmények a háborús szolgálatra való áttérés első napjaiban. A rendszeres postai forgalommal kapcsolatos fontos érdekek megkövetelik tehát, hogy e kellemetlenség lehetőség szerinti csökkentése végett a postai személyzet már békeidőkben tanfolyamokon és szolgálati utasítások formájában a háborús szolgálatra kioktatható legyen.

A legújabb hírközlőtíró berendezés, a rádió a jövő háborújában előreláthatólag lényeges szerepet fog játszani. A lakosság általános és gyors kioktatása, utasítások és felvilágosítások adása, repülőátadások bejelentése a rádió közvetítésével történhetik. Ezen a téren előreláthatólag teljesen át fogja a napisajtó szerepét venni, mivel annál gyorsabban és ahhoz legalább is hasonló nyilvánossággal közvetíti a közlendőket. Mindezen előnyénél fogva azonban nagy hátránya, hogy a jövő háborújában fokozott jelentőségű propagandának nyitott kapuja. Az ellenséges propaganda (tévhírek terjesztése, lázítás, ellenállásra való felbujtás) legkönnyebben a rádió útján terjeszthető és mivel már a világháborúban is mutatkozott mind a fronton, mind a front mögötti bomlasztó propaganda hatása, kétségtelen, hogy a jövő háborúiban a propaganda mint új harceszköz még fokozottabban alkalmazást fog találni. Ezekon kívül titkos adóállomások és vevőberendezések a kémiszervezeteknek jelentenek új és figyelmen kívül nem hagyható segítséget, annál is inkább, mert ilyen berendezések felkutatása csak pontos mérések megejtése után bizonyos idő múlva lehetséges.

A békében kiadott rádiókészülékeknek háború alkalmából történő bevonása a rádióknak fentebb említett előnyös szerepére való tekintettel nem lesz keresztülvihető. Valószínűbb, hogy az ellenséges államok adóállomásai egymás zavarására fognak törekedni.

A hírszolgálati berendezések legtöbb államban az állam kezelésében vagy annak tulajdonában vannak.

A *sajtó*. Az újságok és könyvek szorosan nem tartoznak a közlekedési berendezések közé. Wiedenfeld szerint azonban a hír- és gondolatközvetítést szolgálják.¹ Ezen tulajdonságuknál fogva — hasonlóan a rádió tulajdonságaihoz — a hadviselés szempontjából részint előnyösen, részint pedig hátrányosan befolyásolhatják a hadviselő állam helyzetét. Különösen a napi sajtó az, amely közvéleményformáló hatásánál fogva nem kicsinyelhető jelentőségre tett szert. Általánosan elfogadott elv a nyomdatermékeknek fokozott ellenőrzése (cenzurálása) háború esetén, de már békében is. Ezzel ugyan eleje vehető az államellenes és bátortalanító propagandának, viszont ezzel szemben gyakran értelmesebb és hasznot hajtó ötletek és gondolatok kifejtésére sem nyílik alkalom. Az ellenőrzés foka nagyon különböző és függ a nép műveltségi fokán és az állammal szemben való beállítottságán kívül egész sereg más körülménytől is. A világháború alatt pl. Angliában az újságok szabad bírálatot gyakorolhattak a hadvezetőség működése felett, melyet az a legnagyobb figyelemre méltatott. Ez a körülmény hasonló mértékben más államnál nem mutatkozhatik, mivel sem a lakosság önfegyelme és műveltségi foka, sem pedig a sajtó által tanúsított önuralom hasonló mértékben másutt nem tapasztalható és az angol példa általános követése súlyosabb következményekkel járna.

A világvonalak katonai védelme és ellenőrzése.

Conan Doyle egyik regényében² leírja, hogy Angliát miképpen lehet kiéheztetés útján aránylag rövid idő alatt térdre kényszeríteni. A világháborúban és különösen annak utolsó szakaszában mindkét fél nem annyira arra törekedett, hogy egymás emberanyagát pusztítsák, hanem, hogy az élelmiszer

¹ Kurt Wiedenfeld: *Transportwesen*. J. C. B. Mohr. Tübingen. 1930. 57. és 58. l.

² Conan Doyle: *The Poison Belt*.

és nyersanyag utánpótlást megátolva, a korszerű háború folytatását az ellenfél részére lehetetlenné tegyék. E célból történt az angol blokád és a német tengeralattjáró-harc. Ez a küzdelem lényegében nem volt más, mint birkózás azokért az útvonalakért, melyeken a nyersanyag- és élelmiszer-termelő gyarmatokból ezen árucikkek a feldolgozó és fogyasztó Európába jutnak. Ezen útvonalak ellenőrzése volt a diadal kulcsa.

Ezeket az útvonalakat világútvonalaknak nevezzük és ezeken bonyolódik le a földrészek közötti forgalom jó háromnegyede, ezek az útvonalak kötik le a világ hajóterének túlnyomó részét.¹ Ezek az útvonalak szolgáltatják az összeköttetést a gyarmatok és a gyarmatosító anyaországok között, az elsőrendű életszükségleti és ipari nyersanyagok vándorlásainak országútjai, a fehér ember kulturális tevékenységének biztosítói. Gazdasági jelentőségük kettős.

Mindenekelőtt ezeken az útvonalakon mozognak azok az élelmiszer-cikkek (búza, szójabab, élő- és fagyasztott hús, gyümölcsök), továbbá gyógyszerészeti és vegyi növények, melyek a nagy fogyasztóterületeken állandó kereslet tárgyai és elsőrendű életszükségleti cikkek gyanánt jelentkeznek.

Másodsorban ezen világútvonalak mentén haladnak azok az elsőrendű fontosságú nyersanyagtermékek, melyek nélkül korszerű ipar és hadviselés el sem képzelhető. Az alanti táblázatban képet igyekezzünk adni a szuezi csatornán az 1932-es üzleti évben áthaladt olyan árutömegekről, melyek nélkülözhetetlen feltételei a korszerű hadviselésnek. Külön meggondolandó, hogy az itt felsorolt árucikkek közül nem egy olyan, melynek megszerzése jórészt csupán olyan területekről történhetik kellő mennyiségben vagy megfelelő áron, melyekkel való viszonylatban kizárólagosan a szuezi útvonal jön használatba módon való fuvarozásnál számításba.

¹ A világútvonalakról l. ifj. dr. Fellner Frigyes: *A kereskedelmi tengerhajózás és problémái*. Közgazdasági Könyvtár XV. kötet. Budapest, 1932. 37. és köv. l.

Észak-déli irányban	Gépek	Vasuti alkat-rész	Olaj	Cement	Finomított cukor
1000 tonna	317	120	350	774	174
Dél-északi irányban	Gabona	Rizs	Ásványi termék	Gyapot	Nyers gummi
1000 tonna	2,441	1,137	1,049	1,274	604

Mindezek a szállított mennyiségek a szuezi csatorna állandó, jellegzetes forgalmi cikkei és a világgazdasági helyzet mai állásában Európa számára más útvonalon kifizetődően nem is szállíthatók. Kivétel a gyapot és a gabona, melyet nagyobb mennyiségben Észak-, illetőleg Dél-Amerikából is szállítanak Európába.

Látható tehát, hogy a világútvonalak felett gyakorolt ellenőrzés adott körülmények között az ellenőrző államot nemcsak mentesíti a tárolásnak költséges, kellemetlen, sőt sokszor lehetetlen és hosszú ideig tartó háborút meg nem engedő módszerétől, hanem az állandó utánpótlást egyedül képes biztosítani és így feleslegessé teszi a háborús energiazajlás megakadályozását, mely bármily tökéletesen legyen is megszervezve, mint a világháború megmutatta, végtelenségig fenn nem tartható. Ma már közhelyszámba megy, hogy a központi hatalmak bukását első sorban az entente által gyakorolt blokád (= útvonalzár) következtében előállott élelmiszer- és nyersanyaghiány okozta. A döntő küzdelem az útvonalak birtokáért a tengeren zajlik le, mivel a tengerek kapcsolatos egészet alkotnak és így jobban kötik össze a különféle klímaterületeket és világrészeket, mint a szagatott és a litoszférán keresztülvezető útvonalak. Ebből következik, hogy igazi világútvonalak csak a tengereken keresztül vezethetnek. Ezért, és mivel a legkisebb partrészlet is részessé tesz egy államot a többi világrészekkel való közvetlen érintkezésben, az ilyen világ-útvonalakat kellő hadiflotta vagy repülőflotta segítségével legelőnyösebben olyan pontokon lehet ellenőrizni, hol azok kényszerítve vannak partok közelébe térni, vagyis tengerszorosoknál és tengeri csatornáknál. A part közelsége a hadműveleti bázis szempontjából lényeges. Az ilyen pontokon az ellenőrzés minden fajtája és foka a legelőnyösebben vihető keresztül.

Parttól távoleső útvonalak ellenőrzés szempontjából kényelmetlenebbek és tökéletlenebbek, adott esetekben az ellenőrzés a part védelmen kívül hagyása nélkül el sem képzelhető és így sokszor nem is célravezető. A német bűvárhajó-harc minden jól szervezettsége mellett sem tudott döntő sikert felmutatni épp ezen okok miatt.

Éppen ezért minden olyan állam, mely saját útvonalait akarja biztosítani, igyekszik azok mentén területeket szerezni, vagy legalább is bizonyos megerősített pontokon lábát megvetni. De hasonlóképpen az az állam, melynek érdeke adott esetben idegen útvonalak felett ellenőrzést gyakorolni, vagy az azokon lebonyolódó forgalmat megkötni, ugyancsak törekszik ezek mentén vagy közelében magának támpontokat biztosítani.

Ezen általánosságban mozgó fejtegetések után igyekezni fogunk a jelenleg meglevő világ-útvonalak stratégiai jelentőségéről s az azok felett gyakorolt ellenőrzés módjáról és lehetőségeiről képet adni. Vizsgálódásainkat a legnagyobb gyarmatos birodalommal, Angliával kezdjük, melynek birtokai között létesítenek kapcsolatot gyakran a világ-útvonalak és melynek egész hatalma ezen világ-útvonalak ellenőrzésén épült fel.

Az angol világbirodalom öt világrészben elterülő részei között az összeköttetést a szuezi csatornán át futó ú. n. angol öv-vonal, az «all red route» biztosítja.¹ Ez az útvonal jórésztben egybeesik az ú. n. szuezi vonallal és a transzpacifikus útvonalak legészakibbjával. Egész hosszában megerősített angol támpontokat találunk, melyek a katonai követelményeknek megfelelően ott helyezkednek el, ahol vagy egy tengerszoros, vagy egy csatorna egyik tengerből a másikba való átjárást teszi lehetővé. Így, ha a Földet körülölelő öv-vonal kiindulási pontjául az angol birodalom szívéét, Londont vesszük, a legközelebbi állomás a Földközi-tenger nyugati kapuja, Gibraltár. Majd következik Malta a Földközi-tenger két medencéjének határán, Ciprus és Haifa a szuezi csatorna

¹ L. bővebben: F. V. de Fellner: *Communications in the Far East*. 308. és köv. l., 348. l.

északi bejáratával szemben, Aden és Perim már a déli bejáratot védik, következik Colombo, majd Singapore a Malakka-szorosnál, Hongkong és végül a Csendes-óceán túlsó felén Victoria, honnan az angol-kanadai Pacific vonalán át a megerősített Halifax kikötőjének érintésével érjük el ismét Londont.

Az egész rendszer sarkpontja a szuezi csatorna, melyen át vezetnek a Colombónál elágazó ausztráliai és új-zélandi szárnyvonalak (Port Darwin kikötője felé), azonfelül az afrikai angol gyarmatokat összekötő kairo—fokföldi vasút kiindulási pontja is voltaképpen a szuezi csatorna északi bejáratánál Port-Saidban kezdődik.

Az angol flotta átütő erejét növelik az útvonal hosszában elosztott szenelő, illetőleg bunker-olaj tároló állomások, ú. m. Gibraltár, Port-Said, Haifa, Aden, Colombó és Hongkong.

A szuezi útvonalon keresztül kapcsolódik az anyaország-hoz egész India és Ceylon, Ausztrália és Új-Zéland dominiu-mok, nemkülönben egész sereg alárendeltebb jelentőségű gyarmat — háború esetén mutatkozó — erőforrásaival egyetemben. A velük való összeköttetést 30—50%-kal rövidítette meg a csatorna, mely bár nemzetközi társaság tulajdonában van, részvényeinek 44%-a mégis az angol kincstáré, mely azt még Disraeli idejében szerezte meg az egyiptomi és francia érdekeltségektől.

A szuezi csatorna védelmét északról a földközi-tengeri angol hajóraj látja el, mely Gibraltár és Malta támpontok mellett újabban Haifa kikötőjét is kiépítette és a mezopotámiai angol szárazföldi és légi haderőkre is számíthat. A déli oldalról Aden mint flotta-támpont, a szudáni angol szárazföldi és légi haderők pedig mint szárazföldi hadseregek védik meg. Mindezekon felül Angliának Egyiptom felett gyakorolt fennhatósága is a csatorna ellenőrzését szolgálja.¹

A szuezi csatorna feletti ellenőrzés tényleges gyakorlásával Anglia kezében tartja egész Ázsia és Ausztrália, azonfelül

¹ L. részletesebben: F. V. de Fellner: *Communications in the Far East*. 303. és köv. l. — Ifj. Fellner Frigyes: *Az angol világpolitika és a mai Egyiptom*. Pesti Hírlap, 1928. április 29-ik szám.

Kelet-Afrika Európa felé és felől irányuló hasznothajtó forgalmát és ezzel a legtöbb európai gyarmatos állam és gyarmataik közötti összeköttetést is. A szuezi csatorna mellőzésevel Afrika megkerülése útján netalán lebonyolódó forgalmat a «two power standard» alapján álló angol hadiflotta aránylag könnyen meggátolhatja, nem szólva a földközi-tengeri hatalmaknak a gibraltári szoros elzárásával eszközölhető teljes kikapcsolásáról.

Az Északamerikai Egyesült Államok megközelítően autochton terület.¹ E szerint a legfontosabb szükségleti cikkeiket gyarmatok nélkül is saját területén termeli, illetőleg állítja elő. Mégis világhatalmi helyzetének megfelelően — a már fentebb leírt katonai okok miatt — kénytelen a világ második jelentős csatornája, a Panama-csatorna felett az ellenőrzést gyakorolni. Ez a helyzet képesíti arra, hogy egyszerre két világtengeren léphessen döntően fel és hatalmi túlsúlyát Ázsiában is érvényesíthesse.

A csatorna — a szuezitől eltérőleg — az Északamerikai Egyesült Államok szempontjából nem mint gazdasági utánpótlási vonal jön első sorban számításba, hanem mint stratégiai átjárókapu, amint ezt már a tengeri csatornákról szóló részben kifejtettük. Mint világ-útvonal főleg Anglia és az európai kontinens számára lényeges, mely ezen keresztül bonyolítja le forgalmát Dél-Amerika csendes-óceáni partjaival.

A Panama-csatorna biztonságát nem kizárólag a csatorna mentén emelt erődítmények és az ott állomásozó fegyveres erő, hanem mindenekelőtt nyugatról a Pearl Harbour-i flottabázis biztosítja, melynek megkerülésével idegen hatalom a csatornát meg nem támadhatja. A Panama-csatorna biztonságát azonban ezeknél is jobban biztosítja két körülmény. Az egyik az, hogy közvetlen szomszédságában nincsen számottevő katonai hatalom, a másik pedig az, hogy a komoly veszedelmet jelentő tengeri hatalmak (Anglia és Japán) a Panama-csatornától olyan nagy kiterjedésű víztakaróval választatnak el, melyeken való átkelés akár tengeri, akár légi haderővel olyan tetemes időbe kerülne, hogy a csatornát védő amerikai tengeri vagy légi haderő hamarabb

¹ Gróf Teleki Pál: *Amerika gazdasági földrajza*. Budapest, 1922.

vonulhatna fel és még azzal a mérhetetlen előnnyel is rendelkeznék, hogy honi támpontjaihoz közel vívhatná meg ellenfeleivel a küzdelmet. Mindezekben túlmenőleg a csatorna zsiliprendszerre lehetővé teszi annak használhatatlanná tételét a csatorna medrének megrongálása nélkül.

A két angolszász nagyhatalomnál csupán lényegesen kisebb jelentőségű útvonalakat kell Franciaországnak ellenőriznie. Ezek a Földközi-tenger nyugati medencéjét északi-északafrikai gyarmataival kötik össze, melyek számára nemcsak nyersanyagpótló területet, hanem, mint a világháború is mutatta, a francia haderőben számottevően kiképzett színes segédcsoportok révén, emberanyag-pótlást is jelentenek. Algeria és Tunis lakossága körülbelül 9 millió, melyből megközelítően 700,000 emberre számít a francia hadvezetőség háború esetére. Ezekre, valamint a két legfontosabb gyarmatnak Franciaországba szállítandó élelmiszer (búza) és nyersanyag-szállítmányaira való tekintettel szükséges a Marseille—Algeria útvonal biztosítása. Eltérőleg a nagy angol és amerikai útvonalaktól, ez az előbbieknél lényegesen rövidebb útvonal sehol sem halad el tengerszorosok és csatornák között vagy azokon keresztül, úgy, hogy megvédése tisztára a francia földközi-tengeri flotta feladata. Aránylag közel esik idegen tengeri- és flottabázisokhoz, ú. m. az angol Gibraltárhoz és Maltához, az olasz Speziához és Trapanihoz, nemkülönben a spanyol Baleárokhoz és Cartagenához, úgy, hogy ezen államoknak az útvonalra ható nyomása adott körülmények között francia szempontból kellemetlenül érvényesülhet.

A többi gyarmatos állam közül Olaszország és Hollandia gyarmatokhoz vivő útvonala a szuezi csatornán át vezetvén, már angol ellenőrzés alatt áll és éppen ezért elesik attól, hogy velük a birtokos állam szempontjából foglalkoznunk kellene.

A közlekedésügy szervezésének és irányításának katonai szempontjai.

A közlekedésügy szervezése és kiépítése — mint alkotó munka — első sorban a békeidők feladata. A közlekedés éltető eleme a gazdasági tevékenység, úgyhogy csak normális,

pezsdülő gazdasági életben fejlődhetik és alakulhat ki magas teljesítőképességű közlekedés és forgalom. Az előbbieken többször volt alkalmunk rámutatni, hogy a közlekedés terén érintkeznek nem utolsó mértékben — és természetesen korántsem kizárólag — a gazdasági érdekek a katonaiakkal. A kettő egymástól úgysem választható el, mivel a ma és holnap háborúja sokkal inkább, mint a világháború, a gazdasági csataterén fog eldőlni. Mivel a katonai és gazdasági érdekek egyaránt kapcsolatosak a közlekedéssel és az azt lebonyolító közlekedési eszközökkel, csak természetes, hogy már békében is adódnak bizonyos szempontok, melyek összeegyeztetése mind gazdasági, mind katonai szempontból szerfelett fontos. Itt első sorban a pénzügyi szempontokra és a rentabilitás kérdésére gondolunk. Lesznek ugyanis a közlekedésügy területén beruházások, melyek gazdasági szempontból egyáltalán nem hasznothajtok, viszont katonai érdekekből mint elengedhetetlen követelmények jelentkeznek. A közlekedési vállalatok — és fokozott mértékben a magánkézben lévők — első sorban üzleti haszonra dolgozó vállalatok és helyzetük akkor volna eszményinek mondható, ha mint önellátó intézmények (self supporting institution) beruházásaikat saját nyereségeikből volnának képesek fedezni. Ez ma a legtöbb közlekedési vállalatnál nincs meg, úgyhogy ezek fokozottabban tiltakoznak minden olyan teher ellen, mely nem hoz újabb hasznot a vállalatnak. Nemcsak a magánvállalatok szempontjából van ez így, hanem az állami közlekedési vállalatok is tiltakoznak a túlságos megterhelés ellen, melynek bekövetkezése az államnak jelentős bevételi forrását csökkentheti. Látható ebből a példából is a kérdés bonyolult volta. Fokozza a gazdasági okokból ellenkezők húzódozását az a gyakorlati tapasztalatokon alapuló tény, hogy a katonai célból eszközölt beruházások jelentékeny része nemcsak hogy nem hasznothajtó, hanem állandó jellegű beruházásnak sem fogható fel, mivel a haditechnika gyors fejlődése és a politikai helyzet gyakori változásai megkövetelik a katonai beruházások terén a legnagyobb alkalmazkodó képességet és azonnali változtatást. Azonban a «salvus rei publicae suprema lex» elv alapján a katonai szempontok nem

hanyagolhatók el, és minden, amire mind a gazdasági, mind a katonai tényezőknek törekedniök lehet, az, hogy egyik tényező végzetes megterhelése nélkül a különböző szempontok összeegyeztethetők legyenek. A katonai terhek a közlekedési vállalatoknak erős pénzügyi megterhelését jelentik, ez kétségtelen. Viszont éppen a közlekedési vállalatokba annyi tőke van beruházva s az a nemzeti vagyonnak olyan jelentős hányadát teszi, hogy annak megvédéséért e beruházott tőke élvezőinek is áldozatot kell hozniok.¹ A különféle szempontok összeegyeztetésére legcélszerűbb már békében is olyan testületet szervezni, melyben a közlekedési és gazdasági szakférfiakon kívül a honvédelemre hivatott tényezők is helyet foglalnak. A legtöbb államban működik is hasonló szervezet, mint tárcaközi bizottság, közlekedési tanács vagy ad hoc ankét. Ennek a szervnek feladatköre annyira tág, hogy e helyütt feladatkörének részletes ismertetésére ki nem térhetünk, csupán főbb pontokban említjük meg tevékenységi területét, hangsúlyozva, hogy e feladatok elvégzését már békeidőben teljesíti, mivel a háború a közlekedési berendezéseket fokozottabb mértékben helyezi katonai felügyelet és vezetés alá.

1. Mindenekelőtt ennek a szervnek feladata már béke idején megállapítani a közlekedési eszközök szerepét háború esetére. A vezérkarok rendszeren részleteiben is kidolgozzák a közlekedési eszközök feladatkörét mozgósítás és háború bekövetkeztére, azonban a végrehajtás terén követendő magatartás kidolgozása erre a szervre hárulhat. Így pl. a világháború kitörése előtt egyes vasútigazgatóságoknál, sőt a fontosabb állomások főnökségénél is lepecsételt borítékokban elhelyeztettek az utasítások a Monarchia hadvezetősége részéről. A személyzetnek kioktatását elrendelheti, a technikai berendezések állapotáról adatokat gyűjthet és a hadvezetőség részére jelentéseket terjeszthet elő.

¹ Magyarországon pl. a közlekedési eszközökbe beruházott tőke 2,921.435.000 pengőt tesz ki. L. Fellner Frigyes: *Csonka-magyarország nemzeti vagyona*. Budapest, 1929. M. Tud. Akadémia kiadása. 47. l.

2. Megállapíthatja a költségvetés vagy a vasúti társaságok költségvetésének terhére azokat a bizonyos (és rendszerint titkos) tartalékokat, melyeket a mozgósítás vagy háború esetén a költségtöbblet kiegyenlítésére készítenek elő. A tartalékalap létesítése elsőrendű követelmény, melynek jelentősége felbecsülhetetlen.

3. Foglalkozik a nyersanyag-beszerezés és gazdálkodás kérdésével, melyekre már történt az előzőkben utalás, szintűgy megállapítja a személyzettel és üzembiztonsággal, nemkülönben a menetrend-módosítással kapcsolatos terveket, röviden a vezérkar tanácsadó és segédszerve gyanánt működhetik.

Mіндеzen feladatkörökből nyilvánvaló, hogy tagjainak kinevezésénél egyrészt csak szakszempontoknak, másrészt tökéletes nemzetbiztonsági szempontoknak kell első sorban szerepet játszaniok. Mindkét szempont figyelmen kívül hagyása erősen megbosszulhatja magát.

Rövid pár sorban állást kell foglalnunk közlekedési eszközöknek idegen államok részére történő bérbe- vagy zálogbadaadásának kérdésével is. Mivel a háború vis maior jellege szerződéseket rendszerint megsemmisít, katonai szempontból ez lényegtelen volna, azonban két körülmény megóvása okvetetlenül lényegesnek mondható. Mindenekelőtt a bérbeadási szerződésben kikötendő az állam kívánatára történő átalakítások és beruházások haladéktalan végrehajtása, másrészt az egész berendezés jókarban tartása, mely két feltétel elhanyagolása esetén a közlekedési eszközök hadászati feladatuknak nem tudnak megfelelni. Még előnyösebb a szerződésben külön utalni háborús esemény bekövetkeztében esetleg történő változásokra.

Amint azt fentebb kifejtettük, a háború kitörése esetén a közlekedési eszközöknek a honvédelem terén kijutó nagy feladatára való tekintettel azok katonai igazgatásba vagy legalább is ellenőrzésbe mennek át. Ahogy ezt az ilyen körülmények bekövetkezte mindenképpen indokolja, azonképpen természetes, hogy a béke bekövetkeztével a közlekedési eszközöknek ismét el kell eredeti szerepkörüket foglalni. A közlekedési eszközök elsőrendű tényezői a termelésnek és mint

ilyenek béke idején hatalmasan erősítik és fejlesztik az államot. Csak erős gazdasági alappal rendelkező államból nőhet ki erős hadsereg, csak ilyen állam képes háborús teherpróbát huzamosan és tartósan kiállani. Ezt az erőtartalmat csak béke idején gyűjtheti és ennek az erőtartaléknak egyik fokozója a közlekedési eszközök. Ezeknek a háború után mihamarabb helyrehozatala és eredeti feladatkörének való visszaadása, minden felesleges béklyótól való megszabadítása ismét elsőrendű nemzeti érdek.

IFJ. FELLNER FRIGYES.

A BENNET-CSALÁD.

(Pride and Prejudice.)

— Huszonharmadik közlemény.¹ —

LIII.

Mr. Wickham tökéletesen meg volt elégedve ezzel a beszélgetéssel, úgyhogy ő maga nem nyugtalanzkodott többé, viszont kedves sógornőjét sem próbálta többé hasonló társalgásba belevonni. Eliza úgy látta, hogy azok után, amiket Wickhamnek mondott, a fiatalember most már békességben fog maradni, s ez őt teljesen kielégítette.

Wickham és Lydia elutazásának napja hamar elérkezett, s Mrs. Bennet kénytelen volt belenyugodni a válásba, amelyről pedig tudta, hogy valószínűleg egy egész évig fog tartani, de hát Bennet urat semmiképpen sem tudta rávenni arra, hogy valamennyien utazzanak el Newcastle-be.

— Oh, drága, kicsi Lydiám, — kiáltotta Bennetné — mikor fogunk újra találkozni?

— Oh Istenem, hogy tudhassam én azt, mama? Talán két vagy három év is beletelik.

— Írj minél gyakrabban, drágám.

— Amily gyakran csak tehetem. De hiszen tudod, egy férjes asszony nem nagyon ér rá leveleket írogatni. Inkább a néném írhatnak énnekem. Őnekik úgy sincsen egyébként dolguk.

Mr. Wickham sokkal több melegséggel vett búcsút tőlük, mint Lydia. Mosolygott mindenkire, szép volt és kedves dolgokat mondott mindenkinek.

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1934. évi 675., 676., 677., 678., 679., 680., 681., 682., 683., 684., 685. és 1935. évi 686., 687., 688., 689., 690., 691., 692., 693., 694., 695. és 696. számában.

— Olyan szép fiú, — mondotta Mr. Bennet, mihelyt a fiatalok künn voltak a házból — hogy igazán párját ritkítja. Állandóan mosolyog és vigyorog és mindnyájunknak udvarol. Csudamód büszke vagyok reája. Azt hiszem, hogy ennél különb vót maga Sir William Lucas sem volna képes ideállítani.

Bennetné napokon át szomorú volt, amiért kedves leányától meg kellett válnia.

— Gyakran elgondolom, — mondotta — hogy nincs keservesebb dolog a világon, mint ha el kell búcsúznunk azoktól, akiket szeretünk. Az ember olyan elveszettnek érzí magát a világban.

— Látja, mama, ez a következménye annak, ha férjhez adnak egy leányt — mondotta Eliza. — Milyen vigasztalása lehet az, hogy mi négyen még mind idehaza csücsülünk.

— Ki beszél erről? Lydia nem azért hagyott el bennünket, mert férjhez ment, hanem csakis azért, mert férjének az ezrede véletlenül olyan messzire állomásozik innen. Ha az ezred közelebb volna, ők is maradhattak volna még egy darabig.

De ez a csüggedt hangulata, amely az utolsó napok alatt ránehezedett, meglepően rövid idő alatt fölengedett s egész lelkét egyszerre új reménység töltötte el, mert a környéken bizonyos hírek jöttek forgalomba. A netherfieldi kulcsárné parancsot kapott, hogy hozza rendbe a kastélyt, mert a gazda egy-két napon belül meg fog érkezni s néhány hétig vadászni fog a birtokán. Mrs. Bennetet rettentő nyugtalanság szállotta meg. Jane-re nézett, mosolygott s időnkint a fejét csóválta.

— Úgy, úgy? Hát Mr. Bingley mégis lejön a birtokra, kedves húgom? (mert Mrs. Phillips volt az első, aki hírt hozott a dologról.) Hát annál jobb. Nem mintha nagyon törődném az egésszel. Tudod, Mr. Bingley miránk nézve ma senki és semmi, s én igazán egy cseppet sem vágyódom utána. De azért mégis nagyon jó, hogy eljön ide Netherfieldbe, ha szereti ezt a birtokát. És ki tudja, mi történhetik? De hát minket ez nem érdekel. Tudod, mi már rég elhatároztuk, hogy soha többé egy szóval sem említjük. De hát mondd, egészen bizonyos már, hogy eljön Netherfieldbe?

— Arra mérget vehetsz, — felelte Mrs. Phillips — mert Mrs. Nichols Merytonban volt tegnap este. Megláttam őt az ablakból és rögtön kiszaladtam az utcára, hogy török-szakad, de meg kell tudnom, mi igaz a dologból. És Mrs. Nichols égre-földre esküdött, hogy igaz. Legkésőbb csütörtökön érkezik ide, de az is lehet, hogy már szerdán itt lesz. Elmondta nekem, hogy egyenesen a mézáróshoz megy és húst rendel szerdára s már három pár kacsát is beszerzett, amelyeket csak le kell ölni.

Miss Bennet nem tudott uralkodni magán, amikor meghallotta a hírt és mélyen elpirult. Hónapok teltek el azóta, hogy Mr. Bingley nevét utoljára ejtette ki Eliza előtt, s mi-helyt magukra maradtak, így szólott hozzá :

— Láttam, hogy a nagynénénk beszélje alatt folyton engem néztél, Lizzy, és jól tudom, hogy zavarban voltam. De valahogy azt ne hidd, hogy komoly oka volt ennek. Én csak egy pillanatra jöttem zavarba s igazán csak azért, mert éreztem, hogy figyelni fogják az arcomat. Hidd el nekem, hogy sem örömet, se bánatot nem keltett bennem a hír, hogy Mr. Bingley ide fog érkezni. Nem mondom, egy dolognak igazán örülök — annak, hogy egyedül érkezik és így nagyon ritkán fogjuk látni. Nem magam miatt félek, csak az bánt, hogy az emberek megjegyzéseket fognak tenni.

Eliza nem tudta, mire vélje a dolgot. Ha nem találkozott volna Bingleyvel Derbyshire-ben, talán ő is el tudta volna hinni róla, hogy ideérkezésének csakugyan nincs egyéb célja, mint amit híresztelnek róla ; de Elizának az volt az érzése, hogy Bingley még mindig szerelmes Jane-be és csak azt nem tudta eldönteni magában, hogy vajjon Bingley barátjának beleegyezésével jön-e Netherfieldbe, bár ez látszott valószínűbbnek, vagy pedig elég vakmerő volt-e ahhoz, hogy ne kérje ki erre nézve Mr. Darcy engedélyét.

— Mégis csak súlyos dolog, — gondolta néha Eliza — hogy ez a szegény ember nem jöhet el a saját kibérelt házába, a nélkül, hogy rögtön különböző találgatásokat ne fűzzenek érkezéséhez. Én bizony nem fogom őt egy pillanatra se háborgatni.

Jane ugyan kijelentette, hogy Bingley megérkezése egy-

általában nem érinti az ő érzelmeit és hitte is, amit mondott, de azért Eliza figyelmét nem kerülhette el, hogy néjére nagyon is hatott a dolog. Idegesebb és nyugtalanabb volt, mint amilyennek őt az utóbbi időben látta.

Bennet úr és neje között, akik tizenkét hónappal előbb ugyancsak élénken vitatták meg ezt a témát, most természetesen megint szőnyegre került a dolog.

— Hallod-e, drágám, — mondotta Mrs. Bennet — mihelyt Bingley megérkezik Netherfieldbe, te természetesen azonnal föl fogod keresni.

— Szó sem lehet róla. Tavaly rákényszerítettel, hogy menjek el hozzá látogatóba s ennek fejében megígérted, hogy feleségül fogja venni egyik leányunkat. Csakhogy a dologból nem lett semmi, velem pedig nem fogsz még egyszer áprilist járatni.

Bennetné most tőle telhetőleg próbálta megmagyarázni Bennet úrnak, hogy amikor Mr. Bingley visszatér Netherfieldbe, valamennyi szomszédbeli földesúrnak elkerülhetetlen kötelessége, hogy legalább ennyi figyelmet tanúsítson iránta.

— Útálom ezeket az etikettszerű dolgokat — mondotta Mr. Bennet. — Ha Bingleynek társaságra van szüksége, jöjjön el ő mihozzánk. Utóvégre is tudja, hogy hol lakunk. Én igazán nem fogom azzal tölteni az időmet, hogy szomszédaim után szaladjak, valahányszor elmennek innen vagy megint visszajönnek.

— No hát én csak annyit tudok, hogy nagy durvaság lesz részedről, mert én már elhatároztam, hogy meg fogom őt hívni ebédre. Mrs. Long és Gouldingék úgyis nemsokára esedékesek minálunk. S minthogy összesen tizenhárman ül-nénk az asztalnál, úgyis kénytelen lennék meghívni egy tizennegyediket.

Ez az elhatározása olyan vigasztaló volt Mrs. Bennetre nézve, hogy sokkal könnyebben bírta elviselni férje nyereségét, ámbár nagyon gyötörte őt az a gondolat, hogy Mr. Bennet mulasztása folytán az összes szomszédok hamarabb fogják látni Mr. Bingleyt, mint ők, akik végre sem tartoznak az utolsók közé.

Amikor már nagyon közel volt az érkezés napja, Miss Bennet ezeket mondta Elizának :

— Kezdek szomorú lenni a miatt, hogy Mr. Bingley visszajön Netherfieldbe. A dolog egy csöppet sem izgatna és a legteljesebb közömbösséggel tudnám őt vizontlátni, de nem bírom el azt, hogy körülöttem mindenki folyton csak ő róla beszél. A mama persze jót akar, de nem tudja és senki sem tudhatja, mit szenvedek én ezektől a beszédektől. Igazán boldog leszek, ha majd visszautazik Londonba s túlestünk az egészen.

— Szeretnék neked valami vigasztalót mondani, — felelte Eliza, — de ez túlmegy minden képességen. Neked is érezned kell ezt. Nem vagyok abban a megszokott helyzetben, hogy türelmet prédikáljak neked, mint szenvedőnek, egyszerűen azért, mert benned több türelem van, mint bárki másban.

Mr. Bingley végre megérkezett. Mrs. Bennet a személyzet segítségével mindenkinél korábban kapott hírt mindenről, amivel persze csak azt érte el, hogy ő mindenkinél hosszabb ideig izgult és nyugtalanzkodott. Számlálta a napokat, hogy mikor lehet majd elküldeni az ebédre szóló meghívót, mert hiszen egy csöpp reménye sem lehetett arra, hogy előbb láthassa a várva-várt Bingley urat. De Hertfordshire-be való megérkezése után harmadnap reggel Mrs. Bennet öltözőszobájának ablakából egyszerre csak megpillantotta Bingleyt, amint benyargalt a kerítés kapuján s egyenesen a ház felé tartott.

Bennetné persze rögtön a leányok után kiabált, hogy azok is osztozzanak az ő nagy örömeiben. Jane nyugodtan ült le szokott helyére az asztalnál, de Eliza, hogy eleget tegyen anyjának, az ablakhoz ment, — kinézett — meglátta, hogy Mr. Darcy is vele van, mire visszaült Jane mellé.

— Mama egy másik úr is jött vele — mondotta Kitty. — Vajjon ki lehet?

— Istenem hát valami ismerőse vagy ki, én bizony nem tudom.

— La! — felelte Kitty — nagyon hasonlít ahhoz az úriemberhez, aki régebben is mindig vele volt — ahhoz a hogy' is hívják csak úrhoz. Na, az a magas, kevély ember.

— Jóságos Istenem, csak nem Mr. Darcy! — De bizony ő az. Hát mit csináljak, Mr. Bingley barátait úgy kell fogadnunk, mintha a mi barátaink lennének, nem igaz? De hogy őszinte legyek, úgy utálok ezt az embert, hogy rá sem tudok nézni.

Jane meglepetve és aggódva pillantott Elizára. Csak nagyon keveset tudott derbyshire-i találkozásukról s így csak azt érezte, milyen kellemetlen lehet hűgára nézve, hogy az után a magyarázó levél után szinte először kell most szembenállnia Darcyval. Mind a két testvér elég rosszul érezte magát. Nemcsak saját maga, hanem ugyanakkor egymás miatt is, az anyjuk pedig folyton csak beszélt beszélt s kifejtette, hogy mennyire utálja Mr. Darcyt s hogy csak azért lesz hozzá barátságos, mert Mr. Bingleynek a barátja. A két leány természetesen egy szavára sem figyelt. Elizának még külön oka is volt arra, hogy kényelmetlenül érezze magát, olyan oka, amelyet Jane még csak nem is gyaníthatott, mert hiszen Elizában sohasem volt meg a kellő bátorság, hogy megmutassa neki Mrs. Gardener levelét, vagy közölje a nényével, hogy érzelmei mennyire megváltoztak Mr. Darcy irányában. Jane szemében Darcy egész egyszerűen az a kérő volt, akit Eliza annakidején kikoszarozott s akinek az értékét lebecsülte. Eliza előtt viszont, az ő alaposabb értesülései folytán, az az ember volt Darcy, akinek az egész család a legdöntőbb ügyből kifolyólag véghetetlen hálával tartozott s aki iránt ő nagyon mélyen érdeklődött, s legalább is annyi joggal, mint Jane Bingley iránt, még ha ebben az érdeklődésben nem volt is annyi gyöngédség, mint Jane régi vonzalmában. Most, hogy Darcy eljött Netherfieldbe, sőt mi több, eljött hozzájuk is, Longbourne-ba, tehát saját jószántából kereste a vele való találkozást, — Elizára nézve ez majdnem akkora meglepetéssel járt, mint amikor Derbyshire-ben először vette észre, hogy Darcy viselkedése irányában mennyire megváltozott. Pár pillanat után eltűnt arcáról a sáppadtság, megint helyet engedett az előbbi színének, sőt égni kezdett az arca, szemében pedig felsugárzott a gyönyör mosolya, amikor arra gondolt Eliza, hogy a közben eltelt idő alatt sem rendültek meg Darcy érzelmei és vágyai. De azért nem érezte magát biztosnak.

— Lássuk előbb, hogyan fogja magát viselni. Aztán még mindig elég időm lesz eldönteni, hogy mit várhatok az ő részéről.

Ezzel az elhatározással látott hozzá kézimunkájához, miközben nagyon nyugodtnak iparkodott látszani s még a szemét sem merde fölemelni, amíg végre is győzött benne a kíváncsiság és a nyugtalanság s rápillantott nénjére, amikor az inas már ajtót ment nyitni a vendégeknek. Jane kissé halványabbnak látszott, mint rendesen, de sokkal kiegyensúlyozottabb volt, mint Eliza remélni merete volna. Amikor a két úr megjelent, Jane elpirult egy kissé; de azért meglehetősen fesztelenül fogadta őket s viselkedése egyrészt nem árult el semmi neheztelést és nem volt benne semmi túlzott nyájasság; szóval, Jane kitűnően tette le a vizsgát.

Eliza mind a kettejükkel csak annyit beszélt, amennyit a köteles udvariasság megkívánt tőle, aztán visszaült kézimunkájához, olyan mohó érdeklődéssel, aminőt ez a foglalatosság igen ritkán váltott ki belőle. Mindössze egyetlen pillantást vetett Darcyra, akinek az arca most is komoly volt, mint rendesen. Eliza azt gondolta magában, hogy ezt a kifejezést sokkal többször látta Darcy arcán Hertfordshireben, mint Pemberleyben. De az is meglehet, — gondolta magában — hogy Bennetné jelenlétében nem tudja magát annak mutatni, amilyen volt Gardinerékkal szemben. Ez fájdalmas eshetőség volt, de éppenséggel nem valószínűtlen.

Bingleyt is csak egy pillanatig látta, de ez is elég volt annak a megállapítására, hogy a fiatalember arcán öröm és zavar tükröződött. Mrs. Bennet persze olyan túlzott nyájassággal fogadta, amely megszegényítette a két leányt, kivált ha összehasonlították udvarias, de hűvös és szertartásos viselkedésével, ahogy Mr. Darcyt fogadta.

Eliza, aki tudta, hogy Mrs. Bennetnek az ő legkedvesebb leányát Mr. Darcy mentette meg az örökös szégyentől és gyalázattól, kétszeresen meg volt bántva és kimondhatatlanul szenvedett ettől a rosszul alkalmazott megkülönböztéstől.

Darcy megkérdezte tőle, hogy van Mr. Gardiner és Mrs. Gardiner, amire Eliza meglehetősen zavarodottan válaszolt.

Darcy aztán már alig szólalt meg az egész idő alatt. Nem is ült Eliza mellé, s meglehet, hogy ezért hallgatott; de milyen máskép volt minden Derbyshire-ben. Ottan, ha már őhöz nem szólt, legalább a rokonokkal beszélgetett. De most percek múltak el és még csak a hangját sem lehetett hallani. És ha néha-néha Eliza, önkénytelen kíváncsiságának engedve, Darcy arcára emelte szemét, azt kellett látnia, hogy a fiatalember épp oly gyakran nézi Jane-t, mint őt magát, legtöbbször pedig csak a padlót nézi. Viselkedéséből határozottan kitűnt, hogy nem akar annyira tetsszeni, mint amikor legutóbb találkoztak s általában nagyon is belemélyedt a gondolataiba. Eliza számára ez csalódást jelentett s önmagára haragudott miatta.

— Nem is várhattam tőle, hogy másképpen viselkedjék — mondotta magában. — De hát akkor miért jött ide?

Eliza olyan hangulatban volt, hogy senki mással nem tudott volna szóba ereszkedni, mint Darcyval; ehhez viszont nem volt elég bátorsága. Mindössze is annyi telt ki tőle, hogy érdeklődött Miss Darcy hogyléte iránt, de ezzel aztán be is volt fejezve a dolog.

— Milyen hosszú idő múlt el azóta, hogy elhagyta Netherfieldet Mr. Bingley, — mondotta Bennetné.

Bingley rögtön ráhagyta, hogy igaza van.

— Én már attól féltém, — folytatta Mrs. Bennet — hogy soha többé nem fog visszajönni. Mindenki azt beszéli, hogy Szent Mihálykor végleg le akar mondani a bérletről, de én mégis remélni szeretném, hogy ez nem igaz. Amióta ön elment, sok minden megváltozott a szomszédságunkban. Miss Lucas férjhez ment s nagyon jól el van látva. Én is férjhez adtam az egyik leányomat. Azt hiszem, hogy hallott róla. Az újságokban bizonyosan látta a jelentést. Benne volt ugyanis a *Times*ben és a *Courier*ban. Igaz, nem úgy, ahogy kellett volna. Az egész csak ennyi volt: George Wickham Esq. házasságot kötött Miss Lydia Benettel, de egy árva betűt sem közöltek a fiatalasszony szüleinél, a birtokról, ahol lakunk meg miegymás. Pedig a bátyám, Mr. Gardiner, adta be a hirdetést, igazán nem értem, hogyan követhetett el ekkora ügyetlenséget. Bingley úr nem olvasta?

Bingley azt felelte, hogy olvasta és melegen gratulált Bennetnének. Eliza föl se mert nézni. Így aztán nem is láthatta, hogy Mr. Darcy milyen képet vág a dologhoz.

— Már az igaz, hogy nincs gyönyörűbb dolog, mint ha az ember jól adja férjhez a leányát, — folytatta a mama — de egyúttal nagyon fájdalmas is, Mr. Bingley, mert az anyát megfosztják a gyermekétől. Newcastle-be mentek, s úgy látom, hogy ez a hely nagyon is északra fekszik, és igazán nem tudom megmondani, meddig fognak ottmaradni. Mert a vőmnek az ezrede ott állomásozik. Valószínűleg hallotta, hogy Mr. Wickham kilépett a miliciából s belépett a rendes katonasághoz. Hála a jó Istennek, vannak még barátai, ámbár talán nincs annyi jó barátja, amennyit megérdemel.

Elizát, aki felfogta, hogy ez a célzás Mr. Darcynak szól, valósággal fojtogatta a szégyenérzet, úgyhogy alig bírt ülni maradni. De legalább ez a dolog kizavarta őt eddigi teljes szótlanságából, amelyet semmi egyéb nem lehetett volna megtörni. Azzal a kérdéssel fordult Bingleyhez, hogy egyelőre itt szándékozik-e maradni a birtokon. Bingley azt felelte, hogy néhány hétig akar maradni.

— Ha majd a saját foglyait és fürjeit már mind lelőtte, Mr. Bingley, — vette át a szót a mama — kérem, jöjjön át mihozzánk és folytassa a vadászatot Mr. Bennet területén, ameddig csak jólesik. A férjem nagyon boldog lesz, ha megteheti önnek ezt a szívességet.

Eliza szenvedését csak fokozta ez a felesleges és tüntető figyelem. És elgondolta, ha most ugyanaz a kedvező kilátás nyílnék is meg előttük, amellyel a múlt évben kecsegtették magukat, ilyen viselkedés mellett minden épp oly gyorsan meghiusulna, mint akkor. Ebben a pillanatban úgy érezte, hogy Jane-re és rája nézve évekig tartó boldogság sem lehetne teljes kárpótlás az ilyen szörnyűséges és kínos pillanatokért, amelyeket végig kell szenvedniök.

— Szívem legelső és leghőbb kívánsága — mondotta magában — az, hogy egyikükkel se kelljen többé együtt lennem, valaha is ez életben. Nem szerezhethet a társaságuk akkora örömet, hogy enyhíteni tudná ezt a mi kétségbeesett vergődésünket. Nem akarom látni többé sem az egyiket, sem a másikat.

De az a szenvedés, amelyért évekig tartó boldogság sem látszott kellő kárpótlásnak, nagyon is hamar kezdett enyhülni, amikor Eliza észrevette, hogy nénjének a szépsége megint lángra lobbantotta egykori imádója szívét. Eleinte Bingley nagyon keveset beszélt Jane-nel, de a társalgás minden öt percben élénkebbé vált s Bingley egyre fokozódó figyelemmel fordult Jane felé. Azt mondta, hogy éppen olyan szépnek találja, mint volt tavaly, épp oly kedvesnek és közvetlennek, épp csak hogy nem oly beszédes, mint volt annakelőtte. Jane nagyon vigyázott arra, hogy semmi változást se fődözhessenek fel rajta és ismételten kijelentette, hogy ő most is épp annyit beszél, mint máskor szokott. Csakhogy a lelkét annyira igénybevették az események, hogy ő maga sem vette mindig észre, hogy mikor hallgatott.

Amikor az urak fölkeltek, hogy búcsút vegyenek, Mrs. Bennet nem feledkezett meg rég föltett szándékáról, amelyet ő egyszerű udvariassági cselekedetnek minősített, s meghívta mind a két urat, hogy pár nap múlva ebédeljenek náluk, Longbourne-ban.

— Ön tartozik nekem ezzel a látogatással, Mr. Bingley,— tette hozzá — mert amikor tavaly télen Londonba ment, megígérte, hogy mihelyt onnan visszatér, eljön hozzánk egy családi ebédre. Láthatja, hogy én nem felejtettem el. Higgye el, nagy csalódás volt rám nézve, hogy nem jött vissza és nem váltotta be ígérését.

Bingley kissé ostoba arcot vágott ehhez a megjegyzéshez s valami mentegetőzés-félét mondott, hogy üzleti ügyek gátolták meg visszajövetelét. Aztán a két úr elment.

Mrs. Bennetnek nagy kedve lett volna még aznap ott fogni őket ebédre, de bár állandóan jó konyhát tartott, a mindennapi két tál ételt mégis keveselte egy olyan ember számára, akivel szemben messzemenő tervei voltak, s fontolóra vette azt is, hogy rendes ebédjük aligha elégíthetné ki a másik úrnak az étvágyát és büszkeségét, tekintve, hogy tízezer font volt az évi jövedelme.

KÖLTEMÉNYEK.

Angol költők ből.

Meghalt egy asszony.

(James Aldrich.)

Hogy este lett, enyhült a testi láza,
De még halála késve-késétt ;
Szoborra dermedten kivárta
A kínos és kietlen éjet.

S hogy jött a Nap, bíbor-buján,
Szikrázva, tüzelve keletre :
A Hajnal rengő diadalkapuján
Belebbent Ő a mennyekbe.

Az estharang.

(Thomas Moore,)

Az estharang, az estharang,
Zenél, mesél e méla hang ;
Gyerekkor . . . otthon . . . a vidék !
E csengés-bongás őrzi még.

Hány színes óra szürke lett,
Hány szív, amely vert, lüktetett,
Kihűlve porlad most alatt, —
Nekik nem szól az estharang.

Így lesz, ha én is elmegyek,
E hangok ringnak-rengenek,
De más kezében zeng a lant
Terólad, méla estharang!

Házi béke.

(Robert Burns.)

— Ember, mondd, mi szállt beléd,
Mért e rontom-bontom?
Nem vagyok rab, sem cseléd,
Tiszteld hát a kontyom!

«Kell egy, aki szót fogad,
Náncsi, Náncsi,
Sose rázd a kontyodat,
Párom Náncsi!

— Ez a vessző-paripád,
Szolgaság meg járom,
Széttöröm a rabigát,
S nem leszel a párom.

«Gyászra, búra lesz okom.
Náncsi, Náncsi,
Lassan azt is megszokom,
Párom Náncsi!

— Gyöngye szívem megszakad,
Érzem is halálom;
Majd ha fekszem föld alatt,
Lesz itt szánom-bánom!

«Van Isten a föld felett,
Náncsi, Náncsi!
S Ő letörli könnyemet,
Párom Náncsi.

— Minden éjjel feltörök,
Mint a síri árnyak,
S ágyad körül ördögök
Vad vihancot járnak!

— Szerzek asszonyt, ép ilyet,
Mint te, Náncsi.
S pokol, ördög szétijed,
Párom Náncsi!

Fordította : HEVESI SÁNDOR.

NÉHÁNY IDEGORVOSI MEGJEGYZÉS ZAREK OTTÓ «KOSSUTH»-JÁRÓL.

Az elmúlt nyáron Zarek Ottó *Kossuthját*¹ olvasván, figyelmet, mint Széchenyi István idegrendszerével szakszerűen foglalkozóét, két fejezet ragadta meg: a második résznek *Der Gegenspieler* és a harmadik résznek *Das erste Opfer* című fejezete. Az előbbi fejezet a Széchenyi és Kossuth nyilvános politikai szereplésében megnyilvánult ellentétet és az ebből fakadó elhidegülést tárgyalja, és már ebben feltűnt nekem a szerzőnek Széchenyi-ellenes álláspontja. Az utóbbi fejezet foglalkozik a magyar forradalomnak Széchenyire gyakorolt tragikus hatásával, lelki összeroppanásával. Zarek Ottónak hibás állásfoglalását Balogh Jenő² az idevágó adatok egész tömegével világítja meg, viszont Széchenyi lelki katasztrófájának a szerző által történt, tehát legsajátabb fogalmazását én mint elme-ideg orvos egy-két megjegyzés nélkül nem hagyhatom. Nem pedig azért, mert Zarek Ottó laikus létére a modern pszichiatriai és pszichológiai kutatás egy-két adatának önkényes felhasználásával azt a látszatot kelti, mintha ő Széchenyi idegállapotáról a legmodernebb értékítéletet *tudná* mondani, és ezzel a nem-szakemberre a helyesen és illetékesen ítélezőnek csalóka benyomását teszi. Ez indít engem arra, hogy önmagamat természetesen ismételve³, Zarek Ottónak *Das erste*

¹ Otto Zarek: *Kossuth*. Die Liebe eines Volkes. Bibliothek zeitgenössischer Werke. Zürich, 1925.

² Balogh Jenő: *Német közíró a legnagyobb magyarról*. Budapesti Szemle, 694. sz. 1935.

³ Schaffer Károly: *Gróf Széchenyi István idegrendszere szakorvosi megvilágításban*. — M. T. Akadémia kiadványa, 1923. — Schaffer Károly: *Gróf Széchenyi István lelkivilága orvostélektani szempontból*. — Magyar Szemle, 1933. XVIII. k. — Schaffer Károly: *Széchenyi Döblingben*. — Budapesti Szemle, 1934. január.

Opfer című fejezetében foglaltakra vonatkozólag a következő helyreigazításokat tegyem.

Zarek Ottó Széchenyiben az elmebetegsége hajlamosított embert látja, mondván: «Der Wahnsinnsanfall des 5. Septembers setzt nur die entscheidende Zäsur in einen Lebenslauf, dessen Wesensgesetz etwas Krankhaftes, Überdimensioniertes, Unglückliches von Anfang enthält» (428. l.), majd így folytatja: «Ausbruch und Verlauf der Krankheit lassen keinen Zweifel daran, dass Széchenyi, wie alle Manisch-Depressiven, einem unglückseligen Geschick entgegentrieb» (428. l.), mely utóbbi mondatban már elmekórtani megállapítás foglaltatik.

Az első meghatározás Széchenyi rendes lelkivilágáról a laikus írónak túlzása olyan értelemben, hogy kórosan rendellenesnek minősíti azt, amit a modern elmekórtan csupán egészen egyéni reakciónak fog fel, tehát nem tekinti azt elmebajnak, hanem egyéni sajátosságnak, meg karakterológiai tulajdonságnak. Mint két évvel ezelőtt mondtam: Széchenyire nézve az érzések poláris ellentétessége, túlzott érzékenység mellett a féktelen fantázia volt jellemző; Széchenyi a szubjektivizmus csúcspontján álló egyéniség, minélfogva ő a szélsőségek labdája volt. Ez a szertelensége döbbenetes élességgel domborodik ki Kossuthnak 1848-ban Bécsben lefolyt szereplése által Széchenyiben kiváltott egekig emelő hatásában, majd ezt nyomon követve — csak 24 órával később! — beállott súlyos lelki aggodalmaskodásában, kétségbeesésében. Ilyen szélsőséges hanyódások Széchenyiben már fiatal korában mutatkoztak, így 1820-, 1823- és 1828-ban, mely időben vele kapcsolatban elmebetegségről beszélni szaktudományos képtelenség. Széchenyi hangulatát mindig részben saját ötletei, részben a kívülről jövő események *másodlagosan* szabták meg; Széchenyi hangulatköre hihetetlenül érzékeny rezonátor volt mind önmagával, mind a külvilággal szemben és ezen nagy hangulati változékonyság kétségtelenül a ciklikus temperamentum képviselőjévé tette őt, bárha schizothym vonások is keveredtek ebbe.

De Zarek Ottónak alapvetően hibás felfogása Széchenyi elmeidegállapotáról a kitört elmebetegségnek meghatározásában is nyilvánul, midőn őt maniás-depressiv betegnek gondolja. Már több ízben nyomatékkal utaltam arra, hogy Széchenyi világéletében nem volt sem maniában, sem melancholiában szenvedő, már pedig ennek kellett volna lennie, hogyha ő a Kraepelin-féle «manisch-depressives Irresein» képviselője lett volna. Zarek Ottó azt a laikusnál érthető, de meg nem bocsátható tévedést követte el, hogy egyénileg normális

hangulati változásokat kóros, beteges hangulati zavarokkal, vagyis elmekórtünetekkel azonosaknak vett. Mert jól jegyezzük meg, a *külső* benyomások alapján beköszöntő hangulati szertelenségek akár vidám, akár szomorú irányban, semmiképpen sem azonosíthatók a *belső* okokon alapuló beteges hangulati, tehát kórtünetekkel. A belső okból létrejövő, mint szoktuk mondani, «endogen» lehangoltságot jellemzik a kicsinységi és önvádlási téves eszmék, melyek az illetőt nem órákon, hanem heteken, sőt hónapokon át *változatlanul* fogva tartják, minden tevékenységében teljességgel gátolják, és így esik meg, hogy az ilyen beteg görnyedt testtartással, szemeit a földre szegezve, arcában mélységes szomorúság és mérhetetlen aggodalmasság kifejezésével *mozdulatlanul* ül. Viszont a betegesen maniás ember a minden fék nélkül gondolkodó, eszméről eszmére szökellő, folyton fecsegő, külső magatartásában pedig a szünetlenül és nyughatatlanul mozgó ember, szóval a kóros eszmetorlódás és a gondolatszökellés képviselője. Széchenyi már most sem az elmebántalomtól mentes évtizedeiben, sem kitört elmebetegsége alatt nem mutatta a maniás depressív elmezavarnak klinikai képét; elmebaját érzécsalódások által kiváltott nagy nyugtalanság jellemezte, miközben vélt ellensége ellen védekezett, illetőleg azt támadó mozdulatokat végzett, mely kóros tünetekben a heveny zavartság, az amentia nevű psychiatriai kórkép valósul meg. Ezt a megállapításumat Szekfü Gyula *A mai Széchenyi* című munkájában is említi.

Miután Zarek Ottó Széchenyiben szakszempontból helytelen, nem találó lelki betegséget vélt találni, érthető, hogy Széchenyire hibás kiindulási pontjánál fogva tett megállapításai sem illenek, mint pl. többek között: «Sein Hass auf Kossuth war von Anbeginn wahngefärbt» (429. l.); mert jól figyeljük meg, egy maniacó-depressív betegnek nincsenek *idegen* emberre szóló vonatkozásai, hanem minden baj okát kizárólag *önmagában* véli feltalálni. Persze más lapra tartozik, hogy Széchenyi saját egyéni megítélése alapján Kossuth politikai működését nem tartotta szerencsésnek az országra nézve, de hogy mennyire tudott Széchenyi Kossuthnak jelentős tetteivel szemben elismerő lenni, azt szinte kézzel foghatólag bizonyítja a Tasnerhez intézett, 1848. március 17-ről keltezett levele, melyben Kossuthnak bécsi szereplését így méltatja: «Barátom, csudákat élünk. Nemzeti honunk hajszálon függött. Az első felvonás gyönyörűen sikerült! Én teli vagyok a legszebb reményekkel. Valóban, egész mértékben élvezem mindazt, ami Bécsben tegnap és ma történt. Nékem úgy látszik, mintha reánk vagy azokra elvégre felnyílt volna az ész! Én

nem tudok kételkedni nemzetünk legszebb kifejlődésén ; és miután Batthyány és Kossuthnak hallatlan nagy szerepén csak örülni tudok és Isten látja a lelkemet, legkisebb irígység sem rejlik lelkemben, azon édes meggyőződésben ringatom magam, hogy politikámnak nincs egyéb mozgató ereje, mint az ügyszeretet! Az én politikám biztos volt, de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán 20 év alatt nem bírhatott volna előállítani! Ha reakció nem történik, és több lesz bennünk a hazafiság, mint az irígység, és több a polgári erény, mint a dicsvágy, én bíz azt hiszem, lesz még magyarul valami, és pedig sok!» Midőn tehát Zarek Ottó a következőket mondja : «In der an grossen Gestalten überreichen Geschichte der ungarischen Erhebung, ist Széchenyi gewiss die interessanteste Figur, Kossuth die bedeutendste» (429. l.), továbbá : «Kossuth ist der Held der Geschichtsschreiber, Széchenyi das Beispiel der Charakterologen» (430. l.), akkor olyan elfogultságot mutat, melyet Balogh Jenő joggal ítél el, mondván, hogy Zarek munkája szomorú példája az eltévelyedésnek, melynél fogva a szerző az általa kiválasztott nagy embert úgy kívánja emelni, hogy a mellette álló történelmi alakokat egészen elhanyagolja vagy ellenfeleit kisebbiti és igaztalan színben tünteti fel.

Az idegrendszer szempontjából Széchenyit és Kossuthot összehasonlítva, vitathatlan Széchenyinek nagy lelki esékénysége mint természeti adottság, mellyel szemben Kossuth mint szerencsésebb lelki alkatú ember áll, mert őt a tépelődések tömege nem lepte meg, miképpen Széchenyit rendszeresen és állandóan, s bár mind a ketten átélték hazájuknak politikai összeomlását, ez a lelki földrengés csak Széchenyiben váltott ki beteges lelki reactiót, amivel Széchenyi persze kimutatta sérülékenyebb idegrendszerét. Széchenyinek egész emberi létére súlyos nyomással nehezedett az ő rendkívüli lelki túlérzékenysége, mely ránézve szerencsétlen teherterhelés volt, de ez Széchenyi alkotó jelentőségéből és értékéből Magyarországra nézve semmit sem von le, hiszen az ország ma is és a jövőben is Széchenyinek minden téren véghez vitt nagy tetteiből él és fog élni. Ami végül Zarek Ottónak ezt a megjegyzését illeti : «Lombroso hat schon Széchenyi in *Genie und Irrsinn* als Beispiel gewählt» (429. l.), erre csak azt mondhatom, hogy az olasz szerzőnek az a tétele, hogy a lángész biológiájában lelkileg kóros vonások döntő jelentőségűek, már megdőlt, nem csupán az eredeti meghatározásban, hanem a Lange-Eichbaum-féle modern fogalmazásban is. Ez utóbbi szerző, bár elismeri, hogy minden idegrendszeri degeneratio csökkent értéket jelent, de

hozzá fűzi, hogy ebben a bionegatív állapotban bizonyos «genetikai érték» rejtőzhetik olyan értelemben, hogy általa, illetőleg segítségével magasabbrendű cselekedetek jöhetnek létre, más szóval a psychopathia, vagyis az elmeidegkóros hajlandóság genialis, nagy tettek kovásza. Ez az állítás tarthatatlan, mert kimutattam, hogy az elmeidegorvosi szempontból terhelő mozzanatok *történetesen* fennállhatnak a lángész mellett, de ekkor semmiképpen sem a psychopathia mint *bionegatív* tényező viszi véghez a nagy tetteket, hanem a *biopositív* tényező, vagyis a lángész maga a nagy cselekvő.

SCHAFFER KÁROLY.

SZEMLE.

Liszt Ferenc emlékezete az Akadémiában.

— Elnöki megnyitó beszéd a M. Tud. Akadémia 1935. október 28-án tartott összes ülésén. —

A közeledő évben Magyarország Liszt Ferenc születésének 125-ik s halálának 50-ik évfordulóját fogja ünnepelni. Az ünneplések sorozata máris kezdetét vette s azt hiszem, Akadémiánk nem mulaszthatja el ezt az alkalmat a nélkül, hogy maga is le ne rója kegyelele adóját annak a magyar lángésznek emléke iránt, akit ma az egész világ elismer és ünnepel.

Bármily fényes sikerek kísérték Liszt Ferencet művészi és zeneköltői pályáján, elmondhatjuk, hogy az elismerés, mely őt halála után emlékében környezi, még fokozza azt a nagyságát, amelyet kortársai is elismertek. Őt soká csak bámulatos zeneművésznek tekintették, zeneköltői jelentősége lassabban és későbbben érvényesült a maga teljességében. Ő mindezekon kívül mint író is jelentőséggel bír, mert hátrahagyott néhány műve a zenetörténet terén valóban nagy-jelentőségű.

Örömmel tapasztaljuk, hogy azzal a törekvéssel szemben, mely Liszt Ferenc magyarságát egészen elfeledtetni, vagy legalább elhomályosítani igyekezett, újabban mind általánosabban elismerésre talál az az igazság, hogy Liszt Ferenc nemcsak magyarországi származású, hanem mint művész és zeneszerző is magyar volt. Csodálatos alkotásai sokszorosan magukon viselik a magyar nemzeti jelleget.

Viszonya nemzetünkhöz hosszú élete folyamában többször változott; nem az ő részéről, hanem inkább nemzetünk részéről. Sokan rossz néven vették neki, hogy a magyar nyelvet nem bírta és hogy hazájában nem élt; egy műve pedig éppenséggel ellenségeket szerzett neki magyar földön, mert abban a magyar népies zenét mint nem a magyar népből eredettet, hanem tisztán mint a cigányok alkotását látszott feltüntetni.

Ma mindezek az ellentétek, amelyek közte és nemzetünk között fennforogtak, eloszlottaknak tekinthetők; ma mindnyájan tudjuk, hogy Liszt magát testestül-lelkestül magyarnak érezte és mindnyájan

büszkék vagyunk rá, mint a magyar művészi genius egyik legmagasztosabb megnyilatkozására.

Liszt Ferenc a maga magyar hazafiságát már kitüntette akkor, amikor az 1838-i budapesti árvíz alkalmából idejött honfitársai javára hangversenyeket rendezni s úgyszólván ezzel indította meg annyira ünnevelt zeneművészi pályáját. Azóta többszörösen tanúsított érdeklődést a magyar zeneköltési tárgyak és indítékok iránt, így Szent Erzsébet legendájának zenei feldolgozásával, az esztergomi bazilika felavatására s utóbb a koronázás alkalmára készült egyszerű egyházi zeneszerzeményeivel. Talán még szélesebb körben hatottak azok a rapszódiai és fantáziák, amelyekben Liszt népies magyar indítékokat dolgozott fel s amelyekben az egyszerű magyar népdalokat szinte monumentális hatással tudta felruházni.

Rajongó ünneplések tárgya volt ő nálunk már az ötvenes években is, s annál fájdalmasabban érintette a magyar lelkeket 1859-ben Párizsban megjelent már említett könyve a cigánykérdésről. A sajtóban heves támadások indultak meg ellene, könyvét cáfolatok követték, melyekkel szemben ő védekezett, de egyúttal enyhíteni igyekezett azt, ami magyar nemzeti szempontból abban bántó volt. Mondják, hogy a könyvnek a magyarokra nézve legbántóbb pontjai nem is annyira neki, mint inkább akkori munkatársa és élettársának, egy főrangú hölgynek, tulajdonítandók. Ebben a hangulatban új erőre kapott a vád, hogy Liszt nem tud magyarul; feledték, hogy abban a korban, amelybe az ő fiatalkori működése esett, voltak magyar hazafiak, akik életüket és vérüket áldozták fel a hazának, a nélkül, hogy magyarul beszéltek volna.

A hatvanas évek elején újra közeledés mutatkozik a nagy mester és nemzete között. Kutatásaim közben szinte véletlenül bukkantam rá Liszt Ferencnek egy, báró Prónay Gáborhoz intézett levelére, melyben a «hangászati zenede» elnökének meghívására válaszol, s amelyet a Pesti Napló magyar fordításban 1862. novemberében közölt. Ebben a levélben azt írja, hogy a közelmúltban egy sajnós esemény észrevétellel vele, hogy nálunk a közvélemény az ő ártalmára tévedésbe jutott és őt számosan félreértették, gyanúsítva nemcsak nemes szándékát, hanem — ami több — valódi és rendületlen hazaszeretetét is. Ez volt a legnyomasztóbb minden visszás helyzet között, mely őt életében érte. Nem volt rá elkészülve, mert szíve közelben és távolban mindig kedves hazájáért dobogott! De hogyan is lehetne ez másképp? Azon köteléken kívül, mely mindenkit hazájához fűz, mennyivel tartozik ő az övének! Nem hazájától származott-e nagyrészen az a csekély erő, melyet magában érez? Kik juttatták

atyját abba a helyzetbe, hogy őt Bécsbe, Párizsba küldhesse kiképzés végett? Hivatkozik a számos magyar főúrra is, kiknek bőkezűsége ránézve gyümölcsöző volt, Amadéra, Szapáryra, Erdődyre, Esterházyra, Apponyira és Kissre. Később a negyvenes években, mikor hazájába visszatérhetett, honfitársainak rokonszenve emelte fel őt alacsony sorsából. Scitovszkynak, a hercegprimásnak köszönheti, hogy Esztergomi Miséje egy nagyszerű vallásos és nemzeti ünnepélyhez kapcsolódjék, mert a primás nem hallgatott az ellene irányuló vádakra. Magasztalja levelében hazáját és vágyik hazájába, de körülményei — úgymond — most még nem engedik, hogy vágyát kövesse. Azonban Dantéval reméli, hogy «ahol megkereszteltetett, ott fog a szemfedél is reá borulni».

Tudjuk, hogy később, a hetvenes években Lisztnek a létesített Zeneakadémia élén oly helyet biztosítottak, amely neki lehetővé tette, hogy munkája székhelyül hazája fővárosát válassza. Ő, aki bármely európai nagy zenei központban viselhetett volna vezető állást, örömmel fogadta a szerény, de szeretetteljes ajánlatot, mellyel hazája megkínálta. Lelkesedéssel szentelte magát az év nagyrészében a magyar zenei képzés föllendítésének.

Halála váratlanul következett be Bayreuthban, ahol Wagner Richard családjánál az ünnepi játékok alatt tartózkodott. Ott is temették el; nem tudjuk, vajjon ez az ő saját kívánságának megfelelően történt-e, — előbb idézett levele inkább az ellenkezőjét látszik bizonyítani.

Liszt Ferenc dicsősége messze halálán túl még mindig növekvőben van az egész világon, s mi magyarok jogosítva vagyunk reá büszkének lenni, mint ahogy ő maga is büszke volt nemzetére.

Berzeviczy Albert.

Arany.

— Beszéd a Franklin-Társulat által a Kisfaludy-Társaságnak adományozott serleggel, 1935. okt. 22-én. —

Tisztelt Urain! Kedves Barátaim!

A Nemzeti Kaszinó Széchenyi-billikoma, a Tisza István-Emlékbizottság Tisza-serlege, a Petőfi-Társaság Petőfi-kelyhe s a Franklin-Társulattól a Kisfaludy-Társaságnak ajándékozott Arany János-serleg évről évre megeneltetik egy-egy ünnepi lakomán, a nevét viselőnek emlékezetére.

Mi a célja a beszédeknek, melyek egy-egy ilyen alkalommal elhangzanak?

Csak a kegyelet nyilvánítása-e, amely a nagy halott emlékével szemben szív szerinti kötelesség?

Csak a hála-e, amelyet éreznie kell mindenkinek, ha a megdicsőültek közhasznú, önfeláldozó tevékenységére gondol s pályájuk eredményeit mérlegeli?

A tisztelet kifejezése-e a mult iránt, melyben a nagyok éltek — s a reménység hangoztatása a jövőre vonatkozólag, melynek irányára és fejlődésére hatottak?

Bizonyára e tényezők mindegyikének munkálnia kell a szónok beszédében s a hallgatók lelkében most is, mikor méltatlanul bár, de a vezetők elháríthatatlan felhívásának engedve itt állok, hogy a serleget érintve, Arany János emléke előtt hódoljak.

Mit jelent Arany munkássága a magyar költészetben s mit jelent az Arany-kultusz a magyar közéletben?

Arany Jánost általában a konzervativizmus költőjének tartják, pedig egy egészen új irodalmi korszak bajnoka volt. Benne és általa új hanghoz és formához jutott, új tartalmat és jelentőséget nyert költészetünk, a nélkül azonban, — s konzervativizmusa itt nyer értelmet és magyarázatot — hogy felforgató lett volna. Nem irodalmi revolúciónak, hanem szellemi evolúciónak hőse lett ő — nem forradalmat indított, hanem fejlődést szolgált s nemzeti irodalmunk aranykorára mintegy ő tette fel a koronát.

Mint ahogy Arany maga is mondotta magáról Gyulaihoz intézett levélbe foglalt önéletrajza során, élete egyszínű volt, de mégsem olyan nyugodt és csöndes, mint gondolják, hanem folytonos benső küzdésből állott. Gyulai Aranyról tartott remek emlékbeszédében hozzátette, hogy mindvégig Arany volt Magyarország leg-egyszerűbb embere, de bizonyos tekintetben legérzékenyebb, legbüszkébb lelke is. Valóban, Arany nem is harcolt másokkal, neki nem voltak ellenségei, még ellenfelei sem igen — de önmagával állandó küzdelmet folytatott — a maga lelkiismeretével, a maga gondoljaival, a lelkét mardosó «örök kétely»-lyel.

Ez a magába zárkozó és magával küzködő lélek voltaképpen sohasem vágyott vezérségre, sohasem kívánt irodalmi forradalmat indítani, de viszont tehetségének érzetében és kötelességeinek tudatában nem akart elmaradni abból a küzdelemből, amely a mult század első felében irodalmi és politikai életünk újjászületésére vezetett.

Arany nem szakított a multtal, nemcsak nem égette föl maga mögött a multból a jelenbe vezető hidat, sőt inkább erősítette annak pilléreit. Nem rombolta le az irodalmi hagyományok bástyáit, — s

azok közé tartozott, aki inkább akart dicső elődök hálás utóda lenni, semmint utána következő nemzedékek büszke őse. Benne nem tengett túl az önérzet, a maga egyéniségét sohasem toltá előtérbe. Nem az irodalmi élet urának tartotta magát, hanem az irodalom szolgájának. Ő is buzgón táplálta a megújuló idők lelki tüzét, de nem azért, hogy az pusztítson, hanem hogy világítson és melegítsen.

De ha Arany egyáltalában nem a felforgatás embere volt is, azért világért sem mondható maradónak. Természeténél és véralkatánál fogva irtózott az erőszakosságoktól, de lelki és értelmi műveltségével átértette és értékelte az előtte álló feladatokat, s megoldásokon hivatottsággal és buzgón munkálkodott. A század első évtizedeiben a magyar költői nyelv már hódítóan zengett Vörösmarty lantján, de a falu népét hogyan hódíthatták volna meg Zalán és Cserhalom bármily ragyogó hexameterei is? A nemzeti irodalomnak immár erős szövetét át kellett szőni a nyelvi és tartalmi népiesség aranszálaival, s a Petőfitől teljes erővel indított nemes küzdelemnek, a nemzet fogalmába a népet is belevevő iránynak legkiválóbb terjesztője és fejlesztője Arany lett, a Petőfi méltán önérzetes szavai szerint «nem egészen dicstelen» kezdeményt «teljes dicsőséggel» folytatván.

Ez a népiesen nemzeti irány nem jelszó volt, még kevésbé szóvirág, hanem eleven igazság, valósággá izmosodott eszmény. Arany munkássága mindennél jobban biztosította a nemzeti szellem egységét és folytonosságát, s mint Gyulai oly szépen mondotta: «Arany költészetében a késő unokák is érezni fogják a hazafi könnyét, gyászát, bilincset, a legyőzött Magyarország sóhaját és szenvedése erényeit . . .»

Arany magára, a maga életére és viszonyaira vonatkozólag pesszimista természet volt, ám költészetéből minden borongása mellett is a biztatás hangjai csendültek ki, s kultusza ezért is kívánatos és szükséges a megpróbáltatások és szenvedések mai nehéz idejében. Ám Arany bizakodása nemzete hitében, jogában és erejében, aminek a fenséges Széchenyi-ódában oly megkapóan adott kifejezést, nem léha, könnyelmű optimizmus volt, hanem fájának mélységesen komoly szeretetéből, nemzete történetének alapos ismeretéből s a Gondviselésbe vetett szilárd hitéből fakadt. Remek Toldi-trilógiájában nagyszerűen adja a tősgyökeres magyar ember lelki rajzát, amint ez a lélek egy életen keresztül virágzik, gyümölcsözik, hervad — az ifjú legény álmaiban és virtuskodásában, a komoly férfi vívódásaiban és erőfeszítésében, s a fáradó öregnek utolsó fellobbanásában és mind halkulóbb hangjában.

Aranyt elsősorban mindannyian epikusnak tartjuk, s pályájának irodalomtörténeti jelentősége tagadhatatlanul a szerkezet és jellemrajz tökéletességét mutató elbeszélő költészetében tetőződik: a hármás *Toldiban* és a *Buda halálában*. Ám lírája — elégikus versei és fenséges ódái — szintén jelentékenyen hatottak költészetünkre s különösen jelesek, világirodalmi vonatkozásban is, balladáái, melyekben az elbeszélő elem mellett a lírai is érvényesül, sőt a drámai is. Bátran hirdethetjük, hogy irodalmunkban a *Bánk bán* és *Az ember tragédiája* költői mellett még két hatalmas tragikus költő működött, ha formailag nem is a dráma terén, de tragikai erővel és hatással: Kemény Zsigmond és Arany János. Teljes igazsággal mondhatta Beöthy Zsolt, hogy «a fátum nagy görög tragikusaihoz és a lelkiismeret nagy angol tragikusához semmi sem áll közelebb», mint Kemény régényköltészete. Aranyt is méltán nevezte Gyulai «a ballada Shakespeare-jé»-nek, — talán nem is csak azért, mert Arany a balladában olyan nagy, mint Shakespeare a drámai költészetben, hanem mert a tragikai jellemrajzolásban valósággal egy színvonalon állanak. Nem hiába vonzódott Arany kora ifjúságától kezdve a *Hamlet* halhatatlan költőjéhez, s később mily páratlan sikerrel szólaltatta meg nyelvünkön a háborgó lelkű dán királyfit. Shakespeare-utánzásról szó sem lehet Arany eredeti költészetében, talán még különleges részlethatásról sem, de azért a walesi lakoma átkainak zúgásától nem alható Edward király háborgása méltán vehető össze a kínzó álmoképek közt vergődő véres Richárd király gyötrődéseivel. Bende vitéz éjféli párbaja az orvul megölt, immár láthatatlan ellenféllel nem hasonlít-e a rajz igazságában a kegyetlenül legyilkolt Banquo véres árnyával küzdő Macbeth látomásához? Nincs-e a tökéletesség hasonlósága a véresnek képzelt leplét mosó Ágnes asszony és a véresnek vélt kezét hiába dörgölő Lady Macbeth, — az *Árva fiú*beli léhán mulatozó ifiasszony és Hamlet királyfinak «gonosz hamarság»-gal «vérnászi ágyba» siető anyja, — s a vígan daloló örült leányok: Kund Abigél és Ofélia között?

Íme, Aranyban az epikai, lírai és drámai erőnek egybefonódó megnyilatkozása költészetünknek nem legnagyobb értékei közé tartozik-e? S e költészet gazdag lombozatú fájának gyökerei a nemzeti élet talajának legmélyéből szívták a táplálékot, virágait a magyar kikelet szellője bontogatta, gyümölcseit a mi napunk melege érlelte. Igaza volt Beöthy Zsoltnak: Arany János «szíve a nemzet szíve, gondolkodása a nemzet eszejárása, fantáziája a nemzet képzelete, ajkainak szava a nemzet hangja volt . . .».

Ezt a szívet, ezt a gondolatot, ezt a képzeletet, ezt a hangot

ma sem nélkülözheti sem költészetünk, sem egész közéletünk. S ennek a két fórumnak közrehatása ma is megvan. Az irodalom hat a magalkotásaival, a maga hangjával, ízlésével, erkölcsével, egész szellemével a közéletre, az élet pedig — tetteivel és mulasztásaival — nyújtja az anyagot, a tárgyat, az alakokat, ébreszti a gondolatokat, az érzéseket az irodalom számára.

Tanuljanak Aranytól a költők — tanuljon tőle a közönség. Tanuljuk meg mindnyájan, hogy csak az a költészet élhet és virágozhat, amelynek művészi alkotásait a nemzeti és az erkölcsi érzés hatja át. Mert ha bizonyos is, hogy a költészetben a művészi elem — felfogásban és formában — az első kellék az értékességhez és marandósághoz, de kétségtelen az is, hogy a művészi termék élete megromlik, pusztít és pusztul, ha nincs rajta a nemzeti bélyeg, s szándékában és célzatában nincs meg az erkölcsi tisztaság. A hangoskodó nemzetieskedés még nem teszi igazán becsessé a költői alkotást, épp úgy, mint az elvont erkölcs rajza sem való a költészetbe. Ám erkölestelenséget tanítani és kívánatosná tenni épp úgy nem valódi művészet, mint a nemzeti szellem megtagadásával vagy hiányával nem lehet időálló költői termékeket alkotni. S ahhoz, hogy a költői mű a magyar irodalom igazi értéke legyen, nem elég a magyar nyelven írottság sem, — magyar szellemet kell lehelnie, a magyarosság zamatjával kell telítve lennie.

Manapság, mikor a költői termelésnek már nyelvében is annyi a magyartalanság s szellemében is oly sok az idegenszerűség, és mikor az erkölcsi érzék meglazulása és megromlása sok népszerű írónál s a közönség nem egy rétegében fertőző járvánnyá és tetszetős divattá vált, s mindez a művészi érzék és ízlés eltorzulására vezetett : sokszoros érdek és szükség, hogy írók és közönség is mennél jobban Arany hatása alá kerüljenek. Az írók ne utánozzák, hanem kövessék Aranyt, s a közönség ne elégedjék meg Arany kegyeletes emlegetésével, hanem olvassa szorgalmasan műveit. Ne csak irodalomtörténeti alakként ünnepelje őt, hanem a nemzeti élet szervének érezze. Ne csupán tisztelje — szeresse is.

Lévay József, a régi hű barát, Arany halála után a nagy veszteség fájdalmas érzésében így kezdte a halhatatlan költő emlékezetére írt ódáját :

Arany se volt hát a miénk örökre . . .

Most azt az igazságot hirdessük, hogy Arany igenis örökre a miénk, mert költészete nemzeti irodalmunknak és életünknek el nem pusztuló értéke. A «síró, nyerítő és bűgő» *Fekete zongora* elrozsdásodó húrjai régen elpattantak, mikor Arany «letett lantja» egy

láthatatlan kéz érintésére Memnon szobraként mindig megzendül, ha a magyar léleknek öröme vagy gyásza, siralma vagy diadala lesz . . .

Arany nyelve, egyszerűségével és pompájával, a magyar léleknek szavakba öltözése volt. Képzelete mindig ragyogott, de sohasem szertelenkedett. Fájának és nemzetének szeretetében meg nem rendült, meg nem alkudott soha. Egyéniségének és költészetének «átmasza, talpköve a tiszta erkölcs» volt. Világszemléletét bölcs józanság irányította. Hát nem drága kincs-e mindez? Szabad-e ezt a kincset parlagon hevertetni? Erre a kérdésre a Kisfaludy-Társaság is, a Franklin-Társulat is bizonyára nem-mel felel.

Arany él, Aranynak élnie kell, hogy nemzeti életünk nagy gondjai és megpróbáltatásai között, osztozva bár komoly aggodalmaiban, higgyünk rendületlenül jövőnkben :

Bízást! . . . mi benn vagyunk a fő sodorban :
 Veszhet közülünk még talán nem egy —
 De szállva ím, elsők között a sorban,
 Vásznunk dagad, hajónk előre megy !

Szász Károly-

IRODALOM.

Vikár Béla Kalevala-fordításának új kiadása.

Kalevala, a finnek nemzeti hőskölteménye. — A finn eredetiből fordította és a summázó versikéket írta Vikár Béla. — A. Gallen-Kallela képeivel. Második, jubileumi kiadás, 8-r. 333 l. — Vikár Béla: *Magyarázatok a Kalevalához*. Bevezeti Kosztolányi Dezső. Az utószót írta Balassa Imre. 8-r. 122 l. Mindkettő a La Fontaine Irodalmi Társaság kiadása, Budapest, 1935.

Negyedszázaddal ezelőtt, 1909-ben ismertettem *A Kalevala és új fordítása* című hosszabb tanulmányomban Vikár Béla Kalevala-fordítását, s most, a Kalevala-év (1935) vége felé e jeles munka második kiadásáról számolhatok be olvasóinknak. Több tényező összefogása tette lehetővé, hogy a *Kalevala* és a *Magyarázatok a Kalevalához* c. kötetek megjelentek a La Fontaine Társaság díszes kiadásában. Mint az elsőnek említett kötethez járuló *Megemlékezésül* c. végszó tudatja: «Hogy a finn költészet e leghíresebb alkotása magyar földön is közkinccsé válhassék, a két nemzet testvéri kézszorítása fogott össze. Procopé v. miniszter úr kezdeményezésére a Finn Papirosgyárosok Egyesülete kiváló minőségű papirost ajándékozott, s a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium, hogy kifejezze együtt-ünneplő szándékát, megnyitotta ünnepi kiadványunk előtt az isk. intézetek és népkönyvtárak kapuit... Köszönetünket fejezzük ki Gallen-Kallela Jorma úrnak, a nagy finn festőművész, G. K. Aksel jeles fiának és örökösének, azért az áldozatos szívességért, hogy a Kalevala-képeket közlésre átengedte nekünk, sőt azok nyomdai előkészítésének ellenőrzésére is vállalkozott».

Mínthogy előbb említett, 1909-ben írt értekezésemben a *Kalevala* esztétikai és tudományos értékét bőven tárgyaltam, ez alkalommal csupán az újabb mozzanatokról emlékszem meg.

A finn nemzet világraszóló ünnepsorozatban ülte meg a mult télen azt az eseményt, hogy a mű egybeszerkesztője, Lönnrot Illés száz évvel ezelőtt — 1835. február 28-án — e napról keltezé az ez év karácsonyára sajtó alól kikerült eposz első, kisebb formájának előszavát. Ez a, négy napon át tartó fényes ünneplés nyilvánvalóvá

tette, hogy a *Kalevala* száz esztendő leforgása alatt győzelmes körutat járt az egész világon. A február 28-án este lefolyt megnyitó ünnepélyen kb. 4000 hallgató előtt majd minden művelt nemzet hivatott szónokai nagyrészt finn nyelven tettek vallomást arról, hogy a finn nép óriási szellemi alkotása egyre tágabb teret hódít a lelkekben, s Väinö Salminen, a finn ünnepi szónok szerint igaza volt Nagy Napoleonnak, midőn ezt mondta: «Két erő kormányozza a világot: a kard és a gondolat, de a gondolat erősebb a kardnál». A *Kalevala*ban rejlő gondolat teremté meg a kardot, a finn hadsereget, mely függetlenné tette a nemzetet.

Csak dicsérhetjük tehát a La Fontaine Társaságot, hogy a rokon nemzet nagy ünnepében ily szép módon vett részt, Vikár fordításának és magyarázatainak pompás kiállítású kiadásával.

Mióta az 1909 óta teljesen elkelt első kiadás napvilágot látott, több új és korszakalkotó szempont merült föl a *Kalevala* helyes értelmezése körül. Emlékezzünk meg legalább a legfontosabbakról. Az eposz megértésének legnagyobb, úgyszólván fatális akadálya volt az a homály, mely az eposzi küzdelem tárgya, az úgynevezett *sampo* körül lebegett. 1909-ben még a folklore-tudomány atyamesterének, Kaarle Krohnnak magyarázata volt előtérben, mely szerint a *sampo* egy halnévből fejlődött (*sampi*: tokhal); ez a szó ugyanis allegorikus elnevezése lett a kalevai harc végcéljának, az északhoni tündérleánynak. Ám ez a magyarázat nem elégítette ki a kutatókat, mivel igen kevés támasztékot nyújtott a *sampo*-fogalommal kapcsolatos képzetek értelmezéséhez. Setälä, a világhírű nyelvész-folklorista tovább dolgozott ifjúkori ötletének tudományos megalapozásán s évtizedes munkájának gyümölcse lett nagy műve, *A sampo rejtélye (Sammon arvoitus, 1932)*. Ebben a szerző kimutatja, hogy a *sampo* eredetileg az úgynevezett világtengelynek volt a neve. A régi népek hite szerint az a dúc vagy oszlop volt ez, amelynek végződése, agya a mindig egy helyben álló északesillag (pohjan naula: fenékszeg), és amely meg rögzíti a forgó eget, hogy a boldogulás, az élet lehetővé váljék a földön. Ugyanez a gondolat van kifejezve a vogul nép hitvilágában is.¹ A finn tudományos világ ezt a magyarázatot, úgy látszik, elfogadhatónak tekinti, s igyekszik ennek alapján a *Kalevala* szerkezetére új fényt deríteni.²

A másik, tán a *sampónál* is jelentősebb kérdés: a kalevalai

¹ V. ö. Munkácsi: *A föld körülövezésének regéje. Vogul népk. gyűjt. I. 1.*

² V. ö. *Kalevalan vuosikirja. XIII. 1933.*

verssor eredete és mivolta. A régi jeles olasz Kalevala-kutató, Comparetti óta ¹ megszoktuk e verssort oly ősemléknek tekinteni, amely az összes tulajdonképi finn törzseket (finn, karjalai, inkerii, észti, lív, vepsz, vót), sőt talán a távolabbiakat is (mordvin, cseremisz) a folklore terén is egybefűzi. Ez a szép tétel, amelynek megdönthetetlenségében én mindig kételkedtem, ² csakugyan ingadozni kezd. A Launis kutatásai alapján jelenti Uno Harva, hogy ez a finom ritmikai tökéletes-gű vers valószínűleg skandináv hatás alatt fejlődött ki. ³ Ilymódon nem követ el hibát, aki finn népverseket úgynevezett «ősi nyolcas»-ban fordít, támaszkodva Négyesy verstani kutatásaira, Arany János megingathatatlan tekintélyére, valamint Paasonen finn-ugor verstani kutatásaira. ⁴ Mindezek alapján az ősi magyar vers, amelynek eredete talán még a finn-ugor őskorba nyúlik vissza, a szótagszámító két-ütemű nyolcas, és semmi okunk sincs a kalevalai időmértékes sort mintának venni a magyar verselésben.

Átterve magára a fordításra, megállapíthatjuk, hogy Vikár Béla gondos, kiváló munkája megérdemli mindazt az elismerést, amellyel a magyar irodalom azt első kiadásában fogadta. A finn vers költői eszközeit : a gondolatrítmust, a kezdő rímet, a ritmus játszóságát s főkép a népies előadás báját teljes hűséggel és művészettel adja vissza. E mellett nyelvének gazdag népiessége, leleményes eredetisége művét a világ egyik legjobb — talán a legjobb Kalevala-fordításává teszi. Csak helyeselhetjük, hogy a fordító az első kiadás szövegét, mely magán viseli az ifjú lendület és hangulatosság bélyegét, csupán itt-ott változtatta igen csekély mértékben. Csupán azt kifogásoljuk, hogy a finn neveket magyarosan írja ; áll ez a megjegyzés főleg a nyílt (ä) és a zárt (e) «e» hang meg nem különböztetésére. Ez a kiejtésbeli megkülönböztetés (amelyet a mi helyesírásunk a szabatosság nagy kárára elhanyagol) annyira fontos a finnben, hogy aki nem tudja, sohase beszélhet jól finnül. Az első, akadémiai kiadás helyesen írta az ilyen neveket, mint : Väinämöinen (nem : Vejnemöjnen), Lemminkäinen (nem : Lemminkejnen), Väinä (nem : Vejne). Örvendetes, hogy a fordító külön magyarázó kötetet is készí-

¹ *Il Kalevala* . . . Roma, 1891. (Németül 1902).

² L. A *Kalevala és új fordítása*. Bud. Szemle ; s *Népköltési gyűjtésem Karjalában*. Ethnogr. XVIII.

³ Harva : *Zum Kalevala-jubileumsjahr*. Finn.-ugr. Forschungen, 1935. 1—3.

⁴ *Itäsuomalaisen kansain runoödesta*. Valvoja, 1897. (A keleti finn népek költészetéről).

tett. E nélkül sok olvasó nem értené meg tökéletesen a távoli rokon-nép lelki világát, sőt gyakran a ritka szavakkal, kifejezésekkel tűzdelt magyar szöveget sem. De, sajnos, így sem fogja teljesen megérteni, mi is voltaképp a *Kalevala*. Szükséges lett volna ugyanis e kötetben szakszerű, a tudomány mai színvonalán álló bevezetés. Kosztolányi Dezső bevezető cikke, bármily lendületes és finom megfigyelésekben gazdag szépirodalmi munka is, nem pótolja ezt a hiányt. Ennek, a Comparetti hatása alatt készült cikknek fő tévedése az, hogy nemcsak a finn nép, hanem az *egész* finn-ugorság ősi hitéleti és költészeti hagyományainak hiteles tárházát látja a *Kalevalában*, melynek anyaga legfeljebb 800 évre megy vissza, s innen ered az a túlzó nyilatkozata, hogy a *Kalevalát* «szellemiségünk és irodalmi műveltségünk gerincévé kellene tennünk». Távol vannak maguk a finnek is attól, hogy őstörténetük alapjait a *Kalevalában* keressék, amit Setälä egyik cikkében¹ röviden így fejez ki a *Kalevaláról* szólván: «... Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy ez a népköltés, amellyel itt foglalkozunk, lényegileg csak *poézis*».

Bán Aladár.

A természet «megértő» felfogására irányuló törekvések a modern biológiában.

Müller, Armin: *Struktur und Aufbau der biologischen Ganzheiten*, Leipzig, J. A. Barth, 1933, 192 l.

A szellemtudományokat Dilthey és tanítványai főleg azon a módszertani alapon különítették el a természettudományoktól, hogy amazok az ember lelki életét és ennek tárgyi, kulturális alkotásait meg tudják «érteni», azaz a bennük élő szellemi tartalomba a szellemtudományi kutató teljesen bele tudja magát élni, szellemi jelentéseiket meg tudja ragadni és értékelni; ezzel szemben a természetvizsgáló a természet tárgyait, folyamatait, jelenségeit csak külső összefüggéseikben, «kívülről» szemlélt törvényszerű feltételek útján tudja «megmagyarázni» a nélkül, hogy mélyükre hatolhatna, voltaképpeni értelmüket, amely az embertől idegen, felderíthetné. Ennek a megkülönböztetésnek a kialakuló és öntudatosuló szellemtudományok ifjúkorában kétségtelenül megvolt az a gyakorlati értéke, hogy e tudományokat mindjárt tulajdonképpeni céljukra és feladatukra, a szellemi valóság jelentésébe való elmélyedésre irányítsa és megóvja a XIX. században uralkodó természettudomány akkori szempontjai-

¹ *Das Rätsel von Sampo*. Finn.-ugr. Forsch. 1934. 1—3.

hoz és módszereihez való hasonulástól; hiszen ez a hasonulás a szel-
lemtudományok esődjével lett volna egyértelmű, mert a természet-
tudományi kutatás akkori értelmében a szellemi élet szellemiségének
vizsgálatáról való lemondást és ezzel a voltaképpeni vizsgálati tárgy
teljes elejtését, meg nem értését jelentette volna. A mélyebbre látó
előtt azonban az is világos volt, hogy ez a pillanatnyilag nagy gyakor-
lati értékű program nem állítható fel örökérvényű elvként, hiszen
nyilvánvalóan tárgyilag képtelen kettészakítást vont maga után a
tudomány birodalmában. Mert egyrészt az ember a maga egész testi-
lelki életével és tárgyi kultúrájával benne áll és benne él a természet
egészében; másrészt a természet, amellyel folytonos kölcsönhatásban
van, nem lehet és tényleg nem is teljesen idegen az embertől. Az ember
mindig törekedett is a természet megértésére; a természet jelentés-
mentes magyarázatának programja voltaképpen az újkor egyoldalú
matematikai és mechanikai természetfelfogásából fakad, amely gya-
korlatilag igen jól hasznosítható volt, mert a technikailag legjobban
felhasználható természeti viszonyokat derítette fel, de mint öncélúan
tudományos természetszemlélet kétségtelenül elégtelen. Ezért vár-
ható is volt, hogy a renaissance korában nekilendülő és a sorozatos
sikerek mámorában élő matematikai-mechanikai természetszemlélet
elégtelenségére maga a természettudomány jön rá, amint a nagy
eredményeken érzett lázas örömet némi lehiggadás és józan megfon-
tolás váltja fel. És ekkor megint csak várható volt az is, hogy a ter-
mészeti környezetet legalább felszínén megértő ember törekedni fog
ennek a számára életfontosságú világnak a mélyébe is behatolni;
annál inkább, mert hiszen maga az egész szellemi fogalomhálóból szőtt
matematikai-mechanikai természetmagyarázat lényegében mégis csak
a természet szellemi megragadását jelenti, és ezenkívül a közönséges
ember esztétikai, vallási és a filozófus bölcséleti természetszemlélete
elkerülhetetlenül egész sor további szellemi jelentésű és értékű vonást
fedez fel a természetben. Ez a várákozás nem is bizonyult hiábavaló-
nak: a szellemmegértés-termesztemagyarázat kettősségének az elvét
maga a modern természettudomány törli át, amikor immár sorozato-
san és tudatos programmszerűséggel a természet megértésére, a ter-
mészeti folyamatoknak és jelenségeknek szellemi jelentésekből és
értékelvekből való megvilágítására törekszik. Ilyen törekvések ért-
hető módon először az emberhez legközelebb álló élővilág tudományos
vizsgálatában jelentkeznek; nem csodálatos, hogy éppen a biológia
és rokontudományai azok, amelyeknek körében a mélyebb természet-
megértésnek, a természetben érvényesülő jelentés- és értékelvek meg-
ismerésének szükségességét kezdik hangoztatni. Nemesak filozófusok,

hanem éppen szakkbiológusok is ezt már megteszik; természetesen azok, akik problémáikat mélyebb szellemi tudatossággal látják és iparkodnak megfejteni, e közben elkerülhetetlenül filozófiai gondolatmenetekhez is eljutva vagy közeledve. Ebben a tekintetben igen érdekes Huzella *Biológiája*, amelyben a mélyebb természetmegértésre való törekvés nyilvánvaló. Huzella sok hasonló modern biológust is említ, elég, ha példaként Bunge, Neumeister, Driesch, Radl, Pauly neveire gondolunk. Az *Athenaeum* közelmúlt évfolyamaiban a neves holland fiziológus, Buytendijk, magyarul is közzétett a természet mélyebb megértésére törekvő természet-karakterológiai tanulmányokat; a botanikus H. André pedig egész sor munkájában törekszik a természet mélyebb jelentés-összefüggéseibe behatolni. Ezeket a munkáit más alkalommal megpróbálom összefoglalóan ismertetni; ezúttal egy másik, újabban megjelent könyvet mutatok be, amely az igen érdekes gondolkodású és sokoldalú műveltségű orvos, A. Müller tollából jelent meg, éppen André előszavával.

Müller biológiai kiindulását az az elv alkotja, hogy az élőlény egészében a szervezet részeinek bizonyos rangsorszerű tagolódása mutatható ki; ez Aristoteles forma-materia-fogalmaival úgy értelmezhető, hogy egyes szervezeti részek az anyagát és tevékenységi lehetőségét — potentia — szolgáltatják más részek formáló, megvalósító — aktualizáló — tevékenységének. Így az élőlény felépülésében bonyolult hierarchikus törvényszerűség érvényesül, nem az egyenlőség uralkodik benne. Ebben a rangsorban minden tag, minden szerv rangja az egészre vonatkozó jelentősége, az egészhez való «közelsége» szerint van meghatározva. Az egyes szervek funkcionális szerepének a szervezet felépülésében elfoglalt sajátosan jellemző, kifejező helyzet is megfelel. Így főleg feltűnő egyrészt az élőlény egészét és egyéniségét leginkább meghatározó központi idegrendszernek a fejtég, másrészt a faji továbbzaporodást és faji továbbélést célzó nemzőszerveknek — amelyeknek működésében az egyed a fajjal szemben teljesen alárendelt jelentőségű — a fejtéggel ellentétes helyzetű testvég irányában való fokozatos eltolódása. Ez a törvényszerűség az állatvilág magasabb fejlettségű alakjaiban szinte általánosan megnyilvánul, és ha nem is a fajiságnak az egyéniséggel szemben való fokozatos visszahozását, de a kettőnek mind nagyobb feszültségbe jutását fejezi ki. A két tényező mind erősebb ellentétbe kerül, de a mellett elválatlanul meg is követeli egymást. Müller már most csodálatos harmóniát vél felfedezni a szervezetnek e között a felépülése és a syphilis-kórokozó szervezetromboló élősvi tevékenysége között. Ez a kórokozó kiszáradáskor és hősüllyedéskor gyorsan elpusztul, és így

túnyomóan az ivarszervek nyálkahártyáin keresztül, közvetlen érintkezés útján való terjedésre specializálódott. Terjedésének feltétele tehát a mennél korlátlanabb nemi keveredés. Ennek megfelelően az a feltűnő jelenség figyelhető meg, hogy a kórokozó későbbi testbeli vándorlása folyamán, a betegség későbbi állapotaiban, előszeretettel olyan szerveket támad meg, amelyek a testszervezet valamely részének kormányzói : így többek között a véredényrendszerben a koszorúeret, valamint az agyvelő és ritkábban a gerincvelő ütőereit ; azután az érzékelő idegrendszer központi, főleg gerincvelőbeli, de agyvelőbeli idegsejtjeit, illetőleg idegsejttrészeit is (tabes), amivel mintegy alacsonyabb állati színvonalra süllyeszti le újra a lelki életet ; végül a nagyagy és főleg a homlok- és halántékkaréj szürke állományát (paralysis), amelyből a személyiség fő kormányzó tevékenységei indulnak ki. Itt egyenesen az a benyomás adódik, mintha a *Spirochaeta pallida* azokat a szerveket iparkodnék elfűrészelni, amelyek az egyéniség és a személyiség egészének kormányzását hordozzák és az egyoldalú fajji élet uralmának legfőbb gátjai ; már pedig a mennél korlátlanabb fajji-nemi élet az élősdijelenség kialakult életviszonyai mellett a legfőbb feltétele. Így azt lehet mondani, hogy a *Spirochaeta pallida* tevékenysége tudattalanul is mély jelentésű és szinte démoni hatású harmóniában van a megtámadott szervezet hierarchikus felépülésével és saját élősdijelenség céljainak abban való elérési lehetőségeivel : mintha csak közös mély életalap hordozná és kapcsolná össze mindkettőt.

Müller fejtegetései kétségtelenül meglepően érdekesek ; következtetései azonban kissé messzemenőknek látszanak. Nagy és komoly szaktudományos apparátussal, jelentős tapasztalati anyaggal dolgozik, úgyhogy a pozitívista sem igen vethet szemére elhamarkodást ; éppen azért ez a mindjárt nagyon is mélyre markoló természetmegértési törekvés minden merészsége mellett sem riasztja el az olvasót a «megértő módszernek» a természetben való alkalmazásától. Inkább nagy távlatokat nyit meg, amelyeket a szerző gazdag problémátörténeti áttekintései a természet esztétikai értékét, kifejező erejét, szellemi jelentés- és értékvonásait bemutató tanításokon hatalmas anyaggal és a természeti jelentésproblémák egész hálózatával töltenek meg. Ezek valóban meggyőzően illusztrálják a természet mélyebb megértésének szükségességét és lehetőségét. Mindez kétségtelen ; hogy azonban az adott kérdésekben a megértés tényleg létrejött-e, vitatható. Az élő alak, főleg a magasabb rendű élőlény szervezetének bonyolult hierarchikus felépülése ma már biológiailag igazoltnak tekinthető. Az ivarmirigyeknek a fajfejlődés során a fejfelé ellentétes helyzetű testvég felé való fokozatos vándorlása azonban még sok megfejtetlen

kérdést rejt. A *Spirochaeta pallida* útja és rombolása az emberi testben pedig még több problémát tartalmaz: mindenekeelőtt tisztázni kell, hogy egyszerűen nem a leginkább megtámadott szövetrészek testi helyzetében és anyagi alkatában kell-e keresni az alapját a fokozott megtámadásnak. Nem akad-e itt meg a kórokozó testi vándorútján vagy nem olyan-e ezeknek a szöveteknek a felépülése, amely élősködő életének legjobban megfelel? Ha mindez még nem adna elég magyarázatot és szellemibb alapokat is kellene keresni, akkor még mindig egyszerűbb az a feltevés, hogy a *Spirochaeta pallida* megfelelő «beleérzéssel» megismeri, hogy a szervezet mely pontjainak megtámadása áll leginkább érdekében, mint hogy az emberi testfelépülés és a *Spirochaeta pallida* érdekei között fennálló csodálatos harmonia praestabilita feltevéséhez folyamodjunk, amely még feltűnő egyoldalúsággal kedvez éppen az élősködőnek. Különben is kérdéses, hogy a betegség későbbi korszakainak ösztöngyöngülése mellett van-e még a gátló személyiségerők elvágásának komolyabb jelentősége a *Spirochaeta pallida* terjedése szempontjából? Hogy pedig ezt a személyiség ereje ellen való érdekét csupán kifejezi, de a valóságban nem szolgálja a kórokozó romboló tevékenysége, az immár a *Spirochaeta pallida* életének megértését kevésbé előmozdító feltevés volna. Ezért, a munkáról való felfogásunkat összegezve, azt kell mondanunk, hogy Müller igen hatásosan mutatja ki a mélyebb megértő vizsgálat szükségességét és lehetőségét a természetkutatásban, ezzel kapcsolatban egy feltűnően érdekes biológiai problémát is felvet, de ennek megoldását, a *Spirochaeta pallida* sajátosságosan kiválasztó romboló tevékenységének alapját az emberi szervezetben, még nem tudja eléggé meggyőzően megértetni. Műve mindamellett ebben a tekintetben is meglepő, újszerű és igen érdekes problémaállítást ad és a megértő természetvizsgálatnak sok szempontból úttörője; ez az úttörő szerep érteti meg egyes, még nem teljesen kiforrott, a kezdés nehézségeivel küzdő feltevéseit is.

Báró Brandenstein Béla.

Egy színészpár szerelmi regénye.

Kassainé ifjasszony. Jászai Mari és Kassai Vidor szerelmi regénye. Kiadatlan levelek és naplók alapján írta Rédey Mária. Nyugat-kiadás.

A Nemzeti Múzeum új szerzeménye: közel száz levél, a nagy tragika tollából, első fiatalságából, «szabályszerű szerelem, rendes, idilli kezdeteivel, drámai csúcspontjaival s lassú lejtőivel, hogy végre megérkezzünk a teljes tagadáshoz». Amúgy is érdekesek, értékesek

volnának ezek a vallomások: élénk fényt vetnek a kibontakozó művésznőre; de egy okból kétszeresen azok. Jászai életének «több elfelejtett állomását» idézik, bennük «a levélíró Jászai rációfal az emlékiró Jászaira». Az Emlékiratokban ugyanis «igaz Mari» megtépassza az ő egykori «édes, édes, busa Vidorját», szárnya bontogatóját. Öregsége sommázó hangulataiban nem akar tudni ifjonti hevületről, gyöngéd órákról s csodálkozni látszik azon, hogy ő — nyilván Titániként rövidlátóan — évekig ragaszkodhatott ehhez az emberhez, mint hitestársához. «Sem a természetben nem gyönyörködik, sem virágot, sem gyermeket nem kedvel . . . felmelegíthetetlen tót, szív helyett terméskő ketyeg a mellében» — íme, az Emlékiratok így elcsúfították a fiatalkori férj képét s ez a kép Kassainak még szeme elé tárulhatott nemrég, a megváltoztatott vélemény, a megtagadott vonzalom minden kegyetlenségével. Most előkerültek a régebbi levelek, tulajdon kezének vonásai, melyeket rajongva, esengve, bocsánatért rimánkodva írt Kassaihoz. Melyiknek higgyünk? Az induló Jászainak, aki kitartóan gyujtogatja egyetlennek mondott szerelme görögtüzét, vagy a Palinódiát harsogó kiábrándultnak?

Rédey Mária szép könyve hat fejezetben tárja elénk a nagy regényt; az előjáték után a győri menyasszonyt látjuk, aztán a válság éveiben vagyunk, házassági viharok tombolnak, az elmerülésig, az elkerülhetetlen végig. E szerelem oly gyorsan viharzik el, amily gyorsan keletkezett. Az ellentétek vonzzák egymást s e két lény nem is volt egyéb ellentétnél, ami egyik főoka hirtelen káprázatuknak s időelőtti meghasonlásuknak. Rövid illúziót adtak egymásnak s nagyon sok keserűséget. 1869 elején ismerkednek meg, április 5-én már meg is tartják az esküvőt; alig három év múlva beáll az első válság, hogy meg ne szűnjék a regény végezetéig. Jászainak sivatag gyermekora volt, s keserű szerelmi emlékek kínozták, mikor a puritán, feddhetetlen életű Kassait meglátta. Mily pompás férjtípus egy hangulatai hullámain ringó művésznőnek, az időnként ki-kiröppenő zabolátlannak, az ártatlan lélekkel vétkezőnek! Önkénytelenül apja juthatott eszébe, aki áztatott kötéllel verte belé puritán elveit, s mikor Kassainak a feleségévé lett, az apjától kapott testi fenyítéket ez a szelídebb kiadású moralizátor váltja fel lelki penitenciákkal, józan, de az elesettség kínjaiban oly jóleső leckéivel. Ez volt az első férfi, akinek ő udvarolt, mert könyvei voltak, zenéhez értett, festegetett s mert megbízhatósága tekintélyt parancsolt. Bármennyire lobjogjanak is «forró Mari» vallomásai, érezzük, hogy nem egészen közvetlenek, nem az önkénytelen szerelem szól belőlük. S nem a szenvedély, sőt éppen valami más, a lelket furdaló megfeledke-

zések után támadt, emelkedettebb érzelem, a szeretet, a megbecsül-
tetés mohó vágya. Ez ébreszti patakzó vallomásait egy férfi iránt,
aki művészi útját egyengeti s egyúttal a makulátlan, családi életnek
olyannyira áhított, de nehezen kibírható s még hamarabb eljátszott
lehetőségét kínálja neki, az ismert bűnei ellenére elfogadottnak. Sze-
relmes szavúnak gyakran mesterségesek ezek az ömlengések, afféle
lelkes szerepjátszás. Mert ha végül letesszük a könyvet, nem a vallo-
mások jutnak már eszünkbe, hanem a színészi álmok, a dicsőség vá-
gya, harc a művészetért, a jövőért. Kivált a legáradozóbb levelek-
ben foglalnak el nagy teret a rendezkedő színésznő százféle dolgai,
tervei, szerepekre stb. vonatkozó utasítások, megbeszélések: ezek a
helyek valóban az élet melegétől izzanak. Még akkor is érezzük ezt,
mikor látszólag a szerelemé a vezérhang. Egyébként sincs a szere-
lemre finomabb hangja, öblös hang ez, «édes busám» s más hasonló
pajtás-, bajtársnyelven, borzongatóan visszhangzó, mindig csak a
színpad felé kiáltó; időnként, még az első években is, egy-egy fel-
mordulással, ki-kiesik nehezen viselt szerepéből. Persze Jászai maga
sem tudta, hogy amikor szerelmet vall, a *morálba* szerelmes, melyet
ez az ember testesített meg számára, hiszen minden mást megkapha-
tott ő a többiektől, futó szerelmeket, nagy szenvedélyeket, melyeknek
emlékét egyetlen levél sem őrzi; mindent, csak a polgári pozíciót:
a mindennapi rendet, a következetességet nem, amire oly nagy szük-
ségre volt s amit — isten csodája — egy jól induló s már tekintélyes
színészen nyújt neki a véletlen. Ez az asyllum kétszeresen értékes
neki, valahányszor vétett a hűség ellen, s oly áradozva eseng a vissza-
fogadtatásért, mint amilyen könnyelműen ássa alá családi nyugalma-
t az egyetértés unalmas napjaiban.

Akár távol, akár közel, számára Kassai a világitó torony, mely
nélkül az ő törékeny hajója annyi veszedelemnek volt kitéve.

Mennyit korholhatta, marhatta az «egyetlen férj», mekkora
lehetett a sértés, mely később, emlékeim át, megsokszorozódott s
elmérgesedett benne! E leveleken keresztül is elég sujtó megtaga-
dásról tudunk, Kassai kimért, de annál fájóbb tiltakozásairól, melyek
a fele útján tévelygő művésznőnek még elviselhetők, a minden vetély-
társ fölébe kerekedettnek azonban szörnyűséges akasztófahumor
tükrében mutathatták — torzíthatták az elmúltakat. Érthetjük, ha
később e rég megunt s elfeledett vonalmat kiábrándító emlékezeté-
ben oly siralmasnak látja, Kassai emberi arcát csekélynek, jelenték-
telennek, mint egykor nagynak érzett művészetét. Ez a férfi hangoz-
tatta régen, mennyire neki köszönheti érvényesülését, ami a fiatal-
ságára visszarávedőnek már magában elég lehetett, hogy tajtékzó

méreggel az utolsó szép vonást is letörölje megtagadott bálványának arcáról. Szégyelhette illuzióit, nagy türelmét a megaláztatásokkal szemben, mikor még legizzóbb szerelmei is csak mulók voltak s kielégítetlenül hagyták őt soha vágya szerint nem viszonzott, emberfeletti mohóságában.

Rédey Mária, Jászai Mari pályafutásának, életének egyik legavatottabb ismerője, az oknyomozó lélekbúvár minden eszközt felhasználja e levelek értelmezésénél, nagy kultúrával és megértéssel élménnyé, valóságos regénnyé olvasztja a levélanyagot s a maga mondanivalóját, a nélkül, hogy a divatos «életrajzi regények» önkényes fogásaihoz folyamodnék.

Vajthó László-

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

692. SZÁM.

1935 JÚLIUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. VICTOR HUGO. — Radó Antaltól	1
II. APPONYI VILÁGNÉZETE. (IV.) — Kornis Gyulától	11
III. A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI. (I.) — Báró Brandenstein Bélától	37
IV. VICTOR HUGO ÉS A DRÁMA. — Sebestyén Károlytól	51
V. A MAGYARSÁG JELLEMRAJZA. — Bognár Ceciltől	62
VI. A BENNET-CSALAD. (XVIII.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól	89
VII. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Victor Hugo költeményeiből: Második Napoleon.</i> Ford. Szász Bélától. — <i>Levél egy hölgyhöz.</i> — Ford. Kosztolányi Dezsőtől	102
VIII. SZEMLE. — 1. <i>Victor Hugo emlék-ünnepén.</i> — Voinovich Gézától. 2. <i>Csók István.</i> — Farkas Zoltántól	110
IX. IRODALOM. — 1. <i>Magyar sors, magyar írás.</i> — (Németh Gyula: <i>A magyar rovásírás.</i>) — Papp Istvántól. 2. <i>A megzenésített Horatius.</i> — (Wagner, J.: <i>Carmina Horatii ad modos aptata.</i>) — Csengery Jánostól. 3. <i>Két «sorsos» könyv.</i> — (Székely Mózes: <i>Csütörtök.</i> — Móra Ferenc: <i>Parasztjaim.</i>) — Haraszthy Gyulától	118

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

693. SZÁM.

1935 AUGUSZTUS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. AZ 1889-I VÉDERŐ-VITA ÉS TISZA KÁLMÁN ALKONYA. — Berzeviczy Alberttől	129
II. APPONYI VILÁGNÉZETE. (V.) — Kornis Gyulától	136
III. A «CSÍKMEGYEI MAGÁNJAVAK» ROMÁN URALOM ALATT. — Olay Ferenctől	153
IV. A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI. (II.) — Báró Brandenstein Bélától	187
V. A BENNET-CSALÁD. (XIX.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól	212
VI. SZEMLE. — Székely Bertalan történeti festészete. — Balás-Piri Lászlótól	234
VII. IRODALOM. — 1. <i>Irodalmunk kezdetei.</i> — (Horváth János: <i>A magyar irodalmi műveltség kezdetei. — Az irodalmi műveltség megoszlása.</i>) — Kéky Lajostól.	
2. <i>Egyházi irodalom.</i> — (Dr. Schütz Antal: <i>Szentek élete.</i> — Lendvai István: <i>Róma tornyai alatt.</i> — Gáspár Jenő: <i>A világ orrosa.</i>) — Révay Józseftől	243

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

694. SZÁM.

1935 SZEPTEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. NÉMET KÖZIRÓ A LEGNAGYOBB MAGYARRÓL. — Balogh Jenőtől	257
II. SZENT MARGIT SKÓCIAI KIRÁLYNÉ MAGYAR SZÁRMAZÁSA. Fest Sándortól	276
III. A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI. (III.) — Báró Brandenstein Bélától	306
IV. A BENNET-CSALÁD. (XX.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól	331
V. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Asztal.</i> — <i>Kis penzió.</i> — Falu Tamástól	340
VI. SZEMLE. — <i>A területi elvek és a magyar nyelvjárások.</i> — Papp Istvántól	342
VII. IRODALOM. — 1. <i>Károlyi-emlékkönyv.</i> — (<i>Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére.</i>) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>A teljes magyar Tranoscius.</i> — (<i>Cithara sanctorum.</i> Tranovszky György: <i>Régi és új egyházi énekek.</i> — Ford. Vietórisz József; <i>Phiala Sanctorum, vagyis Szentek kincsesbányája.</i> — Ford. D. Geduly Henrik.) — k-s-tól.	
3. <i>Károly király tragédiája.</i> — (A. Polzer-Hoditz: <i>L'empereur Charles et la mission historique de l'Autriche.</i> — Vivian Herbert: <i>Kreuzweg eines Kaisers. Karl I. von Oesterreich.</i>) — H. J.-től	365

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája: Abrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

695. SZÁM.

1935 OKTÓBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

Megjelenik minden hó 1-én.

TARTALOM.

	Lap
I. A HÁROMSZÁZ ÉVES BUDAPESTI EGYETEM. — Grósz Emiltól	1
II. FERENC JÓZSEF ÉS A RÉGI MONARCHIA. — Horánszky Lajostól	11
III. ELSŐ POLGARI DRÁMÁNK. — Vajda Lászlótól	33
IV. A KARAKTEROLOGIA ALAPKÉRDÉSEI. (IV.) — Báró Brandenstein Bélától	64
V. A BENNET-CSALÁD. (XXI.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól	89
VI. SZEMLE. — 1. <i>Egyetemi év kezdetén.</i> — Melich Jánostól. 2. <i>Courbet.</i> — Farkas Zoltántól	100
VII. IRODALOM. — 1. <i>Erdély irodalmi élete — regényben.</i> — (R. Berde Mária: <i>Szentségvívők.</i>) — r. r.-tól. 2. <i>Három új regényes életrajz.</i> — (Mészöly Gedeon: <i>Földiekkel játsszó . . .</i> — Dr. Nagy Sándor: <i>Egy fiatal élet rapszódíaja.</i> — Mohácsi Jenő: <i>Lidércke.</i>) — k. l.-tól. 3. <i>Szakoktatás.</i> — (Dr. Dengl János: <i>A kereskedelmi szakoktatás szolgálatában.</i> — Dr. Vincze Frigyes: <i>A középfokú kereskedelmi szakoktatás hazánkban és a külföldön a XIX-ik század ötvenes éveitől napjainkig.</i> — yi-től	114

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája: Ábrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. ÁKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

696. SZÁM.

1935 NOVEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVHYOMDA

1935

Megjelenik minden hó elején.

A M. KIR. GY. SZ. INTÉZET
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

	Lap
I. MEGEMLÉKEZÉS PÁZMÁNY PÉTERRŐL ÉS A TUDOMANY- EGYETEM 300 ÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPÉRŐL. — Ber- zeviczy Alberttől	129
II. PÁZMÁNY SZEMÉLYISÉGE. (I.) — Kornis Gyulától	133
III. HORATIUS. — Sebestyén Károlytól	162
IV. KÜLÖNLEGES SZEMPONTOK A KÖZLEKEDÉSPOLITIKÁ- BAN. (I.) — Ifj. Fellner Frigyesztől	196
V. A BENNET-CSALÁD. (XXII.) — Regény. — Austen Jane után, angolból — Hevesi Sándortól	221
VI. KÖLTEMÉNYEK. — <i>A fekete rózsa.</i> — <i>Szeptember.</i> — Dutka Akostól	232
VII. SZEMLE. — 1. <i>Järventaus Arvi magyar tárgyú regényei.</i> — Bán Aladártól.	
2. <i>Mickievicz Ádám.</i> — Lukács Györgytől	234
VIII. IRODALOM. — 1. <i>Egy fontos akadémiai gyűjteményről.</i> — (Luki- nich Imre: <i>A Magyar Tudományos Akadémia történettudomá- nyi bizottsága másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése.</i>) — Nagy Miklóstól.	
2. <i>Rutén irodalom.</i> — (Bonkáló Sándor: <i>A kárpátalji rutén iro- dalom és művelődés.</i>) — Bajza Józseftől.	
3. <i>Négy új magyar regény.</i> — (Babay József: <i>Rózsafabot.</i> — Ko- dolányi János: <i>Feketevíz.</i> — Matoesy Andor: <i>Valaki jön...</i> — Sárközi György: <i>Viola.</i>) — Haraszthy Gyulától.	
4. <i>A Pázmáneum alapítása.</i> — (Galla Ferenc: <i>A Pázmáneum ala- pítása és a Szentszék.</i>) — Révay Józseftől	243

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és mintegy közvetítők kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvtárús is elfogad. Bécsben Szelinaki György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

Felelős kiadó: Szécsi Elek. — Franklin-Társulat nyomdája: Abrai V.

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MÉGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

697. SZÁM.

1935 DECEMBER

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1935

Megjelenik minden hó elején.

TARTALOM.

	Lap
I. A KALEVALA KELETKEZÉSE. — Krompecher Bertalantól	257
II. PÁZMÁNY SZEMÉLYISÉGE. (II.) — Kornis Gyulától	286
III. KÜLÖNLEGES SZEMPONTOK A KÖZLEKEDÉSPOLITIKÁBAN. (II.) — Ifj. Fellner Frigyesztől	320
IV. A BENNET-CSALAD. (XXIII.) — Regény. — Austen Jane után, angolból. — Hevesi Sándortól	349
V. KÖLTEMÉNYEK. — <i>Meghalt egy asszony.</i> — <i>Az estharang.</i> — <i>Házi béke.</i> — Angol költőkből. — Hevesi Sándortól	359
VI. NÉHANY IDEGORVOSI MEGJEGYZÉS ZAREK OTTÓ «KOSSUTH»-JÁRÓL. — Schaffer Károlytól	361
VII. SZEMLE. — 1. <i>Liszt Ferenc emlékezete az Akadémiában.</i> — Berzeviczy Alberttől	
2. <i>Arany.</i> — Szász Károlytól	366
VIII. IRODALOM. — 1. <i>Vikár Béla Kalevela-fordításának új kiadása.</i> — (<i>Kalevala</i> , a finneek nemzeti hősköteménye. Fordította Vikár Béla. — Vikár Béla: <i>Magyarázatok a Kalevalához.</i>) — Bán Aladártól	
2. <i>A természet «megértő» felfogására irányuló törekvések a modern biológiában.</i> — (Müller, A.: <i>Struktur und Aufbau der biologischen Ganzheiten.</i>) — Báró Brandenstein Bélától	
3. <i>Egy színészpár szerelmi regénye.</i> — (Rédey Mária: <i>Kassainé ifjasszony.</i>) — Vajthó Lászlótol	

A BUDAPESTI SZEMLE tájékoztatni igyekszik a magyar közönséget azon eszmékről, melyek világszerte foglalkoztatják a szellemeket és minte, közvetítő kíván lenni egyfelől a szaktudomány és a művelt közönség, másfelől a hazai és külföldi irodalom között.

E folyóirat a Magyar Tud. Akadémia megbízásából és támogatásával jelenik ugyan meg, de a cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztőségnek címezve a Franklin-Társulathoz (IV., Egyetem-utca 4.) intézendők.

Előfizetések és reklamációk a Franklin-Társulathoz küldendők. **Előfizetési ár félévre (6 szám) P 12.—.**

Előfizetéseket egyébiránt minden könyvárús is elfogad. Bécsben Szelinski György cs. és kir. egyetemi könyvkereskedése Bécs I. ker. Kärntnerstrasse 59.

A FRANKLIN-TÁRSULAT ÚJDONSÁGAI

Magyar regényírók

KOLOZSVÁRY G. EMIL: Dr. Csibráky szerelmei

NÉMETH LÁSZLÓ: Gyász

TÖRÖK SÁNDOR: És mégsem forog a föld

Szlovenszkói magyar írók

DARKÓ ISTVÁN: Égő csipkebor. Regény

JANKOVICS MARCELL: Hangok a távolból. Regény

NEUBAUER PÁL: Mi közöm hozzá? I/II. Regény

REMÉNYI JÓZSEF: Szerelmesek voltak. Regény

SÁFÁR KATALIN: Mégsem történt semmi. Regény

SZENES ERZSI: Szerelmet és halált énekelek. Versek

SZENES PIROSKA: Csillag a homlokán. I/II. Regény

Egyszer élünk. Regény

Jedviga kisasszony. Novellák

SZOMBATHY VIKTOR: Zöld hegyek balladája. Regény

TAMÁS MIHÁLY: Két part közt fut a víz... Regény

Szlovenszkói magyar elbeszélők. Novella-gyűjtemény

Külföldi regényírók

Angolok

MAURICE BARING: Krisztus köntöse

JOHN GALSWORTHY: A túlsó parton

ALDOUS HUXLEY: Két vagy három grácia

Franciák

GEORGES BERNANOS: A sátán árnyékában

FRANÇOIS MAURIAC: A tűzfolyam

Olaszok

ALDO PALAZZESCHI: A Materassi nővérek

Minden könyvkereskedésben kaphatók!

A FRANKLIN-TÁRSULAT ÚJDONSÁGAI

Kultúra és Tudomány

BENEDEK MARCELL: Irodalomesztétika

GYERGYAI ALBERT: A modern francia regény

JOÓ TIBOR: Bevezetés a szellemtörténetbe

NÉMETH LÁSZLÓ: Magyarság és Európa

Természettudományi művek

LAMBRECHT KÁLMÁN: Az ősvilági élet

ARTHUR EDDINGTON: A természettudomány új útjai

HANS REICHENBACH: Atom és kozmosz

Útleírások

STEIN AURÉL: Ősi ösvényeken Ázsiában. I/II.

LEIDENFROST GYULA: A keserű tenger

HERMANN NORDEN: Ez Abesszinia!

Edward velszi herceg keletafrikai vadászútja

KESSLER HUBERT: Barlangok mélyén

ALBERT SCHWEITZER: Orvos az őserdőben

Minden könyvkereskedésben kaphatók!

HOGYAN SZÜLETIK A TALÁLMÁNY

A TECHNIKA ÉS TUDOMÁNY LEGÚJABB VÍVMÁNYAI

ÍRTA

TARJÁN FERENC

A találmányok keletkezése és fejlődése. Hogyan kell feltalálni. Van-e még feltalálni való? Magyar feltalálók. Nobel-díjasok. Találmányok és felfedezések az ókortól napjainkig. Fontosabb találmányok és felfedezések lexikona, félezer címszóval.

Számos ábrával és mûmelléklettel, mûvészi borítékban 4.80 pengő, díszes egészvászonkötésben 6.— pengő.

Minden könyvkereskedésben kapható.

LAMPEL R. (Wodianer F. és Fiai) kiadása

A FRANKLIN-TÁRSULAT ÚJDONSÁGAI

Szenes Piroska: EGYSZER ÉLÜNK.

A «Csillag a homlokán» nagysikerű írójának új regénye a háborúutáni Pest életét, az egyetemi ifjúság utat kereső forrongását merész tollal, de a legtisztább irodalmi eszközökkel írja meg. Fűzve 4-80, kötve 6-20

Jankovics Marcell: HANGOK A TÁVOLBÓL.

A Toldy-Kör és a Szlovenszkoí Magyar Kultúr-Egylet elnökének finoman ötvözött, novellisztikus útiemlékei. Az utazás művészetének lenyűgözően érdekes megnyilatkozása ez a választékos stílusú, szép kötet. Fűzve 4-80, kötve 6-20

Szombathy Viktor: ZÖLD HEGYEK BALLADÁJA.

Filmregény, mégpedig a javából. Szlovenszkoí kisvárosban játszódik, melynek szülőtte hazalátogat Hollywoodból és szerelmes szívvel hajózik vissza az Óceánon túlra. Ki megy el vele, ki marad itthon — erről szól a mulatságos fordulatokban bővelkedő kedves történet. Fűzve 3—, kötve 4-50

Maurice Baring: KRISZTUS KÖNTÖSE.

A keresztrefeszített Megváltó köntösének legendája egy mai ember életének döntő tényezője lesz: az örök hit e költői szimbolumát dolgozta fel hatalmas regényében a modern katolikus irodalom méltán világhírű képviselője.

Fűzve 4-60, kötve 6—

Hermann Norden: EZ ABESSZÍNIA!

A világhírű Norden a legjobb ismerője Abessziniának. Érdekes útikalandokkal teli könyve a világ figyelmének középpontjában álló hadszíntér tárgyilagos ismertetését adja. Sok képpel és térképpel.

Fűzve 3-40

EDWARD VELSZI HERCEG KELETAFRIKAI VADÁSZÚTJA.

Fordította BAKTAY ERVIN.

A velszi herceg izgalmasan érdekes afrikai útinaplója, amely vadászkalandokkal és pompás sportteljesítményekkel van tele, s melyet Patrick R. Chalmers rendezett sajtó alá, a könyvpiac eseménye.

Sok képpel, fűzve 3-20

Minden könyvkereskedésben kaphatók

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS

A Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű

«Monumentális nagysága, egyetemes és nemzeti fontossága, valamint szerzőjének az irodalomtörténet szolgálatában évtizedeken át kifejtett odaadó és nagy-szabású munkássága miatt (a bizottság) Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténetét kívánja az idei nagyjutalommal egyhangúlag kitüntetni.»

(Bizottsági jelentés az 1932. évi nagyjutalom tárgyában. Akadémiai Értesítő, 1932.)

- Első kötet:** A magyar irodalom a középkorban.
Második kötet: A magyar irodalom a XVI. században.
Harmadik kötet: A magyar irodalom a XVII. században.
Negyedik kötet: A magyar irodalom a XVIII. században
Ötödik kötet: A magyar irodalom a XIX. század első harmadában.
Hatodik kötet: A magyar irodalom a XIX. század második harmadában.
Hetedik kötet: A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában.

**A hét kötetben immár teljes mű
a magyar tudománynak örök dicsősége**

*Tanári könyvtárak nem nélkülözhetik.
Az első kötettől kezdve részletekben is
megrendelhető. Ára kötetenkint 50 P.*

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása

A FRANKLIN-TÁRSULAT MAGYAR IRODALMI INTÉZET főbizománya

MAGYAR ÍRÓK

GESZTESI-BALOGH GÁBOR	Füzve P
Asszonyölők _ _ _ _ _	6.—
Kataklizma. I–II. _ _ _ _ _	12.—
HARSÁNYI ZSOLT	
Életre-halálra. — René _ _ _ _ _	4·80
IFJ. HEGEDÜS SÁNDOR	
A halhatatlan Itália _ _ _ _ _	3·60
KÓBOR NOÉMI	
Mi lett belőlem! _ _ _ _ _	2·40
KÓBOR TAMÁS	
Hamlet az irodában _ _ _ _ _	2·40
KRÚDY GYULA	
Az első Habsburg _ _ _ _ _	2·40
SZABÓ PÁL	
Emberek. Kötve _ _ _ _ _	2·65
Békalencse _ _ _ _ _	3.—
Papok, vasárnapok _ _ _ _ _	3.—
SZENES PIROSKA	
Csillag a homlokán. I–II. _ _ _ _ _	6.—
Jedviga kisasszony _ _ _ _ _	2·50
SZERB ANTAL	
A Pendragon-legenda _ _ _ _ _	4.—
TERSÁNSZKY J. JENŐ	
Kakuk Marci vadászkalandja _ _ _	3·20
TÖRÖK SÁNDOR	
Az idegen város. Kötve _ _ _ _ _	3·70
Bankett a Kék Szarvasban _ _ _	3.—
És azalatt itthon ... _ _ _ _ _	4·80
Szegény embert még az ág is húzza	5·60
VÁNDOR IVÁN	
Andrea találkozik az élettel _ _ _	5.—
Andrea arcát a nap felé fordítja _	3.—
VOINOVICH GÉZA	
Magyar Passio _ _ _ _ _	3.—

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

TÜKÖR

Mi a TÜKÖR? A TÜKÖR havonként megjelenő képes folyóirat, amely 80 oldalnyi terjedelemmel, minden számában körülbelül 150 művészi kivitelű képpel jelenik meg a Franklin-Társulat kiadásában, elsőrendű magyar írók, tudósok és művészek közreműködésével. *A szerkesztőség és kiadóvállalat minden igyekezete arra irányul, hogy úgy tartalomban, mint kiállítás díszében olyan folyóiratot adjon a magyar közönség kezébe, amely nyugodtan állhatja a versenyt a nagy külföldi nemzetek nálunk is ismert hasonló természetű kiadványaival.*

A TÜKÖR képei. A TÜKÖR minden száma általános feltűnést kelt illusztrációinak kiválogatásával és reprodukcióinak nálunk alig ismert tökéletességével. 150 kép van egy-egy számban, és valamennyi a modern technika leg-tökéletesebb módszereivel jelenik meg a TÜKÖR-ben. A fényképezés művészi eredményeit éppúgy felhasználjuk, mint a festőművészek ecsetjét és tollát. *Bízvást mondhatjuk, hogy ilyen előkelő kiállítású magyar folyóirat még eddig nem volt.*

A TÜKÖR rovatai. A TÜKÖR minden közleményében szoros kapcsolatot tart a mai élettel. Egyes különleges érdeklődési köröknek különleges teret is nyit rovataiban. A *színház* és a *film* rovata mellett ott van a női közönséget különösképpen érdeklő *női rovat*, amely nemcsak a divattal, a családi élettel foglalkozik, hanem a modern nő mindenféle más problémáival is. Az üres órák élvezetes kitöltésére szolgál a *rejtvények*, a *sakk* rovata. *Ezek a rovatok is a legnagyobb gondtal és hozzáértéssel vannak összeállítva.*

A TÜKÖR pályázatai. Sokezer pengő értékű pályadíjat és nyereményt oszt szét évente a TÜKÖR állandó pályázatainak szerencsés győztesei között. Ezek a pályázatok egész éven át szórakoztatják az olvasót.

A TÜKÖR előfizetési ára egy évre P 8·40

A TÜKÖR szerkesztősége és kiadóhivatala
Budapest, IV., Egyetem-utca 4. sz. (Franklin-Társulat).

BÜVÁR

NÉPSZERŰ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

SZERKESZTI LAMBRECHT KÁLMÁN

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Egyetem-utca 4.

állattan
ásványtan
csillagászat
embertan
expedíciók
élettan
fajkutatás
fényképezés
fizika
folyóiratszemle
földrajz
földtan
geopolitika
laboratóriumi munka
meteorológia
mezőgazdaság
múzeumi hírek
néprajz
növénytan
orvostudomány
öslénytan
pályázatok
rádió
repülés
statisztika
származástan
technika
tudományos hírek
tudományos rejtvények
tudománytörténelem
tudós-anekdoták
vegytan

Egy évben 1000 oldal, 1000 kép: P 9'60

BÚVÁR

NÉPSZERŰ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

SZERKESZTI LAMBRECHT KÁLMÁN

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Egyetem-utca 4.

állattan

ásványtan

csillagászat

embertan

expedíciók

élettan

fajkutatás

fényképezés

fizika

folyóiratszemle

földrajz

földtan

geopolitika

laboratóriumi munka

meteorológia

mezőgazdaság

múzeumi hírek

néprajz

növénytan

orvostudomány

öslénytan

pályázatok

rádió

repülés

statisztika

származástan

technika

tudományos hírek

tudományos rejtvények

tudománytörténelem

tudós-anekdoták

vegytan

Egy évben 1000 oldal, 1000 kép: P 9'60

MAGYAR ÍRÓK

GESZTESI-BALOGH GÁBOR	Füzve P
Asszonyölök _ _ _ _ _	6.—
Katakлизma. I-II. _ _ _ _ _	12.—
HARSÁNYI ZSOLT	
Életre-halálra. — René _ _ _ _ _	4·80
IFJ. HEGEDÜS SÁNDOR	
A halhatatlan Itália _ _ _ _ _	3·60
KÓBOR NOÉMI	
Mi lett belőlem! _ _ _ _ _	2·40
KÓBOR TAMÁS	
Hamlet az irodában _ _ _ _ _	2·40
KRÚDY GYULA	
Az első Habsburg _ _ _ _ _	2·40
SZABÓ PÁL	
Emberek. Kötve _ _ _ _ _	2·65
Békalencse _ _ _ _ _	3.—
Papok, vasárnapok _ _ _ _ _	3.—
SZENES PIROSKA	
Csillag a homlokán. I-II. _ _ _ _ _	6.—
Jedviga kisasszony _ _ _ _ _	2·50
SZERB ANTAL	
A Pendragon-legenda _ _ _ _ _	4.—
TERSÁNSZKY J. JENŐ	
Kakuk Marci vadászkalandja _ _ _ _ _	3·20
TÖRÖK SÁNDOR	
Az idegen város. Kötve _ _ _ _ _	3·70
Bankett a Kék Szarvasban _ _ _ _ _	3.—
És azalatt itthon . . . _ _ _ _ _	4·80
Szegény embert még az ág is húzza _ _ _ _ _	5·60
VÁNDOR IVÁN	
Andrea találkozik az élettel _ _ _ _ _	5.—
Andrea arcát a nap felé fordítja _ _ _ _ _	3.—
VOINOVICH GÉZA	
Magyar Passio _ _ _ _ _	3.—

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI CHOLNOKY JENŐ

ÚJ SOROZAT

Almásy László: Az ismeretlen Szahara.

Baktay Ervin: A Boldog Völgy országa.
(Barangolások Kasmirban.)

Italo Balbo: Diadalmas szárnyak. (A második olasz óceánrepülés.)

Cholnoky Jenő: Égen, földön. (Földrajzi értekezések.)

Cholnoky Jenő: A sárkányok országából. I–II.

P.T. Etherton: A Mount Everest átrepülése.

Forbáth László: A megújított Mongolia.

Keöpe Viktor: Cejlon, az Éden szigete.

Vörös Márton: A szerencsés expedíció.
(Hans W. Ahlmann kutatóútja az északi jégvilágba.)

10 kötet 70 pengő

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

TÜKÖR

Mi a TÜKÖR? A TÜKÖR havonként megjelenő képes folyóirat, amely 80 oldalnyi terjedelemmel, minden számban körülbelül 150 művészi kivitelű képpel jelenik meg a Franklin-Társulat kiadásában, elsődrendű magyar írók, tudósok és művészek közreműködésével. *A szerkesztőség és kiadóvállalat minden igyekezzete arra irányul, hogy úgy tartalomban, mint kiállítás díszében olyan folyóiratot adjon a magyar közönség kezébe, amely nyugodtan állhatja a versenyt a nagy külföldi nemzetek nálunk is ismert hasonló természetű kiadványaival.*

A TÜKÖR képei. A TÜKÖR minden száma általános feltűnést kelt illusztrációinak kiválogatásával és reprodukcióinak nálunk alig ismert tökéletességével. 150 kép van egy-egy számban, és valamennyi a modern technika leg-tökéletesebb módszereivel jelenik meg a TÜKÖR-ben. A fényképezés művészi eredményeit éppúgy felhasználjuk, mint a festőművészek ecsetjét és tollát. *Bizvást mondhatjuk, hogy ilyen előkelő kiállítású magyar folyóirat még eddig nem volt.*

A TÜKÖR rovatai. A TÜKÖR minden közleményében szoros kapcsolatot tart a mai élettel. Egyes különleges érdeklődési köröknek különleges teret is nyit rovataiban. A *színház* és a *film* rovata mellett ott van a női közönséget különösképpen érdeklő *női rovat*, amely nemcsak a divattal, a családi élettel foglalkozik, hanem a modern nő mindenféle más problémáival is. Az üres órák élvezetes kitöltésére szolgál a *rejtvények*, a *sakk* rovata. *Ezek a rovatok is a legnagyobb gonddal és hozzáértéssel vannak összeállítva.*

A TÜKÖR pályázatai. Sokezer pengő értékű pályadíjat és nyereményt oszt szét évente a TÜKÖR állandó pályázatainak szerencsés győztesei között. Ezek a pályázatok egész éven át szórakoztatják az olvasót.

A TÜKÖR előfizetési ára egy évre P 8.40

A TÜKÖR szerkesztősége és kiadóhivatala
Budapest, IV., Egyetem-utca 4. sz. (Franklin-Társulat).